Людміла Рублеўская

Авантуры Пранціша Вырвіча, здрадніка і канфедэрата

Раман прыгодніцкі і фантасмагарычны

Мінск 2017

Пралог

Мора ля прычала смярдзела, як быццам русалкі пераквасілі капусту. Марскую, вядома.

Крываносыя чаіцы брыдка лаяліся хрыпатымі галасамі, забыўшыся, што калісьці карміліся з рук ангельскага святога Баўтрамея і вядуць свой род ад грэцкага князя Кеіка,ператворанага ў птушку. За што ператворанага? А не трэба было параўноўваць сябе са старым раўніўцам Зеўсам, а сваю жоначку – з фанабэрыстай Герай.

Пад бокам каржакаватага партовага маяка матросы ў чырвоных шапках і матросы ў белых шапках лупілі адзін аднаго ў славу родных караблёў, што гайдаліся непадалёк на далоні Ліёнскага заліва, падкурчыўшы ветразі, як вялізныя кажаны-альбіносы – крылы. Нешматлікія гледачы лена спрачаліся, чыя банда пераможа.

Нават Адысей, які дваццаць гадоў плыў да гэтага берага, завагаўся б – ці прычальваць?

Але Адысей быў усё-ткі царом, хоць і дробненькім. А простым людцам і тут было хлебна і рыбна. Порт Латэ гуў, нібыта павятовы сеймік у далёкай ліцвінскай Рэчыцы альбо Наваградку. Мінакі з мястэчка Манпелье, што знаходзілася непадалёк ад порта, у гарах, штурхаліся гэтак жа, як шляхцюкі ў дзвярах менскай ратушы.

Праўда, жанчыну з дзіцем на руках, якая стаяла, кагосьці чакаючы, на прасоленай морам брукаванцы ўзбярэжнай, ніхто штурхануць не насмеліўся б.

І не таму, што матрасня, загарэлая да чарнаты, докеры з аршыннымі плячыма ды партовыя гандляры, увішныя, як вугры, у слаўнай правінцыі Лангедок раптам пачалі шанаваць высакародных дам. Ну хаця б з нагоды нядаўняга вяселля шаснаццацігадовага дафіна з аўстрыяцкай прынцэсачкай Марыяй Антуанэтай. Не, наконт прынцэсачкі і ейнага нядошлага сужонца яны маглі толькі шчодра адсыпаць слоўцаў, салёных і вохкіх, як мора.

Проста тую жанчыну, што стаяла, трымаючы дзіця, на ўзбярэжнай порта Латэ, немагчыма было штурхануць – столькі годнасці і трывожнага чакання ў паставе. Не юная, але стройная і вытанчаная, як шахматная фігура. Скура бялюткая без пудры – дый увогуле пані пагарджала бяліламі, чырванілламі ды іншымі неабходнымі даме галантнымі рэчамі. Вялізныя сінія вочы праніклівыя і нават уладныя... А раптам якая герцагіня альбо прынцэса, вымушаная таемна, пад чужым імем, адужваць дарогу? Дый вопратка на ёй вунь якая дарагая... Сукенка з

аксаміту колеру спелага каштана, вышытая срэбрам, модны капялюш з заломленымі брылямі і белым пухнатым пёркам, як маленькі карабель з ветразем, пальчаткі з шэрага ліёнскага шоўку, каралі з буйных перлінаў... У белых акуратных кудзерках парыка, як расінкі, таксама паблісквалі перліны. Так старанна прыбіраюцца, калі рыхтуюцца да спаткання з дарагім чалавекам, якога даўно не бачылі, калі так хочацца, каб захапіўся, каб не расчараваўся...

Але дзе ж ён? Пэўне, не варты такой кабеты. Бо толькі апошні бэйбус ды лабідуда мог пакрыўдзіць яе няўвагай. За такіх б’юцца да Пятровых ключыкаў, а не змушаюць чакаць.

Дружны роў засведчыў, што матросы ў белых шапках перамаглі чырванашапачных, і гэтую падзею належала як след адзначыць ромам, джынам, к’янці... Ці што тут яшчэ п’юць, у слаўнай правінцыі Лангедок, пад абсыпанымі ружовай квеценню атрутнымі алеандрамі і дрэўцамі граната з такімі зыркімі чырвонымі кветкамі, што хацелася прымружыць вочы, як ад бляску напоўненага добрым віном крышталёвага келіха.

Дама мацней прыціснула да сябе чарнавокую дзяўчынку гадоў двух, прыбраную як на баль, у карункавай сукеначцы і пышным каптуры з ружовымі бантамі. І чаму, цікава, такая радавітая мадам не мае нянькі? Хіба справа арыстакраткі – важдацца з дзецьмі, што могуць упэцкаць убор, за які можна купіць некалькі коней?

Гледачы яшчэ больш здзівіліся б, калі б уведалі, што пані ніколі не наймала для свайго дзіцяці не толькі нянькі, але і карміліцы. На такое маглі наважыцца адно паслядоўніцы блюзнера Жан Жака Русо, які заклікаў французскіх дам не баяцца сапсуць фігуру, не зацягвацца ў гарсэты падчас цяжарнасці, самім карміць немаўлятаў грудзямі і не аддаваць іх на выхаванне наймічкам...

Але паколькі сінявокая дама ў вышытай срэбрам сукенцы была прыезджай, чужынкай – вунь ейны таўсманы слуга разгублена топчацца каля нагрувашчаных куфраў, быццам п’яны цюлень, – дык ёй можна паблажліва даравацца парушэнне традыцый. Выправіцца ў далёкае падарожжа, ды яшчэ на караблі, з такім малым дзіцем, ды ў суправаджэнні аднаго нягеглага слугі! Напэўна, мадам адчайна смелая, нібы індыянская царэўна Пакахонтас.

Але ў гожых сініх вачах усё выразней можна было заўважыць разгубленасць. Дама нават дзіця да сябе туліла, змінаючы неверагодна пышныя карункавыя спаднічкі, быццам хацела за яго схавацца. І зноў і зноў аглядала стракаты пейзаж порта Латэ, не зважаючы на цікаўна-прагныя позіркі мінакоў. Той-сёй з цёмнай партовай публікі нават затрымаўся непадалёк, прыкідваючы, ці не ўдасца скарыстацца з бядотнага становішча прыгажуні, у якое яна відавочна патрапіла. Шчэ трохі – і міжвольная павага да заезджай гожасці знікне, і на даму накінуцца з прапановамі завезці ў самы лепшы гатэль слаўнага мястэчка Манпелье пад назвай «Лунарэ», паднесці куфры, прадаць ёй...

Ну, прадаць тут маглі нават тоўчаны рог адзінарога, а не толькі цюльпаны – кроў французскага траўня, ці круасаны з вішнёвай накрыпкай або знакамітыя лангедокскія каўбаскі – іх прадавалі гарачымі, падсмажанымі тут жа, на невялічкіх пячурках... Гэтак жа, як і рыбу – срэбныя, як талер, сардзінкі, пляскатую, нібыта патрапіла пад капыты Няптунавых коней, камбалу, злосна-чырвонага марскога акуня...

Герцагіня не пагрэбавала б такой рыбкай!

Пані, аднак, не была ні герцагіняй, ні прынцэсай, і нават нарадзілася не ў шляхецкай сям’і. Яна ўздыхнула і зноў кранула дасканала акрэсленымі вуснамі шчочку дачушкі, якая зацята круцілася на руках у маці, ажно белы атласны чаравічак ледзь з ножкі не саслізнуў, павіс на развязанай стужцы.

– Сафійка, родненькая, пацярпі... – прагаварыла жанчына і зноў абвяла трывожным позіркам порт.

Магчыма, каб быў тут выпускнік мясцовага ўніверсітэта Мішэль Настрадамус, прадказаў бы ён даме, якія мітрэнгі прарокуюць ёй зоры.

А калі ведаеш, што прарокуюць зоры, чаго тузацца – плыві сабе, як зорная парушынка ў эфірах...

А каб быў тут іншы выпуснік медычнага факультэта старажытнага ўніверсітэта Манпелье Франсуа Рабле, дык пажартаваў бы весела і груба, або нагадаў, што «ўсе скарбы, над якімі раскінуўся нябесны звод і якія тоіць у сабе зямля, не вартыя таго, каб з-за іх хвалявалася наша сэрца, узбурваліся нашы пачуцці і розум».

Але пані размінулася ў часе з абодвума тутэйшымі геніямі на пару стагоддзяў. Таму ёй заставалася чакаць і спадзявацца.

– Мама, на ножкі хацу! Пусці! – запатрабавала малая Сафійка.

– Вой, пані Саламея, патрапілі мы ў нерат! – заныў слуга, абціраючы шапкай спацелы круглы твар, які так лёгка было ўявіць за карчомным сталом. – Ці не пераблытаў штось наш пан Баўтрамей? Ці не забыўся ён на няшчасных, што дзеля яго ледзь вытрывалі гэтае клятае падарожжа? Абдзяруць нас зараз бусурманы як лазу на лапці...

Жанчына нервова азірнулася на слугу, кароткі вэлюм, які быў накінуты на яе капялюш, узмахнуў празрыстым крылом.

– Памаўчы, Хвэлька! Не кажы глупства. Бутрым ніколі б не...

– Пані Саламея!

Пані страпянулася, заазіралася, яе ўсхваляваны твар асвяціўся надзеяй. Расштурхоўваючы натоўп, да госці набліжаўся малады пан – з тых, пра каго кажуць, падэшвы на хаду адарве. Ладная пастава, блакітныя вочы, пшанічны чуб, светлыя вусы, шабля пры баку драпежна паблісквае каменнямі на дзяржальне – укусіць увобмірг, як што. Гарэзная ўсмешка часам рабіла пана падобным да васямнаццацігадовага шкаляра, які напускае ў пакой злога прафесара налоўленых на могілках варон. А часам вусны іранічна крывіліся, і іх уладальнік здаваўся зусім сталым, быццам выпіў не адну чару воцату з рук Фартуны. Жанчыне ў вышытай срэбрам сукенцы пан усміхаўся радасна, але й трохі вінавата. Яго абагнаў чарнавокі хударлявы хлопчык гадоў дзесяці, апрануты ў акуратны камзол з залатымі галунамі і таксама з шабляй пры баку. Хлопчык намагаўся паводзіцца годна, паважна, каб адразу казалі – «во, які дарослы!», але не вытрымаў, працягнуў рукі і кінуўся да кабеты.

– Мама! Сястрычка!

– Алесік! Родненькі! Пан Вырвіч! Пранціш!

Светлачубы пан Вырвіч паспеў трапна даць выспятка нейкаму падшыванцу, які цэліў да пакінутых без прыгляду куфраў, прыабняў жанчыну з дзіцем, потым паляпаў па плячы расчуленага Хвэльку, што паўтараў, як узмужнелі шаноўны пан

Пранціш ды паніч Аляксандр... Нават партовыя чайкі пачалі крычаць нешта больш лагоднае.

– А вось яна якая, наша паненка Сафійка! Ліцвіначка-красачка!

Малады пан падхапіў на рукі дзяўчынку ў карункавых спаднічках, каб даць магчымасць пані Саламеі расцалаваць сына. Падняў малечу перад сабой:

– Вочы дакладна таткавы!

Сафійка сярдзіта ўтаропілася ў аблічча незнаёмага дзядзькі і трапна пацэліла далонькай яму ў лоб.

– Пусці!

Атласны туфлік нарэшце зваліўся на брукаванку, пакрытую рыбінай лускою і сухімі водарасцямі.

– І характар таткавы! Зерне ад каласка!

Дзяўчо, гатовае зараўці, забраў Хвэлька, прыгаворваючы, што вось жа, якая дактароўна Баўтрамеева Лёднічанка не гжэчная паненка расце, жаніхоў усіх у свой час распалохае, калі гэтак жа, як дзядзьку Вырвіча, біць па лбе будзе.

– А дзе Бутрым?

Пытанне прагучала са збялелых вуснаў жанчыны ціха, нібыта яна баялася пачуць адказ. У сініх вачах плёскалася такая трывога, што праўдзівы рыцар адразу ж заазіраўся б – каго выклікаць на двубой?

– Не хвалюйцеся, пані Саламея, з Баўтрамеем усё добра, – пасляшаўся запэўніць кабету пан Вырвіч, адводзячы вочы. – Жывы, здаровы... З ніякімі Пандорамі не закруціў. Заняты навукай.

– Пан бацька ў лабараторыі! До следы робіць! – з гонарам выкрыкнуў чарнавокі Алесь, рука якога так учапілася за рукаў матчынай сукенкі, нібыта баяўся – выпусціць, і адразу ж зноў застанецца адзін.

Саламея спахмурнела, расчараванне ценем лягло на вытанчаныя рысы.

– Чакай... Я адчуваю, нешта тут не тое. Што ж у Бутрыма за доследы, якія не далі сустрэць жонку і дачку, з якімі амаль два гады не бачыўся? Такім ён быў толькі ў маладосці, калі здабываў у Полацку філасофскі камень, свету не бачачы, пакуль дзверы не ўзламалі ды самога за даўгі не прадалі. У што Бутрым зноў улез?

Вочы пані бліснулі небяспечна, як каштоўныя камяні на дзяржальне вострай зброі. А такую кабету не надта штурханеш, нават калі ведаеш, што яна – не герцагіня.

Мора абыякава плёхалася пад палямі прычала, гайдаючы накіданае смецце.

– Ды праўда ўсё добра! – запэўніў Вырвіч, адвярнуўся, махнуў камусьці рукой. – Зараз карэта бліжэй пад’едзе, загрузімся... Нам яшчэ да Ліёна трэсціся семдзесят з гакам лье.

– Не адгаворвайся! – угневаная Саламея ўхапіла Пранціша за рукаў. – Што там з нашым Фаўстам? Чаму не прыехаў сустрэць? А можа... можа, яшчэ прыедзе, калі пачакаем?

Надзея гучала ў голасе гожай пані так адчайна, што Вырвіч з прыкрасцю апусціў вочы, бо адказваць не хацелася.

– Наўрад ён прыедзе, – неахвотна прызнаўся Пранціш. – Я ж і затрымаўся, бо ў лабараторыю ягоную ламіўся... Пра вас нагадваў... Дзверы пацалаваў, карацей. На, дурню, печанай рэдзькі, разумны будзеш.

Вырвіч злосна сплюнуў, але змусіў сябе супакоіцца і не палохаць далей пані.

– Не пераймайцеся, Саламея. Вы ж ведаеце – заяц у моркву, прафесар – у рэторты. Доктар Баўтрамей Лёднік – чалавек у Манпелье і Ліёне вядомы. Проста... – Пранціш нібы завагаўся, ці распавядаць далей. – Паўгода таму прыехаў у Манпелье з Парыжа такі барон дэ Вард, у яго тут уладанні. З ім – доктар, носьбіт ісцінаў медычных. Утварылі Таварыства прагрэсіўнай медыцыны, да якога адразу прыляпілася кіраўніцтва ўніверсітэцкае ды мясцовыя багацеі. Праводзяць нейкія сакрэтныя даследаванні, грошай у іх як у цмокаў з-пад гары, ёсць магутныя апекуны... А Лёдніка яны самі да сябе завабілі. Сакрэтныя веды! А тут не трэба баяцца, што лабараторыю раскалашмацяць, як у Вільні, ды абвінавацяць у блюзнерстве. Лёднік жа ўвесь час марыў, каб вольна навукай займацца. Вось і даў нырца ў яе. З галавой. Манпелье ды Ліён – цэнтр навукі лекарскай! Сюды стагоддзямі з усяго свету хворых вязуць, як да святой крыніцы.

Голас Пранціша гучаў роўна, халаднавата.

– Апошнім часам татка і дамоў не прыязджае, – вінавата прашаптаў Алесь, зазіраючы матулі ў вочы, і Саламея здрыганулася.

– Добра, паехалі... А то дзеці стаміліся....

Голас жанчыны гучаў амаль безнадзейна. Яна раздражнёна кранула рукой капялюш, нібыта карцела яго сцягнуць разам з парыком... Дарэмныя былі яе жаноцкія старанні – прыбрацца яшчэ ў цеснаце каюты як найлепей, як звычайна не ходзіць, прыхаваць дарожную стому... Некалькі калматых партовых хлапчукоў – як кажуць на Палессі, нарадзіла маці, ды не аблізала – ужо ўзяліся цягаць куфры засмучанай чужаземкі да сціплай дарожнай карэты без гербаў.

Раптам люд зашумеў, рассыпаўся ўбакі – да прычала віхрам ляцеў вершнік на арабскім танканогім кані, пан сярэдніх гадоў у чорным камзоле і капелюшы, з-пад якога звісалі цёмныя з сівізной валасы. Хударлявае аблічча пана было суровым, як у старога воя альбо хутчэй алхіміка, што зацугляў усіх стыхійных духаў разам ды змусіў іх, як праштрафленых студыёзусаў, нашмароўваць воскам паркет у сваім кабінеце. Драпежны нос, цёмныя вочы, шабля пры баку... А вузкія далоні, што моцна трымалі цуглі, – са шнарамі пасярэдзіне, нібыта калісьці былі прабітыя. Лепей адысціся ды скрыжаваць за спінай пальцы.

– Le Docteur Noir... Le Docteur Noir...

Мінакі не тое каб сапраўды паўцякалі ад страху, паглядалі з належнай павагай, але баязліва. А вось жанчына, якую называлі Саламеяй, заўважыўшы вершніка з драпежным носам, расцвіла ад шчасця, плесканулася сіняе-сіняе мора ў вялікіх вачах, патануць бы ў такіх – але ўладальніца не пусціць, бо ўся сінеча, уся любасць – аднаму. Вось гэтаму пахмураму, небяспечнаму, дзюбаносаму...

– Саламея!

Вершнік саскочыў з каня і схапіў жанчыну ў абдоймы... Пранціш Вырвіч з палёгкай уздыхнуў.

Ну, далей ясна што. Назіраць, як сустракаюцца сем’і пасля доўгага расстання, заўсёднікам порта Латэ даводзілася дзясяткі разоў на дзень. Што тут асаблівага падгледзіш... Адысеі і Пенелопы з усяго свету перабывалі тут за тысячы гадоў, спрабуючы ў абрывістых, нехлямяжых ад хвалявання фразах адразу адно аднаму патлумачыць усё, што назапасілася за гады... Вось і тут – бацька сямейства сустрэў жонку, якая прыехала з малодшым дзіцем з нейкай далёкай барбарскай

краіны, тут жа – іх старэйшы сын ды светлавалосы сваяк, можа, брат, можа, пляменнік...

Не пажывішся ад гэтай кампаніі.

Праўда, каб ведаў хто падбіўку сцэны, дык вырашыў бы, што знаходзіцца ў сентыментальным рамане не лепшай якасці. Малады пан быў не сваяком Чорнаму Доктару, а ягоным колішнім уладальнікам, жонка доктара не даводзілася роднай маці чарнавокаму хлопчыку Алесю – Лёднік прыжыў яго з адной арыстакраткай, што выратавала ад смерці вучонага раба, выпускніка аж двух універсітэтаў, Пражскага ды Лейпцыгскага... І прыблукала ўся гэтая неверагодная кампанія з земляў ліцвінскіх, з Беларусі, што паміж Дняпром, Немнам ды Вяллёй пазірае ў неба сінімі вачыма азёр... Не, хутчэй, цёмнымі бяздоннымі вачыма дрыгвы.

Малая Сафійка ўсё-ткі разраўлася – на руках у расчуленага татулькі, якога, натуральна ж, не памятала.

Перад тым, як сесці ў карэту, Пранціш хапануў доктара за плячо і прасіпеў на вуха:

– Ведаеш, Бутрым, часам я дужа шкадую, што ты больш не мой слуга, і я не магу добра адлупцаваць цябе калацінай, як мне твой першы гаспадар раіў.

– Я ж усё-ткі прыехаў... – прабуркатаў доктар, хаваючы вочы, толькі на худых шчоках загарэліся чырвоныя плямы сораму.

Ужо седзячы ў карэце, што паціху каціла з порта ў бок гор, па старажытнай дарозе, якой ад часоў кесараў і друідаў карысталіся вандроўнікі з Іспаніі ў Італію, жанчына прагаварыла няроўным ад шчаслівых слёз голасам:

– Ну чаму зноў «чорны доктар», а, Бутрым? Здаецца, тут не Вільня, не Полацак і не Слуцак, а мянушкі ў цябе ўзнікаюць падазрона падобныя.

Дзюбаносы доктар, які дамогся, каб Сафійка ўтульна ўселася яму на калені, фыркнуў, як пракудлівы шкаляр на апошняй лаве, і прабуркатаў:

– Я ж не вінаваты, што ўспадчынніў ад продкаў цёмныя патлы.

Саламея, каля якой, як прыклеены, сядзеў шчаслівы Алесік, дакорліва хітнула галавой, усміхнулася іранічна – калі пані ўсміхалася, ямінка ўтваралася чамусьці толькі на левай шчацэ.

– Ды хай бы ты і маўрам быў, Баўтрамей Лёднік – не гэта людзей палохае. Спадзяюся, ты не забыўся, што князь Антоні Тызенгаўз адправіў цябе сюды да пана Жылібера дзеля пэўнай справы, каб пераняў досвед, як зладзіць на Беларусі медычную школу ды шпіталь? У мяне, дарэчы, ліст да цябе ад князя.

Бутрым, чый твар зараз быў зусім не суровы, а шчасліва-разгублены, пацалаваў улагоджаную шаптаннем на вушка ліцвінскіх пацешак дачку ў макаўку, прыкрытую карункавым каптуром.

– І медычнай школы план склалі, і шпіталя, і батанічнага саду, і школы павітух... У містыку не падаўся, бязбожнымі эксперыментамі мне таксама калісьці адбілі ахвоту займацца, – Бутрым зірнуў на сваю далоню са шнарам.

Пранціш памятаў, як у старэйшага сябра з’явіліся гэтыя шнары. Калі іх кампанія хавалася ад чумы ў мястэчку Тамашова, Лёднік сустрэў там біскупа, пад чыім кіраўніцтвам у Празе ўдзельнічаў у страшных эксперыментах над людзямі і іх душамі. Тады «чорнага доктара» ледзь удалося выцягнуць са спакусы зноў падобным заняцца, а выкупіць волю ўсёй кампаніі яму давялося, скарыстаўшы мясцовы звычай – набыць прылюдна стыгматы.

– Лекцыі, доследы, хворыя на прыём шчэмяцца... Матаюся матавілам паміж медычнай школай Ліёна ды ўніверсітэтам Манпелье... – нязграбна апраўдваўся перад жонкай доктар. – Паверыш, месяц за шаблю ўсур’ёз не браўся.

Для доктара, які спавядаў трэнінг фізічнага цела неаддзельным ад духоўнага развіцця і быў выбітным фехтавальшчыкам, гэта была нежартоўная ахвяра.

– Мяне пан Вырвіч біцца вучыць! – пахваліўся Алесь. – На шаблях, шпагах, эспадронах... Ён увесь наш клас трэніруе!

Саламея Лёднік зацікаўлена зірнула на блакітнавокага шляхціца.

– А вы, пан Вырвіч, хіба не студэнт?

Вырвіч трохі замяўся, кінуў спадылба позірк на Лёдніка, які іранічна скрывіўся.

– Ну, павучыў трохі паэтыку, але – куды мне ўжо на студэнцкую лаўку... Я на ёй столькі наседзеўся – не ўсе ж, як Лёднік, да здабыцця ведаў ласыя, як карасі да гразі. А мне пасля таго, як вайсковым камандзірам тры гады адтрубіў, ды павяяваў, з рознымі смаркачамі фіглі строіць... Ну а тут пасля аднаго двубою графчык мясцовы застаўся ўражаны маім баявым майстэрствам, папрасіў даваць урокі ягонаму старэйшаму сыну... Потым іншыя захацелі... Дэкларавалі месца выкладчыка баявых майстэрстваў у Ліёнскай вайсковай школе. Да мяне ім адзін збяднелы маркіз быў, так што ўрону гонару няма.

– Натрэніраваў на сваю галаву... Пашанцавала прафесарам філалагічным, што ад такога вучня ў час пазбавіліся! – з’едліва выказаўся Лёднік. – Я дык і цярпеў бы яго па звычцы – але пра медыцыну ягамосць Вырвіч і слухаць не хоча. Затое ў бойкі лезе, як машката ў свежую смаліцу. Пляменніка ліёнскага біскупа праткнуў так, што я ледзь зацыраваў!

– Я найменшага ўрону гонару не пацярплю, – цвёрда прамовіў Вырвіч. – Я – апошні з роду, з Вырвічаў герба Гіпацэнтаўр. На мне доўг перад продкамі і вернасць сармацкім звычаям, твае павучэнні недарэчы, Лёднік!

– Правільна, пан Вырвіч! – радасна азваўся натхнёны паніч Аляксандр. – Я таксама – за свой гонар... Любога... Шабляй!

– Твой дзед, Алесь, скуры ў полацкай гарбарні вырабляў, – строга прамовіў сыну Лёднік.– Я гэтага не саромлюся – і ты не павінен. Я шляхецтва на полі бойкі заслужыў. Але ты ўжо досыць вялікі, каб усведамляць, што наша галоўная годнасць – веды і духоўныя цноты! Сам Госпад у зямным жыцці быў сынам цеслі...

– У хлапцу цячэ і шляхецкая кроў, Лёднік, не забывайся! – сурова абарваў былога слугу Пранціш Вырвіч. Доктар стрымаў крыўдлівыя словы, што ўжо рваліся з вуснаў, і неяк сумеўся. Саламея збянтэжана пераводзіла позірк з аднаго суразмоўцы на другога – раней спрэчак наконт паходжання малодшага Лёдніка між імі не вялося... А як жа сам малы? Няўжо ведае пра свой складаны радавод? Яны ж дамаўляліся – захаваць таямніцу! Але пра гэта варта падумаць пасля. Гэта занадта... дзіўна і страшна. Што здарылася з дарагімі ёй людзьмі за гэтыя паўтара года ў вінаградна-сырным, сонечна-марскім Лангедоку?

– А вершы пішуцца, пан Вырвіч?

Пранціш крыху сумеўся, правёў пальцам па светлых вусіках, што нарэшце самавіта прыкрасілі ягоную верхнюю губу.

– Віюцца, як слепні, спакою не даюць... Але каму мне іх...

І Саламея зразумела, што сардэчныя раны пана Вырвіча смыляць і крывавяць, і ў чарговы раз успомнілася з дакорам адна егіпецкая прынцэса Серафіна, яна ж – слуцкая прыгонная актрыса Раіна Міхалішыўна, што збегла ад свайго нарачонага, зухаватага драгуна Вырвіча, з самых лепшых меркаванняў – каб не псаваць радавод пана, не замінаць ягонай бліскучай кар’еры.

То ж ён спраўдзіў гэтую кар’еру, падрабляючы настаўнікам фехтавання ў французскіх недаросткаў...

Самыя страшныя справы чалавецтва ўтвараліся з самых лепшых меркаванняў.

– Піць хацу! – заявіла маленькая ліцвінка Сафійка, і Атлант асцярожна паставіў край нябеснага купала на траву, тры чарапахі прымарудзілі і без таго марудлівы свой ход у сусвеце, па якім яны валаклі пляскатую, як жорнаў, цвердзь зямную, а Чорны Доктар, растраціўшы рэшткі фанабэрыі, пачаў устрывожана раіцца з рамізнікам, дзе найлепш спыніцца, каб найхутчэй набраць самай празрыстай і свежай вады...

Хаця самая смачная, празрыстая і свежая была далёка – у крыніцах радзімы.

РАЗДЗЕЛ ПЕРШЫ

Як Чорны Доктар прагрэсіўных медыкусаў абедам карміў

Аднойчы Мішэль Настрадамус, студэнт універсітэта Манпелье і аматар адурманьвальных травак, прадказаў лёс двум ліёнскім парсючкам, чорнаму ды беламу. Белага, маўляў, воўк задзярэ, а чорнага на стол пададуць.

Гаспадар вырашыў правучыць самазванага прарока ды й загадаў кухару прыгатаваць белага свінскага сына... А таго ўжо сапраўды воўк панёс, каб яго самога крумкачы па кавалачку неслі! Кухар цішком і выкарыстаў замест белага парсючка ягонага чарнявага субрата... Тым самым засведчыўшы прароцкі статус месье Мішэля, а таксама што супраць лёсу не папрэш.

Невядома, хто прадказваў лёс парсючку, што прыкрашаў стол у гасцёўні запрошанага прафесара Ліёнскай медычнай школы Баўтрамея Лёдніка, ды і ці трэба лічыцца прарокам, каб прадказаць, чым скончыць свойская свіння. Вось каб было гэта ў далёкай Беларусі, на магнацкім застоллі, дык парсючка таго ніколі б у такім пазнавальным выглядзе на стол не падалі: няварта гэта магнацкай кухні! Ці крылы прышылі б яму ад няшчаснага лебедзя, замест лычыка б нешта змайстрачылі, ці прырабілі заднюю палову ад зайца... Хто зведае фантазіі панскіх кухараў Рэчы Паспалітай?

Але гаспадары гэтага дома наўрад займаліся падобнымі вычварэнствамі і на радзіме. Пан Баўтрамей Лёднік увогуле ўсім тлумачыў, наколькі шкодныя тыя прыкметы багатай шляхецкай кухні: каб тлуста (нават гарэлку – са сметанковым маслам), каб востра (чым больш дарагога перцу, шафрану ды імбіру ўваліць, тым ганаровей), ну і каб спалучэнні падзіўнейшыя (салёнае з салодкім, ялавічыну з рыбай).

А цяпер за сталом Чорнага Доктара нават звычайна засмажанага парсючка пакуль не елі... Дый за стол не садзіліся. Бо ганаровыя госці з Таварыства прагрэсіўнай медыцыны, што мусілі прыехаць з Манпелье, спазняліся, а гаспадары ўсё яшчэ не паспелі нагаварыцца за дні, што прамінулі пасля з’яднання сямейства Лёднікаў.

У любым выпадку, цукровы пернік у выглядзе ружовага пеўня куды смачнейшы за любую «дарослую» страву, хай сабе і абсыпаную даражэзным шафранам. Сафія Баўтрамеева Лёдневічанка, чароўная ліцвінка амаль двух гадоў ад нараджэння і шляхцянка ў другім пакаленні, задумліва прыкусіла пернічак бялюткімі зубкамі і па-гаспадарску агледзела светлы пакой з высокімі скругленымі наверсе вокнамі. Падлога не гайдаецца, як у цеснай каюце – ужо

добра. У шыбы просяцца вясёлыя зялёныя каштаны, заманліва падкідваючы на тонкіх галінках белыя кветкі – быццам анёльчыкі скачуць...

Сафійка і сама нагадвае анёльчыка – у белай доўгай кашульцы, з-пад якой паказваюцца абшытыя карункамі штонікі. Таненькая, з цёмнымі пышнымі валасамі і вялізнымі, чорнымі і бліскучымі, як вішанькі, вачанятамі на мілым тварыку. Сонечныя промні прасяваюцца скрозь карункі лістоты і мігцяць на наваскаваным паркеце. Паміж кніжнымі шафамі з чорнага дубу, нібыта прывіды, таямніча святлеюць завешаныя тканінай стаўбуркі – з-пад тканіны выпірае нешта незразумелае.

А дарослыя ўсё балбочуць. Часцей за ўсё Сафійка чуе «барскія канфедэраты» – доўга і каструбавата, і «Цялок» – адрывіста і паблажліва. Навошта ёй ведаць, што гэта значыць, і чаму дарослыя так хвалююцца? Пасля, як падрасце, ёй, напэўна, распавядуць, што адбывалася ў годзе 1770-м ад нараджэння Хрыстова на ліцвінскіх землях. Як шляхта, абураная тым, што на польскі трон расейцы пасадзілі каханка сваёй імператрыцы Станіслава Панятоўскага па мянушцы Цялок, а той праводзіць нявыгадныя краю законы, з’ядналася ў Барскую канфедэрацыю. І Радзівіл па мянушцы Пане Каханку ім дапамагае, і гетман польны Аляксандр Сапега падумвае далучыцца, і вялікі гетман Міхал Багінскі...

– І сам кароль Станіслаў Панятоўскі хацеў да барцаў, але яго адпрэчылі, – сумна гаварыла Саламея Лёднік, яе сінія вочы з прыхаванай мілосцю не адрываліся ад драпежнага профілю гаспадара дома, які сядзеў, панурыўшыся, і круціў у руках парцалянавы кубак з незразумелымі залатымі вензелямі, нібы яму было зусім нецікава слухаць пра далёкія палітычныя мітрэнгі. – Кажуць, жаліўся ангельскаму паслу: «Калі адыду ад Расіі і супраць яе выступлю, мае непрыяцелі будуць першыя, якія з ёй пагодзяцца і мяне прынясуць у ахвяру. Якая ж з гэтага карысць для краю?» Сама больш абмяркоўваюць, што Пане Каханку зноў з’ехаў за мяжу. Ну, ведаеш, мусіць... Пад вёскай Лань разбіў войска князя Мяшчэрскага, але потым спалохаўся, што Нясвіж возьмуць, бо Суворава з войскам дзеля ўціхамірвання прыслалі, і ўцёк. Ды яшчэ ліст князю Рапніну пакінуў, што калі ягоныя гарады не зачапнуць – не будзе нічога супраць расейскай царыцы ўчыняць...

– Ага, паабяцаў... Магнаты што хочаш паабяцаюць, калі трэба, – скрозь зубы прагаварыў доктар Лёднік. – Зноў інтрыгуе наш Пане Каханку, войска збірае, вызваляць Айчыну... З французамі на пару з Багінскім змаўляецца, каб Панятоўскага дыктатарам абвесціць... Вунь, гэты маладзён, – кіўнуў доктар у бок Пранціша Вырвіча, які любоўна паліраваў суконкай сваю новую шпагу, – атрымаў ліст ад нашага старога знаёмца пана Рыся, з заклікам далучыцца да іх хаўрусу ды ехаць вызваляць Рэч Паспалітую ад расейцаў, Панятоўскага, а заадно ад усіх, хто не падабаецца.

Вырвіч горда страсянуў чубам.

– І далучуся! Шляхціц не павінен быць убаку, калі на радзіме вайна! Такіх, як я, тут шмат, адзін Тадэвуш Касцюшка са Слонімшчыны чаго варты!

Мы яго Шведам празвалі, дасканалага ваяра з сябе выхоўвае, эксперыментуе над арганізмам уласным, як і ты, Бутрым, не здолееш.

– Задурыў галаву сваім Касцюшкам! – сярдзіта азваўся доктар. – А чаму твой Тадзік не ў войску якога Касакоўскага пад Пінскам, а ў Парыжы маляванню

вучыцца, ведаеш? Таму што не змог прымірыць свой патрыятызм – і нежаданне выступаць супраць сваіх дабрадзеяў Чартарыйскіх, родзічаў Панятоўскага. Вось і з’ехаў...

Лёднік уздыхнуў.

– Вечна адны разбураюць, другія ствараюць, і ўсё пад аднолькава прыгожымі лозунгамі. У гэты ж час сябрук Цялка ягоная мосць Антоні Тызенгаўз рэформы надалей праводзіць, мануфактуры ладзіць... Усе дзяржаўныя грошы ў свае задумы прэ. Спадзяецца, што праз паўгода я вярнуся ў Гародню з Жыліберам пад пахай і дапамагу яму зладзіць медычную школу... Ды вярнуся, зладзім! Калі яе не спаляць – адны за тое, што адчынена расейскімі паслугачамі, другія за тое, што ёю кіруюць заходнія блюзнеры...

Грукат змусіў захопленых палітычнымі развагамі дарослых ускочыць. Сафійка злаўчылася нарэшце пацягнуць за тканіну, што схавала адзін з таямнічых стаўбуркоў. Застрашлівы васковы муляж, які выяўляў чалавека са здзёртаю скурай – так, што былі добра відаць усе цягліцы, чырвоныя матузкі артэрый і сінія суплёты венаў – меланхалічна ляжаў на падлозе, страціўшы палову васковых мазгоў.

– Бумс! – весела прагаварыла Сафійка, узмахнуўшы густымі чорнымі вейкамі – як толькі не ўзляцела, Мятлушачка.

Спалоханыя дарослыя абмацалі дзіцяня, упэўніліся, што нават не напужалася...

– Хал-лера... Дваццаць ліўраў... Унікальная мадэль... – мармытаў скрозь зубы доктар, падымаючы з падлогі няшчаснага васковага калеку. На ніжэйшых паліцах адкрытага стаўбурка красаваліся не менш застрашлівыя творы мясцовага аптэкарскага майстэрства – бялелі штучныя косткі, пунсавелі цяглліцы.

– Бацька называецца! – дакорліва прагаварыў Пранціш, падпіхваючы нагою пад шафу адляцелы кавалак васковага чэрапа. – Дзіця ж мусіла прыехаць, самы пракудлівы ўзрост. Трэба было прыняць свае анатамічныя аздобы, а не проста ўкруціць у анучы.

– Тата, далуй! – прамовіла Сафійка два чароўныя словы, гледзячы шчыра-шчыра вялізнымі цёмнымі вачанятамі на суровага доктара. Не тое, каб малеча ведала значэнне прамоўленых слоў, але ўжо добра ўцяміла, што варта іх вымавіць – і гэты суровы высокі чалавек з чорна-сівымі валасамі адразу растане, як воск на сонцы, ад яго проста пачне праменіцца пяшчота... Вось і цяпер: апусціўся на калені, абняў, цалуе сухімі няўсмешлівымі вуснамі – а вусны ажно дрыжаць ад любасці і замілавання:

– Красачка мая... Каралевічна мая... Гэта ты мне прабач. Я табе сапраўдную ляльку падару – парцалянавую, гожанькую, да цябе падобную!

Хоць вяроўкі з гэтых дарослых ві. Сафійка была вельмі разумнай дзяўчынкай і хутка ўсяму вучылася.

Пані Саламея падскочыла і з цяжкасцю вызваліла з маленькіх, але ўчэпістых пальчыкаў дактароўны шкляное вока ад разбітага манекена – Сафійка мудра збіралася яго прыўлашчыць. Вока пазірала дзіка і дакорліва, чырвоныя сасуды, карпатліва прамаляваныя на ім, нагадвалі парванае павуцінне крывавага павука.

– Бутрым, гэта ўжо занадта! Алесік мне ўчора гадзіну распавядаў, як тузаюцца цяглліцы мёртвай жабы пад уздзеяннем апарата нейкага італійскага

вучонага, цяпер дачка твая будзе гуляцца з муляжом чалавечага вока... Бедлам, а не сямейны дом!

– Мама, шарык хацу!

Пранціш стоена хіхікаў, пакуль пані Саламея супакойвала пакрыўджаную дачушку, а Лёднік збянтэжана бегаў па пакоі, шчыльней укручваючы стаўбуркі, на якіх, як відаць, былі такія ж неапетытныя анатамічныя дапаможнікі – у аптэках Ліёна іх выраблялі дасканала.

Начышчаная былым каралеўскім драгунам Вырвічам шпага заняла сваё законнае месца на сцяне, побач з іншымі развешанымі шляхецкімі ўцехамі – шабля-серпанціна, шабля-карабэла, эспадрон, рапіра... А гаспадара цярпліва чакала ў вітальні радавая шабля Вырвічаў Гіпацэнтаўр, з гербам, выгравіраваным на дзяржальне. Вось што трэба шляхціцу ў руках трымаць, а не ланцэт альбо пяро!

– Усё роўна на баку барцаў – праўда! – упэўнена выгукнуў Пранціш, вяртаючыся ў палітычныя спрэчкі, якія спаконвеку грэюць сэрцы і самалюбства нават самых ціхамірных мужчын – а прысутныя ў гэтым пакоі ціхамірнымі ніякім чынам не былі. Цень ад галінкі каштана спалохана слізгануў па сцяне, абцягнутай трохі выцвілай светла-зялёнай тканінай, па вялікай старой карце з надпісам «Вялікае Княства Літоўскае». Маленькія дрэўцы на карце пазначалі, дзе ў гэтай далёкай краіне лес, хвалістыя гарызантальныя рысачкі ўперамежку з вертыкальнымі – балоты. Мяркуючы па малюнку, балотаў у Вялікім Княстве было больш, чым пацукоў у парыжскіх катакомбах. Маленькія ганарлівыя замкі са сцяжкамі на вежах выяўлялі гарады, а паміж дрэў можна было пабачыць не адно смешнаватае страшыдла, ад фенікса і адзінарога да звычайных тураў ды зуброў.

Асабліва сімпатычна выглядаў зубр, бо ў яго была барадатая ўсмешлівая пыса – быццам толькі што выпіў бочку піва. А з аднаго намаляванага хвалістымі рысачкамі возера высоўвалася на доўгай шыі галава сапраўднага цмока з рожкамі, як у слімака.

– Можа, і меншае канфедэраты зло, чым партыя караля, – разважаў сумна Лёднік, – але палітыкі ніякія. Замест таго, каб з’ядноўваць людзей, па-ранейшаму правы суайчыннікаў іншай веры не прызнаюць – а расейцам гэта самая падстава ўступіцца за адзінаверцаў! Кажаш, Саламея, Панятоўскі крыўдзіўся, што яго паслугі не прынялі? І дурні, што не прынялі! Заўсёды кожны магнат у нас на сябе кілім цягне, каб пасля ўладай не дзяліцца. А толку?

Доктар сярдзіта зірнуў чамусьці на парсючка, які паміж крышталёвымі вазачкамі з чорным перцам і шафранам чакаў прыпозненых гасцей.

– Цяпер Станіслаў Аўгуст вымушаны быць на баку расейцаў і аддаваць ім на службу каронныя войскі. А людзі ж прысягалі, мусяць загады камандзіраў выконваць. Зноў свае пачнуць біцца са сваімі. Можна падумаць, Еўропе ёсць справа да таго, ці будуць ліцвіны шчаслівыя. Ну паслалі палкоўніка Дзюмур’е вучыць канфедэратаў вайсковаму майстэрству. Але хто стане за нашу волю біцца? Людовік войска пашле? Ці аўстрыйскі імператар? Зараз яны Панятоўскага дыктатарам абвесцяць, заўтра – таго, хто яго з трона саштурхне... З чаго б ім узаконьваць звычай каралёў з трона зганяць? І ўрэшце ўсе з Расеяй дамовяцца і падзеляць Рэч Паспалітую між сабой. А Панятоўскага, калі з розумам падысці,

любы выкарыстаць можа. Ён не злы, не дурны, і пра патрыятызм сантыменты мае, але слабы. Пляменніка Станіслава адправіў у Парыж, да сваёй сардэчнай сяброўкі мадам Жафрэн, гаспадыні моднага салона, якая называе Цялка «дарагі сынок». А хлопец так адчытаў дзёрзкую плебейку за непаважлівыя словы пра дзядзьку, што яна дасюль паверыць не можа. Мне давялося кансультаваць мадам, дык я ад яе паўгадзіны слухаў развагі, як жа гэта пятнаццацігадовы хлапчук аказаўся больш ганарысты ды смелы за дзядзьку-караля!

– Табе што, Цялок падабаецца? – абурана выгукнуў Пранціш. – Ды ён хутка дзяржаву загубіць! Чужаземныя войскі пусціў гуляць, як хочуць! Нясвіж разрабавалі, Слуцак! Панятоўскі, можа, і някепскі чалавек. Але як кароль – толькі замінае Айчыне. Пан Рысь мне распавёў, што Валконскі, якога з Санкт-Пецярбурга даслалі замест Рапніна, прыгразіў, што пакарае Чартарыйскіх, калі будуць надалей недакладна выконваць волю імператрыцы. Панятоўскі абурыўся – Чартарыйскія ўсё ж ягоныя сваякі, Фамілія. І з боку расейцаў што за нахабства – як можна караць замежных падданых? А Валконскі яму: «Ніколі не думаў, што вашая каралеўская мосць можа вымавіць такое слова. Данясу пра ўсё майму двару...» Нават сцвярджаць, што мы – не Расія, на іх погляд, нам нельга! Так што для нас лепей, што ў Еўропе Станіслава Аўгуста абвесцяць дыктатарам!

– І Цялок – палітык ніякі, – уздыхнуў Лёднік. – Лепей бы і далей Шэкспіра перакладаў, а не вырашаў лёс радзімы. Але што загадаеш асабіста мне, праваслаўнаму дысідэнту, рабіць? Шаблю браць і ісці караля скідаць? Альбо паспрабаваць нарэшце хоць пад ягонай пратэкцыяй зладзіць першую медычную школу на Беларусі? Да таго ж я магу прыўнесці туды, чаго ні ў воднай медычнай школе свету больш не будзе...

Апошнія словы Лёднік прагаварыў з нейкай прытоенай жарсцю, уперыўшыся мройным паглядам у сцяну, на якой пагойдваліся карункавыя цені ад лістоты маладых каштанаў – нібыта нехта лавіў залатой сеткай скрушлівыя прывіды. Пранціш Вырвіч нахмурыўся.

– Гэта ты пра асаблівыя веды, якім цябе вучаць сябручкі, гэтыя падлючыя Бяскоўскі ды барон дэ Вард, якіх мы ўжо дзве гадзіны лішнія чакаем?

– Яны смелыя вучоныя! – напяўся Лёднік. – Ignoti nulla curatio morbi, таму варта ісці на рызыку. Ты разважаеш, быццам невук...

– А ты – як даверлівы дурань, якому толькі пакажы бляск на паверхні вады, скочыць у яе золата шукаць! – Пранціш сярдзіта нахмурыўся. Відаць было, што спрэчка гэткая не першы раз. – І спадар Жан Жылібер табе колькі разоў казаў з імі не звязвацца! Бяскоўскі адно глядзіць, як тваіх пацыентаў пераманіць. А барон, мецэнат ваш усемагутны, людзей за смецце ўважае. Ты не задумваўся, з чаго б то ён з табой такі мілы? У госці прыязджае, хоць у тваім дамку нават асобнага пакоя пад сталоўню няма? Быццам кот кавалак сала аблізвае, перш чым зжэрці.

Лёднік хацеў запярэчыць, але зноў пачуўся грукат: пані Саламея, устрывожаная спрэчкай, выпусціла з-пад увагі прыціхлую Сафійку... Цяпер тая сядзела ля адчыненай шуфляды адной з шафаў, ледзь утрымліваючы ў ручках штосьці бліскучае, металёвае, такое цікавенькае...

– Цаца!

– Донечка, не чапай! – доктар кінуўся да малечы, як віхор, нагадаўшы Пранцішу пра часы слаўных боек, калі за рухамі ўзброенага шабляй Лёдніка

ўсачыць было немагчыма. – Гэта абцугі для...

Бутрым абсёкся і не стаў тлумачыць, для чаго, а вось расціснуць маленькія пальчыкі дактароўны на спакуснай цаццы аказалася няпроста. Урэшце абцугі ўпалі проста доктару на нагу, ад чаго той засычэў, не раўнуючы, як змяюка на распаленай блясе.

– Тата, далуй!

На каленках у маці Сафійка сядзець не захацела, да ўласных лялек засталася халоднай, як каралева – да звольненых фрэйлін, таму Лёднік вываліў для свайго чарнавалосага шчасцейка на падлогу цэлую гару бясшкодных (здаецца) забавак, ад трубкі для праслухоўвання хворых да ватных шарыкаў. Пранціш паглядаў, як чароўнае дзіцяня ў белай кашульцы з карункамі шчасліва перабірае медычныя прылады, і ледзь утрымліваўся ад смеху. Праўда, хутка яго ўвагу зноў паглынула размова, бо Баўтрамей пачаў распісваць Саламеі незвычайную карысць, якую прыносіць супраца з ягамосцю баронам ды смелым даследчыкам Альфонсам Бяскоўскім.

– Вядома, як доктар, Альфонс мне саступае, затое ягоныя ідэі проста бліскучыя! Я б не наважыўся сам на такое... – вочы полацкага Фаўста фанатычна гарэлі. – Мы вывучаем мозг чалавека! Гэта... гэта цуд! Новы свет, неспазнаная стыхія, куды больш значная, чым усе бойкі свету! І ніякай магіі. Яшчэ Гіпакрат прапанаваў рабіць трэпанацыю чэрапа пры эпілепсіі альбо калі чалавек аслепне. Гален лекаваў пухліны мозга... Кельсус удалыя аперацыі рабіў, Галеніюс Пергамен, Берэнгарыа да Капры, – так і ўяўлялася, што Лёднік стаіць за кафедрай, апантана ўбіваючы мудрасць у галовы студыёзусаў, што і ёсць самай складанай аперацыяй на мозгу. – Чунь Лі, з якім мы ў Вільні сябравалі, расказваў пра кітайскага доктара Хуа То. Ён паўтары тысячы гадоў таму рабіў трэпанацыю і вынайшаў абязбольваючы сродак пад назвай ма фей сан. Бяда, што цяпер мы такому развучыліся, веды страчаныя, і пацыенты альбо паміраюць, альбо – паралюш. А ў барона і Альфонса незвычайна дакладныя звесткі пра структуру мозга – мне такіх ні разу атрымаць не ўдалося, і зусім дабрачынна мне іх перадалі! Трэба толькі зразумець, як на гэты орган уздзейнічаць – і хворыя, раней невылечныя, ацаляцца!

– Не дай Гасподзь мне так ацаліцца, як вы некаторых ацаляеце, – скрозь зубы прагаварыў Вырвіч. Лёднік нечакана сумеўся, перахрысціўся, бляск у ягоных цёмных вачах прыгас.

– На жаль, лекар – не Гасподзь... Здараюцца памылкі, няўдачы... Трэба працаваць, даследаваць...

– Ці не тых небаракаў даследаваць, што знікаюць у бедных кварталах Ліёна, а потым іх знаходзяць з прабітымі чарапамі? – злосна прагаварыў Пранціш, і Саламея здрыганулася, з жахам падняўшы вочы на мужа. Але той шчыра абурыўся.

– І ты туды ж, Вырвіч! Выпускнік Віленскай акадэміі! Як можна патураць забабонам цёмнага натоўпу! Гэта брудныя чуткі, якія распускаюць праціўнікі прагрэсу! – перавёў вочы на жонку, вусны яго пакрыўджана здрыгануліся. – Ты што, Залфейка? Ды я лепш сябе заб’ю, чым чалавека дзеля доследаў замучаю. Я раблю аперацыі – толькі калі сапраўды іначай не дапамагчы. Да таго ж чалавек – істота кволая і неасцярожная, небарак з прабітымі галовамі кожны дзень у

бальніцу возяць, практыкі хапае. А так... Як і ўсе калегі, на пацуках эксперыментую... Нябожчыкаў ускрываю – на анатамічны тэатр маецца дазвол. Тут не ставяць на магілы жалезных «ахоўнікаў смерці», як у Шатландыі.

Сапраўды, звычай шатландцаў накрываць магілы жалезнымі кратамі пачалі пераймаць па ўсім свеце, бо чым больш пладзілася студэнтаў-медыкусаў, тым больш квітнеў бізнес выкрадальнікаў трупаў.

Вырвіч выразна скрывіўся, але не паспеў выказацца, бо Саламея з жахам ускрыкнула, гледзячы ў кут пакоя. На фоне цёмнай шафы вымалёўвалася маленькая фігурка Лёдневічанкі ў белай, месцамі, праўда, ужо завэдзганай, кашульцы. Паненка з цяжкасцю трымала перад сабой жоўты чэрап, занадта прыплюснуты, каб належаць звычайнаму чалавеку, і цікаўна ўзіралася ў разгубленыя пустыя вачніцы.

– Дзядзя!

Сафійка прагаварыла гэта вельмі задумліва проста ў пляскатае касцістае аблічча новага сябра, не падазраючы, што нагадвае аднаго нерашучага дацкага прынца. Лёднік рынуўся да дачкі і выхапіў з тоненькіх, далікатных, як пялёсткі пралескі, ручак чарговы трафей.

– І як яна яго выцягнула з шафы? Гэта ў пячоры знайшлі, са слядамі трэпанацыі... Выкупіў быў...

– Аддай дзядзю!

Ад адчайнага плачу юнай Лёдневічанкі скалануліся нават цяжкія кніжныя шафы з цёмнага моранага дубу, а васковыя муляжы ледзь не заварушыліся.

– Што здарылася з мадэмуазэль Сафі? – пачуўся вясёлы голас мадам Жулі, нізенькай пухленькай францужанкі – здаецца, не ходзіць, а коціцца, – якую Лёднікі нанялі дапамагаць па гаспадарцы. – Што нарабіла неслухмяная мадэмуазэль, пакуль Жулі мусіла збегаць на рынак?

Усе з палёгкай уздыхнулі. А Сафійка сумленна зірнула на прыслугу вялізнымі вачанятамі-вішанькамі і, выціраючы ўпэцканыя далонькі аб калісьці бялюткую кашульку, вымавіла яшчэ два чароўныя словы:

– Палдон, мадам!

Так, Сафійка была вельмі разумнай дзяўчынкай і хутка ўсяму вучылася.

Калі расчуленая мадам Жулі з чароўнай Лёдневічанкай на руках сышла, размова пра палітыку, аднак, не разгарэлася саломай. Лёднік абвёў вачыма разгромлены родным анёлачкам пакой – разбітыя васковыя муляжы, раскіданыя па падлозе медыцынскія інструменты і ватныя шарыкі, высунутыя ніжнія шуфлядкі шафаў, з адной тырчэла чыясьці пажаўцелая костка, нібыта нябожчык спрабаваў выпаўзці на свет Божы. Уздыхнуў і выцер чамусьці спацелы лоб:

– Та-ак, мне яшчэ трэба вучыцца быць бацькам. Як я шкадую, што не быў з вамі гэтыя паўтара года... Зноў прапусціў, як маё дзіця расце. Алесь таксама без мяне першыя гады правёў, першыя крокі зрабіў...

Пранціш хмыкнуў, успомніўшы, як фанабэрысты доктар упершыню даведаўся, што ў яго ёсць сын – таму было ўжо тры гады, і ён лічыўся сынам пана Цыпрыяна Агалінскага. За права самому выхоўваць сваё дзіця доктар заплаціў дужа дорага, на любыя пакуты ішоў... Як жа добра, што хоць шчырая любоў да сямейных змушае полацкага Фаўста забывацца нават на свае падазроныя эксперыменты. Лёднік падсеў бліжэй да жонкі:

– Думаю, яшчэ трохі часу ў нас ёсць, пакуль мост паправяць, паны лекары да нас дабяруцца... Распавядзі, як у Караблях?

Маленькую вёску Караблі Лёднік атрымаў у падарунак ад вялікага гетмана Міхала Казіміра Рыбанькі разам са шляхецтвам, калі выратаваў яго на полі бойкі. Гаспадары з Лёднікаў былі слабыя да кпінаў Пранціша. Прыбытку атрымлівалі менш чым мала – затое мужыкі не галадалі, замест паншчыны найматліся за грошы. А іх дзеткі вучыліся грамаце ў школцы, якую час ад часу хтось з удзячных пейзан спальваў. А як жа не спаліць, калі на дарэмшчыну ад пана-чарнакніжніка дасталося?

– Была там перад ад’ездам, – тонкія пальцы пані Саламеі, у дзявоцтве Рэніч, нібыта мімаволі перапляліся з пальцамі мужа. – У суд выклікалі.

– А што здарылася? – захваляваўся Лёднік, пяшчотна лашчачы рукой, што прывыкла цвёрда трымаць скальпель і шпагу, тонкую руку жонкі.

– Працэс наконт чараўніцтва, – чамусьці іранічна адказала пані, хаця тэма палявання на ведзьмаў для абаіх Лёднікаў была балючай, зведалі яго на сабе. – Ды не палохайся адразу... Двое сялян ішлі ноччу з царквы і ўбачылі, як падае аэраліт... Вырашылі, што гэта неадменна ззяе золата, якое нясе хаваць цмок. Сабралі грамаду і пайшлі капаць прыблізна на тое месца, куды нябёсны агонь упаў. Капалі па начах і наторкнуліся на цвёрдую пліту. Ну ўсё, думаюць – скарб! Але пакуль расчысцілі, пліта знікла. Вырашылі – чараўніцтва, і пабеглі да крывой Лукер’і. Памятаеце, якая ў скрайняй ад лесу хаце жыве?

Пранціш прыпомніў, як падчас візіту ва ўладанне сяброў, якія так і не патрапілі збудаваць там сабе прыстойную сядзібу, ім усе раілі пра надвор’е даведвацца не па замежнай штуковіне «барометры», а ў нейкай Лукер’і, якая як у ваду глядзіць.

Невядома, у якую ваду глядзела Лукер’я цяпер, але запэўніла, што грошы ёсць, толькі трохі на захад ад яміны. І выкопваць іх неадменна трэба ў час поўні, пасля таго, як два разы прапяюць пеўні. Што напачатку трапіцца вялікі камень, тады смецце, тады чорныя чарапкі, тады мядзяны кацёл з золатам. Сведкі няўцямна мармыталі яшчэ пра сабачую галаву, якую належала закапаць на месцы катла. Хітры сродак перавесці праклён, каб той, хто выкапае золата, галавой не наклаў.

Абнадзееныя мужычкі ператварыліся ў кратоў яшчэ на месяц... Пакуль агонь, які яны палілі ў яміне, не заўважылі з суседняй вёскі. Ясная справа, і там вырашылі – скарб знак падае! Непадалёк ад караблёўскіх іншая кампанія таксама давай капаць яміну... А вядома, чым больш людзей – менш таямніцы. І абедзве банды арыштавалі. Выявілася, што шчыравалі яны на месцы цагельні, вось і сустракаліся «пліты» з рассыпанай цэглы ды застылая гліна... І давай адны вінаваціць другіх у тым, што чараўніцтвам золата адвялі!

Карацей, каб спыніць справу, грошай пані Саламеі давялося ляснуць, відаць, столькі, колькі скарбашукальнікі спадзяваліся выкапаць.

– Так што нікога не спалілі, не пасадзілі...

Доктар вінавата прыабняў жонку, відаць, падумаўшы, колькі давялося ёй адной перажыць падобных турботаў... А Пранціш мімаволі адвярнуўся да акна, за якім прасявалася сонца праз травеньскую наіўна-зялёную лістоту: каб усё склалася інакай, ён і сам зараз трымаў бы за руку жонку і зазіраў у зялёныя

русалчыны вочы, што ўмелі выпраменьваць такую любасць... Дзе тая Раіна Міхалішыўна, былая акторка слуцкага тэатра і асістэнтка вандроўнага авантурыста графа Батысты? На якой сцэне выплятае інтрыгі ды танчыць на вуголлях?

Парсючок зусім паспеў астыць, калі ў суправаджэнні цэлай світы лёкаяў нарэшце заявіліся госці, кленучы нетрывалыя масты лангедокскіх узвышшаў. Пранціш абодвух прыхадняў любіў, як дзірку ў новым боце. Барон Мішэль дэ Вард, немалады, расплывісты, з вечнай паблажлівай усмешкай, не хадзіў, а насіў сябе, важна абапіраючыся на ўпрыгожаную дыяментамі ды рубінамі кульбачку. Такія сытыя напудраныя фізіяноміі можна ўбачыць на асамблеі шэрагамі, як спелыя гарбузы на градзе... Калі б не вочы. Светлыя, як лёд, але занадта пранізлівыя. Застрашліва пранізлівыя для спешчанага арыстакрата былі вочы ў барона дэ Варда... Падобныя Пранціш бачыў у некалькіх чалавек – і сустрэча з кожным заканчвалася дурной містыкай і смяротнай рызыкай.

У Лёдніка таксама вочы маглі падобнымі рабіцца. І не самыя дабрадзейныя ўчынкі ў гэткія моманты полацкі Фаўст утвараў, каб пасля раскайвацца ды чытаць канон святым пакутнікам Кіпрыяну ды Юстыніі.

За спінкай крэсла, якое заняў барон, адразу намаляваўся ягоны лёкай з выцягнутым, як ад вечнага расчаравання, тварам. Барон няўважна перадаў яму сваю кульбачку, працягнуў назад, не гледзячы, руку, і лёкай уклаў у яе белую шаўковую сурвэтку, ад якой нават на адлегласці пахла вербенай.

Пан Альфонс Бяскоўскі быў не такі прадстаўнічы, як барон, худы, як пуга, насаты, але пагляд меў непрыемны. Ды яшчэ вочы яго, вадзяніста-зеленкаватыя, мітусіліся, як гарошыны ў шалбера, што сядзіць на рынку і прапануе адгадаць, пад якой з трох чарачак схаваная тая гарошына. Прадзед пана Альфонса быў з Польшчы, ваяваў у войску Багуслава Радзівіла, што прыняў бок шведаў, і разам са шведамі пасля іх паразы і з’ехаў. Сам пан Альфонс прыехаў з Парыжа ў Манпелье паўгода таму разам з баронам. Кліентаў ачмураў галантна-вучоным балбатаннем, як Пранціш карчмароўнаў. Праўда, многія багатыя пацыенты ўсё роўна выбіралі маўклівага змрочнага Лёдніка – толькі той кліентаў на свой густ адсяваў. Мог бясплатна падлячыць, калі цікавы прэцэдэнт, ну і калі трэба ратаваць жыццё – не вагаўся. А так – ніякімі грашыма не спакусіць ліцвінскага доктара, шкада яму траціць час на банальны раматуз графіні.

Першы іхні год у Лангедоку Пранціш успамінаў, як пільнавальнікі сармацкіх нораваў на Літве – пракаветнае залатое стагоддзе. Маўляў, тады ўсе дзеўкі былі прыгожымі ды цнатлівымі, і на адным сцябле расло па пяць каласоў. Калі прыехалі ў Францыю, Лёднік у шпіталі Жана Жылібера ледзь не начаваў, лекцыі ў медычнай школе слухаў, тады і сам пачаў іх чытаць. А ў батанічным садзе ў квартале Брота, які Жылібер за свой кошт заснаваў, на пару з апантаным батанікам кожную травінку абнюхаў...

Пакуль не з’явіліся «прагрэсіўныя дактары», і, даведаўшыся пра заезджае, хаця й барбарскае, свяціла, не далучылі яго да сваіх таямніцаў, раз ужо не ўдалося завабіць да сябе Жылібера.

А ў апошняга тут жа пачаліся непрыемнасці, нібыта хтосьці крыкнуў «ату». Некаторыя даследаванні давялося згарнуць. У батанічны сад прызначылі адміністратараў настолькі недасведчаных, што як знарок пачалі губіць каштоўныя

раслінныя зборы.

Парывісты і патрабавальны – возьмуцца з Лёднікам спрачацца, ледзь шыбы не лопаюцца, але сумленны Жан Жылібер, з грубаватым абліччам і высокім ілбом, Пранцішу падабаўся. Ненашмат старэйшы за Пранціша, нарадзіўся ў вёсцы, не з багацеяў – а столькі паспеў дасягнуць! Выкладаў батаніку, анатомію, хірургію, збіраў народныя песенькі, вырошчваў рэдкія расліны... Праўда, Пранціш аніяк не мог падзяліць рэспубліканскіх перакананняў Жылібера. Той сябраваў з Вальтэрам, Русо і Дзідро, у салоны блюзнерскія матаўся і любіў вярзці пра роўнасць саслоўяў і разбэшчанасць «прывілеяваных класаў», патрапляючы ў лад Лёдніку, гэткаму ж прадсталюдцу. А ў гэтым inter dominum et servum nulla amicitia est. Абодва прафесары, дарэчы, плату з хворых бралі толькі пасля ацалення, а беднякоў прымалі бясплатна. Чым выклікалі шчырае абурэнне калегаў.

І пані Саламеі батанік прыйшоўся да душы. Пан Жылібер быў у іх разам са сваім студэнтам Давыдам Ляйбовічам, пляменнікам полацкага аптэкара Лейбы, якога Лёднік прыхапіў з сабою з Беларусі. Аптэкар у свой час дапамог малому сыну гарбара выйсці ў людзі, і Бутрым на гэта не забыўся.

Тады за сталом Чорнага Доктара паспрачаліся добра... Але пра патрэбнае. Напрыклад, Жылібер быў супраць залішняга ўмяшальніцтва ў прыроду. Лічыў – замест пігулак ды ўсялякай хіміі лепей дыета ды зёлкі, не падабалася яму і ўжыванне опіуму. А вось Лёднік, былы алхімік, вельмі дык любіў з атрутнымі рэчывамі паэксперыментаваць.

Спрачаліся і як адукоўваць шматлікіх самадзейных павітух.

Пытанне было вельмі вострым. Кабеты, што дапамагалі парадзіхам, часцяком абвінавачваліся ў вядзьмарстве. Ды й самі спрыялі таму, ужываючы дзікунскія метады, самы бясшкодны – выманьваць немаўля, якое доўга не можа нарадзіцца, цукрам. У Вялікім Княстве Літоўскім дасюль памяталі страшную гісторыю, што здарылася з Раінай Грамычынай, пападдзёй, якую паклікалі палячыць сына Яна Сапегі. Хлопчык памёр, не паспела лекарка ў дом зайсці. Вядома, у няшчасці абвінавацілі Грамычыну. А следства засяродзілася на тым, як падчас дапамогі парадзіхам кабета чаравала. Паўтара года кабету катавалі. Дарэмна абаронца прамаўляў: «Што дзяцей малых абкурваць умее, хіба гэта чараўніцтва? Абкурваць жанчын падчас родаў бабровым струменем, пер’ямі жывых курапатак, перастрэлам, мірай ды іншымі зёлкамі свянцонымі, рог адзінарога піць даюць, а таксама арліны камень – хіба гэта чараўніцтва?»

Ад часоў спаленай на вогнішчы Грамычынай метады павітух не надта змяніліся. У век Асветніцтва абкурваць парадзіх пер’ем курапатак? Зладзіць курсы акушэрства пры будучай медычнай школе ў Гародні было неабходна. Пані Саламея, сама добрая лекарка і акушэрка, згаджалася дапамагчы. Давыд па сканчэнні курса фармацэўтыкі меўся працаваць у аптэцы пры будучай медычнай школе.

Шмат высокіх слоў прамаўлялі і кіраўнікі Таварыства прагрэсіўнай медыцыны.

– Колькі ёсць людзей – забойцаў, гвалтаўнікоў, якіх падвяргаюць смяротнаму пакаранню, хаця вінаватая ў іх злачынствах хвароба – паталогіі ў мазгу, – тлумачыў вучоны барон. – Магчыма, пухліны памерам з макавінку, таўшчынёй з валасіну! Гэта, умеючы, можна лёгка выправіць, і in summa чалавек стане

бяспечным і нават карысным для грамадства! Вось вам прыклад...

Дэ Вард азірнуўся і крыкнуў у бок дзвярэй:

– Гарганцюа, хадзі сюды, сябар мой!

Лёкай за крэслам барона, здавалася, хацеў прыгнуцца.

У пакой, крочачы, як мог бы крочыць пражскі Галем, увайшоў слуга дэ Варда ў чорнай аксамітнай куртцы з нашытымі на яе залатымі змеямі з галовамі пеўняў – эмблемай Таварыства прагрэсіўнай медыцыны. Пранціш у чарговы раз адвёў вочы: яму заўсёды было вусцішна глядзець на гэтага вялізнага барадатага дзецюка з павязкай на лбе – не дарэмна яму далі мянушку «Гарганцюа». Нібыта шкляныя цёмныя вочы, рысы твару калісьці, напэўна, нават прыгожыя, уладныя, але зараз нерухомыя, азызлыя.

– Ці задаволены ты сваім жыццём, сябар мой? – мякка спытаў дэ Вард слугу. Той прамарудзіў з адказам трохі больш, чым належала здароваму чалавеку, але адказаў роўна і хрыплавата, гледзячы ў адну кропку, якая знаходзілася дзесьці над левым плечуком дэ Варда, якраз там, дзе гіпатэтычна мусіў сядзець апанент анёла-ахоўніка:

– Я ўсім задаволены, вашамосць барон. Мне жывецца шчасна і спакойна. Дзякуючы літасці і розуму ягамосці барона.

Дэ Вард пераможна агледзеў кампанію, хаця Лёднік і Пранціш ужо дакладна не раз чулі гісторыю выратаванага слугі, і прадстаўленне разыгрывалася для адной Саламеі.

– А між тым гэты няшчасны быў адным з самых страшных злачынцаў свету. Каб яго не спынілі – на ягоных руках з'явілася б кроў яшчэ соцень бязвінных! Яго мусілі павесіць – але ўдалая аперацыя...

– Я сам зрабіў яе ўжо тры гады таму! – насмеліўся перабіць барона Альфонс Бяскоўскі, нібыта замоўчвання сваіх заслуг баяўся больш, чым раззлаваць мецэната. – І ніякіх наступстваў! Restitutio ad integrum!. Гарганцюа нават не пазбаўлены радасці мець зносіны з супрацьлеглым полам.

– Зносіны – гэта не каханне. Ваш кліент больш падобны да механічнай лялькі, чым да жывога чалавека, – з дрыготкай у голасе адказала Саламея, адводзячы вочы ад чарнабародага волата з мёртвым тварам. – Вы кажаце, выправілі злачынцу да лепшага? Але ці ўратавалі ягоную душу? Гасподзь сам вызначыў шлях да выкуплення злачынстваў – шчырае пакаянне. Чалавек мусіць усвядоміць, што нарабіў, і зажадаць выправіцца. А калі вы пазбаўляеце яго такой магчымасці – гэта бязбожна!

Дэ Вард спыніў востры позірк на абліччы пані... Паглядзець было на што. Вялікія сінія-сінія вочы з даўжэзнымі цёмнымі вейкамі, носік, як вытачаны з мармуру, бялюткая скура без зморшчынаў – хіба ў куточках вачэй і паміж броваў, ружовыя вусны, дасканала акрэсленыя... Пранцішу дужа не спадабаўся баронаў позірк. Папраўдзе, пані Саламея была далёка не ў тым узросце, калі жанчына лічыцца асабліва прывабнай для вока... Але ж і памерлая фаварытка французскага караля Людовіка мадам дэ Пампадур не была юнай, калі круціла каханкам, як хацела, ела дзеля захавання маладосці супы з труфеляў ды ўважалася за Венеру. Фаварытка Францыска Другога, а пасля ягонага сына Генрыха Другога Дыяна дэ Пуацье амаль да сямідзесяці лічылася першай прыгажуняй краіны. Можа, таму, што мылася сцюдзёнай вадой і кожны дзень ездзіла конна. І велічная прыгажосць

пані Саламеі па-ранейшаму выклікала не толькі павагу... Тым больш, палачанка нічога не рабіла, каб сябе прыкрасіць, і не стала б траціць два дні на «эмаліроўку твару», як свецкія прыгажуні. Ім тынкавалі аблічча каляровымі пудрамі, і пасля нельга было ўмывацца ды ўсміхацца, каб не пайсці трэшчынамі, як першы лядок на лужыне.

– Празмерная схільнасць да злачынстваў, на маю думку – гэта вар’яцтва, а хіба ацаліць вар’яцтва – грэх? З дапамогай месье Лёдніка мы прасунуліся ў нашай высакароднай справе далёка, як ніколі! – мякка прамовіў дэ Вард, шырока ўсміхнуўшыся доктаравай жонцы. – Ён вынайшаў асаблівае рэчыва, якое ўсыпляе пацыента так, што можна спакойна прасвідроўваць ягоны чэрап ды рабіць любыя маніпуляцыі.

– Праўда, тынктуры не ўдаецца шмат нарыхтаваць, яна нетрывалая, ды яшчэ з пабочнымі эфектамі... Усё in statu nascendi, – раздражнёна прабуркатаў Баўтрамей. Бяркоўскі замахаў рукамі:

– Ах, што вы, калега, гэта не пабочныя эфекты, а самыя што ні на ёсць лекавыя, in optima forma! Вы дарэмна працягваеце доследы, каб ад гэтых эфектаў пазбавіцца. Мяне ваша вынаходніцтва цалкам задавальняе!

– А мяне – не, – адрэзаў Бутрым і кінуў сабе на талерку лыжку салаты.– Я некалькі разоў выпрабоўваў на сабе і ледзь не...

Полацкі Фаўст кінуў хуткі позірк на жонку і змоўк, зразумеўшы, што дарэмна прагаварыўся. Саламея страшэнна гневалася на ягоную прыкуду выпрабоўваць на сабе ўласныя вынаходніцтвы, а часам для такога дактары пераймалі і заразу.

– Мы вельмі зацікаўленыя, пан Лёднік, – прамовіў барон, уперыўшыся светлымі халоднымі вачыма ў змрочнага доктара, – каб рабіць больш аперацый... Вы, з вашай неверагоднай дакладнасцю, з вашай цвёрдай рукой не схібіце. Бо ў пана Бяскоўскага пакуль адзіная цалкам удалая аперацыя – гэта наш Гарганцюа.

Па твары пана Альфонса павуком прабег цень застарэлай зайздрасці і нянавісці.

– Працуйце, працуйце, а разуменне прыйдзе потым, – раптам гучным голасам, сапраўды быццам механічная лялька-аўтамат, вымавіў Гарганцюа, які так і стаяў слупам пасярод пакоя.

Пранціш вылупіўся на слугу, што працытаваў акадэміка-сэнсуаліста д’Аламбера. Гэта было, нібыта засмажаны парсючок на стале раптам ажыў. Разгубленасць прамільгнула ў цёмных вачах Лёдніка, а дэ Вард раздражнёна махнуў рукой:

– Ідзі, Гарганцюа, чакай нас на двары.

Волат пакорліва развярнуўся і, цяжка тупаючы, выйшаў.

– Вось, як бачыце, і здольнасць да мыслення ў яго захавалася! – закруціўся ў захапленні ад самога сябе на крэсле Бяскоўскі. Саламея нервова сціснула тонкія пальцы, яе талерка заставалася пустой.

– Дык вы збіраецеся рабіць шмат падобных аперацый?

– Гэта наша мэта, шаноўная пані! – ветліва пакланіўся барон. – Няўжо такое не гуманней за смяротнае пакаранне або зняволенне ў вар’ятні, калі няшчасныя вар’яты жыўцом гніюць, пасаджаныя на ланцугу ў сутарэннях, і выюць ад бяссільнай злосці, незразумелай ім самім? Я не аспрэчваю, магчыма, якіясь з іх

апантаныя злым духам, – прымірэнча падняў руку дэ Вард, але Пранціш разумеў, што яго словы проста даніна забабонам гаспадароў. – Калі святому слову ўдаецца выратаваць небарак, добра. Калі ж прычына фізічная, калі гэта проста хвароба – хіба не наш доўг пазбавіць бліжніх пакутаў? De actu et visu, тэхніка можа быць удасканаленая да таго, што ніхто і не западозрыць, што чалавек перанёс аперацыю.

Дзесьці капрызлівы дзіцячы плач засведчыў, што паненцы Сафійцы зноў чагосьці збракавала для шчасця. Пані Саламея рванулася была бегчы туды, але плач сціх і адразу ж змяніўся смехам: Жулі знайшла чым суцешыць гаспадарскае дзіця. Дэ Вард зноў усміхнуўся ўстрывожанай пані, паспеўшы абмераць позіркам яе гнуткі, як у дзяўчыны, стан.

– Мы нічога супраць Бога і прыроды не робім, мадам Лёднік. Напрыклад, на востраве Ява дзікуны спаконвеку дасканала валодаюць методыкай, якую мы толькі намацваем, і самых агрэсіўных чальцоў племені жрацы з дапамогай свярдзёлка і голкі, якую заганяюць у лобныя долі мозга, ператвараюць у ціхамірных пакорлівых працаўнікоў.

Здавалася, жоўты прыплюснуты чэрап з дзіркай, адабраны ў Сафійкі, намагаецца адпаўзці падалей ад прагрэсіўных дактароў, у глыб паліцы.

– Вы не распавядалі пра гэта, вашамосць! – цёмныя вочы Лёдніка зноў загарэліся фанатычнай цікаўнасцю. Дэ Вард прыўзняў бровы ў ветлівым здзіўленні.

– Не можа быць, каб вы гэтага не чулі, дарагі доктар! Не далей чым праз тыдзень у Латэ прыбудзе карабель, які адпраўляецца на Яву з экспедыцыяй, і наш калега Жак Перэс далучыцца да яе. Эксперыменты з псіхікай на астравах проста ўнікальныя! Ёсць, напрыклад, звесткі пра ажыўленне нябожчыкаў. Некаторых тубыльцаў уводзяць у штучную кататонію, хаваюць. Потым жрэц выкопвае небараку, прыводзіць у прытомнаць, чымсьці апойвае – і чалавек нібыта робіцца іншым... А якія там рэдкія расліны! У пана Жылібера блізка такіх няма...

Лёднік слухаў, кусаючы тонкія вусны, і відаць было, гатовы зараз жа сарвацца й плысці на тую Яву. Саламея ўхапіла яго за рукаў:

– Бутрым, ты не можаш нікуды ехаць! Ты мусіш выканаць працу, дзеля якой цябе паслалі... Увесну цябе чакае князь Тызенгаўз. У цябе лекцыі. І пра нас падумай...

Лёднік перахрысціўся, нібыта адагнаў ачмурэнне, і пакорліва ўздыхнуў.

– Сапраўды, не да экспедыцый.

– Што ж, яна не апошняя, дарагі месье Лёднік! – суцешыў дэ Вард. – Разумею вашу скруху – нельга паспець усё, што здаецца важным... Таму ці не настаў час выбіраць? Развітайцеся са сваймі ранейшымі абавязкамі, колькі ў вас іх ні было б – і прысвяціце сябе канчаткова нашаму Таварыству. Увесну мы вернемся ў Парыж, і нас чакаюць вялікія справы. Ад заўтрашняга ж дня вы пачнеце атрымліваць плату ў дзесяць тысяч ліўраў у год, у вас будуць неабмежаваныя магчымасці для даследчыцкай працы і перспектывы для кар’еры.

Дэ Вард гаварыў нават суха, не вуркатаў, як над вухам гожанькай прыслугі, ад таго словы былі важкімі.

– Паверце, над намі асобы настолькі магутныя, што вам ніколі больш не давядзецца клапаціцца ні пра грошы, ні пра небяспеку.

Вырвіч сціснуў кулакі... Пракляты француз на здраду Айчыне падбівае! Але Лёднік толькі ветліва пакланіўся:

– Дзякую за шчодрую прапанову, вашамосць. Мае абавязкі не такога кшталту, каб іх можна было разарваць без непапраўнага ўрону для гонару.

Саламея схіліла галаву, каб схаваць усмешку палёгкі.

– У любым выпадку, праз тыдзень мы чакаем вас, шаноўны пан Лёднік, у Манпелье на чарговым доследзе! – не паказаўшы расчаравання доктаравай трываласцю перад спакусай, нагадаў дэ Вард.

– Пацыент будзе незвычайны, які – пакуль сакрэт! – таямніча дадаў Бяскоўскі, падчапіў на відэлец кавалак парсючка і панёс у рот. На твары пана адбілася пэўнае непаразуменне, і ён, памарудзіўшы, выплюнуў штосьці мокрае і белае... Ватны шарык! Калі толькі Сафійка злаўчылася напхаць у страву сваіх забавак? Саламея прыкусіла губу.

– Дарэчы, вашамосць Бяскоўскі, я скіраваў да вас маркізу Панвіль, – няўважна прамовіў Лёднік. – Яе светласць ніяк не можа ўцяміць, што мне бракуе часу на яе банальны катар страўніка. Усяго толькі захоўваць дыету, курс магнэзіі... Ну, самі разберацеся.

– Дзякую, калега, – расцягнуў вусны ва ўсмешцы пан Альфонс. І Пранціш падумаў, што Бутрым так і не растраціў свайго дасканалага ўмення на раз заводзіць смяротных ворагаў ды распальваць зайздрасць.

Грукнулі дзверы. Радасны Алесь Лёднік у суправаджэнні Хвэлькі вярнуўся са школы, прыціскаючы абедзвюма рукамі да сябе нейкую пасудзіну.

– Маю гонар вітаць шаноўнае панства! Шчыра прашу даравацъ мне за адцягненне ўвагі вельмішаноўных мосцяў. Вашамосць пан бацька, яны вылупіліся! У той дзень, як я і вылічыў!

Шляхетны паніч урачыста паставіў на стол з засмажаным парсючком слоік, у якім варушылася нешта шэрае і склізкае, і адвесіў паклон па ўсіх правілах свецкага тону.

– Віншую, Аляксандр. Спадзяюся, ты запісаў усе дзеі эксперыменту ў нататнік, – сур’ёзна прамовіў Чорны Доктар, з прыхаваным гонарам гледзячы на радаснае аблічча сыночка. У слоіку штось ажно захлюпала.

Барон дэ Вард асцярожна паклаў відэлец з недаедзеным кавалкам на край талеркі. Лёкай за ягоным крэслам адступіў на крок да сценкі. А пан Бяскоўскі нічога, скасавурыўся на варухлівае паскудства ў слоіку і далей сабе жуе.

– Аляксандр, гэта... гэта не зусім дарэчы! – у роспачы ўскрыкнула пані Саламея. А Пранціш Вырвіч скрозь смех змог вымавіць толькі адно:

– Харошыя ў цябе дзеці, доктар! Як ёсць бацькавічы...

РАЗДЗЕЛ ДРУГІ

Як Баўтрамей Лёднік на востраў Ява з’ехаў

Кажуць, калі засноўвалі друід ды кароль там, дзе зліваюцца Сона ды Рона, горад Ліён, на ўзгорак наляцела варання, як мух на разлітае сочыва.

Нашчадкі гэтых птушак, дзяцей старажытнага бога Луга, раскашаваліся й цяпер і над антычнымі акведукамі, і над шматлікімі гарбатымі мосцікамі і сярэднявечнымі саборамі, падобнымі да стамлёных рыцараў. І, вядома, сыпалі здзеклівае сваё крумкатанне чорныя Лугавы дзеці на тлумную плошчу Бялькур, чые каштанавыя прысады яшчэ не страцілі белай квецені...

– Месье Барталам’ю! Месье Лёднік! Рады вас бачыць!

Руку Чорнага Доктара з энтузіязмам трос багата апрануты мажны пан, на ягоных грудзях паўзверх чорнага аксамітнага камзола пабліскваў залаты ланцуг.

– Ніколі не забудуся, як вы нас ыратавалі!

Рады, як на сто коней сеў.

Каля пана ў чорным камзоле ўсміхалася пані ў ружовай сукенцы, падобнай да клумбы. За іхнімі спінамі, як сціплы статыст за дэкарацыямі антычных развалін, стаяў слупам малады чалавек з абыякавым тварам. Занадта абыякавым для здаровага.

– Наш П’ер нарэшце бачыць сонца! Яго не трэба замыкаць, мы можам хадзіць з ім на людзях!

Пані плакала ад шчасця, як сыр на сонцы.

У маладога чалавека былі невыразныя вочы і капялюх, насунуты дастаткова нізка, каб схаваць шнары ад аперацыі.

Вараннё колішняга Лугдунума, цяперашняга Ліёна, марудна кружляла над плошчай Бялькур, выглядаючы чарговую ахвяру.

– Я не пярэчу, каб ты займаўся даследаваннямі мозга, Бутрым, – перарывістым голасам шаптала сінявокая гожая, як антычная статуя, пані. – Ты вялікі вучоны... Але будзь асцярожны. Не пераступі мяжы...

– Ты мая ля біш... – ціха прагаварыў яе спадарожнік, высокі хударлявы цемнавокі мужчына, і пацалаваў ёй руку, нібыта дзюбнуў носам. – Мая козачка... Тут гэта самае ласкавае азначэнне для любай. Я... пастараюся не пераступіць мяжы.

Але абяцанні апантаных людзей каштуюць не болей, чым «місісіпійскія акцыі» шалбера Джона Ло. Папрадаваў іх французам, што праглі займець дармовага золата, знойдзенага ў амерыканскай Луізіане, а заміж таго страцілі

родныя ліўры.

У кабінеце, дзе кніжных шафаў было больш, чым паветра, пан Жан Жылібер, у свае дваццаць дзевяць вядомы доктар, хірург і батанік, нецярпліва кусаў вусны, пакуль Пранціш Вырвіч, прыхадзень з далёкай барбарскай краіны, вывучаў пакамечаныя паперы, якія быццам курыца лапай скрэмзала.

– Бачыце, месье Вырвіч, па ўсіх рахунках з мясцовых лавак выходзіць, што ў доме барона дэ Варда жыве нашмат больш чалавек, чым лічыцца. Прычым звярніце ўвагу – мяса, зеляніна, хлеб у такіх вялікіх колькасцях закупляецца самага простага гатунку – нібыта для ўтрымання звярынца. Да таго ж таемна, праз падстаўных асобаў. Бо для панскага стала прыслуга набывае ў іншых лаўках.

Гадзіннік, што ўпрыгожваў будынак Ліёнскай медычнай школы, адбіў Час Змяі, які, як вядома, пачынаецца а другой, калі ў сярэдзіну светлага дня запаўзае прадвешчанне цёмнай пары.

– Нічога дзіўнага, што ў медычным таварыстве ўтрымліваюць звярынец для доследаў, – пацісну плячыма Вырвіч. – Лёднік сам прызнаваўся, што яны ў мазгах няшчасных жывёлак калупаюцца. А пра таямніцы... У Бутрыма ў Віленскай акадэміі ў сутарэннях таемная лабараторыя была, якую айцы-езуіты забараняліі. Я сам колькі разоў дапамагаў яму там трупы патрашыць – і людзей, і звяроў. Праўда, без асаблівай ахвоты. Не маё гэта.

Пранціш дасюль памятаў сваё здзіўленне, калі Жылібер падзяліўся светлым успамінам дзяцінства: як патрапіў на ўскрыцце трупа ў анатамічны амфітэатр, і якое захапленне ў яго выклікала відовішча зладжання арганізма знутры.

Шаноўны анатам адзначыў пазногцем радок у адной з папер:

– «Па начах жа пане мой дабрадзею крычаць у сутарэннях тут як душы ў пекле крычаць хто не ведаю але многа також мне страшна робіцца асабліва ж як бачыў валакуць у тыя сутарэнні а на галовах мяхі ж уздзетыя»... Тут ужо ёсць за што зачапіцца! Я даўно марыў неяк прыціснуць гэтых прыблудных прагрэсістаў у пудраных парыках. Варта было нешта супраць іх метадаў выказацца ды адпрэчыць запрашэнні – усё... У іх жа хаўрусе – бароны, маркізы ды біскупы. Не разумею, чаму Барталам’ю не заўважае, як ягоныя новыя сябры насамрэч да яго ставяцца, пераглядаюцца пагардліва за спінай, а ў твар – «ге-еній»... А мне ўчора сказалі ў магістраце, калі не саступлю стаўленнікам прагрэсістаў практыку ў шпіталі, не заплацяць за батанічны сад. А я туды ўсе грошы свае ўваліў!

Жылібер стукнуў даланёй па дубовай стальніцы, нібыта спадзяваўся высекчы адтуль, як жарынкі крэсівам з крэменю, залатыя манеты.

– Калі што – застанецца мне торбу цераз плячо ды ў якасці вандроўнага цырульніка ісці зубы ірваць па вёсках, па сантыме за паслугу. А тут такая падстава паноў выкрыць... Тое, што зараз скажу, я гаварыць староннім не павінен, – Жылібер вострa зірнуў на суразмоўцу, і Пранціш урачыста пакланіўся, пацвярджаючы – шляхціц таямніцу не выдае.

– У Ліёне дзве масонскія ложы. Адна, дзе больш арыстакратаў, з панамі-прагрэсістамі сварыцца не хоча. У другой, нашай, якая называецца «Дасканалая гармонія», ёсць тыя, хто дужа не любіць Бяскоўскага, а дэ Варда ненавідзяць яшчэ за ягоныя парыжскія справы.

– А што ён вытварыў? – зацікавіўся Пранціш, якому дэ Вард нагадваў нейкае агіднае марское стварэнне, халоднае, вялізнае і бязлітаснае – слізгае каля цябе ў

цёмнай вадзе, і не ведаеш, ці адразу глыне, ці нагу адхопіць.

– У судзе нічога не давялі, але гаворка ішла пра выкраданне дачкі аднаго збяднелага двараніна, – Жылібер скрывіўся, як ад смуроду. – Гэтыя радавітыя вычварэнцы Калігулу ды Нэрона здзівілі б сваймі гнюснымі забавамі.

Пранціш трохі нахмурыўся ад чарговага рэспубліканскага выпаду французскага знаёмца – у спрэчках пра «выраджэнне арыстакратыі» ім ніколі не прыйсці да згоды. Жылібер уздыхнуў.

– Эх, калі б удалося даведацца, чым насамрэч займаюцца ў Таварыстве, ды шум падняць, прынамсі, шпіталь ім не аддадуць. Хто ж туды пойдзе лячыцца, ведаючы, што стане ахвярай бязбожных доследаў? Ды й, магчыма, удасца з горада шалбераў выжыць – з Парыжа дэ Вард і Бяскоўскі не па сваёй волі з’ехалі. І пан Лёднік, калі даведаецца праўду, адумаецца – чалавек ён прыстойны... Але само неба нам спрыяе!

Батанік горача перахрысціўся – Вырвіч успомніў, што той мусіў стаць па волі бацькі святаром, пакуль не падгледзеў цікавае ўскрыццё трупа.

– Я б нічога не намеліўся сам выведваць, а тут у дом дэ Варда ўзялі прыслугай небараку, які абавязаны мне жыццём. Ён пасля траўмы кепска гаворыць, але паны не ведаюць, што гэты лядашчы бядняк, якога ў горадзе ўважаюць за дурылу, умее чытаць і пісаць. Так што Агюст, падслухаўшы, што мяне хочуць знішчыць, сам прапанаваў дапамогу. Але ў судзе з яго сведка, як вы разумееце, ніякі.

Жылібер пацёр рукой лоб з раннімі зморшчынамі. Анатамічныя малюнкі, развешаныя па сценах кабінета ўперамежку з засушанымі раслінамі ў зашклёных рамачках, нагадвалі пра буцвенне, цвіленне, паміранне ды іншыя вартыя для роздуму добрых хрысціян рэчы.

– Калі б толькі месье Барталам’ю Лёднік не быў такім упартым... Адзін спадзеў – вы, месье Вырвіч, яго ўгаворыце, каб разведаў, чым там у сутарэннях займаюцца. Пакуль жа – не хоча і слухаць, што справа Таварыства – з гніллю, ды спасылаецца, што слова даваў, сам не стане лезці ў сакрэты калег.

– Калі слова даў – памрэ, не парушыць. Мяне вунь ні разочку з сабой на іх доследы не ўзяў – забаронена, маўляў, старонніх прыводзіць, – задумліва прамовіў Пранціш, а ў душы паступова разгаралася знаёмая жарынка, і вось ужо нішто сабе вогнішча так і паліць прагай новых прыгодаў.

– Я сам усё разведаю! – рашуча заявіў Вырвіч. – Мне не ўпершыню. Уга, у якіх жорнах давялося пабываць! Замкі любыя адчыняю звычайнай шпількай – Лёднік сам вучыў, калі мы пані Саламею ў Слуцкім замку вызвалялі. Зброя мая не хібіць!

Пранціш, як маланка бліснула, выхапіў верную шаблю, якую зваў па імені радавога герба Гіпацэнтаўрам, выпісаў у паветры хітры вензель – ажно засвістала.

– Падумаеш, нейкія падазроныя лекары... Ваш слуга ўпусціць мяне, каб я ў сутарэнні зазірнуў?

Жылібер сярдзіта пераклаў з месца на месца выпускі Венскага медычнага штогодніка, быццам шукаў на іх старонках парады.

– Не, не варта так рызыкаваць... Вы, месье Вырвіч, асоба вядомая – асабліва пасля двубою з пляменнікам біскупа, вас могуць пазнаць. А ў доме – цэлы маленькі гарнізон. Лепей усё-ткі пан Лёднік, як сябра Таварыства...

– Не! – заматаў галавой Пранціш. – Дэ Вард – не дурань, ведае, прызнайся Лёдніку ў нечым злачынным – той ганарыста сыдзе. А паколькі сыходзіць не хоча, учора вунь, пані Саламея распавядала, сядзеў усю ноч ды маляваў схему мозга, дык усе будуць гуляцца ў свае гульні. Бутрым – «не ведаю ні пра што кепскае», натура як у таго тура, прагрэсісты – «а ў нас і няма нічога кепскага». Лёднік на тым тыдні збіраецца ў Манпелье, на іхняе зборышча. Повен дом чужога народу наб’ецца. Лёкаі, фурманы, герольды, гардыяны... Калі зловяць – скажу, Бутрыма шукаў па тэрміновай справе.

Прафесар медычнай школы раздражнёна хмыкнуў.

– Як з малітвай праз дрыгву. Давайце дамовімся, вашамосць Вырвіч. Напачатку вы перагаворыце з доктарам Лёднікам. Калі зноў не захоча дапамагаць – што-небудзь прыдумаем.

Думаць ды мудрыць – і вада са студні збяжыць. Пранціш Вырвіч, былы каралеўскі драгун, не збіраўся чакаць. І нават не стаў раіцца з Чорным Доктарам. Сам усё разведае! Вось здорава будзе торкнуць Бутрыма дзюбатым носам у чорныя справы ягоных улюбёных дактароў! А галоўнае – Пранціш моцна баяўся, што ўпарты полацкі Фаўст так і застрагне тут, на чужыне, паглыблены ў навуку, як жамяра ў жывіцу.

Вараннё кружляла над багатым трохпавярховым домам з белымі калонамі, як бы хтось размешваў у небе вялізнай лыжкай варыва з чорных круп. Ну дакладна прытулак нячыстай сілы! Нездарма кляты дэ Вард прыгледзеў для сябе будынак ля развалін амфітэатра, у якім калісьці адны людцы забівалі другіх на пацеху трэцім. Вырвіч бачыў адмысловыя каменныя раўчукі – каб кроў з арэны сцякала. Мусіць, гінулі тут і першыя хрысціяне, аддадзеныя крыважэрным ільвам...

Напэўна, драгуну варта было цяпер адчуваць сябе гэткім героем-пакутнікам, які засоўвае галаву ў пашчу звера, але ён проста гарэў азартам бойкі. Тым больш, з Лёднікам развіталіся нядобра. Пасварыліся так, што пыл курэў. Варта было рэкнуць пра канфедэратаў, Бутрым зноў пачаў вярзці, ён, маўляў, не шляхціц па нараджэнні, у яго свае ўяўленні пра гонар, і кідацца ў крывавую калатнечу, ад якой пакутаваць зноў простым людзям, ён не абавязаны. А ўдасканальваць сваё лекарскае майстэрства якраз абавязаны. Вырвіч выкрыкнуў, што прагрэсіўныя дактары, з якімі Лёднік сваё майстэрства ўдасканальвае, зграя злачынцаў і распуснікаў. Бутрым забубнеў, што маніпуляцыі з мазгамі не парушаюць волю Госпада, прышчэпак ад воспы баяліся, верылі, што ад іх людзі ператвараюцца ў кароў. Барон дэ Вард, можа, і непрыемны, і з арыстакратычнымі забабонамі, а доследы аплачвае, і вынікі ўнікальныя. Пані Саламея ўмяшалася – і ёй перапала. Полацкі Фаўст заявіў, што ён пабыў ужо чужой рэччу, і хапіла. Нікому не дазволіць перашкаджаць сваім навуковым пошукам ды ўцягваць у шляхецкую палітычную тузаніну.

І дзвярыма на развітанне амаль ляснуў – стрымаўся, каб дачушку не спалохаць.

Бізуноў бы дурню ўсыпаць...

Пад старым каштанам катрыншчык у саламяным капелюшы накручваў нашмараваную да залатога бляску ручку свайго інструмента, упрыгожанага райскімі пейзажамі:

– Да дзвюх сясцёр, у дом ля вады
Прыехаў рыцар малады.
Бінары, о бінары...
Пярсцёнак старшай падарыў,
Бінары, о бінары,
Ды больш малодшую любіў...

Вырвіч успомніў, як спявалі лірнікі ў Менску пад вокнамі канвента езуіцкага калегіума падобную ж песню, пра тое, як сястра забіла сястру з-за гожага рыцара. Толькі тут адна другую ўтапіла, а там яны збіралі ў лесе маліну. А прыпеў гучаў «Грай, пастушку, грай». Дзе той Менск, дзе тая Беларусь...

Пранціш доўга звыкаў да тутэйшай спёкі – не паходзіш у шапцы з дыяментавым гузам, як належыць шляхціцу. Дамы ўсе каменныя, са светлага пясчаніку, не саломай крытыя – чарапіцай... Нідзе сумленнай драўлянай хаціны не пабачыш! Вуліцы ў мястэчках вузкія і цёмныя, часам вершніку не праехаць. Таполі тут раслі змрочныя, як надмагільныя стоды. Асабліва раздражнялі вока кіпарысы. Нібыта трохі і падобныя да беларускага ядлоўцу, але Пранцішу яны нагадвалі цёмныя лісіныя хвасты. Стаіліся на ўскрайку поля вялізныя лісіцы, вось-вось кінуцца на вандроўніка.

На цэрквачцы ўдарыў звон... Цэрквачка была прысвечаная Святому Роху. Будучы святы нарадзіўся тут, у Манпелье, і ад нараджэння меў знак у форме чырвонага крыжа на грудзях. У свой час святому ўдалося ацаліцца ад чумы, і ён жа ратаваў ад яе іншых. Таму й лічыўся найлепшым абаронцам ад пошасці, а таксама апекуном хірургаў. Цікава, ці апякуецца ён такімі, як Бяскоўскі? На месцы шаноўнага святога Вырвіч пульнуў бы ў падазронага доктара маланкай...

Пляц перад домам дэ Варда, палова якога была аддадзеная для патрэб д’ябальскага Таварыства, увесь застаўлены карэтамі. Пранціш угнуў галаву ў плечы, нацягнуў капялюх з абвіслымі брылямі на самыя вочы. Пад шырокім каптанам вельмі зручненька схаваліся шабля ды пісталет. А спякота сёння – пот ажно слепіць. Дзверы чорнага хода лёгка адчыніліся перад пасланцом з лаўкі зяленіўшчыка – а менавіта такую ролю ўзяў на сябе спрактыкаваны шпег Вырвіч, не паленаваўся цэлы мех з арцішокамі прыцягнуць.

Але калі ў камору прыдыбаў Жыліберaў шпег Агюст, Пранціш ледзь не расчараваўся ў сваёй задуме. Гледзячы на пляскаты твар слугі – як па патэльні носам вазілі, а вочы пазіраюць адно на зайца, другое на варону, цяжка ўявіць, што гэты чалавек здатны на штосьці разумнейшае за цяганне мяхоў.

Але Агюст, які закрумкатаў-замыкаў штосьці сапраўды няўцямнае, падміргнуў шпегу цалкам разумна, і схітрыўся зрабіць так, каб іхнія манеўры ў бок лесвіцы да сутарэнняў засталіся незаўважанымі. Хаця ў доме сапраўды тоўпілася шмат люду, як на кірмашы, і некаторыя, апранутыя ў венгерскія касцюмы, плячыстыя, са спаласаванымі старымі шнарамі абліччамі, з пісталетамі ды шпагамі за паясамі, дакладна не былі ні лёкаямі, ні кухарамі...

У адным са шматлікіх калідораў пачулася водгулле вучонага дыспуту, нібыта пчолы ў вуллі, куды сунуў нейкі дурань палку... Ці не з’яўляецца гэтым дурнем мнагамудры прафесар Баўтрамей Лёднік – вось ужо хто любіць цвеліць вучоных калегаў! Апошні раз на дыспуце ў Ліёнскай медыцынскай школе пачаў

заступацца за венскага доктара Аўэнбругера, што напісаў трактат, як пры дапамозе выстуквання грудной клеткі выяўляць схаваныя хваробы. Небараку Аўэнбругера за ягоную «перкусію» ў Вене высмеялі ды зганьбавалі так, што звар'яцеў і трапіў у лячэбніцу. А тут Лёднік давай даказваць слушнасць ягонай метады! А Чорнага Доктара не збянтэжыш нападкамі, у яго на кожны аргумент – сваіх дзесяць... Ледзь не пабіліся!

Лесвіца, ужо не засланая дыванамі, як у доме, цёмная, з шурпатых каменняў, вяла ўніз, у цемру. Пранціш адчуў сябе фларэнтыйскім паэтам Дантэ, якога валачэ ў чысцец па крутых прыступках касавокі Вяргілій. А той даволі спрытна адчыніў хітры замок на абабітых жалезнымі палосамі дзвярах унізе... Сунуў Пранцішу ў руку ліхтар і, перш чым сысці, так-сяк паказаў на пальцах, удакладняючы мыканнем: вернецца праз чвэрць гадзіны. Шпацыр госця мусіць быць кароценькім, як заляцанні багатай удавы да збяднелага шляхцюка.

Вырвіч, усё-ткі некалькі імгненняў счакаўшы, каб канчаткова прыдушыць ганебную гадзюку страху, націснуў усёй даланёй на створку дзвярэй. Тая падалася наперад са здрадлівым рыпеннем. З цемры прагалу пацягнула смуродам, як сапраўды са звярынца, а яшчэ чамусьці – гнілымі водарасцямі.

А потым...

А потым Вырвіч адплюшчыў вочы і зараз жа зноў заплюшчыў, бо сонца разанула па зрэнках, як татарын па горле баранчыка. Ад даволі адчувальнага пагойдвання цягнула на ваніты...

Пранціш усё-ткі прыўзняў павекі – далібог, хоць манетамі іх падпірай. Над ім абыякава плылі аблокі, сінела неба, спакойнае, як тапелец... Побач пацоквалі капыты, колы падскоквалі на каменьчыках – значыць, ён у экіпажы... А ў горле ўтварылася шостае кола пекла, у якім, згодна Дантэ, ляжаць у распаленых вогненных магілах блюзнеры ды эпікурэйцы. Лёднік, праўда, паблажліва ставіўся да Эпікура, якога лічыў цікавым філосафам: усё на свеце створанае з драбнюткіх часцінак – атамаў, і існуюць толькі іхні рух і пустэча. Бязбожнік, цьху!

Лёднік! Прагрэсіўныя дактары! Сходка ў доме дэ Варда!

Пранціш нарэшце прыўзняўся – свет загайдаўся, як русалка на вярбе. Гэтак смажыла ды вяло ўбакі, калі выпіў тры збаны такайскага віна з адным нясвіжскім войскім, што з'ехаў пасля паразы Пане Каханку за мяжу ды раптам прыжаніўся ў Ліёне. Вось і паўспаміналі землякі Беларусь ад душы...

– Як пачуваецца месье? – пачуўся збоку клапатлівы, але з прыхаванай насмешкай голас. Пранціш вылупіўся, як мог: злева ад яго сядзеў пан Альфонс Бяскоўскі ва ўсёй даўгалыгай красе.

І яшчэ адзін знаёмы голас:

– Горачка якое, набраўся ягамосць, як жаба гразі...

А гэта азваўся Хвэлька. Вунь яго спіна наперадзе, там, дзе месца фурмана. Значыць, брычка Лёднікава, а дзе сам доктар?

– Адплыў на Яву, – ветліва адказаў на пытанне Бяскоўскі. Пранціш ажно трохі ачуняў.

– Як гэта? Калі? Чаму?

– А што, пан нічога не памятае?

Вырвіч з цяжкасцю прысеў. Галава была, як цэбар з пяском, так і цягнула зноў прылегчы.

– Вы мне, вашамосць пан Бяркоўскі, мякіну не церушыце... Не мог Лёднік з’ехаць, не развітаўшыся!

– Ну чаму – не развітаўшыся? – здзекаваўся паскудны Альфонс. – Яшчэ як развітаўся! Няўжо і гэтага не памятаеце? А мне мой бацька распавядаў, што ў Рэчы Паспалітай добра піць умеюць...

– Я не піў! – абурана заявіў Пранціш. Бяскоўскі ўдавана скрушна ўздыхнуў.

– Я заўсёды казаў, што такайскае, закупленае ў дэ Фруа, пасля пэўнай колькасці адбівае памяць. Дык вось, шаноўны пан Вырвіч, учора вы ўварваліся ў дом ягамосці барона, проста ў лабараторыю ў сутарэннях, дзе мы абмяркоўвалі вынікі чарговай аперацыі. Пачалі шумець і патрабаваць, каб месье Лёднік зараз жа адпраўляўся з вамі на радзіму, ваяваць... Прабачце, не памятаю, з кім і за што. Месье Лёднік узлаваўся... Барон, каб спыніць спрэчку, запрасіў усіх за стол, дзе вы і паказалі, як павінен частавацца сапраўдны шляхціц. Вы так абражалі свайго сябра, што ён заявіў – зараз жа адпраўляецца разам з месье Перэсам на карабель, які адплывае раніцай на востраў Ява. А паколькі месье Барталам’ю чалавек гарачы, і такайскага таксама выпіў, дык мы вас ледзь расцягнулі. Вы доктару шабляй твар падрапалі, ён вас кулаком па вуху прыклаў...

Вырвіч памацаў вуха: а-ёй, сапраўды баліць, распухла...

– Ды вы не хвалюйцеся, доктар дзесьці праз год вернецца. Ну, можа, праз два.

Туман перад вачыма разамгліўся, усё бачылася выразна, як дуля перад носам. Вось толькі нічогенька з таго, што расказваў Бяскоўскі, не вымалёўвалася ў памяці.

– Вы маніце, вашамосць!

Рука сама пацягнулася да шаблі... Гіпацэнтаўр аказаўся на месцы, пры левым баку. Бяскоўскі не змяніўся ў твары.

– Дарую вашу гарачнасць, пан Вырвіч. Вам зараз вельмі нядобра... Але пан Лёднік ясна сказаў, што больш бачыць вас не хоча.

Хвелька павярнуў засмучоны твар.

– Праўда, вашамосць! Пан доктар з дзвярэй толькі высунуўся, злосны-злосны і абдрапаны, сказаў, каб я вас адвёз да пані Саламеі... І ліст мне для пані перадаў. А вы такі былі... Увесь вінам абліты. Дзякуй ягамосці пану Бяскоўскаму, што паехаў вас праводзіць. А божачкі мае, што ж я пані Саламеі скажу... – гэта Хвэлька ўжо мармытаў сабе пад нос. – Бедная мая пані! Бедныя дзеткі! Толькі прыехалі пані з дачкой, напакутаваліся дарогай... Гэта ж успомніць – карэты праклятыя ламаюцца, паненачка захварэла, давялося на караблі плысці. А пана шчэ далей панесла, да дзікуноў! Папёр як ад пугі... І што ягамосць Вырвіч яму нагаварыў?

Пранціш бяссільна адкінуўся на сядзенне. Пачуццё віны, злосць на ўпартага Лёдніка... Давёў алхімік усім, што вольны! Зараз, відаць, ужо шкадуе – кінуў жонку, дзяцей... А куды з карабля сярод мора падзенешся? Наступны раз зойдуць у порт, добра калі ў Танжэры. Хіба што Лёднік дадумаецца на першым жа прыпынку сысці ды вернецца да сям’і?

Гэта Пранціш ужо меркаваў перад пані Саламеяй. Хадзіў туды-сюды, прамаўляў, як Станіслаў Аўгуст на сойме, пераконваючы шляхцюкоў адмовіцца ад права ліберум вета... Доктарава сядзела, сціскала тонкія пальцы так, што

збялелі. У лісце, перададзеным ад Бутрыма Хвэлькай, было ўсяго некалькі спехам напісаных радкоў. Даруце, маўляў, не хвалюйцеся, вярнуся, але не магу ўпусціць такі шанец – пабачыць надзвычайныя медыцынскія здольнасці тубыльцаў Інданезіі.

Каб тым тубыльцам шашаль пяты патачыў з іхнімі медычнымі цудамі...

– Як жа ён... Праз два акіяны... У яго ж марская хвароба... Напакутуецца. І лекаў з сабой не ўзяў... – нейкім змярцвелым голасам прагаварыла пані. І Пранцішу – як нажом па сэрцы. Трэба ж, не пра сваю крыўду – а пра здароўе збеглага мужа думае.

Вось Алесік крыўды не хаваў. Здавалася, ён цяжэй за ўсіх перанёс раптоўны ад’езд бацькі. Прагаварыў толькі адно:

– Ён слова даў скончыць са мной дослед. Шляхціц не мусіць слова парушаць! Гэта ганьба!

І больш пра татку не гаварыў, зацяўся ды слёзы крадма выціраў. Аднойчы толькі слоікі свае з нечым жывым і незразумелым паразбіваў.

Лета штурхала перад сабой па пыльнай дарозе сонечны вазок. А Саламея і Пранціш вынайшлі тужлівую гульню: усё разважалі, чым зараз мог бы займацца Баўтрамей Лёднік... Вось ён на караблі, разглядае ў падзорную трубу паўднёвыя зоры. Лечыць прыхварэлага матроса. А можа, зашыўся ў кут каюты, і яго самога ванітуе – не пераносіў полацкі алхімік марской гайданкі. А цяпер ён, напэўна, ужо бачыць бераг Афрыкі. Карабель прычаліў, набегла мурынаў, прынеслі мяняць нешта цікавае – слановыя біўні, каралы, какосавыя арэхі на шкляныя пацеркі, самыя надзейныя грошы ў экзатычных падарожжах. А цяпер павінен быў і да Явы даплысці...

Ці шчаслівы там доктар, ці знайшоў, што хацеў? Пранціш уяўляў апантаных пілігрымаў, што не данеслі да свае мэты галоўнага – чыстага сэрца, і таму не ўбачылі Грааля.

...Між камянёў змяя слізгае,
Вільготны след – нібыта смерць.
А мы шукалі браму рая,
Адкуль не поўзаць – а ляцець.
А мы так доўга твань мясілі,
Ламалі голле ўздоўж дарог.
Прыйшлі – а нам не далі крылляў,
Глядзім – а нас не бачыць Бог...

Ліст прынеслі толькі аднойчы. Скамечаны, пажаўцелы... Пані Саламея, калі думала, што ніхто не бачыць, прыціскала паперу да твару, быццам хацела надыхацца аднымі пахамі з мужам, адчуць дотык рукі, што выводзіла літары...

Бо з самога ліста нічога нельга было толкам даведацца: тыя ж «не хвалюйцеся» ды «прабачце».

А справы ішлі ўсё горш... Пан Жылібер, падобна, расцаніў ад’езд Лёдніка як здраду, і з Пранцішам вітаўся вельмі холадна. Можа, не паверыў і ў тое, што Вырвічу нічога разведаць не ўдалося. Тым больш Агюст знік, як сабака на кірмашы: слугі распавялі, сабраў клунак ды падаўся да нейкай далёкай радзіны ў

Praванс. Што было цалкам зразумела.

Пацыенты, кінутыя ліцвінскім доктарам, абураліся і, вядома, іх кашалькі і здароўе патраплялі ва ўладанне іншых эскулапаў.

Праўда, тыя хворыя, што не мелі напханых кашалькоў, – ткачы, вугальшчыкі, ды проста жабракі, па-ранейшаму цягнуліся да дзвярэй Чорнага Доктара ў спадзеве на бясплатны ратунак, і маглі задаволіцца лекарскімі ўменнямі ягонай жонкі. Але ж ясна – даходу ад гэтага было не больш, чым зерня ад сурэпкі, хіба хтось з пацыентаў аддзячыць кошыкам яблыкаў ці мяшком вугалю.

Затое Альфонс Бяскоўскі працвітаў. На голую галіну знойдзецца крумкач. Нават у Ліёне, дзе сваіх дактароў як кіем набіта, расказвалі казкі пра цуд-аперацыі, якія пан дасканала ўмее рабіць, нават лепей, чым мог зніклы Чорны Доктар. Да Бяскоўскага і кардынал прыязджаў на кансультацыі, і яшчэ – дзве фаварыткі караля! Праўда, у старога Людовіка Пятнаццатага, асабліва пасля смерці мадам дэ Пампадур, гэтых фаварытак цэлае паселішча адмысловае распладзілася ў Версалі, як у якогась усходняга султана. Любая шылахвостка магла прыстроіцца туды паўлінам хвасты круціць, і нават калі кароль толькі аднойчы хіба ўшчыкнуў яе за дупу, строіла з сябе ледзь не каралеву. Нездарма людзі бунтаваліся – арыстакраты ўбівалі шалёныя грошы ў шаўкі-пудраныя парыкі, адзін капялюх мог каштаваць даражэй за дом простага француза... А той француз яшчэ кучу дурных падаткаў плаціў. Прыкладам, на соль. Кожны мусіў закупляць на год сто фунтаў солі, але забаранялася карыстацца ёй, скажам, каб назапасіць мяса ці гуркі... Хоць прыгаршчамі, але толькі еш! А забарона гандляваць хлебам паміж правінцыямі – нават калі дзесь галадаюць, а праз пару міль булкі чарсцвеюць... Вальтар’янец Жылібер неяк наспяваў горка-жартоўную песеньку, у якой пералічваліся розныя падаткі: «Пяаж, бараж, куцюм, эталаж, лэд, афараж, анаж, шаблаж, гурметаж, танлье, руаж, бушэры, эталанаж, шэ-мінаж, курбаж, ванажы бюісанаж»... Не менш, чым у Рэчы Паспалітай: падымнае, падарожнае, чынш, дзякла, рэйтаршчына, стацыя, жарнавое, лясное, чапавое і гэтак далей. Як любіў бурчэць сын гарбара Лёднік: «Дагуляюцца пудраныя парыкі, прыйдзе на іх мясцовы Вашчыла з віламі!»

Як гэта ў яго сумяшчалася з сяброўствам з «пудраным парыком», баронам дэ Вардам?

Адзначылі дзень народзінаў Сафіі Баўтрамеевай Лёднік – два годзікі прыгажуньцы. Атрымала ў падарунак парцалянавую ляльку, зараз жа прырабіла ёй крылцы з марлі. І кінула дзеля цікавейшага: старэйшы брат падарыў жывую чарапаху, і Сафійка цягала яе паўсюль і цалавала ў гідкую маршчыністую пыску.

Краем вуха Вырвіч чуў, што адзін з дактароў-прагрэсістаў, які выкладаў ва ўніверсітэце, зрабіў цікавы даклад: вынайшаў новы спосаб лячэння падкаленнай анеўрызмы. Вось бы полацкі доктар у дыскусіі паўдзельнічаў – сам жа калісь гэтай тэмай займаўся.

А пад канец лета прыйшоў ліст з Варшавы, ад князя Антонія Тызенгаўза. Той пісаў, што раз доктар Баўтрамей Лёднік адмовіўся ад даручанага яму задання і не збіраецца вяртацца ў Гародню, яму перастаюць выплачваць пенсію. А ўжо выплачаныя грошы належыць вярнуць, а гэта дзве сотні талераў.

Даклалі добразычлівцы пра ўцёкі Чорнага Доктара.

Вось гэта была параза, як у туркаў пад Хоцінам. Франсуа Рабле, вядома,

сказануў неяк, што няма такога багацея, які б ніколі не пазычаўся, і такога бедняка, у якога ніколі нельга пазычыць. А гонар дурны ліцвінскі куды падзенеш? Такія змардуюцца – не папросяць. На зберажэнні, якія пакінуў Лёднік, доўга не працягнеш... Пранціш лічыў, што лепей Саламеі з дзецьмі і Хвэлькай пераехаць да яго – здымаў кватэру каля вайсковай школы, дзе выкладаў, не харомы – але два пакоі маюцца. Ну і на ягоны заробак з голаду не памруць. Узяць яшчэ некалькі радавітых цюхцяяў у вучні, паабяцаўшы зрабіць з іх геніяў фехтавання... Дзякуй Лёдніку – натрэніраваў у свой час.

А вось што далей? Забраць з сабой пані Саламею, калі канфедэраты адправяцца на радзіму? Але доктарава пакуль пра гэта і слухаць не хацела... Бутрым жа павінен вярнуцца! Дый на радзіме паўставала пытанне пра доўг у дзве сотні талераў!

Калі пані Саламея пакавала куфры, каб перабрацца да Вырвіча, з’явіўся сам дэ Вард, з лёкаем ды цяжкой кульбачкай, упрыгожанай дыяментамі. Выпіў нетаропка гарбаты. Распавёў пра дзівосныя расліны Інданезіі. Прапанаваў заплаціць за дом, ну і ўвогуле прызначыць жонцы шаноўнага доктара Лёдніка прыстойнае грашовае ўтрыманне. Вочы барона льсніліся так непрыемна, што й гадаць не трэба было, якой удзячнасці хоча. Саламея, ясна, ганарліва адмовілася. А барону што? Толькі ўсміхнуўся: паскачы, пасвішчы, птушачка, цябе ўжо накрылі сілом.

Праўда, і ў дзіравы нерат можа патрапіцца шчупак. Раптам да мадам Лёднік заявіўся сам банкір з выбачэннямі: аказваецца, на яе імя зроблены вялікі ўклад, і за дом на год наперад заплачана, і за навучанне малодшага Лёдніка ў школе. І не, барон дэ Вард тут ні пры чым.

Пранціш толькі рукамі развёў: няўжо Бутрым расстараўся? Не падазраваў за ім такой дзелавой жылкі.

І наставалі часы, якія апісваў Скарына-Палачанін, астролаг не горшы, чым у свой час Лёднік: «Сего году не будеть гібелі солнца ані месеца, но будет соітіе всех седмі звезд, блудящих во знамені небесном, в Рібах, месеца февраля. Оні же напотом, естлі господь бог допустіть, велікое премененіе царств, законов, людей і всех на землі і во водах родяшіхся быті знаменують, яковое ж прежде тым не бывало».

РАЗДЗЕЛ ТРЭЦІ

Пастка для Чорнага Доктара

Алхімікі ведаюць, што перад атрыманнем філасофскага каменя ёсць стадыя нігрэда. Чорны воран яе ўвасабляе, дзюбаты ды пахмуры.

Не дужа прыемная стадыя, трэба прызнацца. Усе рэчывы распадаюцца, змешваюцца ў штось чорнае, як дзёгаць. Калі майстар умелы, з гэтай неапетытнай кашы атрымае малы эліксір, здольны ператвараць нізкія металы ў срэбра ды золата.

А можна і застацца са сваім дзёгцем... Загразнуць у ім, марачы ўжо не пра золата, а пра чыстую лапінку, каб хоць нагу паставіць.

Чорны воран, Чорны Доктар, спрэс нігрэда ў сэрцы Лангедока. Лістота каштанаў даўно страціла яркі зялёны колер, пагрубела, пацямнела і нават пачала ржавець на самых краёчках...

Ні калівам не падобны да ворана новы вучань настаўніка фехтавання з Манпелье пана Вырвіча, немалады жыццярадасны купчына Жак, які набыў патэнт на дваранства і з гэтае прычыны вырашыў навучыцца высакароднаму мастацтву фехтавання, сцягнуў з круглага твару маску з дроту.

– Вох, месье, не хацеў бы я сустрэцца з вамі на полі бойкі! Ну вы ж і спрытны!

Вырвіч трохі скрывіўся. Раней нізавошта не згадзіўся б вучыць такога плебея. Але зараз трэба было пракарміць чатырох чалавек, носам не пакруціш. А купчына ўсё радасна тарахцеў:

– А я ж дагэтуль увогуле зброі ў руках не трымаў. Толькі марыў. Мяне ж у дзяцінстве яшчэ скалечыла – у лаўцы бацькі сунуў руку пад вагі, на якіх мяхі з цукрам узважвалі... Косткі зрасліся, але ўся даланя была скручаная, як сухая курыная лапа. А цяпер – вось! – новаспечаны шэвалье Жак дэ Сягюр махнуў направа-налева шпагай, як быццам перакрэсліваў сумнае прасталюднае мінулае. – Віват доктару Альфонсу Бяскоўскаму!

Пранціш ледзь утрымаўся, каб не сказаць якую гадасць: носяцца з лупавокім Альфонсам, як чорт з бубнам.

– І як ён вам руку вылечыў? Масаж? Мазь?

– Аперацыя! – пахваліўся купчына. – Грошы шалёныя аддаў, два месяцы з заматанай рукой хадзіў, затое цяпер – як новую прырабілі! А дагэтуль жа ніводзін доктар ні за якія грошы не браўся маё калецтва выправіць! Раілі, вядома, пайсці да Барталам’ю Лёдніка з Ліёна – але патрапіць да яго амаль немагчыма было, ён

толькі цяжкахворых зрэдзь прымаў. А я – што, не паміраў жа...

Дэ Сягюр надзьмуўся, як індык, відаць, успамінаючы старую крыўду.

– Смецціра з нашай вуліцы дык без чаргі той доктар прыняў, бясплатна нагу з кавалачкаў склаў гэтаму смердзюку, якога карэта шаноўнага маркіза пераехала. Ткачы да яго хадзілі з мануфактур, абадранцы. А я столькі грошай прапаноўваў, але... Дый да лепшага, што не патрапіў на прыём. Прызнацца, – купчына няёмка хмыкнуў, – дужа мы з жонкай Чорнага Доктара баяліся. Я яго толькі на вуліцы здалёк пабачу – і сэрца ў пяты...

Пранціш з цікавасці пасунуўся паглядзець на ацалёную канечнасць: усё-ткі Лёднік у свой час і Вырвіча спрабаваў далучыць да лекарскага майстэрства і за падобныя аперацыі браўся з цікавасцю. Любіў, як казаў, «тонкую працу»...

І ў былога каралеўскага драгуна пераняло дыханне. Ён мімаволі ўхапіў караткапалую руку шэвалье, наблізіў да вачэй: гэткі спосаб сшываць раны, каб заставалася менш шнараў, вынайшаў сам Лёднік. А вось так замацоўваць сухажыллі – гэта ўвогуле адмысловы штрых Бутрыма. Ён сам Пранцішу гэты прыёмчык паказваў, а той так і не засвоіў.

Няўжо Бяскоўскага навучыў?

Вырвіч пастараўся вярнуць твару бесклапотны выраз і ўчапіўся ў купчыну, як дзядоўнік за сабачы хвост. Язык у драгуна быў падвешаны добра, за жарцікамі ды цікавымі гісторыямі пра шляхецкія бойкі ды сваркі шэвалье дэ Сягюр і не заўважыў, як апынуўся ў карчомцы з двума кубкамі віна на стале і вясёлым настаўнікам фехтавання насупраць. І вось ужо яны п’юць за здароўе цудадзейнага доктара Бяскоўскага! І як жа гэты доктар шаноўнага шэвалье лекаваў?

Новаспечаны арыстакрат распавядаў з задавальненнем. Напачатку нечага выпіць далі, пякучае і язмінам пахне – далібог, вашамосць, рыхтык той язмін у маладосці, у траўні, калі вечарам у кустах з красачкай сваёй цалуешся!

І галава гэтак жа закруцілася, у вачох сцямнела. Але нешта самлелы Жак кеміў. Прынамсі, пабачыў, як доктар Альфонс Бяскоўскі апрануў белы балахон і шапачку, і твар укруціў хусткай ажно да вачэй, бы сарацын – гэта ад заразы перасцераганне, як патлумачылі купчыне пасля. Потым доктар выйшаў з пакоя, а калі вярнуўся, адразу давай шэвалье мацаць, галаву яму туды-сюды круціць, ды прасіпеў, што мала абязбольваючага далі, пацыент пры памяці. І сам у яго новую порцыю атруты язмінавай уліў, ад якой усялякае пачало мсціцца. Напрыклад, што вочы месье Альфонса пачарнелі. Як? Ну, цёмнымі такімі сталі, аж страшна. А потым перад свядомасцю небаракі Жака як заслонку апусцілі, адплюшчыў вочы – ужо рука закручаная ў марлю, доктар Бяскоўскі ўсміхаецца, і вочы ў яго, як і былі, вадзяніста-зялёныя.

Жак, падумаўшы, дадаў, што ўсё добра, але час ад часу галава пачынае балець – як малаточкамі ў скроні калоціць, ды перад вачыма пчолы залатыя лётаюць. Доктар сказаў – пройдзе, гэта ад лекаў наступствы.

Купчына прыкончыў яшчэ адзін келіх вінца, а Пранціш моцна задумаўся. Было над чым.

Вырвіч разведаў, якія самыя складаныя аперацыі адбыліся за апошнія тры месяцы ў доме дэ Варда стараннямі Бяскоўскага. Большасць шчасліва ацалённых памяталі пра лячэнне не больш, чым заяц пра подзвігі князя Вітаўта – добрае абязбольваючае ім давалі. Пранціш не сумняваўся, менавіта тое самае, што Лёднік

вынайшаў – драгун, калі заходзіўся да старэйшага сябра, дастаткова нанюхаўся язмінавага паху, што даносіўся з лабараторыі. Мусіць, пакінуў Бяскоўскаму рэцэпт.

Затое яшчэ два пацыенты, стары адвакат з такімі злымі вачыма, што адразу хацелася ў нечым прызнацца, і жонка чальца магістрата, кабета задыхлівая і балбатлівая, не адразу заснулі ад Лёднікава зелля і заўважылі падазронае пацямненне вачэй у захутанага доктара Бяскоўскага, а кабета яшчэ і сцвярджала, што бачыла на руках у доктара шнары, як быццам ад стыгматаў, якія пасля зніклі.

І таксама жаліліся, што галовы баляць.

І гэта Пранцішу дужа не падабалася – бо і ў яго пасля няўдалага шпегавання ў доме дэ Варда падобныя прыступы пачаліся. Ці не падлілі Вырвічу на застоллі, якое ён, дарэчы, зусім не памятае, таго дурману, каб супакоіць ды адправіць прэч?

– Ну што ж ты, Бутрым... Філасофскі камень знайшоў, а тынктуру сваю славутую да ладу давесці не змог, – бурчэў Вырвіч, шукаючы на паліцах лабараторыі, што страціла гаспадара, добры сродак ад болю. – Пабочныя эфекты, пабочныя эфекты, каб іх распрындзіла...

А шкляніц тут з рознакаляровымі расчыннямі, а колбаў, а слоікаў – як журавін на купінах... Толькі і глядзі, каб не пабіць.

– Пан бацька ўсё высветліў наконт пабочных эфектаў усыпляльнай тынктуры, – сярдзіта заявіў малодшы Лёднік, які з прычыны нядзельнага дня быў не ў пансіёне. – І даведаўся, як памяць вяртаць! Толькі не паспеў нікому распавесці.

Пранціш ледзь не паваліўся на ўсе гэтыя рознакаляровыя шкляніцы, чым выклікаў паблажлівы погляд свайго вучня, які ў бацькавым кабінеце, падобна, адчуваў сябе гаспадаром-пераемнікам.

– А што з памяццю не тое?

– Ну як жа! Пан бацька ўстанавіў, што пасля прыняцця пэўнай дозы тынктуры здараецца амнезія – пацыент не памятае некалькіх гадзінаў да таго, як прыняў прэпарат.

Алесік гаварыў вельмі важна, старанна выгаворваючы словы, відавочна пераймаючы татку.

– Я сам яму дапамагаў – калі ён эксперыменты на сабе ставіў. Толькі ён пра гэта... што на сабе выпрабоўвае, забараніў мне гаварыць. Ну... я таксама выпадкова далучыўся... – апусціў вочы чарнавалосы хударлявы хлопчык, высокі як на свой узрост, Вырвіча, відаць, хутка перарасце. – Пачуў, як татка стогне ды лаецца, а сам – то ў запісы, то на гадзіннік глядзіць...

Пранціш ад радасці ажно абняў малога: вось яна, разгадка забыўлівасці! Не набраўся каралеўскі драгун віна, а быў падступна апоены зеллем! А што паху язміну не ўчуў – дык у яго ж, мусіць, пасля для маскіроўкі цэлую бутэльку віна ўлілі, а зверху гарэліцы самай смярдзючай.

Вось толькі як жа вярнуць цяпер успаміны?

Аказалася, з дапамогай таго ж зелля клятага, у якое трэба дадаць тое-сёе... Рэцэпт дапамог знайсці Алесь у бацькавых нататках. Вось цяпер можна было далучыць Саламею Рэніч, дачку полацкага кнігара, якая з маленства дапамагала вучню свайго бацькі Баўтрамею ў змешванні пігментаў.

Пані Саламея адразу перамянілася, ажыла, сінім вачам вярнуўся бляск... Каб

здабыць рэдкія інгрэдыенты, давялося кланяцца пану Жыліберу.

Праўда, той, калі зразумеў, што Вырвіч можа штось паганае пра дэ Варда з памагатымі ўспомніць, ажывіўся, даў усіх травак, грыбочкаў і нават уласнаручна выкапаў зялёны лысы кактус у аранжарэі.

А вось каб падрыхтаваць зелле, уменняў Вырвіча і пані Саламеі не хапіла, звярнуліся да пляменніка дзядзькі Лейбы Давыда. Па хлапцы было відно, з кім у сваяцтве: можа не заўважыць, што аднакурснікі яму на капялюш які-небудзь саламяны жмут прычапілі, затое падручнікі ды даведнікі на памяць цытуе. Дзядзька Лейба такім і быў – мудры дзівак з Полацка. Тынктуру з пахам язміну – хоць язміну там зусім і не было – Давыд спрабаваў зрабіць цэлы тыдзень. Пранціш увесь змэнчыўся, як ваявода абложнага горада, які ўсё чакае саюзнае войска.

І вось у той дзень, калі на пляцы Бялькур ткач разбіў нос надта паскуднаму судзейскаму, ва ўніверсітэце Манпелье пракудлівы студэнт выйграў у карты права адзінаасобна заляцацца да міленькай дачкі прафесара рыторыкі, а ў далёкай Рэчы Паспалітай баявыя канфедэраты Шымона Касакоўскага пад Берастравіцай перамаглі войска расейцаў, былы каралеўскі драгун Пранціш Вырвіч смела асушыў шклянку з каламутным напоем.

І вось перад вачыма знаёмыя дзверы ў сутарэнні дома дэ Варда. Марудна расчыняюцца... Рыпяць... Пранціш падымае ліхтар і крочыць наперад, у цемру, у якой адчуваецца нешта жывое, злавеснае, мсцяцца хрыплыя подыхі...

І сапраўды – жывое... Клеткі, як у звярынцы, а ў іх – людзі. І лепей бы яны былі мёртвымі. Голыя, звязаныя, прыкручаныя ланцугамі так, што не могуць варушыцца, з вачыма, што глядзяць у розныя бакі. А самае застрашлівае – з уздзетымі на паголеныя чарапы шлемамі з жалезных абручоў, з адтулінаў якіх тырчаць засаджаныя ў галовы бліскучыя іголкі... А вось знаёмая фізіяномія – гэта жанглёр з рынку, за хуткімі рухамі якога часцяком назіраў Пранціш, калі ішоў у госці да Лёдніка. Небарака яшчэ пры памяці, касавурыцца вокам, набрынялым крывёй, нешта сіпіць – а рукі па локці адцятыя, кульці заматаныя бінтамі – спрытныя, мабыць, занадта былі ў жанглёра рукі, небяспечныя для катаў...

Пранціш сам бы прыплаціў, каб яму не вярталі памяць наконт пабачанага ў сутарэннях... Але доўга разглядацца не давялося, таму што – цяпер Вырвіч гэта ясна разумеў – далі шпегу добранька па галаве.

Наступная пасля зацямнення карцінка бачылася толькі краем вока, бо асноўную дзею захінала белая тканіна, якой Вырвіч быў накрыты, бы нябожчык... Ды і ляжаў ён нерухома, як навец, бо прыкручаны. І не загарлаць абурана на такое парушэнне правоў шляхціца – рот надзейна заторкнуты скураным кляпам, а галаву моцна трымаюць жалезныя абручы. Вось карону ты зарабіў сабе, адважны драгун...

А зусім побач – галасы вучонага дыспута. І гэта здавалася дзікім – ён тут ляжыць снапом, а вучоныя спадары – Пранціш бачыў, як часам нетаропка пераступаюць іх ногі ў нашараваных чаравіках, – вядуць такімі спакойнымі, занудлівымі галасамі дыспут, сыплючы незразумелымі тэрмінамі, як гарохам. Вырвіч распазнаў уладны голас дэ Варда, звяглівы – Бяскоўскага. А вось і нізкі голас Лёдніка... Як на лекцыі. Вырвіч скалануўся, закруціўся, як вужака, вылузваючыся са скуры... Дзе там!

Чорны Доктар пачаў рабіць даклад, дэманструючы намаляваную ім схему мозга і з’едліва ўдакладняючы «Tractatus de Fractura Calve sive Cranei a Carpo editus» Берэнгарыа да Капры і «Cerebri Anatomie». Вілізія. Закончыў пасажам пра скокі святога Віта і іх ацаленне з дапамогай трэпанацыі, і задаволена прыняў дружнае плясканне ў ладкі.

А потым загаварыў дэ Вард:

– Думаю, вы ўсе ўпэўніліся, што наш калега варты самай высокай ступені пасвячэння. Час гуртаваць усе сілы! Таму што пара выпраўляць хваробу, якая раз’ядае наша грамадства. А менавіта – папярэджваць бунтаўніцтва чэрні і вальнадумства адукаваных нуворышаў!

У зале ўхвальна загулі, узяў слова хтосьці гарласты, з пранізлівым голасам, здаецца, асоба духоўнага звання, бо да яго звярталіся «мансеньер»... І Пранціш, каб мог, зарагатаў бы. Бо персоны, што сабраліся ў гэтай зале – іх было чалавек пятнаццаць, усур’ёз намерваліся з дапамогай свярдзёлка і дзірак у чарапах перавыхоўваць французскіх рэвалюцыянераў, лібералаў, атэістаў, філосафаў ды іншых небяспечных асобаў!

А ў якасці дэманстрацыі паклікалі волата Гарганцюа. У шчыліну, праз якую глядзеў Вырвіч, якраз быў відаць нерухомы твар з чорнай барадой.

– Гэты чалавек стварыў у сваім горадзе камуну! Распаўсюджваў д’ябальскую філасофію! А цяпер – няма вярнейшага нам слугі.

– Наспявае вогненная бура! – гарлаў нехта. – Выратуем манархію!

Лёднік, падобна, ашалеў ад пачутага, бо не вытрымаў і выказаўся рэзка і гнеўна:

– Ці не лепей, панове, каб выратаваць грамадства, проста зменшыць дурныя падаткі і надаць правы простым саслоўям? Чалавек мае права на сваё меркаванне, на волю, і калечыць яго з-за гэтага – грэх і злачынства, і я адмаўляюся гэтым займацца. Вы што, мільёнам беднякоў чарапы папрабіваеце? У любым выпадку, хіба вы не зразумелі, што мы такімі аперацыямі яшчэ не авалодалі? Гэта будуць не аперацыі, а забойствы!

Вогненную буру, што пачала абрыньвацца на доктара, спыніў дэ Вард. Ён проста нагадаў шаноўнаму Барталам’ю, што той не немаўля, ведаў, што ідзе да сур’ёзных людзей, не да прасталюдцаў кшталту Жылібера. І гаворка не пра мільёны пацыентаў – а пра дзясяткі. Пра завадатараў непарадкаў, тое джала, якое варта вырваць у гадзюкі. Арыштаваць, павесіць чарговага Вальтэра – зрабіць з яго пакутніка, тысячы бунтаўнікоў узбурыць. А вось калі аднойчы раніцай гэты правадыр рэвалюцыі пачне вярзці абы-што, альбо зробіцца спакойным, як келіх, з якога выпілі шампанскае, і абыякавым да таго, з-за чаго яшчэ ўчора заклікаў на смерць, – людзі расчаруюцца і суцішацца, як перастоенае цеста.

На гнеўныя словы доктара толькі пасміхаліся. Месье Лёднік ужо добра паслужыў іх справе, няма чаго выяўляць цнатліўку... Ён жа не быў яшчэ ў сутарэннях, дзе ўтрымліваюцца паддоследныя? А сярод іх ёсць і ягоныя два пацыенты. Што? Пана падманулі, пан не ведаў, што лезе ў мазгі здаровых людзей? А якая доктару розніца? Ён думаў, прадастаўленыя яму ўнікальныя звесткі наконт структуры мозга з неба зваліліся? І чаго верашчаць? Veni! Audi! Maledicti!. Усё, што ад яго патрабуецца – займацца навуковымі даследаваннямі і аперыраваць.

Бутрым скрозь сціснутыя зубы даходліва выказаўся, як яго ад падобных праектаў ванітуе. Барон хмыкнуў.

– Хочаце сысці? Але толькі пасля чарговага доследу – experimentum in anima vili. Не сумняюся, што вас ён зацікавіць. Давайце, Барталам’ю, бярыце інструменты, бярыце! Пацыент зачакаўся!

І з Вырвіча сцягнулі прасціну.

Дзеля таго, каб пабачыць збялелае, агаломшанае аблічча Лёдніка і паніку ў ягоных чорных вачах, варта было лезці ў клятае сутарэнне. Праўда, трохі крыўдзіла, што абазвалі малакаштоўным арганізмам.

Доктар кінуў на падлогу малаток і штосьці вострае і бліскучае.

– Вы ўсур’ёз думалі, што я скалечу свайго блізкага сябра?

Апамятаўся, Фаўст...

– Ну, у такім разе вы, пан Лёднік, будзеце назіраць, як гэта зробіць пан Альфонс Бяскоўскі! – ветліва прамовіў дэ Вард.

Бяскоўскі падскочыў тут жа, падняў малаток... Пранціш пракаўтнуў сліну.

Бутрым напяўся, як спружына... Ягоныя цёмныя вочы зрабіліся яшчэ цямнейшымі, пранізлівымі, страшнымі, рукі сціснуліся ў кулакі... Вырвіч памятаў, на што здатны ягоны былы слуга і настаўнік: не аднойчы цэлы натоўп разганяў. Вось толькі паны ў зале таксама ведалі, што можа гэты хударлявы, але жылісты чарнавокі чужаземец, бо раптам паміж вучонай публікі з’явіліся гардыяны, якія наставілі на бунтаўніка пісталеты і стрэльбы. А дэ Вард устаў з крэсла, падобнага да трона, з высокай разной спінкай, і павольна, абапіраючыся на кульбачку з дыяментамі, падышоў да доктара – і пагляд у яго быў страшны, як у змяі... Вакол барона нібыта разыходзіліся нябачныя хвалі, ад якіх падымаліся валаскі на скуры і ламіла ў скронях.

– Ні вашыя фехтавальныя здольнасці, ні вашы магнетычныя штукарствы тут не спрацуюць, пан Барталам’ю. Тут ёсць ажно некалькі чалавек, якія валодаюць падобным у яшчэ большай ступені, чым вы.

Светлыя вочы французскага барона і цёмныя ліцвіна сутыкнуліся, як шаблі. На лбе доктара праступіў пот, на шыі напружыліся жылы, быццам вытрымліваў на сабе страшэнны цяжар. І Пранціш, хоць абодва сапернікі заставаліся нерухомымі, выразна адчуў, што яны вядуць цяжкую, смяротную бойку... Якую Лёднік, магчыма, і выйграў бы – каб быў сам-насам з ворагам, бо дэ Вард нават захістаўся, абапёрся цяжка на кульбачку... Але двое другіх, з бязлітаснымі тварамі і страшнымі вачыма, сталі побач з баронам, і Лёднік толькі зарычэў, як звер, які патрапіў у яму з коллем.

Тое, што ён пасля зрабіў, было бессэнсоўным і адчайным – але Вырвіч таксама так учыніў бы, проста каб не шкадаваць, што не біўся да апошняга. Двое ахоўнікаў паляцелі на падлогу, але да горла Пранціша шчыльненька прыціснулася лязо, і доктар, шчака якога прыкрасілася чарговай драпінай, моўчкі выпусціў на падлогу адабраную ў кагосьці шпагу.

– Ну, месье Лёднік, вы самі зробіце аперацыю свайму сябру? – трохі асіплым голасам прамовіў дэ Вард, ужо не насмешна, а злосна гледзячы на доктара, відаць, умарыўся з ім магнетычнымі поглядамі мерацца. – Мы ж у любым выпадку не зможам яго адпусціць – сунуў нос, куды не варта. Малады чалавек, усе ведаюць, гарачы, учыніў чарговы двубой – атрымаў раненне, ад якога пашкодзіўся

розумам... Сведкаў будзе дастаткова.

– Гэта залішняе! – адрывіста прамовіў Лёднік, кінуўшы трывожны позірк на Пранціша, які зацята намагаўся выпхнуць языком абрыдлы скураны кляп. – У майго абязбольваючага трывалы пабочны эфект, які нам дасюль удавалася добра маскіраваць, зацягваючы час аперацый. Дасцё яму павялічаную дозу, я магу сам дакладна разлічыць, колькі, унцыя на гадзіну – і пан тых гадзін не ўспомніць.

– А што ўзамен? – Бяскоўскі зухавата круціў у руках малаток, як гусар – кінжал.

– Я магу дапамагаць вам лячыць пацыентаў. Толькі не калечыць! Лекі рыхтаваць... – глуха прамовіў Лёднік. Дэ Вард зрабіў выгляд, што задумаўся.

– Дарагі месье Барталам’ю! Людзі, якім пашанцавала займець розум, талент і смеласць, самі выбіраюць, ці яны ваўкарэзы, што пасвяць статак, ці баранчыкі, якіх гаспадар можа стрыгчы ці зарэзаць. Вы сталі на бок баранчыкаў і выбралі сабе лёс раба. Альбо вы адзін з нас – альбо адзін з іх!

Дэ Вард паказаў рукой, знізанай пярсцёнкамі, на Гарганцюа.

– Я – не адзін з вас, – цвёрда прамовіў Лёднік. – Я моцна памыліўся, лічачы, што вы шчыра апякуецеся навукай. І рабіць аперацыі на мозгу больш не буду. Але даводзіць мяне да стану гэтага небаракі, – кіўнуў ён у бок нерухомага волата, – вам няма ніякай карысці.

Дэ Вард варухнуў густымі бровамі.

– Сапраўды, нішчыць такі розум і ўменні, як у вас, марнатраўства. Разумных рабоў варта добра карміць і прыстасоўваць да справы.

Барон прайшоўся вакол Лёдніка, аглядаючы, як купец – тавар.

– Расказвалі мне, як некалькі год таму нейкі містэр Айсман, хударлявы, чарнавалосы ды спрытны, выйграў турнір у Лонданскім байцоўскім клубе і на выручаныя грошы выкупіў таемную лабараторыю доктара Дзі... А яе мог знайсці толькі майстар, які адладзіць створаны доктарам Дзі механічны аўтамат у выглядзе лялькі. Пасля містара Айсмана расшуквалі за забойства ягонай каханкі лэдзі Кларэнс, а ён бясследна знік. А шкада, нам якраз дужа патрэбны добры механік, адладзіць старажытны механізм. Але, магчыма, Айсман і Лёднік – не такія ўжо розныя людзі...

Вось гад, здзекуецца – ведае дакладна, што Лёднік і быў тым Айсманам, і сапраўды адрамантаваў ляльку па імені Пандора, атрыманую ў спадчыну ад вялікага гетмана Міхала Казіміра Рыбанькі... Вось толькі лэдзі Кларэнс забілі зусім іншыя людзі... І ці не тыя, ад каго ў паскудніка дэ Варда гэтыя звесткі? І ці не прысутнічае Пранціш у якасці міжвольнага памагатага пры тым, як зашчоўкваецца хітра і доўга ладжаная пастка на адмысловага, але надта натурыстага майстра, лекара ды знаўцы навук таемных Баўтрамея Лёдніка? Барон не хаваў задавальнення:

– Што ж, месье Лёднік, не хочаце заставацца на баку гаспадароў – калі ласка, у рабы! Напішаце жонцы ліст, што адпраўляецеся заўтра на Яву... Шэвалье дэ Перэс, пацвердзіце пасля гэта.

Чарнявы шчуплы пан у вялізным парыку – галава як дзьмухавец – коратка пакланіўся. Пранціш успомніў, што нейкі доктар Перэс сапраўды мусіў раніцай адплываць у экспедыцыю.

– Вы знікнеце для ўсяго свету. Страціце імя і аблічча. Мы будзем называць

вас... Як?

– Ды ён да Скарамуша падобны! – выгукнуў пагардліва шчакасты пан у раскошна вышытым камзоле – здаецца, банкір з Манпелье?

Вырвіч, каб у другіх абставінах, хіхікнуў бы – сапраўды, персанаж мясцовага тэатра масак Скарамуш, худзючы, насаты, чарнявы, задзірысты ваяка, на якога сыпаліся бясконцыя кухталі ды палачныя ўдары, страшэнна нагадваў полацкага Фаўста.

– Ну вось, месье Лёднік, як Скарамуш, вы назаўсёды застанецеся ў гэтым доме. А ваша сям’я, разам з нахабным маладым чалавекам, будзе мірна вас чакаць, потым забудзецца на збеглага мужа і бацьку... Затое шаноўны доктар захавае свае прынцыпы.

Лёднік упарта сціснуў вусны. Пранціш памятаў, як калісьці, калі доктар адмовіўся ад магіі, алхіміі і астралогіі, ягоны крэдытор пан Агалінскі цэлы год не мог ніякімі бізунамі і кухталямі змусіць неслухмянага раба складаць гараскопы.

– Я згодны. Толькі адпусціце хлапца і не чапайце маю сям’ю.

– Тады вы павінны самі вырашыць свой лёс. Здзелка мусіць быць сумленнай!

Па знаку барона звераваты слуга ў чорным балахоне з нашытымі залатымі змеямі з галовамі пеўняў паднёс Баўтрамею просты драўляны куфэрак.

– Ну, смялей, Скарамуш! – весяліўся барон, людзі ў зале ажно выцягнулі шыі,назіраючы драматычнае відовішча, як у тэатры.

Лёднік адкінуў накрыўку і на імгненне застыў. У куфэрку ляжаў разамкнуты жалезны ашыйнік.

– Можа, усё-ткі лепей – вялікія грошы, слава, тытул баранета, цікавыя навуковыя доследы, шыкоўныя ўборы для гожай жонкі і бліскучая адукацыя для дзетак? – мякка папытаўся дэ Вард. Пранціш замыкаў, як мог, заварушыўся, хоць сам не ведаў, што ў такой сітуацыі падказаць. У цёмных вачах Лёдніка мільгануў жах – Вырвіч ведаў, наколькі доктар, пабыўшы ўжо рабом, цаніў волю, – але рукі ягоныя не дрыжэлі, калі ён узяў з куфэрка ашыйнік і зашчоўкнуў яго на сваёй шыі.

А далей зноў карцінка перад вачыма драгуна знікла, і пачалася выратавальная цемра, нігрэда, якое здаецца бясконцым, у якім толькі горыч ды гніенне.

РАЗДЗЕЛ ЧАЦВЁРТЫ

Як Пранціш Сарацынам зрабіўся

Кажуць, што язмін прынесла на зямлю багіня Афіна... І надае ён мудрасці. Праўда, калі герцаг Тасканы, якому належаў адзіны ў Італіі куст язміну, забараніў прадаваць яго парасткі, садоўнік закахаўся і... куды тая мудрасць ды асцярога дзяюцца, калі закахаешся? І ззяюць цяпер сузор’і белых кветачак па ўсіх гародчыках свету...

Пранціш Вырвіч, аднак, адчуваў, што больш язмінавы куст з вохкімі кветкамі не выкліча ў яго рамантычных пачуццяў. Пранціша Вырвіча ванітавала.

Ці ад зелля з язмінавым пахам, ці ад таго, што ўспомніў.

Саламея клапатліва абцерла драгуну, які ледзь прыўзняўся з падлогі, твар мокрай анучкай і падхапіла пад руку.

– Паспрабуйце ўстаць, пан Вырвіч... Што, так кепска вам?

– Кепска? Мне? – Пранціш сплюнуў на падлогу і горка, страшна засмяяўся. – У параўнанні з нашым мудрым Бутрымам – я проста ўладальнік папараць-кветкі! На зоры, халера, ён глядзіць з палубы... Па джунглях гуляе...

Арыстоцеля звычайная гетэра змусіла вазіць яе на спіне – мудрасць бяссільная перад чалавечымі слабасцямі. Пранціш, хапаючыся за збалелую галаву, хадзіў туды-сюды перад уражанымі слухачамі.

– Так што ўсе гэтыя цуд-аперацыі за Бяскоўскага робіць Лёднік. На ўсялякі выпадак – раптам пацыент ачомаецца – змушаюць яго захутвацца да вачэй... А вось колер яго воч не памяняеш. Упэўнены, што й тое вынаходніцтва з падкаленнай анеўрызмай ён сваім гаспадарам аддаў.

– А я думаў, чаго гэта раптоўныя праблескі генія ва ўсялякіх няздараў! – з горыччу прамовіў Жылібер. – На тым тыдні яшчэ адзін, гэткі доктар Баландзоне з камедыі масак, парадаваў дакладам пра асаблівасці крывацёку. Таксама з Таварыства прагрэсіўных нягоднікаў...

– І ў нас дэкан факультэта хваліўся, што ў Таварыстве прагрэсіўнай медыцыны пра новае ўжыванне аканіту даклад будуць рабіць, і яго запрасілі паслухаць, – ціха дадаў будучы фармацэўт Давыд Ляйбовіч, бледны прыгорблены юнак з вечна здзіўленымі цёмнымі вачыма – ён увогуле гаварыў усё ціха, нібыта ўслухоўваўся ва ўласныя словы. – А я ведаю, што доктар Лёднік яшчэ ў Полацку пра аканіт артыкул напісаў.

Саламея ўскочыла, ламаючы рукі:

– Мы тут сядзім, а яго, магчыма, катуюць! Забіваюць! Калечаць!

Палачанка была здатная і на штурм палаца пайсці. Давыд скасавурыўся

і нават трохі адсунуўся ад ваяўнічай кабеты. Пранціш пастараўся супакоіць пераляканую саламяную ўдаву:

– Нічога з ім не зробяць. Бутрым – курка, якая нясе залатыя яйкі. Дэ Вард сам жа адразу сказаў, што добрых рабоў належыць берагчы. Яны ж ведаюць – Бутрым нізавошта не нашкодзіць пацыенту, нават дзеля ворага са скуры вылузаецца, абы вылечыць... І дурман ім трэба, каб нехта варыў, ён жа не захоўваецца доўга, не назапасіш. І ідэі Бутрымавы, колькі красці будуць – у яго новыя з’яўляцца. І пра нейкі паламаны механізм згадвалі... Ён ім дужа, дужа патрэбны! Настолькі, што, думаю, яны самі пастараліся загнаць яго ў такую пастку, каб згадзіўся ім слугаваць.

Пранціш у адчаі стукнуў кулаком па цяжкой шафе, так што слоікі ў ёй спалохана зазвінелі.

– Вы думаеце, яны адразу планавалі менавіта такі сыход? – трывожна папытаўся Жылібер. Вырвіч змрочна хітнуў галавою.

– Вельмі верагодна. Наўрад паны спадзяваліся, ведаючы Лёднікавы погляды, яго захапленне вашымі Русо-Вальтэрамі, што ён рынецца на абарону ўлады арыстакратыі з малатком наперавес. Пралічылі, што чужынец, бязродны, ніхто не заступіцца, з самымі ўплывовымі землякамі ў Францыі пасварыўся... За сям’ю будзе баяцца... А тут яшчэ і я ім патрапіўся.

– Божа ж мой... – схапіўся за галаву Жылібер. – А ці не было данясенне Агюста часткай іхняга плана? Каб у дом вас заманіць...

Абодва прыгнечана замаўчалі. Канешне, пэўнасці не мелася – але раптам развялі драгуна ды батаніка, як шчаўлікаў? Затое хапіла ім розуму не пайсці ў абдоймы прагрэсістаў, а Чорны Доктар...

– І вось жа здаецца, сталы чалавек ваш Лёднік – а злавіць яго проста, як бяскрылага матылька... – з прыкрасцю прамовіў Жылібер.

– Не першы раз, – паныла засведчыў Пранціш. – Да апошняга будзе сябе падманваць, потым як раскаецца – і ўсё... Валі, меч, маю галаву. Ніякіх пагадненняў.

За вокнамі дома з зялёнымі аканіцамі сеяўся дробны дождж праз жоўтыя далані каштанаў, занадта нішчымная міласціна, каб паспрабаваць яе ўхапіць. Саламея бліснула сінімі вачыма:

– Я не буду чакаць! Пайду ў суд! Бутрым жа ліёнскага пракурора ад смерці выратаваў...

– Які суд, Саламея? – сумна спыніў яе Вырвіч. – Той пракурор з прагрэсістамі шампанскае піў, калі яны змушалі Лёдніка мяне калечыць. Закон на іх баку. Ні пра якіяператрусы ў палацы й не рэкнеш. Палезем – прыстрэляць, як злодзеяў. А самае горшае – калі зразумеюць, што шукаем Бутрыма, перахаваюць яго так, што ніколі не знойдзем. Не спыняцца ні перад чым. Помніце, я распавядаў пра жанглёра з адрэзанымі рукамі?

Пані Саламея, уявіўшы, відаць, скалечанага мужа, захлынулася ад жаху і выбегла з пакоя, сутаргава рыдаючы. Пранціш з няёмкасцю пачухаў патыліцу... Але пані тут жа вярнулася ўпэўненай хуткай хадой.

– Я пайду туды! Дэ Вард абавязкова мяне прыме. Прыдумаю штосьці... Папрашу, напрыклад, каб мяне да Бутрыма на Яву адправіў...

– Ён і адправіць! – злосна запярэчыў Пранціш. – Будзеш сядзець з мужам цераз сценку, ён на ланцугу, ты на ланцугу. Дзяцей сіротамі пакінеш!

За акном заскуголіў вецер, зашаргатала лістота, нібыта хтосьці падкрадаўся да дома, у якім ужо чатыры месяцы не было гаспадара. Жылібер задумліва прамовіў:

– Даведацца б, ці праўда Барталам'ю ў доме барона, і дзе яго трымаюць. Але абы да каго таемнага генія не прывядуць. Тут трэба асабліва важны кліент з асабліва складанай хваробай, каб яны баяліся памыліцца. А месье Лёднік – выдатны дыягност, qui bene dignoscit – bene curat.

Вырвіч нахмурыўся, успамінаючы расповеды апытаных пацыентаў:

– Адзін маркіз расказваў, што пасля некалькіх няўдалых візітаў – ніяк не маглі падабраць лячэнне, Бяскоўскі змусіў яго на пару хвілін надзець «сляпую» маску – маўляў, хай засяродзіцца на адчуваннях, дзе яму баліць. Тады ў пакой яшчэ нехта ўвайшоў, маркіза хуценька і даволі груба – ён нават трохі абураўся такой непавагай, – абмацалі. Потым доктар з некім раіўся, а калі з маркіза знялі маску, пра ягоныя болі доктар усё і распавёў, як гадалка. Цалкам магчыма, што да кліента, пакуль той не бачыў, і падводзілі Лёдніка.

Жылібер пацёр упартае падбароддзе.

– Верагодна. Але дзе ўзяць маркіза ці якуюсь каралеўскую пасію, якія згодзяцца нам дапамагчы? Можа, вы, пан Вырвіч, пагаворыце з якім земляком, з кола Радзівіла ці Багінскага?

Пранціш пачаў ліхаманкава перабіраць у галаве радавітых знаёмцаў – гэты занадта невысокага палёту для прагрэсістаў, той дзеля здрадніка-доктара і пальцам не варухне... Доктар жа лічыўся ў колах канфедэратаў наёмнікам Тызенгаўза, і, адпаведна, Панятоўскага, якога французскія ўлады з падачы эмігрантаў абвесцілі дыктатарам.

Раптам пачуўся з вітальні спалоханы голас Хвэлькі, і нечыя хуткія абцасікі застукалі па наваскаванай падлозе, як быццам падалі ігральныя косткі, паказваючы «венеру», і глыбокі, усхваляваны жаночы голас вымавіў:

– Магчыма, я вам дапамагу, вашымосці?

У вітальні пераляканы Хвэлька прыціскаў да сябе няўважна скінуты яму на рукі мокры плашч з дарагога чорнага аксаміту. А ў пакой уваходзіла страчанае шчасце, падступная прыгажосць, птушка Сірын... У яе былі вялікія светла-зялёныя вочы, як у русалкі, вялікаватыя вусны з горкай усмешкай, гнуткая постаць і здольнасць завалодваць увагай усіх прысутных – быццам яна стаяла на ярка асветленай сцэне і выконвала трагічную ролю.

Яна і жыла на сцэне... Былая егіпецкая прынцэса Серафіна – асістэнтка вандроўнага мага, былая прыгонная актрыса Слуцкага тэатра, былая нявеста каралеўскага драгуна Пранціша Вырвіча...

– Дзень добры, вашамосць Вырвіч!

Яна глядзела толькі на яго, быццам нікога больш у пакоі. І каб выяўлялася ў гэтым поглядзе насмешка ці халоднасць, дык і Пранціш змог бы падыграць. Але ў светла-зялёных вачах свяціліся ўсё тая ж адданасць, усё тая ж безнадзейная, сумная пяшчота. Калі сусвет перастаў звінець, як нацягнутая цеціва, Вырвіч агледзеў госцю ўважлівей. У шыкоўнай серабрыстай сукенцы, расшытай перлінамі, з брабанцкімі карункамі, у самым модным капелюшы... Маністы,

пярсцёнкі, бранзалеты – усё нібыта з куфэрка інфанты. Танклявая постаць са звыкла ганарыстай паставай. Ніхто б не ўсумніўся, што пані – найменш графіня.

Першай апамяталася Саламея, якая з радасным «Раіна!» кінулася абдымаць пані.

– За вашым домам, магчыма, сочаць, дык я пад’ехала ў карэце да суседняга, там мадыстка жыве, а потым – цераз агароджу, яна якраз са зручных каменняў складзена, і бэз у вас пад вокнамі вельмі ўтульны... Пакуль лісце не абляцела, – весела тлумачыла госця, але Пранціш чуў дрыготку ў яе голасе. І праўда, да срабрыстай спадніцы прычапіліся сухія травінкі, і шчыгрэневыя светлыя пальчаткі, якія пані сцягнула, упэцканыя бязлітасна і нягжэчна. Дзе яшчэ ў Францыі знойдзецца пані, каб у такой сукенцы – ды цераз агароджу?

– Падслухоўвала, значыць, – змрочна сказаў драгун, намагаючыся, каб хоць у самога голас не дрыжэў, бо ў грудзях заварочаліся жаронцы застарэлага болю і крыўды так, што паміж імі мог хутка сцерціся на муку адзіна варты шляхціца і мужчыны спакой.

– Я ж абяцала, што буду побач. Каб дапамагаць вам, пан Вырвіч! – ціха прамовіла Раіна, і зноў – гэты ж адданы позірк, ад якога паціху шалееш, бо нічога гэтая адданасць не вырашыць, не выправіць.

– Ты што, у Францыю паехала за мной? – недаверліва папытаўся Вырвіч. Раіна нясмела ўсміхнулася, раптам перастаўшы быць падобнай да графіні, а нагадала тое худзенькае спрытнае дзяўчо, што ў адной шаўковай кашулі прабіралася да маладога драгуна ў пакой цераз фортку, у самую залеву ды холад, абы папярэдзіць аб небяспецы.

– Я ж абяцала вас ахоўваць...

– Чакай... – Пранціш пачаў не жартам гневацца – гнеў як найлепш прыглушае боль і безнадзейнасць. – Дык гэта ты за дом Лёднікаў заплаціла? І за навучанне Алеся?

Раіна нават вачэй не апусціла.

– Пан Лёднік з рабства мяне выкупіў, куды болей грошай аддаўшы, і не лішніх, заступаўся за мяне, я павек з ягамосцю не расплачуся за ўсё.

Драбнюткі французскі дождж зашаргацеў у парудзелай лістоце.

– А год таму, калі я пляменніка біскупа параніў на двубоі, ты пастаралася, каб мяне з турмы адразу ж выпусцілі? А я яшчэ, дурань, гадаў, з чаго б то суддзі раптоўна перамяніліся, намякалі, што хтось за мяне слоўца замовіў...

– І з вамі, пан Вырвіч, мне павек не расплаціцца, – гэтак жа ціха, з пяшчотным сумам у голасе, прамовіла Раіна. Вырвічу хацелася ажно зараўці ды страсянуць дурную кабету за плечы – анёла-ахоўніка з сябе выяўляе, хаваецца, п’есу на хаду сачыняе... Нявартая яна... У той час, як магла проста заставацца побач і не кроіць драгуну сэрца.

– І як жа цябе цяпер называць? – з горкай насмешкай спытаў Пранціш. – А то й не ведаю, як паспалітай грамадзе прадставіць. Зноў Семпенсетра, прынцэса егіпецкая?

Але Вырвіч забыўся, што Раіну, прыгонную акторку, якая зведала з жорсткімі гаспадарамі не адно кола пекла, збянтэжыць не проста. Яна прысела ў прыдворным рэверансе і з годнасцю прадставілася:

– Мадам Серафіна Мішэль, вашамосць. Артыстка каралеўскага тэатра.

І позірк такі хітручы...

Саламея перапыніла допыт, змусіўшы змерзлую госцю ўсесціся, ды яшчэ ахінула яе футрам – мяркуючы па пасінелых вуснах артысткі, гэта было не лішнім.

– Мадам уваходзіць у блізкае кола караля? – без усялякіх нюансаў нецярпліва спытаўся негалантны Жылібер. – Дэ Вард ведае, хто вы?

Па сэрцы Пранціша правяла вострымі кіпцюрамі лапа пачвары з найменнем рэўнасць, а яшчэ загарчыла расчараванне. Калісьці ж і Станіслаў Панятоўскі за чароўнай артыстачкай упадаў... Няўжо яна такім вось чынам працягнула кар’еру, каралеўскай фаварыткай стала? Стары Людовік перабраў усіх гожанькіх тэатральных кабетаў. Адкуль жа яшчэ такія ўборы ды куча грошай? Але Раіна толькі лёгка і сумна ўсміхнулася, і збліснулі перліны, як слёзы – вось-вось сцякуць.

– Яго вялікасць мяне бачыў, але не надта надае ўвагі майму існаванню. Я на ягоны густ занадта хударлявая, і ў Аленнім парку Версаля мяне не пасялілі. З дэ Вардам, дзякуй богу, таксама сустракацца не даводзілася... Я не зарабляю паслугамі ў ложку, не пераймайцеся, пан Вырвіч.

Вось жа, здагадалася, пра што былы жаніх думае... У Аленнім парку зладзілі цэлае пасяленне для каралеўскіх палюбоўніц – частку пастаўляла афіцыйная фаварытка караля мадам Дзюбары, кагось самі бацькі прысылалі – вой, якая дачушачка ў нас міленькая, зрабіце ласку, ваша вялікасць, пазбаўце яе цнатлівасці... Цьфу! Ды Станіслаў Панятоўскі на гэтым фоне мніхам выглядае. Тут не дзейнічае раздзел дзевятнаццаты, артыкул трыццаць шосты Статута Вялікага Княства Літоўскага: «Зводнікі і зводніцы дзеля ўтаймавання разбэшчанасці і падбухторвання жанчын да распусты не могуць быць цярпімымі, такім людзям трэба адразаць нос і вушы, калі ж яны будуць працягваць займацца тым самым і пасля гэтай кары, то пазбаўляць іх жыцця».

– Але ў мяне ёсць сяброўкі са спамянутага Аленняга парку, – запэўніла Раіна. – Тая самая Мары Бушэ, мы з ёй у адной трупе былі, прыехала сюды падлячыцца – баіцца, што кароль прагоніць хворую. Так што я вазьму ў яе рэкамендацыю да доктара Бяскоўскага, ну а сыграць сур’ёзна прыхварэлую фаварытку караля я змагу! Пан Вырвіч пацвердзіць, на што я здатная...

Раіна задзірыста засмяялася, адкінуўшы галаву з высокай прычоскай – у напудраных валасах, як слёзы, блішчэлі перліны, быццам нехта зверху аплакваў загінулую душу. А яна ж і сапраўды схуднела... Так, што аж свеціцца. Вочы вялікія, і цёмныя кругі пад імі запудраныя. А рукі ж, як галіначкі... Пранціш здушыў жаданне прытуліць да сябе, адагрэць гэтыя худзенькія да сінізны рукі... Бо ведаў – ён пажадае, і яна дазволіць усё, каб пасля зноў збегчы, не ганьбіць высакароднага Вырвіча сувяззю з «нізкай жанчынай».

– Што ж, у гэтым ёсць шанец, – вынес вердыкт Жылібер, ацэньваючы абмераўшы вачыма страйнюткую постаць госці.

– Яна не павінна ісці адна, – заявіў Пранціш. – Трэба пасвечаны назіральнік ды ахоўнік, каб разнюхаць што, пакуль усе будуць пацыенткай занятыя...

– Вы пра сябе, пан Вырвіч? – напружана папыталася Саламея. – Нават не думайце! Вы пабывалі ўжо ў доме дэ Варда... Нагадаць, чым скончылася?

Та-ак, паслалі сабаку па табаку – ані табакі, ані сабакі. Пранціш міжволі

пацёр лоб, нібыта зноў адчуўшы, як галаву сціскаюць жалезныя абручы.

– Значыць, трэба прыдумаць якую маскіроўку! Як у Санкт-Пецярбургу... Памятаеш, Раіна, ты пераапранула мяне ў егіпцяніна, і я змяюку за табой у клетцы насіў?

Жылібер пачаў штось абурана звягаць – пра легкадумнасць ды балаган, але Раіна сур’ёзна задумалася.

– Што ж, скарыстаем, што зараз у Парыжы модна трымаць незвычайных прыслужнікаў. Кітайцаў, маўраў, індусаў, чаркесаў, казакаў, туркаў... У Мары ёсць слуга-сарацын. Ходзіць такі ў чорным, у шальварах ды шырокай кашулі, за поясам дзве крывыя шаблі ды кінжал, на галаве чалма, фізіяномія да вачэй чорнай хусткай закрытая, толькі вачыма бліскае ды рычыць, як звер... Страх глядзець! Праўда, ніхто не ведае, што Мары загадала яму твар захінаць, бо ніякі ён не сарацынскі ваяр, а лёкай родам з Сардзініі, і аблічча, як ні рычыць, недастаткова жудаснае на густ гаспадыні. Так што пазычу ў Мары ейнага гардыяна, ну і вы яму да пары якраз будзеце.

– Гэта ў туарэгаў мужчыны твар захінаюць... – не вытрымаў па-навуковаму дакладны Жылібер, але сам махнуў рукой, разумеючы, што ў свеце маскарадаў на такія адпаведнасці ўсім начхаць. Сарацыны дык сарацыны.

– Я магу намяшаць рашчыння, каб скура смуглявая стала, – раптам падаў голас Давыд. – Вочы таксама можна цёмнымі зрабіць хаця б з дапамогай Hyoscyamus niger...

– Лепш Atropa belladonna, – хуценька ўмяшаўся Жылібер. – Эфект устойлівейшы.

– Ну так, – меланхалічна пагадзіўся Давыд. – А мяне можна проста лёкаем. Я не асабліва прыкметны, падумаеш, студыёзус... Ніхто не пазнае.

Пранціш са здзіўленнем павярнуўся да пляменніка полацкага аптэкара, які сядзеў, выцягнуўшы доўгія ногі, у фатэлі, накрытым пухнатай белай посцілкай.

– Гэта небяспечна, Давыдзе.

Фармацэўт гэтак жа меланхалічна паціснуў плячыма.

– Без волі Госпада і волас з галавы не ўпадзе, Майсей вунь па дне мора народ правалок... Хаця, ведаючы, што давядзецца пасля сорак год блукаць у пустцы і пясок жаваць, многія б назад павярнулі, не чакаючы манны нябеснай.

Давыд відавочна ўспадчынніў ад дзядзькі Лейбы вясёлае блюзнерства, якое за адсланёна-журботнай мінай цяжка было западозрыць.

– Небяспечна, небяспечна... – працягваў буркатаць юнак, і ў ягоных цёмных задумлівых вачах скакалі дзёрзкія жарынкі. – Як зелле варыць – дык Давыд згодзіцца... А дзядзьку Баўтрамея выручаць – дык Давыд баязлівец, Давыд слабы. І, канешне, не памятае, як дзядзька Баўтрамей аптэцы нашай зачыніцца не даў, сям’ю выручыў, мяне на вучэнне ўладзіў...

Вырвіч сумніўна агледзеў хударлявую постаць юнага фармацэўта:

– Магчыма, там біцца трэба будзе.

– На ўсё воля Госпада. Мой славуты цёзка Галіяфа каменьчыкам зваліў.

Раптам расчыніліся дзверы ў другі пакой. Паніч Аляксандр Лёднік, трымаючы за руку малую сястрычку, глядзеў упартымі цёмнымі вачыма, задраўшы падбароддзе, і відавочна збіраўся патрабаваць, каб яго далучылі да вызвалення бацькі. І гэты падслухоўваў, значыць. Саламея ўсхліпнула, кінулася,

абняла дзяцей і зашаптала тое, што шэпчуць маці ўсяго свету падчас войнаў, што ўсё будзе добра, і татка вернецца...

Але дабрацца да таго таткі, які зноў нашукаў прыгодаў на сваю вучоную галаву, было не прасцей, чым здабыць дзіду святога Маўрыкія ў полацкіх сутарэннях. Дом дэ Варда ахоўваўся, як важная фартэцыя. У тым крыле, якое барон адвёў пад медыцынскае таварыства, варту неслі венгерцы. Дакладней, французы, швейцарцы, італьянцы ды хто там яшчэ наняўся, у модных венгерскіх касцюмах, з мехавымі шапкамі, упрыгожанымі двума фазанавымі пёрамі, у юлёвых кунтушах з залатымі галунамі.

Але грашавіты кліент – залаты ключык, які любую браму адамкне, нават калі яе ахоўваюць цэрберы, гаргоны і цвярозыя стральцы Пяцігорскага палка.

Пранціш скасавурыўся на свайго напарніка: яны з ім не менш застрашліва выглядаюць! Шаблі за паясамі крывыя і небяспечныя, як зубы ў цмока. Шырачэзныя кашулі ды нагавіцы, плашчы, чалмы – усё з чорнага шоўку, фізіяноміі да вачэй прыкрываюць чорныя хусткі... Галоўнае, вочы, закапаныя блёкатам, пажахлівей лупіць. Не тое, што Давыд у кароценькай лёкайскай куртачцы, жоўтых штанах да калена ды белых панчохах: сунецца прыгорблена за ўрачыстай акторкай Серафінай, нібыта век слугаваў, нясе куфэрак з грашыма.

А Серафіну Мішэль сустракаюць, як каралеву! Яшчэ б... Столькі грошай уваліць за адзін візіт! А паводзіцца як, а пастава ганарыстая! Каралеўская фаварытка, ясна... Даўгалыгі Бяскоўскі (Пранціш так бы і даў кулаком па ягоных пудраных патлах) ручку цалуе, ветлівы, як малінавае сочыва.

Сузіраць таемства лекарскага агляду Бяскоўскі ахоўнікам дазваляць не хацеў. Але Серафіна запэўніла капрызліва, што ахоўнікі яе людзі дзікія і адданыя, як сабакі, нават пад дзвярыма яе спачывальні начуюць – бо так ім загадаў сам яго вялікасць кароль. Не мусяць выпускаць яе, суцеху каралеўскага сэрца, з-пад нагляду й на хвілю.

Абмежаваліся тым, што паставілі кітайскую шырму, распісаную белымі, як сырадой, лотасамі, і абодва сарацыны, паклаўшы рукі на дзяржальны шабляў, пагрозна сталі за ёй з боку дзвярэй. Пранціш, шпег спрактыкаваны, тут жа прарэзаў у шчыльнай тканіне з лотасамі дзірку для назірання. Напарнік незадаволена скасавурыўся: ды што з яго ўзяць, цельпука: чужы, калі што – не дапаможа.

Між тым Бяскоўскі пачаў агляд пацыенткі. Змушаў глыбей дыхаць, паварочвацца, згінацца, распытваў ціха пра нешта... Раіна ў нейкі момант гэтак натуральна заперхалася – аж страшна, каб не ведаць, што прыкідваецца, дык і паверыў бы ў хваробу. Відаць, Міхалішыўна нездарма запэўнівала – зможа напалохаць лекара, бо Бяскоўскі не на жарт задумаўся. Потым адышоўся, паклікаў свайго лёкая ды штосьці прашаптаў, Пранцішу пачулася слова «Скарамуш». Сэрца ажно зайшлося ад хвалявання. Няўжо ўдасца?

І праўда... Вось ужо Бяскоўскі нясе бязвокую маску з белага аксаміту, расшытую срэбрам ды каменьчыкамі. Угаворвае багатую кліентку прылегчы ў шыкоўным фатэлі з гэтай маскай на твары, засяродзіцца на сваім болю – так дакладней можна дыягностыку правесці.

Бяскоўскі не паленаваўся падысці і зазірнуць за шырму – стаяць абодва жыхары пусткі, як слупы, лупяцца дзікімі адсутнымі вачыма ў сцяну...

А потым бязгучна адчыніліся непрыкметныя дзверцы, якія прыкрываў габелен паміж шафамі, і ў пакой увайшла знаёмая постаць. Высокі хударлявы мужчына ў белым балахоне, захутаны аж да вачэй не горш, чым абодва «сарацыны», з бязглуздай белай шапачкай на галаве, падобнай да тых, што носяць пекары. Нават здалёк, праз шчыліну, Пранціш пабачыў, што вочы ў прыхадня цёмныя, і глядзяць засяроджана, пільна... І немагчыма было не пазнаць гэтыя ўпэўненыя, адрывістыя рухі, тую ўчэпістасць, з якой доктар Лёднік заўсёды аглядаў пацыентаў, няважна, ці кароль перад ім, ці смяццяр.

Дзякуй богу, Бутрым на нагах, пры памяці...

А яго баяцца, нават у ашыйніку – двое гардыянаў сталі побач, каб сачыць за кожным рухам.

Між тым новы лекар давай выстукваць нешта па грудзях, па скабах пацыенткі – ага, ужывае тую саму пяркусію, якую ўся еўрапейская медыцына высмеяла. Каралеўская фаварытка зноў зайшлася ў сухім, пакутлівым кашлі. Цікава, Лёднік выкрые падман? А можа, пазнае Раіну нават з закрытым абліччам – ён жа назіральны, ды падыграе?

Бяскоўскі папрасіў кліентку яшчэ трохі паляжаць і адышоўся з Лёднікам у самы дальні кут. Бутрым нешта доўга і горача шаптаў, Бяскоўскі, здаецца, незадаволена спрачаўся. Чорны Доктар угневаўся, аж страсянуў свайго ўладальніка за каўнер, але зараз жа быў схоплены за рукі ахоўнікамі і выштурханы за таемныя дзверы.

Пранціш мімаволі схапіўся за шаблю: гэх, зараз кінуцца б, пакуль Бутрым тут, пасячы гадаў... У юнацтве не стрымаўся б – нават ведаючы, што з дому нізавошта не выбрацца.

Між тым Бяскоўскі наблізіўся да пацыенткі і акуратна зняў з яе маску. Запэўніў, што прагнозы самыя лепшыя, трэба толькі піць адмысловыя лекі. А сама лепей звярнуцца да маладога пана Месмера, які пераехаў з Вены ў Парыж і ўсё больш паспяхова практыкуе свой магнетызм.

Пранціш здзівіўся: няўжо Месмер, якога лічылі шалберам, а Лёднік – таленавітым чалавекам, што ўпустую растрачвае свой талент, забаўляючы багацеяў, у хаўрусе з прагрэсіўнымі дактарамі? Такую кліентку перасылаюць!

Ужо на ганку да каралеўскай фаварыткі ды ейных сарацынаў далучыўся Давыд, на хаду з кімсьці раскланьваючыся. Можа, хоць гэты прыемна час прабавіў у д’ябальскім доме?

Калі карэта ад’ехалася ад развалін амфітэатра, Раіна падняла на Вырвіча ўсхваляваныя вочы:

– Гэта быў ён... Пан Лёднік...

– Я ведаю. Бачыў, – коратка пагадзіўся Пранціш. – Вось толькі куды яго павялі?

– А ў правую вежу, на другі паверх, – проста прагаварыў Давыд, разглядаючы незнаёмы герб на гузіку лёкайскай формы. І патлумачыў на здзіўленыя воклічы:

– Ну я ж лёкай, гэткі маладзы прасцяк, як жа мне не завесці знаёмства з такімі ж лёкаямі ды служаначкамі, не пажаліцца на капрызлівую гаспадыню ды пра іхніх гаспадароў не паслухаць? – будучы полацкі аптэкар пасміхнуўся. – Хочаш таямніцаў – пасядзі на варыўні. Арыстакраты, прабачце, пан Вырвіч, скрозь

фанабэрыю мыш ва ўласнай талерцы не ўбачаць. Яны шчыра лічаць, што прыслуга – штосьці кшталту мэблі, нават калі бачыць і чуе, усведамляе не больш за якога цюцьку. Ды слугі разумеюць усё лепш, чым гаспадары, прыкмячаюць да драбніцаў. Лішняга, вядома, тут не скажуць, напалоханыя лёсам вашага Агюста – ніхто не паверыў, што ён сам па сабе з дому знік. Дапамагаць нам ніхто не возьмецца, выклічы на суд за сведкаў – ад усяго адхрысцяцца. Але калі я сказаў, што не супраць папрасіцца да барона слугаваць, бо абрыдла ў гаспадыні, парадаў надавалі. Асабліва раілі да сутарэнняў блізка не падыходзіць – «калі не хочаш, браце, сам у іх знікнуць». Дэ Варда лічаць гнюсным і разбэшчаным. Адна панечка намякнула, што ў доме час ад часу таемна збіраюцца кампаніі кшталту тых, што ладзіць мадам Дзюбары для караля. Там, дзе закусваюць віно шпанскімі мушкамі для абуджэння юру, а наранiцу прыслуга дастае з-пад сталоў голыя п’яныя целы. Два лёкаі – тыя, што перабраліся з баронам з Парыжа і трымаюцца ад іншай прыслугі асобна – нават бяруць у тым Садоме ды Гаморы ўдзел.

Давыд скрывіўся, як у пеўня грэбень. Былая егіпецкая прынцэса стоена ўздыхнула – цалкам магчыма, давялося на ўсялякіх застоллях пасядзець... Фармацэўт працягваў расповед:

– Дэ Вард насамрэч цяпер не такі багаты, як удае – у Парыжы распусціў усе свае багацці, апошняе аддаў, каб адкупіцца ад суддзяў. Таму й згуртавалася гэтае Таварыства. Грошы з багатых кліентаў цягнуць хаўрусам, і вялікі працэнт асядае ў барона.

– Відаць, каб выцягваць грошы з арыстакратаў, барон і прыдумаў на пару з Бяскоўскім гэты ідыёцкі план па выратаванні манархіі аперацыямі на мозгу! – усклікнуў Вырвіч. Шкельцы ў вітражы, здзекліва пазвоньваючы, станавіліся на месца. – А я ж дапяць не мог, няўжо ён сам у гэта верыць, прайдзісвет!

Давыд прыўзняў бровы – маўляў, усё на свеце, васпан, шалберства, акрамя цагліны ў лоб, і працягваў:

– Ёсць у доме людзі ў ашыйніках. Гэта мурын, карузлік і некалькі красунек – адну я нават пабачыў, прыбегла за збанам віна, у паўпразрыстай адзежы, валасы распушчаныя да пояса, цьфу... Рабы, гэта значыць, каторыя ў ашыйніках, з дому не выходзяць увогуле ніколі, і астатнія слугі робяць выгляд, што іх не існуе.

– А пра Лёдніка, пра Лёдніка што кажуць? – нецярпліва перапытаў Пранціш.

– In brevi, пра таемнага Скарамуша, якога трымаюць пад замком, ведаюць мала, – прызнаўся Давыд. – У твар дык ніхто з непасвечанай прыслугі яго не бачыў. Расказваюць усялякія байкі: вупыра для эксперыментаў злавілі, дэмана ўтаймавалі. Адзін гардэробшчык шапнуў, што Скарамуш – скрадзены сын арабскага шэйха, вялікі чараўнік. Трымаюць яго ў пакоі за жалезнымі дзвярыма. Есці носіць толькі тая панечка ў ашыйніку. Ну і ўсе распоседы перарываліся змрочным «Лепей табе таго не ведаць».

Карэта перастала трэсціся па брукаванцы. Змоўшчыкі выехалі на дарогу, што вяла з Манпелье ў Ліён, і колы пачалі правальвацца ў калюжыны, быццам з пасажыраў карэты нехта хацеў збіць масла. Вырвіч трохі злаваў – вось жа нягеглы Давыд столькі змог разведаць! А ён яго нават браць не хацеў. Сам жа Вырвіч так і не навучыўся па-французску чысценька прамаўляць, ну няма ў яго здольнасці да моў, хоць і вершаплёцтвам займаецца. А юны Ляйбовіч – калі ласка, як бы й адсюль родам.

Але цяпер хоць нешта пэўнае: доктар у доме, і нават вядома, дзе трымаюць.

Праўда, ілбом мур не праб’еш. Давялося шукаць способы і сродкі. Гэта заняло яшчэ два тыдні, за якія Саламея зусім змэнчылася. Французская восень аказалася такой жа паганай, як і беларуская, дажджы сабе лілі, вецер дзьмуў, мора ўздыхала, быццам зняволены волат, што вось-вось абудзіцца. Адзіны спадзеў, каб не пачаўся шторм, які скасаваў бы план. Пранціш з’ездзіў у Парыж, дзе давялося ўжыць усе свае дыпламатычныя здольнасці, але вярнуўся не адзін.

І гэтыя клопаты адцягвалі ад тужлівай няёмкасці – як паводзіцца з былой нявестай? Што вынікае з яе новага з’яўлення ў жыцці каралеўскага драгуна? Ці мусіць шляхціц герба Гіпацэнтаўр, які вядзе род ад Палямона, упрошваць былую прыгонную акторку застацца з ім у якасці законнай жонкі? Дый ці магчыма ўсё склеіць наноў? Раіна нічога пра сябе не расказвала, плыткая, як паверхня дрыгвы... Пранціш не ведаў, чаго адчувае болей пры паглядзе на ейную схуднелую постаць – шкадобу, тугу, крыўду, каханне? У зносінах з магнаткай Паланэяй Багінскай усё было прасцей. Вырвіч кахаў і марыў дабіцца, княжна какетнічала ды пагарджала...

Бізантыйскія пярсцёнкі абвіваюць яе пальцы,
І з карункаў чорных вэлюм яе вочы захінае.
У вушах – жамчужын гронкі, а спадніцы – як палацы.
А вачэй яе – не помню, голас не прыпамінаю.
Помню толькі – бранзалеты са смарагдавай аздобай,
Дыямент на дыядэме, дыяменты на абцасах,
Дыяменты на манжэтах – быццам дажджавыя кроплі.
І высокую прычоску, і апошнюю абразу...
Што ж кахаў я? Што я бачыў за завесаю бліскучай?
Толькі рэчы, толькі тое, што за грошы прадаецца...
А спадніцы шаргаталі – і было душы балюча.
А звінелі бранзалеты – і чамусь палала сэрца...

РАЗДЗЕЛ ПЯТЫ

Як Пранціш Лёдніка з-за двух акіянаў вярнуў

Этрускі рабілі пахавальныя урны ў выглядзе домікаў. З вострым дахам, акенцамі, дзвярыма... А што ж – нябожчык, лічы, вярнуўся дахаты разам з дымам апошняга свайго вогнішча.

А ці мала на свеце дамоў, багатых, вялікіх і тлумных, але насамрэч мёртвых, дзе адно попел ды цвіль граху? На мармуровы ганак ніколі не прыпаўзе да сподачка з малаком вужака, да місы з непасоленай яешняй у падпечны не прыкульгае дамавік... А калі такі дом апусцее – у ім абавязкова паселяцца прывіды. Напрыклад, закатаваных у сутарэннях ахвяр бязбожных эксперыментаў.

Нізавошта не хацеў бы Пранціш Вырвіч атрымаць ва ўладанне шыкоўны дом дэ Варда, каб прачынацца па начах ад прывідных скаргаў ды стогнаў... І ўвогуле блізка б да таго дому смерці не падышоў бы.

Але давялося. А менавіта ў той дзень, калі ў Таварыстве прагрэсіўнай медыцыны мусіў прагучаць скрадзены ў Баўтрамея Лёдніка публічны даклад пра новыя спосабы ўжывання аканіту.

Папраўдзе, большасці шаноўнай публікі было начхаць і на нейкі там аканіт, і на спосабы яго ўжывання, ну, акрамя купкі апантаных кнігагрызаў.

Але нават ускрыцці трупаў у анатамічных тэатрах у слаўную эпоху Асветніцтва ператварыліся ў прыемныя свецкія асамблеі. Так і тут – чакалася шампанскае, безэ і лепшая садавіна з лангедокскіх аранжарэй. Дамам можна было памерацца вышынёй прычосак, у напудраных хвалях якіх луналі цацачныя караблікі і ружавелі птушкі з пер’ямі сапраўдных калібры... Можна было з прыемнасцю абгаварыць апошнія куртуазныя прыгоды Людовіка Пятнаццатага, і што ў мадам Дзюбары з’явіліся зморшчыны ад злоўжывання шпанскімі мушкамі і эмаліроўкі твару, і пра яе змаганне з герцагам Шуазёлем, які хоча падкласці каралю ў ложак уласную пляменніцу... Ну і, вядома, паказаць сваю прагрэсіўнасць і дасведчанасць тым, што пакруціўся ў салоне праслаўленага ў Парыжы барона дэ Варда, сярод наймудрых, найвучоных мужоў. А можа, удасца якое слоўца новае вывучыць – напрыклад, «трэ-па-на-цыя». Што такое, няважна, а пакрасавацца можна: «Як, вашамосць не ведае, што такое трэпанацыя? Ды ў Парыжы кожны дзіцёнак без яе нават спаць не кладзецца!»

Гэта быў першы раз, калі барон запрасіў на сход Таварыства староніх – відаць, у цвёрдым спадзеве залучыць новых прыхільнікаў. Таму што ўваход на сённяшні вечар быў па білетах, а білет каштаваў столькі, што можна на гэтыя

грошы самому банкет учыніць. Так што стрыгчы залатое руно тут было з каго. Нават некалькі арыстакратаў-эмігрантаў з Рэчы Паспалітай білеты выкупілі, прыехаўшы адмыслова з Ліёна і Парыжа. Тым больш надвор’е спрыяла: ужо тыдзень сонца бязлітасна падсмажвала вераснёвы Лангедок, як на Купалле.

Мадам Серафіна Мішэль у суправаджэнні двух сарацынаў не магла не з’явіцца паслухаць доктара, які яе так паспяхова лечыць. Вось з’яўленне маладога прафесара Жана Эмануэля Жылібера, вальтар’янца і масона, выклікала незадаволенае перашэптванне. Праўда, асабліва не здзівіліся: ну не вытрымаў вядомы батанік, ляснуў сто ліўраў, абы паслухаць канкурэнта на навуковай глебе. Але і Жылібер не застаўся на самоце, і зараз, пагардліва крывячы вусны, пра нешта перагаворваўся з двума вучонымі панамі. Гэткімі ж скептычнымі, з дэманстратыўна не напудранымі галовамі – французскія патрыёты лічылі ганьбай пераводзіць муку, калі народ галадае, і вакол тройцы імкліва ўтваралася Сінайская пустка.

А вось і дакладчык. Альфонс Бяскоўскі нікому не даверыў каштоўны тэкст. Прамаўляе, як салавей з зязюляй. Самы час сарацынам з асабістай аховы каралеўскай фаварыткі ціхенька адысці ў куток залы з бліскучай, як вада ў сонечны дзень, падлогай і калонамі з ружовага мармуру, у цёмны калідор, далей, далей...

У канцы калідора двое венгерцаў перагарадзілі шлях да лесвіцы, сярдзіта замахалі рукамі: няма чаго тут швэндаць... Вырвіч перазірнуўся з напарнікам – сённяшні сарацын нумар два быў шляхціцам, харунжым у войску Радзівіла Пане Каханку і старым знаёмцам. Таму праз колькі імгненняў венгерцы ўселіся на прыступкі лесвіцы, міла прыхіліўшыся адзін да аднаго, без лішняга шуму і без прытомнасці.

Праўда, жывыя.

Амаль.

Ну не пераняў Пранціш у свайго настаўніка Баўтрамея ва ўсіх тонкасцях навуку, як абяззбройваць суперніка, не наносячы яму шкоды. Дый не дужа хацелася.

Сарацыны кінуліся на другі паверх. Пранціш нецярпліва вышукваў жалезныя дзверы... І ледзь не збіў з ног дзяўчыну ў нейкай дужа лёгенькай сукенцы, якая высунулася з пакоя ў калідор, паглядзець, хто гэта тупоча, заміж каб слухаць у зале вучоны даклад пра выкарыстанне нейкай гадасці.

Ашыйнік! На дзеўцы жалезны ашыйнік! Ці не тая, што доктару ежу носіць?

Пранціш адной рукой прыціснуў грэшнае стварэнне спінай да сябе, другой закрыў дзеўцы рот. Але ў небаракі і так мову адняло, відаць, бо ейны твар люстраваўся ў лязе шаблі другога сарацына.

– Не будзеш крычаць – не заб’ем, згода?

Паненка ледзь заўважна хітнула галавой. Пранціш трохі прыняў руку – дзеўка нагадвала яму кацяня, якое дзеці так заціскалі, замучылі, што яно ўжо развучылася і вырывацца, толькі пакорліва абвісае ў руках.

– Доктар дзе? Гавары, ну? Той, якога за жалезнымі дзвярыма трымаюць...

Раптам грэшніца неяк спрытна вылузалася з няветлых абдоймаў, павярнулася да Пранціша, не зважаючы на пагрозную шаблю, і ўтаропілася ў закрытую да вачэй чорнай тканінай фізіяномію нападніка з адчайнай надзеяй:

– Вы па Скарамуша? Вы ягоныя сябры?

Трохі пукатыя шэрыя вочы, падведзеныя чорнай фарбай, глядзелі трывожна, вялікія пухльныя, ярка нафарбаваныя вусны – праўда, цалаваць іх нізавошта не хацелася – уздрыгвалі... Пранціш суха пацвердзіў:

– Мы яго сябры. Дзе ён?

– Пайшлі, пакажу! Толькі ў мяне ключоў няма... Ён жа мяне вылечыў, з таго свету выцягнуў!

Дзеўка ў белых шаўковых туфліках бегла па зялёнай дывановай дарожцы, нібыта слізгала, толькі пазвоньвалі тонкія бранзалеты. І Пранціш намагаўся адляпіць погляд ад пышных формаў, абцягнутых паўпразрыстай тканінай, усыпанай залатымі блішчынкамі. Ну і кліенткі тут у доктара...

У канцы калідора, дзе паміж дзвюма тумбамі з кітайскімі вазамі вісела карціна, на якой лупавокі барадаты цар Давыд спакушаўся вабнасцямі чужой жонкі Вірсавіі, дзеўка падала знак спыніцца

– Тут, адразу за рагом... Але там ахова.

Грэшнае стварэнне не падманула: былі і жалезныя дзверы, і ахова... Дакладней, адзін вусаты гардыян у кунтушы з залатымі галунамі, прысеўшы ў сцяннай нішы на банкетку, меланхалічна еў мандарыны з бронзавага блюда. На маленькім мармуровым століку пісталет, графін з чырвоным вінам і збан з вадой спрачаліся за ўвагу гаспадара, патрапаную калоду карт прыцiскаў стылет... Сур'ёзны пост, са зручнасцямі, разлічаны на ўвесьчаснае карыстанне, тым больш ахоўнік не адводзіў вачэй ад дзвярэй. Мусіць, Лёдніка так баяцца, што думаюць, быццам жалезныя лісты прагрызе...

Між тым нават у гэты дальні калідор раптам данёсся вэрхал з залы, дзе адбываўся даклад. Заверашчалі абураныя галасы, перабіваючы адно аднаго – відаць, Жылібер, як намерваўся, учыніў скандал, што адкрыццё крадзенае. Пад гэты шум самае то акураценька ўкласці на дыван яшчэ аднаго фальшывага венгерца. Дзеўку пакуль трымалі пры сабе, але пільнавалі – раптам трывогу падыме...

Калі Пранціш справіўся з вялікім ангельскім замком, высветлілася, што за першымі дзвярыма – яшчэ адны, таксама жалезныя, са спецыяльным акенцам унізе – падобна, каб ежу прасоўваць.

– Хутчэй! – прасіпеў другі сарацын, трывожна азіраючы пусты калідор, бо дзесь непадалёк чуліся галасы, крокі... Вырвіч скінуў са змакрэлага твару абрыдлую хустку, абцёр пот рукавом і ўважлівей зашурудзіў дзвюма шпількамі ў замку... Нарэшце пачуўся ціхі шчаўчок, і дзверы ў скарбніцу прагрэсіўных дактароў адчыніліся...

Чорны Доктар, апрануты ў зрэбныя нагавіцы і кашулю, сядзеў проста на падлозе, на худым сенніку – а больш у маленькім квадратным пакойчыку з голымі беленымі сценамі нічога і не было, нават збана з вадой. Прыхінуўся спінай да сцяны, абняў калені, галава нізка апушчаная, твар завешваюць чорныя пасмы з нітамі сівізны... Дзве пасмы над правай скронню чамусьці заплеценыя ў тонкія, з пруток, косы.

– Бутрым!

Толькі тады галаву падняў, але ў цёмных вачах бліснула не радасць, а трывога.

– Вырвіч! Зараз жа ўцякай, я не магу...

Голас хрыплы, вусны перасохлі...

Раптам да полацкага алхіміка кінулася дзеўка, затрэсла яго за плечы, залапатала:

– Скарамуш, апамятайся, бяжы! Цябе тут замучаюць...

Вырвіч варухнуцца не паспеў – красунька падскочыла да стала ахоўніка, схапіла збан з вадой і сунула Чорнаму Доктару.

На шчасце, там сапраўды аказалася вада, а не якісь моцны напой – надта горача сёння, без вады доўга не праседзіш... А мяркуючы па тым, як Лёднік прагна піў, яму й давялося пасядзець. Дзеўка прысела каля вязня, які, захлынаючыся, спатольваў смагу, і спачувальна гладзіла па валасах.

Вырвіч між тым дастаў з-за пазухі скрутак чорнай бліскучай тканіны і кінуў зняволенаму:

– Апранай, хопіць камедыю круціць. Саламея з дзецьмі на караблі, у бяспецы, цябе чакаюць...

Калі хто бачыў, як распростваецца колас, з якога стрэслі цяжкую расу, можа ўявіць, як ускінуўся з месца полацкі алхімік – адным звярыным рухам, і ягоныя вочы загарэліся знаёмым агнём.

– Ну вось, адразу б так... – зазначыў другі сарацын, прыадкрываючы твар, і Лёднік, які з дапамогай сваёй падазронай кліенткі ліхаманкава нацягваў на сябе сарацынскую вопратку, здзівіўся.

– Пан Рысь? Вы? Якім чынам?

Стары знаёмец усміхнуўся.

– Ну, павінен жа я аддаць вашамосці свой доўг яшчэ за Вільню!

Калісьці Лёднік змог выратаваць ад арышту студэнтаў Віленскай акадэміі,

што меліся далучыцца да войска Пане Каханку, галоўнага апанента караля, але для гэтага давялося падставіцца самому ды трапіць у катавальню. Пан Рысь, прыбліжаны Пане Каханку, тады выводзіў таемным ходам студэнтаў, пакінуўшы Лёдніка затрымліваць жаўнераў.

Пранціш сунуў у рукі трэцяму сарацыну запасную шаблю... А Лёдніку нават вочы дурнап’янам падцямняць не трэба, чорныя і бліскучыя ад гневу.

– Усё, рушылі!

Але Бутрым схіліўся да губастай дзеўкі і адрывіста папытаўся:

– Каламбіна, дзе яны паставілі прыладу, над якой я працаваў?

Падобна, усіх рабоў у гэтым доме называлі як персанажаў камедыі масак.

Каламбіна разгублена лыпнула шэрымі вачыма:

– Скрынка з жалязякамі? У сутарэннях, мусіць.

Пранціш ашалела ірвануў Бутрыма за рукаў:

– Здурэў? Куды сабраўся? Уцякаць з дому трэба!

Палачанін упарта прымружыў вочы і прарычэў:

– Не раней, чым выпраўлю ўсё, што тут нарабіў!

І рвануўся, як чорны віхор – немагчыма было ўявіць, што пару хвіль таму ён сядзеў такі няшчасны і бязвольны... Вырвіч і пан Рысь ледзь паспявалі следам, лаючыся на незразумелай тутэйшым чысцюткай беларускай мове зусім нягжэчна – ды што ж за чалавек такі Полацкі Фаўст, выцягні са смалы – у дзёгаць уваліцца. Ды яшчэ дзеўка ў ашыйніку прыляпілася, бы ліст да абцаса, грудзі ледзь з сукенкі

не вывальваюцца, сарамацішча.

Лёднік, падобна, быў яшчэ больш раззлаваны, чым сарацыны, і так наляцеў на венгерцаў, якія паспрабавалі былі перапыніць дзікуноў у чорных балахонах, што тыя паваліліся, як алавяныя салдацікі.

– Прэч!

Пранціш перастаў штосьці кеміць, план, такі ясны і просты, распаўзаўся, як паедзены моллю кілім. Лёднік нёсся наперадзе, як гетман.

– Дык што, пане-браце, усіх па дарозе сячы? – задыхліва, але весела папытаўся на бягу пан Рысь, якому баявое шаленства заўсёды было больш даспадобы, чым вывераная стратэгія.

– Сячы, пане-браце! – скрозь зубы прасіпеў раз’ятраны Лёднік, але паспешліва дадаў:

– Толькі не насмерць!

Гуманіст! Каб быў час, Вырвіч пасмяяўся б. А Бутрым, падскочыўшы, так даў нагой па дзвярах, на гэты раз драўляных, з разьбой ды пазалотай, што адчыніліся з першага разу, лісліва рыпнушы. За імі заверашчалі дзве дзеўкі ў такіх жа бессаромных уборах і ў ашыйніках, як сарацынская спадарожніца. Вялікая верагоднасць, што дзевак звалі Смеральдзіна ды Ф’ямета, згодна камедыі дэль артэ.

– Хто не баіцца – можаце паспрабаваць уцячы з намі!

Дзеўкі зашапталіся: «Скарамуш! Скарамуш!», але з пакоя не выйшлі, і нават так званая Каламбіна засталася з сяброўкамі, на развітанне дзюбнуўшы нафарбаванымі вуснамі Чорнага Доктара ў шчаку. Дзякуй богу, не хапала яшчэ ўвесь баронскі сераль скрасці, то ж пані Саламея радавацца будзе.

А вось і знаёмыя прыступкі ў сутарэнне.... Пранціш мімаволі прымарудзіў крок. У галаве зашумела, як ад Лёднікавага дурману, ледзь расчуў выратавальную прапанову пастаяць на варце. Не, усё-ткі дактары – куды больш жорсткія стварэнні, чым нават вайскоўцы!

Унізе залязгалі шаблі і жалезныя засовы, але Чорны Доктар не забавіўся, узбег па прыступках, прыціскаючы да сябе левым локцем нейкую скрыню. На лязе ягонай шаблі барвавела кроў.

Пан Рысь, які падняўся следам з лабараторыі прагрэсіўных дактароў, змушаны быў прыхінуцца да сценкі і трохі счакаць, каб не званітавала. І яго прабрала відовішча!

А ў зале жарсці кіпелі... Ад уласцівасцей аканіту там перайшлі да складаных медыцынскіх праблемаў. Магчыма, сарацынам, чыя колькасць павялічылася, і ўдалося б прашчаміцца ўздоўж сценачкі да выхаду, але да барона падбег ахоўнік і горача зашаптаў на вуха. Барон стаўся аднаго колеру са сваім парыком і адрывіста штось прамовіў... Заўважылі, халера! Некалькі чалавек пачало праштурхоўвацца праз натоўп да сарацынаў, нейкая дама праліла з-за іх шампанскае і гучна абуралася.

Вось цяпер было не да жартаў, прыпячэ, як блыху на блясе. Трэба паспець скарыстацца з таго, што большасць усё ж не цяміла, якая халера адбываецца. Краем вока Вырвіч бачыў светлую сукенку Раіны...

Раптам нізкі голас былога віленскага прафесара, які звык заклікаць да дысцыпліны наравістых студыёзусаў, перакрыў усе галасы:

– А зараз ягоная мосць барон дэ Вард пакажа нам галоўны сюрпрыз! Усе павінны паглядзець на навуковыя дзівосы, што захоўваюцца ў сутарэнні гэтага дома! Гэта лепей, чым звярынец альбо анатамічны тэатр, панове!

Людзі прыціхлі, заазіраліся. Раіна зараз жа звонка падхапіла:

– Барон, вы неверагодны гаспадар! Неадкладна адпраўляемся ў вашы таемныя сховы! Мне дык проста не церпіцца пабачыць вынікі выдатных эксперыментаў.

Натуральна, у тых, хто бываў у сутарэнні, твары збялелі ды скрывіліся, а іншая публіка ажывілася – бо атракцыён з бойкай паміж дактарамі пачаў ужо надакучваць. Сыплюць сабе вучонымі тэрмінамі, хай бы хоць парыкі адзін з аднаго пасцягвалі... Адзін з чужаземцаў загарлаў, што ў яго ў Літве такі звярынец, якога ніводзін французскі барон не мае, і ён хоча параўнаць яго з баронскім. Другі заявіў, што ўсё роўна тых дзівосаў, якія меў у Нясвіжы князь Радзівіл, ніхто не пераплюне, і таксама горача зажадаў зверыць іх з баронавымі... Дарэмна дэ Вард спрабаваў перакрычаць гармідар, сто разоў шкадуючы, што ўпусціў сюды, паквапіўшыся на вялікія грошы, усіх, хто зажадаў. А людзі ж уплывовыя, не выштурхаеш!

– Калі ласка, панства! Сюды, да канца калідора, і ўніз, па лесвіцы! Уваход вольны!

Нізкі гучны голас рослага сарацына ў трохі прадзіраўленых чорных адзежах гучаў амаль здзекліва. У адной руцэ дзіця пусткі трымала шаблю, другой прыціскала да сябе скрынку...

– У яго шлем!

Бяскоўскі з-за калоны паказваў пальцам на Скарамуша.

Самы час быў пакінуць негасцінны дом.

Дэ Вард, раскінуўшы рукі, спрабаваў затрымаць натоўп, але падпітыя госці, падзуджаныя чужаземнымі шляхцюкамі, павалілі глядзець на абяцаныя дзівы...

Нечакана перад Лёднікам вырасла гіганцкая постаць, абшчаперыла, не зважаючы на ўдары: Гарганцюа! Галем, які не ведае болю і спачування... Вырвіч з жахам зразумеў, што Бутрым нізавошта не стане сячы шабляй скалечанага волата, і гэта самазабойства. Але Лёднік раптам гучна прагаварыў-прасіпеў, гледзячы ў каламутныя вочы гіганта:

– Ёсць два віды законаў: адзін – безумоўнай справядлівасці і ўсеагульнага значэння...

Рукі Гарганцюа расціснуліся і ён, застылы, як слуп, механічна прамовіў, мяркуючы па ўсім, працяг пачутага:

– Другія ж – недарэчныя, абавязаныя сваім прызнаннем адно слепаце людзей або сіле абставінаў.

Зразумела, уцекачы не сталі выслухоўваць мудрыя словы – як пасля патлумачыць Бутрым, яны належалі блюзнеру Дзідро, чыім гарачым прыхільнікам у мінулым сваім жыцці быў Гарганцюа...

Польскія арыстакраты, што з’явіліся на вечарынку, дружненька перашкаджалі пераследнікам. А калі павыхоплівалі шаблі, гарлаючы пра ўрон для гонару, як на якім Рэчыцкім сойміку, а з сутарэння данеслася верашчанне ўражаных відовішчам няпрошаных гасцей, дэ Вард нарэшце зразумеў, што вельмі дарэмна злавіў у сваё сіло аднаго ганарыстага доктара.

Карэта імчала да порта Латэ, наладаваная збеглымі ліцвінамі. Першае, што зрабіў Пранціш, калі ўсеўся побач з Лёднікам – кінуўся здымаць з яго ашыйнік. Не мог бачыць на прафесары сведчанне рабства. Калі з дапамогай той жа шпількі замок быў адчынены, а ашыйнік зняты, пад ім выявіўся крывавы пісяг – відаць, полацкі Фаўст быў не самым паслухмяным рабом.

Лёднік пацёр шыю і стамлёна абсунуўся на сядзенні. Вырвіч паглядзеў на ягоны драпежны профіль і мімаволі ціха папытаўся:

– Моцна білі?

Вусны нядаўняга вязня падціснуліся, ён памаўчаў, адказаў, не падымаючы вачэй:

– Зусім не білі, пан Вырвіч. Барон дэ Вард лічыць гэты спосаб утаймавання брутальным і не вартым разумнага чалавека. У іх ёсць... больш дасканалыя і тонкія спосабы ламаць асобу.

Цвёрда зірнуў на колішняга гаспадара:

– Выканайце маю просьбу, пан Вырвіч: не распытвайце мяне, што было ў доме гэтага тлустага гнюса, ніколі.

Перавёў позірк на акторку, якая ўсміхалася са светлым сумам:

– Я здагадаўся, што аглядаў вас, Раіна... Бяскоўскі... зманіў вам.

Раіна раптам падалася наперад, на імгненне ўзяла далоні доктара ў свае:

– Я ведаю, дарагі пан Лёднік... Усё ведаю. Не трэба...

І адкінулася назад, мройна гледзячы ў акно, за якім, аднак, нічога не адбывалася, толькі ляцелі ў прыцемку дрэвы, як вядзьмаркі з ускудлачанымі, зблытанымі валасамі. Бутрым уздыхнуў і зноў панурыўся – і Вырвіч мог прысягнуць, што чуе ягоныя думкі: перажывае, як там жонка і дзеці, і якога дурня зваляў, звязаўшыся з дэ Вардам, і як замаліць грахі, і куды яму цяпер падзецца... Ні грошай, ні працы... А пан Рысь, ваяўніча тапырачы чорныя вусы, бадзёра ляснуў вызваленага па плячы:

– Ну што, вашамосць, віншую з чынам падхаружага ў канфедэрацкім войску, якое сабраў ягамосць Караль Радзівіл!

У Лёдніка ажно худы твар яшчэ больш выцягнуўся ад ашаламлення. Пранціш з няёмкасцю перхануў і прашаптаў на вуха Чорнаму Доктару:

– Ну а як мне было яшчэ здабыць вояў у дапамогу ды карабель? Так што мы з табой цяпер – канфедэраты, Бутрым!

Той толькі вочы заплюшчыў, пасядзеў трохі, пераварваючы навіну, і здушаным голасам прамовіў:

– Ну, напэўна, дзякуй.

РАЗДЗЕЛ ШОСТЫ

Як Лёднік у партрэтысты падаўся

Былі ў кельтаў чатыры багіні, якія любілі кружляць над полем бойкі: Немаін, Бадб, Марыган ды Маха. І добра, каб кружлялі ў абліччы прыўкрасных дзевак, а то пераўвасабляліся ў варон, чорных ды брахлівых. Кружлялі ды выбіралі, хто сёння загіне.

У скандынаваў валькірыі рабілі тое самае ў абліччы бялюткіх лебедзяў. Але тут, на Беларусі, паміж нізкім шэрым небам і полем у лапінах пабітага во спай сакавіцкага снегу, ніхто не лётаў. Праўда, сядзела на худым дрэўцы сарока, якая ў засмажаным выглядзе, згодна трактата Арнольда з Вілановы, ратуе ад чараў.

Але людзі, што абдымалі апошнімі абдымкамі халодную, вільготную зямліцу, памёрлі не ад счаравання ды сурокаў, а былі сумленна пасечаныя шляхецкімі шаблямі ды падстрэленыя кулямі, перад смерцю пастараўшыся ўчыніць такое ж вечнае шчасце іншым...

Вырвіч прыўзняўся ў страмёнах, углядаючыся ў смугу, што зацягвала патроху панылыя краявіды і рабілася адзіным саванам загінулым... Канфедэраты, расейцы, жаўнеры кароннага войска – якая цяпер ім, застылым, розніца? А вось ці ёсць хто жывы? Наводдаль, ля цёмнага падлеску, хадзіў белы конь, нервова ўскідваючы галаву, нібыта не мог уцяміць, чаму ягонае сядло пакінуў вершнік. У скураных ольстрах – кабурах пры сядле – усё яшчэ тырчэлі два пісталеты, якімі гаспадар не паспеў скарыстацца. Вунь ляжыць перавернуты вазок... Дзе ягоны гаспадар? А вось улан у белым мундзіры з чырвонымі вылогамі абдымае зямлю, самую памяркоўную каханку, і паспеў аддаць ёй усё цяпло свайго цела і ўсю кроў...

Панесла ж невялічкі аддзел падхаружага Лёдніка менавіта ў гэты бок. Няўжо Полацкага Фаўста, які здаваўся трывушчым, як загартаваны клінок, дастала ўсё-ткі нейкая нядобразычлівая валькірыя?

Харунжы Вырвіч выцер рукавом лоб. І ён сам вінаваты... Адпусціў падначаленага – так, трэба разведаць, ці праўда ў Капанічах спыніўся расейскі атрад, і куды кіруецца далей... А калі данеслі, што туды мусіў выправіцца не атрад, а цэлы полк, і пасланыя на выведку не вярнуліся, Пранціш, заміж таго, каб ехаць са сваімі жаўнерамі да месца збору канфедэрацкага войска, узяў двух добраахвотнікаў ды чуйдух сюды. З якога боку ні глядзі – злачынны для камандзіра ўчынак... За здраду могуць палічыць.

Але менавіта такія ўчынкі дазваляюць застацца чалавекам у самай азвярэлай,

крывавай калатнечы.

Пранцысь не павярнуў назад, нават калі застаўся адзін – падстрэленага драгуна адправіў з таварышам... Так, кепскі з яго камандзір. Але як жыць, калі толькі і застанецца ўспамінаць буркатанне Лёдніка, маўляў, колькі можна забіваць падсвечнікам цвікі, укладаць шаблю ў рукі таму, хто прызначаны лекаваць?

Апошнія месяцы заміж пераможнай кампаніі ператварыліся ў суцэльны панылы жах. Свавольны гетман Шыман Касакоўскі, пасвараны з Генеральнасцю канфедэрацыі, дзейнічаў сам па сабе, збіраючы войска з каго прыйдзецца. Шляхта, мешчукі, сяляне... Усе, хто не хацеў панавання маскоўцаў і быў злы на Панятоўскага. Але й поспехі стракатага войска былі няпэўнымі. То прарвуцца ажно да Смаленска, то адкінуцца назад. А што хацець? Шляхта, хто пабагацей, з’яўлялася са сваймі жаўнерамі, хто мог узброіць дзесяць, хто – трыццаць, хто й з сотняй панцырных баяр прыходзіў. І ўжо такі пан – сам сабе галава... Як на любой вайне, пакутавалі перш за ўсё бязвінныя. То маскоўцы вёску спаляць, то каронныя, то канфедэраты... Краіна паціху канала. Лёднік з кожным днём усё больш змрачнеў – і Вырвіч баяўся, што аднойчы наравісты Чорны Доктар проста адмовіцца выконваць якісь жорсткі загад. Дый глядзелі на доктара-канфедэрата скоса: праваслаўны, а барцы абараняюць жа каталіцкую веру, не шляхцюк – а зрабілі камандзірам, сармацкіх звычаяў не пільнуецца, вусоў не адпусціў, нават слівавіцы не адсёрбне пасля бойкі. Праўда, б’ецца так, што й на падпітку ніхто задзірацца з клісцірнікам не палезе. Кажуць, можа забіць, не датыкаючыся, агонь на адлегласці гасіць. Вядзьмак, адно слова. Зноў жа, каго параняць – зацыруе, нават з чыстца сваім мастацтвам дастане, модлы схізмацкія пад нос мармычучы.

Больш за ўсё Бутрым нудзіўся па сям’і. Адправіў Саламею з дзецьмі ды Хвэлькай у Полацак... Толькі й паспелі пабыць разам, як на караблі плылі, ды пасля ў дармезе па восеньскіх дарогах трэсліся праз усю Еўропу. Саламея шчаслівых вачэй ад вінаватага мужа не адводзіла. А вось Раіна нават у моры адгарадзілася ад былога жаніха, у каюце замкнулася. Толькі Лёднік час ад часу ёй нейкія адвары насіў – калі сам на нагах стаяў, бо марскую хваробу мікстуры, клапатліва назапашаныя Саламеяй, не надта лекавалі. А ўжыць правераны сродак – ром з перцам, каб з ног зваліцца, – доктар на вачах у дзяцей нізавошта не згаджаўся. Як гэта дрэнны прыклад сыну падаць? І так хапае шляхцюкоў, якія лічаць кепскім тонам на сваіх нагах з-за сяброўскага стала выходзіць.

І як толькі даплылі да першага ж порта, яшчэ ў Італіі – Раіна адправілася прагуляцца дый не вярнулася. Пакінуўшы па сабе памяць, быццам трымаў у руках птушку, слухаў, як калоціцца яе сэрцайка, а яна цябе – цоп за палец нечакана моцнай дзюбай, да крыві, дый паляцела. І як яе дакараць?

Вядома, доўг раззлаванаму Тызенгаўзу за нявыкананае Лёднікам даручэнне аказаўся выплачаны. Егіпецкая прынцэса працягвала нябачна ахоўваць дарагіх ёй людзей. Каб яшчэ ведаць, за якія шышы?

Вырвіч яшчэ раз з тугою агледзеў панылыя краявіды. Здаецца, вунь там нешта варушыцца... Здушыўшы раптоўную надзею, каб пасля не расчароўвацца горка, прыспешыў каня.

Баўтрамей Лёднік стаяў на каленях у брудным снезе і перавязваў раны расейскаму жаўнеру. Галава бялявага прыхадня бездапаможна ляжала на каленях ліцвінскага лекара. Побач, на бела-ружовым снезе, перавязаны ўжо, канфедэрат –

твар і валасы ягоныя былі так упэцканыя крывёй, што не разабраць па аблічны, малады ці стары. Пранціш саскочыў з каня:

– Бутрым! Жывы!

Лёднік, не ўстаючы з кален, цяжка сплюнуў крывёй:

– Падобна, пан Вырвіч, смерць на мяне пакрыўдзілася ды ўнікае маёй кампаніі.

Голас Чорнага Доктара гучаў так ціха і хрыпла, што харужы спалохаўся:

– Ты сам як?

– Нічога... – але спробы ўстаць не зрабіў. – Каня майго падстрэлілі, дык гахнуўся, за стрэмя зачапіўшыся, так, што ўвесь бок адбіў аб нейкія карчы. Але скабы, здаецца, на гэты раз цэлыя...

– А дзе твае жаўнеры?

– Адзін – вось... – Бутрым кіўнуў на параненага. – Двое – там... – махнуў вяла рукой у поле. – Хай Гасподзь дасць ім месца спакойнае ў сваіх паселішчах... Астатнія з’ехалі з маскоўцамі за плячыма, спадзяюся, ацалеюць. Я... паспеў чалавек шэсць укласці, перш чым зваліўся ды самлеў.

Лёднік марудна адкінуў чорныя зліплыя пасмы, што завешвалі твар, і перарывіста ўздыхнуў, падобна, яму і дыхаць было балюча. Вырвіч падскочыў, падхапіў пад руку:

– Уставай, паехалі!

Бутрым з цяжкасцю padняўся, патрос галавой, як бы скідаючы слабасць.

– Гэтыя двое могуць выжыць... Іх нельга пакідаць на халоднай зямлі.

Пранціш раздражнёна выдыхнуў скрозь зубы. Можна й не пачынаць

спрачацца – бескарысна. Доктар не рабіў розніцы паміж пацыентамі, свайго патэнцыйнага забойцу лекаваў гэтак жа, як і сябра. Ну і калі мог адратаваць камусьці жыццё – не адступіцца. Драгун бездапаможна азірнуўся.

– Хіба той вазок скарыстаць, калі колы цэлыя...

Перакуліць на месца экіпаж дапамог той жа Лёднік – даклыпаў ды ўпёрся ў вазок побач з Пранцішам, сціснуўшы зубы... Колы цэлыя. У вазку нават засталіся нейкія транты. Вырвіч зазірнуў у прыадчынены дарожны куфар: каштоўнае, вядома, забралі, пакінулі пацёрты камзол з недарагога сіняга мультану, яшчэ нейкія стракатыя анучы, не самыя чыстыя кашулі з карункамі, парык валяецца, быццам гняздо прывіднай птушкі, альбом тырчыць з белай шчыльнай паперы, такі недарэчны на вайне...

Вырвіч так-сяк запрог у чужы экіпаж свайго каня, які злосна касавурыўся цёмным вокам, нібыта быў глыбока абражаны, што яго, арыстакрата конскага, ваяра, змушаюць да сялянскай працы. Той самотны белы конь, што хадзіў каля лясочку, збег, можна было падумаць, спалохаўся, што і яго зараз завабяць ды таксама слугаваць змусяць.

Удвух з Лёднікам узвалілі на вазок параненых – тыя так і не апрытомнелі. Бутрым схадзіў яшчэ па сваю паходную сумку, што засталася ля забітага каня... Вырвіч ледзь не сплюнуў: так і ёсць, клятую скрынку нават сюды з сабою ўзяў Чорны Доктар! Можа, ён і ў прыбіральню з ёю ходзіць?

З таямнічай скрынкай, якую доктар вынес на злом галавы з дома барона дэ Варда, нешта незразумелае атрымалася. Пранцішу, вядома, карцела даведацца, дзеля чаго ж рызыкавалі. Быў бы шкаляром – сам бы цішком падгледзеў. Але

Лёднік скарб свой хаваў, размаўляць пра яго не жадаў. Падобна, і з пані Саламеяй адмоўчваўся. Толькі перад ад’ездам у войска паклікаў у кабінет былога студыёзуса дыйываліў таямніцу на стол... Хай бы ўжо з золата яна была! А то некалькі саржавелых абручоў, з’яднаных у падабенства шлема, ды з усялякімі колцамі, шасцярэнькамі, дыскамі, пакрытымі лічбамі, арабскімі літарамі ды незразумелымі знакамі, усё вельмі падобнае да астралябіі. Але зусім разламанай. Частка дэталяў увогуле ляжала купкай, нібыта жалезнае зерне для казачнай птушкі Рох.

– Гэта шлем Альбукасіса.

Гледзячы ў недаўменны твар Вырвіча, Лёднік раздражнёна забурчэў пра нядбайных студыёзусаў, якія гулялі ў карты на ягоных лекцыях. Але ўсё-ткі патлумачыў: жыў вялікі маўрытанскі лекар семсот год таму, хірург такі, што й сёння роўных яму няма. Былы прафесар умудрыўся, нават не спатыкнуўшыся, вымавіць поўнае імя таго араба: «Абул-Касім Халаф ібн аль-Абас аль-Захраві», і з захапленнем дадаў, што той напісаў трыццаць тамоў мудрасці пра хірургію... Вырвіч здрыгануўся і паспачуваў сабе, студыёзусу... Які, здаецца, шчасліва ўнікнуў знаёмства з тым Абу-як-там-яго ды ягонымі тамінамі.

Альбукасіс служыў пры двары халіфа Аль-Хакама, дзе хапала інтрыг, так што ўрэшце месца халіфа заняла ягоная ж блакітнавокая рабыня, якую называлі Субх. Кажуць, што ў той рабыні, што стала царыцай, з’явілася адмысловая гвардыя. Воі не ведалі болю і страху і былі паслухмяныя сваёй гаспадыні, як лялькі – батлеечніку, і менавіта дзякуючы ім Субх утрымала ўладу. Іх баяліся, як пярэваратняў ці дэманаў. А самае застрашлівае – яны і не былі цалкам людзьмі. Бо нібыта Альбукасіс падарыў сваёй прыгажуні-гаспадыні адмысловы шлем. Варта было ўздзець яго на чалавека і загадаць: «Служы мне» – і той ператвараўся ў пакорлівы механізм... Ну і нарабілі з дапамогай д’ябальскага шлема, як збаноў на мануфактуры, напэўна, цэлы полк.

Пранціш успомніў няшчаснага Гарганцюа... І Лёднік пацвердзіў:

– Так, методыку Бяскоўскі запазычыў. Альбукасіс – адзін з лічаных хірургаў свету, якім удаваліся аперацыі на мозгу. Ён мог усё зрабіць з чалавечым целам і трымаць пры ім душу даўжэй, чым дазваляе Гасподзь.

– Ты што, Скарамуш, зноў хочаш ужо з дапамогай гэтага шлема людзям у мазгі лезці? – гідліва папытаўся Вырвіч. Лёднік, тузануўшыся ад сваёй рабскай мянушкі, бліснуў чорнымі вачыма.

– Ды не буду я галовы нікому прабіваць! Супакойся... Проста... Памятаеш, я ў Гданьску купіў карту зорнага неба Гельвецыя?

– Яшчэ б... Заміж таго, каб залатую гарэліцу на тыя грошы піць, – незадаволена прамовіў Пранціш.

– Дык вось, гэты шлем – такая ж карта, толькі мозгу. І калі яго сабраць, як быў, ды адладзіць, мы будзем ведаць, у якой кропцы хаваецца, скажам, парушэнне мовы, альбо зроку, альбо дзе прычына эпілепсіі... Разумееш?

Вырвіч хмыкнуў, але механізм падаўся яму яшчэ больш гідкім, як саржавелы ад крыві ахвяр інструмент ката. Лёднік пакаянна ўздыхнуў.

– Ну так, з дапамогай гэтага шлема можна шмат бяды нарабіць, нават не раскрыўшы сакрэт стварэння рабоў. Мы страцілі шмат ведаў, цяпер з сотні пацыентаў пасля аперацыі на мозгу, можа, адзін выжыве. Я ж і забраў гэтую

штуку, каб яны... тыя... не выкарысталі. Але... не змог яго знішчыць. Пакуль плылі, шмат разоў парываўся кінуць клятую скрынку за борт... Не выкінуў. Усё – атрута, і ўсё – лекі...

Памаўчаў, круцячы ў руках круглую дэталь з выгравіраванымі рысачкамі.

– Ведаш, Вырвіч... Можаш мною пагарджаць... Але... я не шкадую. Я заплаціў дорага за сваю цікаўнасць, але тыя веды, тая практыка, якія я набыў у Манпелье... Яны вартыя, каб за іх нават памерці. Проста карыслівыя гнюсы ператварылі тое, што мусіць лячыць, у сродак катавання і забойства. У Бяскоўскага, аказваецца, меліся трактаты Альбукасіса, тыя часткі, якіх ніхто больш не бачыў. А што за эксперыменты ў Таварыстве прагрэсіўнай медыцыны мы рабілі! Я б такое нідзе не спазнаў. Я кажу, вядома, не пра жахі ў сутарэннях...

Падняў на агаломшанага Пранціша змучаныя вочы.

– Я ведаю, што я грэшнік нявартым. Але гэта мацней за мяне. Прабач.

Пранціш тады ледзь стрымаўся, каб не схапіць кляты шлем ды не шпурнуць у бліжэйшую студню. Бутрым дакладна вар’ят... З другога боку, без такой апантанасці хіба стаў бы сын полацкага гарбара дыпламаваным доктарам ды прафесарам?

Скрынку Лёднік забраў з сабой і ў войска. У вольны час корпаўся з жалезнымі дэталькамі, прымерваўся... Калі ж сабраў цалкам шлем, пачаў наладжваць. Нават Пранціша пару разоў угаварыў прымераць жудасны механізм. Ад чаго Вырвічу адразу пачаў мсціцца язмінавы пах і кляп у роце. Калі ж каго з жаўнераў ранілі ў галаву, Лёднік тут жа звяраўся са сваім шлемам, як скарбашукальнік з мапай, ды штосьці пасля запісваў у нататніку. Вось і цягаў з сабой паўсюль маўрытанскую спадчыну.

Вырвіч тузануў лейцы. Колы вазка скрануліся з месца, пакідаючы ў вільготнай глебе і мокрым снезе глыбокія барозны, быццам цёмныя раны, якія няма каму перавязваць. Лёднік бяссільна ляжаў, заціснуты паміж сваімі пацыентамі, дзюбатым носам у неба, прыціскаючы да грудзей шаблю – не раўнуючы, урачысты надмагільны стод. Пранціш пастараўся адагнаць недарэчныя параўнанні – а то наклічаш бяду... А шабелька, якую міласэрны доктар так пяшчотна да сябе прыціскае, сёння адняла не адно жыццё. А мо і не. Доктар жа адмыслова ўдасканальваў методыку, каб абяззбройваць ды аглушаць надаўжэй, абы не забіваць.

А бяда й з’явілася. Наперадзе паказаўся такі вялікі шыхт, што можна было ўспомніць бойку пад Воршай... Дарога заварочвала між пагоркаў, і здалёк здавалася, што па ёй паўзе даўжэзная чорная змяя ці атрутная скалапендра з тысячай ног. Мусібыць, той самы полк маскоўцаў, які адправілі ў Капанічы. Дакладна не свае жаўнеры. Хаця хто ведае, ці няма сярод іх землякоў? Расказвалі, што з тых, каго захапілі ў палон пад Кракавам, а пасля саслалі ў Омск і Табольск, адбіралі, хто маладзейшы ды здаравейшы, рэкрутамі ў расійскія войскі. А хто адмаўляўся – секлі розгамі...

Вырвіч спыніў каня і закруціўся, аглядаючы краявіды... Іхні вазок быў, як прусак на белым абрусе. Ні лагчавіны, ні дрэў, затое нерасталы снег. Дарэмна спадзявацца, што іх не ўгледзелі. Збочыць? У размяклыя балаты, што цягнуліся паабапал дарогі, зрэдзь прыкрашаныя нядошлымі прутамі асін? Развярнуцца? Дагоняць і разбірацца не стануць... Да таго ж у тым баку таксама ворагі –

кароннае войска. Адзінае, што можа ўратаваць, – зараз пачынаўся хмызняк, які хоць на некалькі хвіляў захіне...

Вырвіч расштурхаў свайго былога слугу і прафесара.

– Пераапранаймася!

Бутрым зірнуў наперад, дзе, як чорная саранча, набліжаліся жаўнеры, і, як толькі пачаліся кусты, услед за Вырвічам без лішніх слоў зняў рынграф – нагрудны афіцэрскі знак з выявай Прасвятой Багародзіцы ды канфедэрацкую белую куртку з чырвонымі вылогамі. Шаблі ўкруцілі ў анучы ды ўшчамілі пад дно вазка, Вырвіч толькі з тугой пацалаваў на развітанне лязо Гіпацэнтаўра. Галоўнае, не кідаць, як вайсковую форму, якую драгун імкліва ўтаптаў у лужыну пад карэннямі кустоў.

Каптан, што знайшоўся ў пакінутым ранейшым гаспадаром вазка куфры, быў памяты і пацёрты. На правым локці ўвогуле красавалася дзірка, у якую выглядала Лёднікава не самая свежая, затое з пышнымі карункамі кашуля. На шчасце, хоць карункамі можна прыкрыць далоні: у Бутрыма яны прабітыя, а раптам хтось ведае пра гэтую дзіўную прыкмету?

Пранцішу пашэнціла яшчэ менш: хто набываў гэты жоўты, як сярэдзіна варанага яйка, венгерскі каптан, абшыты зялёнымі галунамі ды тасёмкамі? Гаспадару альбо бракавала густу, альбо купляў, на што пакупнікоў не знаходзілася, з добрымі зніжкамі. Ззаду на бякешы – венгерскія каптаны так называліся ў гонар сябра Стэфана Баторыя, фацэта-венгра Каспара Бякешы, красавалася цёмная пляма. Уладальнік, відавочна, кудысь няўдала прысеў, і, каб не смяротная небяспека, Пранціш нізавошта такі блазенскі ўбор з задоўгімі для яго рукавамі не напнуў бы. Але не да куртуазнасці... Апошнім марцыпанам да вясельнага торта Пранціш насунуў на Лёдніка парык, з якога не абсыпалася яшчэ ўся пудра. Парык сядзеў коса, з-пад яго там-сям выбіваліся чорныя пасмы. Але доктар выпрастаў спіну, грэбліва скрывіў вусны – па ягоным фанабэрыстым выглядзе нельга было западозрыць, што спадара толькі што згінала ад болю. Сядзіць, як маршалак на сойме. Вырвіч паправіў накручаную на шыю сінюю хустку ў дробныя ружовыя кветачкі, таксама спадчыну гаспадара вазка, адчуваючы сябе паўднёвай птушкай папугаем, прыгладзіў светлыя кудзеры і надаў фізіяноміі самы добразычлівы ды наіўны выраз. Больш нічога нельга было зрабіць, бо маскоўцы пад’ехалі ўжо так блізка, што маглі разгледзець, чым гэта пасярод белага поля займаюцца падазроныя людцы.

– Ты, Бутрым, галоўнае, маўчы... Давай ты ўвогуле немцам будзеш... Не, лепш аўстрыякам.

У давяршэнне ўсяго, калі Вырвіч сунуў руку ў кішэню жоўтай венгеркі, акрамя раскрышанай табакі, намацаў цыдулку, у якой на польскай нейкая «Твая Гэля» прасіла «даражэнькага Марка», якога прычакалася ўжо з Ліфлянтаў, прыхапіць дарогай пачак цынамону.

Паколькі цынамону ў вазку не засталося, мусіць, Марку ўдалося збегчы, і сядзіць ён разам са сваёй ненагляднай Гэляй і п’е гарбату з булкамі. Не, да Вялікадня яшчэ далёка, пост і ў праваслаўных, і ў каталікоў, але посныя галёпы таксама смачныя. Вырвіч зглытнуў... Вось жа заўсёды нешта ў галаву старонняе лезе, калі чакаеш невядомай прышласці...

Іх вазок абкружылі жаўнеры. Войска абцякала яго, як веснавая ручаіна –

каменьчык, але каму трэба было – дачапіліся... Бялявы афіцэр з капрызліва надзьмутымі вуснамі, у капелюху з пухнатым белым плюмажам прыпыніў каня і няўважна пазіраў, як ягоныя людзі дапытвалі падарожных.

– Хто такія? Адкуль?

Пранціш – такі вось я дурнячок-прасцячок, вашамосці – пачаў балбатаць, як цяжка ім, зусім мірным людзям, праехаць у той час, як бунтаўнікі ўчынілі вайну. Вось, з міласэрнасці падабралі на полі бойкі дваіх, якія засталіся жывымі (адзін ваш суайчыннік, самі бачыце, вашамосць!), і што ж гэта дзеецца на свеце, і як можна паўставаць супраць памазанікаў Божых... Лёднік маўчаў, незадаволена зыркаючы на жаўнераў, што пачалі абшукваць павозку, не вельмі акуратна штурхаючы ягоных пацыентаў.

– А гэты, насаты, дужа ж па апісанні падобны да таго чортава доктара-інсургента!

Вось і маеш... Давялося на хаду ламаць план – а як было зручна, нічога не выдумляючы, прадставіць Баўтрамея спрактыкаваным доктарам...

– Не, вашамосці, мой сябар ніякі не доктар, далібог! Ён... – погляд Пранціша ўпаў на вываленыя з куфра анучы, паўзверх якіх бялеў альбом з чыстымі старонкамі. – Ён... мастак!

І патрос у доказ альбомам.

Бутрым павольна павярнуў галаву да былога гаспадара і паглядзеў, як цвікамі прыкалаціў.

– З якім задавальненнем я б таго Лёдніка злавіў ды на палю пасадзіў, – раптам прамовіў афіцэр, падазрона вывучаючы аблічча насатага тыпуса ў сінім выцвілым камзоле. – Няўдзячны халоп! Здрадзіў яе вялікасці імператрыцы Кацярыне, якая яго, нявартага, міласцю сваёй адарыла!

Во як... Відаць, афіцэр пры двары бываў, чуў пра «чарнявага палячышку», як раздражнёна называў Баўтрамея фаварыт царыцы Арлоў. Доктара-бунтаўніка прывезлі на дазнанне ў Санкт-Пецярбург, а ён не толькі выкруціўся, але й царыцу зацікавіў.

Трэба адводзіць падазрэнні!

– Мой старэйшы сябар – вядомы аўстрыйскі мастак! – працягваў радаваць багіню Фантазію Вырвіч. – З Зальцбурга! Я, панове, у яго вучыўся, прыехалі разам сюды ў заробкі! Гер Айсман выдатныя партрэты малюе! Як жывыя выходзяць!

Бутрым сядзеў, нібыта праглынуў мальберт разам з усімі фарбамі, і асабліва шмат чорнай.

– А гэта што за д’ябальшчына?

Улан з пабітым воспай тварам круціў у кароткіх пальцах каштоўны Альбукасісаў шлем.

– Гэта спецыяльная прылада прапорцыі вымяраць! Каб галовы маляваць як найлепей!

Пранціш нездарма быў недапечаным паэтам і нават дзесьці драматургам.

Але занавес гэтай п’есы апусціць не ўдалося. Па загадзе бялявага афіцэра, які, падобна, лічыўся тут самым галоўным, падазроных мастакоў на вазку забралі з сабой, каб разабрацца на месцы... Месца было ў маёнтку Капанічы, які належаў нейкаму пану Валянціну Гараўскаму, прыхільніку Панятоўскага і Фаміліі.

Жаўнеры, стамлёныя, злыя, збольшага маўчалі – а што гаварыць тут, на чужой зямлі, куды адправілі цябе ліць кроў за інтарэсы і без таго багатых улюбёнцаў Фартуны, і ты загінеш – а яны пры любым раскладзе між сабой дамовяцца. Ну, паадбіраюць адзін у аднаго ўладанні, абмяняюцца абразамі... Але на цвінтары нікому з іх міласціну прасіць не давядзецца.

– Вырвіч, ты ашалеў? Я ж зроду не маляваў! – сіпеў Лёднік на вуха спадарожніку ў жоўтым папугайскім паліто. – Чаму мастак?

– Якая табе розніца? – сярдзіта шаптаў у адказ Вырвіч. – Галоўнае, не прызнавайся, што доктар, а то складуць два і два – і капцы...

Маёнтак Капанічы быў, вядома, не магнацкім палацам, але й не шарачковым: два паверхі з мансардай, каржакаватыя кутнія вежы з гаўбцамі, высокі парадны ганак з калонамі і лесвіцай, што падымалася з двух бакоў, прыгожа закругляючыся: толькі й хадзіць па ёй дамам у сукенках з доўгім шлейфам, які пакорліва цягнуўся б услед па светлых прыступках... Але пан, які выйшаў сустракаць гасцей, не выглядаў надта ўрачыста, і наўрад мог спалохаць нават кацяня. Пузаты, як бочка з медавухай, нос крыгай, але не драпежны, як у Лёдніка, бо заканчваўся смешнай бульбінай, вусы звісаюць, быццам толькі вымачаныя ў піве, вечна здзіўленыя вочы падпухлі...

– Вітаю вельмішаноўнае панства! Вашамосць, яснавяльможны князь Гагарын! Ці шчасліва даехалі?

Здавалася, з’явіліся не жаўнеры-чужынцы, а суседзі на калядны карнавал. Праўда, прыгледзеўшыся, Пранціш зразумеў, што пан дужа нервуецца – толькі гэта хавае, і нібыта запабягае перад палкоўнікам маскоўцаў князем Гагарыным, тым самым бялявым афіцэрам, які загадаў затрымаць Вырвіча і Лёдніка. Круглы твар князя з маленькімі капрызлівымі вуснамі і кірпатым тонкім носам здаваўся дзіцячым, нягледзячы на зморшчыны на лбе. Гагарын адказаў штосьці ветлівае і ўзбег па лесвіцы, белае пухнатае пяро на ягоным капелюшы ледзь паспявала ляцець за гаспадаром...

А Пранцішу было не да палітэсаў. Вакол утварыўся сапраўдны вір – простыя жаўнеры адпраўляліся ў суседнюю вёску, на кватэры – от ужо ўзрадуюцца няшчасныя ліцвінскія сяляне. Кагосьці размяшчалі ў маёнтку – гаспадарчых прыбудоў і флігеляў у старым парку хапала. Князя ды некалькіх афіцэраў, безумоўна, чакалі пакоі гаспадарскага дома. А вось параненых, якіх прывезлі яны з Лёднікам, павалаклі ў розныя бакі – канфедэрата ў бок стайні, маскоўца ў флігель. Лёдніка аж затрэсла – выходзіць, свайго ж падначаленага на пагібель прывёз, у палон здаў. Вырвіч ледзь паспеў утрымаць яго ад выказванняў, штурхануўшы локцем у хворы бок, ад чаго Чорны Доктар ледзь стрымаў крык.

– Мой сябар непакоіцца, ці будзе добрае лячэнне для тых небарак, якіх мы выратавалі? Каб нашыя клопаты ў імя хрысціянскай міласэрнасці дарэмнымі не апынуліся... – прычапіўся Вырвіч да нейкага падпанка, мусіць, пісара. Але замест прыгорбленага кручка-пісара адказаў іншы пан, важны, з трохі грэблівым выцягнутым тварам, у парыку ды капелюшы, але захляпаны гразёй аж да пояса, нібыта на каленках у разводдзі поўзаў:

– Можаце супакоіць свайго сябра, малады чалавек... – пан змераў насмешлівым позіркам постаць у недарэчнай жоўтай венгерцы. – Я – дыпламаваны доктар і займуся вашым параненым.

– Іх двое, – ветліва, але цвёрда нагадаў Пранціш. Пан раздражнёна скрывіўся.

– Палонных мы таксама лечым. Мы добрыя хрысціяне.

І сышоў, важна, як паўлін. Па абліччы Лёдніка было відаць, што ён думае пра сумленнасць і майстэрства калегі.

Вакол мітусіліся, разгружалі павозкі... Мясцовая дворня не выглядала надта шчаслівай, дзеўкі дык увогуле недзе пахаваліся. Кватараванне войска – гэта не кірмаш, а цяжкая павіннасць, якой стараліся пазбягаць любым чынам, часам нават заразныя хваробы ў доме выдумляючы. Можа, на самазваных мастакоў забудуцца? Іх статус дасюль не вызначыўся – і не госці, бо прыехалі не добраахвотна, і не палонныя – зброі ў іх не знайшлі, зноў жа – маскоўскага жаўнера ўратавалі...

А на ганак выбег сапраўдны турак. Прынамсі, па адзенні: бліскучы жоўты халат, падпяразаны зялёным пасам, турбан... Вырвіч з палёгкай адчуў, што ён тут не галоўны папугай. А турак, які аказаўся звычайным лёкаем з цалкам тутэйшай фізіяноміяй, перагнуўся цераз парэнчы, упёршыся аб'ёмістым жыватом у балюстраду, і крыкнуў двум няпрошаным гасцям, што тапталіся ля свайго вазка:

– Пан Валенты загадаў спытаць вашых мосцяў, ці праўда адзін з вас партрэтыст?

Вырвіч разгублена паглядзеў на Лёдніка, які стаяў, выпрастаны і змрочны, як ксёндз на папрадухах.

– Так, мой спадарожнік – майстар-партрэтыст з Аўстрыі, гер Айсман.

– Гаспадар ласкава запрашае вашых мосцяў, – ветлівы зварот да абшарпаных мазідлаў нібыта гарчыў у лёкая на вуснах, – зайсці ў дом.

Калі вакол сноўдаюць чужыя жаўнеры, ад запрашэнняў не адмаўляюцца.

А ў доме была амаль Турэччына... Ну а месцамі Егіпет ды Персія. Пан Валенты Гараўскі выявіўся прыхільнікам распаўсюджанай у Еўропе моды на таямнічы Усход і неадменна зачытваўся «Казкамі тысяча і адной ночы» ды ўяўляў сябе багдадскім султанам Гарун-аль-Рашыдам. Стракатыя персіянскія кілімы, шырмы, распісаныя залацістымі арнаментамі, высокія вазы з паўлінавымі пёрамі... На дзвюх новенькіх карцінах блішчэлі ўсімі фарбамі пейзажы з чароўнымі палацамі на фоне пальмаў і жоўтага пяску. Лёкаі франтавалі ў турэцкіх уборах.

Вядома, дарэшты адмовіцца ад сармацкіх звычаяў пан не мог, таму й продкі, у чугах, падпяразаных слуцкімі паясамі, фанабэрыста пазіралі са старых парсунаў у цяжкіх залачоных рамках на ўсе гэтыя ўсходнія штукарствы, ды акрамя крывых турэцкіх шабляў упрыгожвалі сцены старасвецкія шастапёры і рыцарскія мячы, якія, пэўна ж, адсеклі галаву не аднаму турку.

Мусіць, і сам пан Валенты, які сядзеў у фатэлі з выразаным на спінцы з чорнага дрэва бязносым сфінксам, ахвотней апрануў бы султанскую вопратку, але схіляўся ў бок князя Гагарына, што заняў такое ж крэсла побач, задужа ветліва для султана. Князь утаропіўся ў прыхадняў светлымі халоднымі вачыма і прамовіў у бок гаспадара:

– Не думаю, што гэта добрая ідэя, вашамосць. Мяркуючы па абліччы гэтых камедыянтаў, і мой пісар малюе лепей.

Пан Валенты занерваваўся і нават уласнай персонай падышоў да Вырвіча і Лёдніка.

– Як хутка можаце зрабіць партрэт з найбольшым падабенствам?

Вырвіч, хаваючы разгубленасць, пакланіўся:

– Усё залежыць ад велічыні карціны і матэрыялаў, вельмішаноўнае панства. Вялікія партрэты мой настаўнік гер Айсман малюе вельмі карпатліва, можа, і паўгода праца зойме... Паспешлівасць шкодзіць высокаму мастацтву, вашамосць.

Каб яны на хлеб спявалі... У душу Пранціша запаўзалі самыя нядобрыя прадчуванні.

– Вось бачыце, пан Валянцін, гэта альбо шалберы, якія нічога не ўмеюць, альбо калі і сапраўды майстры, за пару дзён не справяцца, – князь Гагарын гаварыў тонкім лянівым голасам, нібыта з неразумным дзіцем. – Я адпраўляюся на складанае заданне, ад якога залежыць канец вайны, і не вольны над сабой. Давайце пачакаем, пакуль скончацца ваенныя дзеянні, настане трывалы мір у няшчаснай гэтай краіне, а ў Маскве Гасподзь спыніць пошасць. І тады мы з паннай Дамінікай Валянцінаўнай з усімі выгодамі наведаем маю вельмішаноўную цётачку, яе светласць Ульяну Андрэеўну, а ўжо тады падумаем пра вяселле...

Мяркуючы па прыкушаным вусе, пану Гараўскаму пачутае не прыйшлося да душы, але ён пастараўся схаваць раздражненне.

– І ўсё-ткі я хачу скараціць час пакутаў ад таго, што не могуць з’яднацца закаханыя сэрцы, дарагі князь Пятро Іванавіч. Паспрабуем найхутчэй спраўдзіць дадзеныя адзін аднаму словы гонару. Для шляхціца няма важнейшага, чым стрымаць слова, ці не так, дарагі князь?

На круглым твары Гагарына так-сяк праявілася няшчырая ўсмешка, а Гараўскі ўтаропіўся ў Лёдніка:

– Гер Айсман, трэба, каб за два дні вы намалявалі партрэт маёй дачкі і яе жаніха, яго светласці князя Пятра. Заплачу пяцьдзясят талераў золатам!

– Мой настаўнік толькі нямецкую мову разумее, вашамосць! – умяшаўся Пранціш і ўзяў на сябе справу тлумача.

Лёднік выкручваўся з ягонай дапамогай, як мог. І пра тое плёў, што нябёсная прыгажосць мадэляў вымушае доўгай падрыхтоўкі для яе ўвасаблення, і пра тое, што няма з сабой фарбаў – усе выкарысталі, і нават на падагру нажаліўся, якая круціць суставы ў такое надвор’е... Дарэмна. Парсуна патрэбная была пазарэз. Наколькі Пранціш зразумеў з размоў, Гараўскі калісьці прасватаў сваю дачку Гагарыну падчас моцнай п’янкі ў палацы Панятоўскага, і гэты шлюб мусіў спраўдзіць ягоныя амбіцыі. Масковец, аднак, не гарэў жаданнем жаніцца з не самай выгаднай для яго нявестай і прыдумваў усялякія адгаворкі. Не можа, маўляў, ісці да алтара, пакуль адзіная цётухна паводле ейнага жадання не пабачыць на свае вочы пляменніка з ягонай абранніцай, каб асабіста блаславіць. А то спадчыны пляменніку не пакіне.

Але Гараўскі нават не пабаяўся прапанаваць маёнтак для пастою палка, абы будучага зяця ў госці завабіць. І не збіраўся здавацца. Пачуўшы, што жаўнеры перастрэлі дарогай вазок з двума вандроўнымі мастакамі, якія везлі параненых, увішны ліцвінскі шляхцюк прыдумаў выйсце. Чаму б не адправіць да цётачкі гагарынскай на блаславленне партрэт? Вось пляменнік, вось побач нявеста... А даставіць парсуну ў суправаджэнні адпаведнага ліста ад Пятра Іванавіча пан Гараўскі сам паклапоціцца, самае вартае пасольства адправіць! А тады да Каляд можна і вяселле згуляць...

І высокія мастацкія якасці таго партрэта, трэба думаць, пану былі важныя, як парасяці табака.

А каб абадранцы-майстры не надта круцілі носам, пан уцямна папярэдзіў: не намалююць да суботы парсуну – будуць расстраляныя як канфедэрацкія шпіёны.

Пранціш шчыра ўзненавідзеў невядомую Дамініку Валянцінаўну, з-за якой узнікла праблема.

Але тут жа ўзнікла і сама Дамініка Валянцінаўна.

Будучая мадэль гера Айсмана ўвайшла, упэўнена пастукваючы абцасікамі, і гэтак жа ўпэўнена агледзела цёмнымі іранічнымі вачыма грамаду. Раздзеленыя бялюткім праборам гладка зачасаныя валасы блішчэлі, як шоўк колеру каштана, ніякіх табе напудраных парыкоў, чырваніл ды мушак. Тонкія выгінастыя броўкі, лоб высокі – панна не дурніца, маленькія вусны ўсмешлівыя, нос трохі з гарбінкай, як у бацькі...

– Каго вашамосць пан бацька хоча на расстрэл адправіць?

Пан Гараўскі пачаў распавядаць свой бліскучы план, а князь Гагарын кінуўся цалаваць ручкі нявесце... І па тым, як ён гэта рабіў, Пранціш зразумеў, што паненка князю нават надта падабаецца, і каб не змус жаніцца, дык і строіў бы тут прыемныя фіглі... Вось жа гэтыя кабеты, за пасады ды грошы на ўсё гатовыя!

Між тым панна Дамініка рашуча забрала з рук натхнёнага князя сваю вузкую белую ручку і ўтаропілася ў бацьку, прыжмурыўшы цёмныя вочы:

– Хіба татусю гэтак не церпіцца выправіць мяне з дому? Якое вяселле, калі ліецца кроў у Айчыне?

Апошнія словы паненка вымавіла без ценю іроніі, нават з горыччу. Князь Гагарын прасвятлеў тварам, унутрана згаджаючыся з нявестай. Але пан Гараўскі зноў горача загаварыў пра закаханыя сэрцы, пра небяспеку, якая павінна прыспешваць лёсавыя рашэнні... Карацей, сеансаў малявання ніяк не пазбегнуць, хоць Пранціш нясмела нагадаў, што ў іх ні фарбаў, ні пэндзляў, ні палатна...

– Фарбы я свае пазычу, – нечакана прамовіла падступная паненка, выпрабавальна гледзячы на самазваных мастакоў. – Палатно ёсць адно... Загрунтаванае...

От выспятак Фартуны! Замаскіраваныя канфедэраты самі не ўцямілі, як апынуліся перад белым прастакутнікам будучай карціны, прычым Лёднік быў узброены кавалкам вугалю, якім належала рабіць накід, а на мальберце стракацелі раскладзеныя паненкавы фарбы і пэндзлі.

Наводдаль, як галубкі, уселіся дзве мадэлі. Князь капрызліва надзімаў вусны, адкінуўшыся ў крэсле, і раздражнёна круціў у руках срэбную табакерку з вензелем імператрыцы, у цёмных вачах шкоднай паненкі Дамінікі скакалі вясёлыя жарынкі. Прыслугу выставілі прэч, толькі пан Гараўскі час ад часу нецярпліва зазіраў у пакой. Геру Айсману не далі часу нат на эскізы, чым можна было адтэрмінаваць непазбежны канфуз.

Лёднік сціскаў аловак, як скальпель, і свідраваў паглядам палатно. Паўза зацягвалася.

– Давай, Бутрым, – падбадзёрыў яго ціхім шэптам на вуха Вырвіч, – ты ж крэсліць добра ўмееш!

– Чарцяжы – гэта ж не партрэт! – нервовым шэптам адказаў Лёднік. – У што ты зноў мяне ўкруціў!

Чакаць не выпадала, і Чорны Доктар рашуча намаляваў два авалы. Ну, галовы ж у людзей авальныя, ці не так?

Авалы былі раўнюткія. І лініі, якія пазначалі шыі, дасканалыя – хоць лінейкай правярай. Рука ў спрактыкаванага доктара цвёрдая.

На тварах з’явіліся вочы. Ад чаго падалося, што з палатна пазіраюць дзве савы.

Доктар дасканала ведаў будову чалавечага арганізма і мог намаляваць схему кожнай костачкі і ўнутранага органа.

Вось толькі чалавека намаляваць не мог. Прынамсі, так, каб не спалохаць гледача.

Пранціш ледзь стрымаўся, каб не ўчапіцца сабе ў кудзеры, схапіў другі кавалак вугалю і паспрабаваў дапамагчы доктару ў творчай справе. Абрысы шый трохі пакрывіліся, на тварах з’явіліся насы.

Ну, у прынцыпе, гэта былі насы. Бо Лёднік дакладна ведаў, як яны ўчыненыя і дзе знаходзяцца.

– А чаму вы не выкарыстоўваеце тое сваё прыстасаванне для вымярэння прапорцый? – лена папытаўся князь. Не забыў, трэба ж...

Што ж, хоць неяк час пацягнуць! Лёднік схадзіў па сумку, дастаў шлем Альбукасіса... І хутка расейскі палкоўнік Гагарын сядзеў з важным выглядам з механізмам маўрытанскага хірурга Альбукасіса на галаве і не падазраваў, наколькі ён тэарэтычна блізка ад таго, каб ператварыцца ў бязмозглага раба.

Лёднік круціў колцы на шлеме, адыходзіў, падыходзіў да мадэлі, прыжмурваючы вочы, штосьці хутка і змрочна запісваў на аркушы паперы, нібыта ставіў самы сумны дыягназ. Падобна, ягоная цікавасць была сапраўднай, але не мастакоўскай, бо даносілася мармытанне на лаціне «Цікавы ўзор брахіцэфаліі... Паменшаныя лобныя долі...»

І тут грымнула навальніца: паненка, пакуль жаніх таго не бачыў, энергічна скіравалася да палатна. Пранціш кінуўся, каб захінуць пудзілы, што лупіліся з белай паверхні, але дарэмна. Панна Дамініка неверагоднымі намаганнямі стрымала шчыры рогат, раптам схапіла вугаль і хуткімі ўпэўненымі штрыхамі – раз-раз, як праля бялізну пранікам шаруе, накідала абрысы ўласнага аблічча, потым – Гагарынскага... Вусны ў намаляванага князя крывіліся гэтак жа капрызліва, як у жыцці. Зірнула насмешна на Вырвіча, прыўзняўшы бровы, абцерла пальцы проста аб цёмную сукенку (дзікунка!) і вярнулася на месца.

Лёднік, пабачыўшы перамененым свой будучы шэдэўр, агаломшана паглядзеў на Вырвіча – ці не ў таго прачнуўся талент? Пранціш, чые шчокі чамусьці палалі, ціха буркнуў пра паненчыну ласку...

– Думаю, на сёння хопіць! – звонка абвесціла Дамініка. – Фарбамі няхай дамалююць заўтра.

І сышла, упарта пацокваючы абцасікамі, нават не азірнулася. Відаць, моцна замуж хоча за князя, раз дапамагла маляваць партрэт, з прыкрасцю падумаў Вырвіч.

І самы час быў знікаць з маёнтка як мага хутка і непрыкметна.

Накід гера Айсмана гаспадар дому і госць ухвалілі, хаця й пакрытыкавалі ўдосталь. Мастакі з усім згаджаліся і абяцалі выправіць, улічыць, удасканаліць...

І апынуліся ў пакоі, больш падобным да турэмнай камеры – усе выгоды,

ложкі з пярынамі, а акенца ў дзве далані пад самай столлю, ды яшчэ густа забранае кратамі, і дзверы звонку на жалезных засовах. І два жаўнеры ў калідоры на варце. Мусіць, пан Гараўскі моцна баяўся, што падазроныя майстры выслізнуць, як вугры, а тады й патэнцыйны зяць знікне з канцамі, бы шэры журавель у самотным небе.

Перад сном вязні паспелі разы тры пасварыцца. Вырвіч і сам разумеў, што, каб прадставіў Лёдніка хоць картографам якім ці гандляром тытунем, ужо, магчыма, былі б яны сярод сваіх, у войску ягамосці гетмана Шымана Касакоўскага. Якога Лёднік, дарэчы, чамусьці не любіў, сцвярджаючы, што амбітны пан, калі павернецца справа іначай, і мундзір расейскай арміі можа апрануць, і з тым жа запалам пераследаваць былых саюзнікаў.

Але толку падпіраць дах, калі сцены абрынуліся. Пераначуем – болей пачуем. Не з такіх жорнаў выбіраліся...

Лёднік тужліва круціў у пальцах медальён з трыма ўкладзенымі ў яго цёмнымі пасмачкамі – Саламеі, Аляксандра і Сафійкі.

– Калі ўжо мая адысея скончыцца...

Вырвіч вінавата ўздыхнуў: гэта ж праз яго Лёднік павінен быў пакінуць сваю Пенелопу ў Полацку.

– Затое ў мяне ёсць шанец напісаць паэму пра авантуры ліцвінскага Уліса!

Бутрым нават зацікавіўся:

– І якія ж аналогіі будуць з гамераўскім варыянтам? Троі, здаецца, мы пакуль не спалілі?

Пранціш пачухаў патыліцу.

– Ну, мы ўжо столькі падчас нашых прыгод назіралі руйнаванняў ды пажараў, на дзесяць Трояў хопіць. А вось тваё зняволенне ў барона дэ Варда якраз можна прыпадобніць зняволенню Адысея на востраве ў німфы Каліпса. Зніклы для свету, зачараваны герой, часу не ведае... Праўда, ні дэ Вард, ні тым больш Бяскоўскі да німфаў не падобныя. Хіба згадаць тваіх... сясцёр па палоне? Тая Каламбіна – чым не німфа?

Лёднік паморшчыўся, бо пра сваё зняволенне ў якасці Скарамуша маўчаў, як воцату выпіўшы.

– Добра, а што цяпер? Мы па схеме Гамера дзе?

– Думаю, у цара феакаў Алкеноя, – упэўнена адказаў Вырвіч. – У яго была дачка царэўна Наўсікая, дужа разумная і смелая, і калі Адысея выкінулі хвалі на іхні бераг, няшчаснаму бадзягу дапамагла.

– Наўсікая, кажаш... – пасміхнуўся Лёднік і ўлез з недарэчным пытаннем:

– Спадабалася паненка Гараўская?

Вырвіч натапырыўся, як верабей.

– Ды я б да такой ніколі з куртуазнымі намерамі не наблізіўся!

– Раздражняе? – насмешна ўдакладніў Лёднік і па-ментарску дадаў: – Вы, пан Вырвіч, ужо не юнак, а ладны дзяцюк, час навучыцца самога сябе разумець. Вас злуе, што вашыя звычныя фіглі ды кукарэцыі з такой дзяўчынай будуць бескарысныя.

– А мне з будучай княгіняй Гагарынай галантнасцяў не разводзіць! – сярдзіта буркатнуў Вырвіч і перавярнуўся на другі бок, чамусьці адчуваючы крыўду.

А раніца нічога не выратавала. Хутка абодва няшчасныя ілжэ-мазідлы стаялі

перад нясканчаным шэдэўрам, і Лёднік з прыхаванай панікай касавурыўся на выціснутыя на палітру фарбы. Адзінае што, Чорны Доктар, які ўмеў ганяць і прыслугу, і студэнтаў, умудрыўся з раніцы зноў надаць сабе прафесарскі выгляд: напудраны наноў парык выглядаў акуратненька, камзол выцвілы, але адпрасаваны, і нават дзірка на локці зацыраваная. Пад камзолам былі шчыльна перавязаныя палатном скабы, што рабіла паставу яшчэ больш выпрастанай. А дзюбаты нос задзіраць Полацкі Фаўст з дзяцінства навучыўся. Пранцішу зноў зрабілася няёмка за папугайскую вянгерку з цёмнай плямай на азадку.

Хіба палёгка атрымалася – князь Гагарын пасядзеў зусім нядоўга ды збег, спаслаўшыся на вайсковую неабходнасць. Затое месца каля дачкі заняў пан Гараўскі, які ўзяўся занудна разважаць пра падзенні нораваў і залаты сармацкі век. «Ды твае продкі з залатога сармацкага веку чужынцаў бы на ганак не пусцілі!» – ледзь стрымаўся ад заўвагі Вырвіч.

Паненка нешта лена адказвала бацьку, утаропіўшыся цёмнымі вачыма пад столь, дзе ляпныя анёлкі вартавалі прыцемак, і была думкамі так далёка, што зноў раздражняла. Яшчэ й ад таго, што Вырвіч спадзяваўся, што і сёння атрымае нечаканую дапамогу. Панне ж карціць замуж за Гагарына! І чаму толькі сама не возьмецца выканаць іх двайны партрэт, калі такая ўвішная?

Насамрэч, панна Дамініка некалькі разоў зрабіла спробу адаслаць бацьку, але пан Гараўскі сваю кветачку пільнаваў, як цыклоп адзінае вока.

А самае непрыемнае, што паненка, напэўна, яшчэ й шчыра весялілася: як жа самазванцы-няўмекі карціну расквецяць?

Лёднік уздыхнуў, як перад бойкай, і тыцнуў пэндзлем у чырвоную фарбу...

Па-праўдзе, Пранціш вельмі спадзяваўся, што з колерамі ў Бутрыма атрымаецца лягчэй. Ён жа з дзяцінства вучыўся змешваць фарбы ў друкарні Івана Рэніча, бацькі сваёй будучай жонкі. І ўмеў скласці карнацыю, цялесны колер, са свінцовых бялілаў і кінавары, і фарбу посх першага роду, і вянеду з тоўчанага вугалю ды вапны, якой вочы малююць, і фарбу вірыдонавую, якую атрымліваюць, абмазаўшы мядзяную пласціну мёдам, соллю і заліўшы воцатам, як раіў вялікі Тэафіл, і здабыць пігмент сіні сукус з бузіны... Так, Баўтрамей Лёднік, полацкі алхімік, мог бы лёгка для самаўпэўненай паненкі Дамінікі зрабіць дасканалы набор фарбаў... Але намаляваць імі хаця б яблык ён не мог. Вырвіч спрабаваў надаць партрэту хоць трохі прыстойны выгляд, падмалёўваючы, як умеў...

І затрубілі Іерыхонскія трубы, і ўстаў з месца пан Гараўскі, жадаючы пабачыць, як міла выглядае і ў намаляваным выглядзе ягоная ўлюбёная дачушка, без драбочка княгіня Гагарына і свецкая львіца.

Пан стаяў і сінеў, як ультрамарын, бо дыханне пераняло ад абурэння, і замест уцямных слоў сіпеў: «Ш-што? Ш-што?» – і тыцкаў пальцам у карціну, на якой, апярэджваючы свой час на некалькі стагоддзяў, вычварна спляталіся рознакаляровыя пісягі, вымалёўваліся прывідныя сілуэты.

Выразней за ўсё бачыліся два ярка-чырвоныя раты.

Вочы таксама меліся. Чатыры. Здаецца.

А лепш за ўсё Лёдніку ўдаўся парык князя Гагарына. У ім была дасканала перададзеная ўся імклівая, мройная натура князя, падобная да хмаркі, якую трэпле бура... Прынамсі, менавіта гэта паэт Вырвіч тлумачыў заказчыку. Ну і пра новыя павевы ў мастацтве, пра еўрапейскую моду на з’яднанне фарбаў, пачуццяў і

снабачанняў у фантасмагарычным капрычыа...

– Кап...капрычыа! Я пакажу вам капрычыа! Падманшчыкі! Злодзеі! Шпегі! Заб’ю!

Пан Гараўскі пачаў ліхаманкава намацваць шаблю, якой, на шчасце, пры ім не было, і мармытаць:

– Усё зблоцілі, злодзеі... Нічога, нічога... Ты, донечка, сама намалюеш... Вунь як мне палацы з пальмамі намалявала.

У дзверы сунуліся былі лёкаі з пераляканымі фізіяноміямі, але паненка адным узмахам рукі адправіла іх назад – адразу стала зразумела, хто ў доме сапраўдны гаспадар.

– Тата! – панна Дамініка схапіла бацьку за плечы і змусіла паглядзець сабе ў вочы. Пранціш у чарговы раз падзівіўся: што за норавы ў гэтым доме? Ды другі даўно б такую дзёрзкую дачку лейцамі па мяккім месцы адхадзіў, хай яна сто разоў шляхцянка.

– Я ж табе колькі казала – маё сэрца занятае! І не гэтым аблізаным князем.

– Глупства... Прыдумала сабе ўяўнага каханка... – сярдзіта і трохі трывожна прагаварыў пан Гараўскі. Паненка ваяўніча прымружыла вочы.

– І зусім не ўяўнага. Вось ён, мой сапраўдны жаніх!

І – тыц пальцам у Пранціша!

На падлогу з сухім шчаўчком упаў пэндзаль, штоываліўся з пальцаў драгуна, і пакаціўся, пакідаючы за сабой на паркеце чырвоны хвалісты пісяг, як след крывавага забойства. Лёднік зірнуў на Вырвіча, нібыта хацеў упэўніцца, што драгун увесь гэты час яго не падманваў, хаваючы амуры з паненкай-мастачкай.

– Тут непаразуменне... – мармытнуў у адчаі Вырвіч, але сямейная драма Гараўскіх разварочвалася ўжо без яго ўдзелу. Паненка Дамініка спрабавала супакоіць раз’юшанага бацьку:

– Забыўся, колькі разоў мне расказваў, як звёз маю пані-маці з дому, дзе цябе не прымалі як жаніха? Як вы ўцякалі, хаваліся, і як каханне за ўсё ўзнагароджвае? Пан-бацька думае, што толькі ў яго так можа быць?

– Дамініка, гэта... гэта занадта! – пан Гараўскі збянтэжана адварочваўся ад дачкі. – Ды хто гэта такі? Валацуга нейкі, жабрак!

– Ён выдаў сябе за беднага мастака, каб пабачыцца са мной, тата! – настойліва малявала рамантычную гісторыю паненка. – Ён шляхціц, з добрага роду.

Пан Гараўскі гатовы быў раскатаць шалбера па паркеце і прытаптаць зверху.

– А гэты... Айсман, партрэтыст гарохавы, ён хто? Найміт-забойца, мяркуючы па фізіяноміі?

– Мой слуга, вучоны чалавек, што ўзгадаваў мяне з дзіцячых гадоў, вашамосць, – прамовіў свецкім тонам Вырвіч. Лёднік хмыкнуў, але змаўчаў. – Мы абодва вельмі засмучоныя, што прычынілі вашамосці такія нязручнасці, і папрасілі б дазволу пакінуць гэты дом, каб надалей не ганьбіць яго сваёй нявартай прысутнасцю.

Пранціш, як мог, велягурыў і кланяўся гжэчна, марачы, каб паненка выпусціла яго з кіпцюрыкаў. Знайшлася нявеста! («Яшчэ адна да кучы», – з горыччу дадалося ў душы).

Панна толькі насмешна броўку прыўзняла:

– Вось бачыш, тата, які мой амарат добра выхаваны. Ён ніколі не ўчыніць нічога нешляхетнага. Калі, вядома, каханне не змусіць пераступіць цераз звычаі. Вы, пан-бацька, не хочаце ж давесці мяне да такога адчаю, каб я парушыла звычаі?

Небарака Гараўскі, якім падступная дачка, падобна, круціла, як хацела – не шляхціц, аануча, – выкрычаўшыся, як след, выцер рукавом лоб.

– Ну як ты не ўцяміш! Ты магла б пісацца вяльможнай, а не проста вельмі паважанай! Твая ж маці была па нараджэнні вяльможнай, а са мной прынізілася, за што вечна буду вінаваты. А радзіна маці тваёй колькі з нас здзекавалася, прыніжала! Можна было б тым фанабэрыстым сваякам нарэшце дулю паказаць, што зноў – на роўных! А месца краўчага, якое можа здабыць Гагарын! Мы б маглі паехаць у Варшаву! Бываць пры каралеўскім двары! Князь вазіў бы цябе ў Санкт-Пецярбург, на балі! Для чаго, халера, я сюды маскалёў повен двор напусціў, каб вёску ўсю аб’елі?

– Ды не надта Пётр Іванавіч пад вянец са мной гарыць ісці, – без ценю жалю прамовіла панна Дамініка. – І прыспешваць яго – не варта годнасці. І на сваякоў матчыных мне начхаць, яны нас не ведаюць, мы – іх. Таму давай, татусю, так... Я зміруся з ранай у сваім сэрцы. Не буду імкнуцца з’яднацца са сваім каханым, – панна махнула рукой у бок ашалелага Пранціша. – І ўгавару яго, небараку нешчаслівага, сысці і больш не турбаваць нас, але й за князя не трэба мяне пхаць. Пётр Іванавіч сказаў жа – счакаем да канца вайны. А да гэтага часу і сэрца маё, можа, загоіцца.

Паненка ласкава гладзіла бацьку па плячы, і ягоны твар пачаў прасвятляцца. Вось жа разумная – змагла ўчыніць, што пан не толькі супакоіўся, але й узрадаваўся, упэўнены, што яму пашанцавала. Дачка не збягае з бедным кавалерам, кавалер ціхамірна сыходзіць, ганьбы няма, з князем, можа, усё і наладзіцца...

– Толькі вазок нам аддайце... – прабурчэў адначасова раззлаваны і разгублены Пранціш.

– Вядома, вашамосць з разбітым сэрцам. А я захаваю на памяць гэты цудоўны партрэт, які найлепшым чынам адлюстроўвае мае душэўныя пакуты... – не ўпусціла паздзекавацца панна Гараўская. Як яна толькі не атручваецца, калі язык выпадкова прыкусвае?

Пан Гараўскі на радасцях нават не папытаўся імя падазронага жаніха ў жоўтай бякешы, відаць, у спадзеве, што больш ніколі яго не пабачыць.

Паненка выйшла праводзіць «жаніха» і ягонага «слугу».

– Што ж, думаю, вашамосці, мы дапамаглі адно аднаму найлепшым чынам, і крыўдаў быць не павінна.

Цяпер голас паненкі гучаў не насмешна, а нават стамлёна. Вырвіч пакланіўся.

– А як вашамосць здагадалася, што я шляхціц?

Панна Дамініка ўсміхнулася, яе вочы зноў дзёрзка заблішчэлі.

– Гэта было няцяжка. Вы з вашым старэйшым сябрам некалькі разоў рабілі такія рухі, быццам хапаецеся за шаблі. І ў вас, васпан, на пальцы сыкгнет з гербам, хоць герб і павернуты ўнутр далані. Ну і ў звычайных валацуг ніяк не мог апынуцца механізм, якому тысяча гадоў, спісаны арабскімі пісьмёнамі, якія вам,

вашамосць, – панна Дамініка злёгку пакланілася ў бок Лёдніка, – добра знаёмыя. Але супакойцеся, я не збіраюся раскрываць вашы таямніцы. Шчаслівай дарогі!

Але шчаслівай дарогі не атрымалася. Таму што, калі праходзілі паўз флігель, прыстасаваны пад палкавы шпіталь, Лёднік у расчыненыя дзверы пабачыў, як знаёмы ім доктар схіліўся над параненым расейскім жаўнерам, якога яны з Вырвічам прывезлі, і з дапамогай бліскучых інструментаў збіраецца рабіць над ім нейкія маніпуляцыі. І Пранціш не змог утрымаць Бутрыма, ледзь рукаў яго не адарваў – Фаўст ірвануўся ў расчыненыя дзверы.

– Спыніцеся, васпан! Гэтага рабіць нельга, вы заб'еце пацыента!

Лекар падняў на прыхадня ў пацёртым сінім камзоле невыразныя вочы.

– А табе што за справа? Я дыпламаваны доктар!

Але Лёднік яго не слухаў, а даволі груба адштурхнуў і ліхаманкава закасаў рукавы.

– Пацыент зараз памрэ! Трэба шыць артэрыю...

У вырашальныя моманты голас Чорнага Доктара гучаў уладна і нават пагрозна.

– Абцугі! Ды не так – адразу спірытусам абліце! І рукі мне спірытусам спаласніце...

Вырвіч мог толькі вартаваць уваход ды бездапаможна назіраць, як Лёднік звыкла камандуе ходам аперацыі, а чужы лекар з выцягнутым конскім тварам мімаволі слухаецца, і панна Дамініка раптам рашуча – як рабіла, падобна, усё – пачала ім дапамагаць, як бы заўсёды лекавала параненых. Дапамога не была лішняй: у параненага ішла кроў, даводзілася хуценька падаваць то адзін інструмент, то другі. Лёднік быў засяроджаны і дакладны, як заўсёды...

Калі ўсё скончылася, масковец памацаў пульс параненага суайчынніка і здзіўлена пакруціў галавою: жывы!

Лёднік моўчкі адкасоўваў рукавы, захляпаныя барвай, але на гэты раз не мастакоўскай. Чужы лекар задумліва глядзеў на яго.

– Вось значыць, які вы... Доктар Баўтрамей Лёднік, ці не так?

Бутрым спакойна пацвердзіў.

– Менавіта так.

Пранціш разгублена азіраўся: вакол соўгаюцца жаўнеры, а шаблі ў вазку... Лекар нетаропка выцер рукі простым ільняным ручніком і падаў яго Лёдніку – абсталяванне ў палявым шпіталі было спартанскае, маглі б хоць ручнікоў падкінуць.

– Навошта вы выкрылі сябе? Дзеля ворага... Клятва Гіпакрата?

– Калі можна ўратаваць жыццё, пры чым тут клятвы і небяспека? – спакойна адказаў Лёднік, абцёршы рукі, і паненка Дамініка ўзяла ў яго ручнік, каб скарыстаць самой.

– Добрыя словы, пан Баўтрамей.

Палкавы лекар папытаўся ўсё гэтак жа задумліва:

– Ці не вы пацыента і прыклалі?

Лёднік не збянтэжыўся.

– Не я. Але мог і я. Толькі ён бы тады не выжыў.

Вырвіч закруціўся ў пошуку зброі, хоць калаціны якой.

– Перш чым вы зробіце тое, што павінны, – халодна сказаў Лёднік, гледзячы

ў вочы калегу, – я папрасіў бы вас даць мне магчымасць пракансультаваць другога параненага, якога я прывёз.

– Позна, – спакойна прамовіў лекар і падняў руку, як бы папярэджваючы абурэнне і роспыты. – Паверце, ён памёр не таму, што былі кепскія ўмовы ці я яго не лячыў. Сепсіс... Пашкоджаны мозг... Гэта пакуль прысуд. Jura naturae sunt immutabilia. Я рабіў, што мог.

Дзіўна, але Пранціш яму паверыў. І цяпер было ясна, што ўчора, калі яны з ім пазнаёміліся, чужы лекар быў брудным да пояса сапраўды таму, што, як і Лёднік, не вагаўся стаць на калені ў гразь над параненым.

Бутрым маўчаў, па ягонай змрочнай фізіяноміі нельга было здагадацца, што ён чакае арышту і, магчыма, смерці. Расейскі лекар, аднак, не спяшаўся клікаць варту, і не ад таго, што баяўся.

Панна Дамініка абцерла вільготнай анучай твар жаўнера і выпрасталася, сур’ёзна гледзячы цёмнымі разумнымі вачыма на доктара.

– Мяркую, ваш візіт у Капанічы скончаны, гер Айсман.

Палкавы лекар адвярнуўся і залязгаў інструментамі. Пранціш учапіўся ў Бутрыма і вывалак на двор, дзе стаяў вазок.

Апошняе, што Вырвіч бачыў, азірнуўшыся, – паненка Дамініка павольна падымалася па прыступках звілістай лесвіцы, і на хвілю падалося, што за яе фігуркай у простай цёмнай сукенцы цягнецца доўгі, казачна-бліскучы шлейф.

І засталося яшчэ ў памяці, як на развітанне нечаканая «нявеста» падала руку для пацалунку – вакол яе пазногцяў яшчэ можна было ўгледзець нязмытую чужую кроў – і ціха прамовіла:

– Яны ідуць у Тураў, полк Гагарына. Вам жа гэта трэба было разведаць? У іх сапраўды нейкая сакрэтная місія... Бывайце, жаніх!

І Вырвіч, пацалаваўшы цёплую маленькую руку, вымавіў, хоць і не збіраўся:

– Я Пранціш. Шляхціц Франтасій Вырвіч з Падняводдзя. Дзякуй вам, панна Дамініка.

РАЗДЗЕЛ СЁМЫ

Апошняя сустрэча з егіпецкай прынцэсай

Альберт Вялікі раіў, каб чытаць кнігі цёмнай ноччу, намазаць твар крывёю кажана. Кажаноў паблізу не мелася, таму й уласны палец не разгледзіш у гэтым катуху, прыстасаваным пад гаўптвахту.

– Не сумуй, Бутрым, разбяруцца! – удавана бадзёра прамовіў Пранціш, хаця самому было крыўдна, як у дзяцінстве, калі ў езуіцкім калегіуме аднакласнікі дражнілі сына шляхціца-шарачка, што сам вывозіў гной на поле, Гнаевіком. – Падумаеш, дачапіўся да нас нейкі француз! Яго замежная мосць Шарль Дзюмур’е, вайсковы кансультант, дзірка ў плоце... Пасмеў шляхту судзіць! Мяне, нашчадка Палямона, нейкі жабаед абвінавачвае ў здрадзе!

Пранціш сам не заўважыў, як замест таго, каб супакойваць былога слугу, пачаў выплюхваць уласныя перажыванні.

– Ды любы шляхціц на наш бок стане!

– Хто? – змрочна азваўся Баўтрамей і закруціўся дзесьці побач са стрыманым стогнам – з адбітым бокам і на пярыне мулка, не тое што на сене ў гэтай пуні. – Пан Шыман Касакоўскі з месье Дзюмур’е цалкам пагадзіўся. А як іначай? Два камандзіры вяртаюцца з задання без жаўнераў, прычым адзін з тых жаўнераў памёр у палоне. Без мундзіраў, апранутыя, як валацугі, быццам збіраліся дэзерціраваць. Ды яшчэ замест здабытых каштоўных звестак пра дыслакацыю ворага, якія маглі б апраўдаць учынак, вярзуць лухту пра Тураў... А што маскоўскаму палку рабіць у Тураве? Там боек няма, канфедэраты далёка, затое стаяць саюзнікі, каронныя войскі. Дый належыць мястэчка Салагубам, якія падтрымліваюць Фамілію.

У шчыліны між бярвенняў зазірнуў кволы сакавіцкі золак, цемра перастала быць суцэльна сляпой, намеціліся прывідныя абрысы. Вырвіч горка ўздыхнуў:

– Думаеш, паненка Дамініка зманіла? Што войска Гагарына ідзе ў Тураў?

Пранцысь нават у цемры ясна ўяўляў, як Лёднік скептычна прыўзнімае бровы.

– Наўрад. Панна Гараўская – не князёўна Паланэя Багінская, палацавая інтрыганка, для якой ілгаць было як дыхаць.

Успамін пра Паланэю на гэты раз адазваўся толькі ценем расчаравання – не болем, як калісь.

– Але ж і ты, Бутрым, мог прытрымаць свой востры язык і не распісваць, як пашкадуюць канфедэраты, што адмаўляюцца прызнаваць правы некаталікоў, і

пры гэтым лічаць годным дамаўляцца з турэцкай Портай. Нас жа ледзь на месцы не пасеклі!

– Бо твае паны-браты бачаць не далей кончыка сваёй шаблі, – са змрочнай насмешкай прамовіў Лёднік. – Дзяржаву ўжо, лічы, прафукалі. Малодшы брат кайзера, прынц Генрых, думаеш, дарэмна некалькі месяцаў у гасцях яе вялікасці Кацярыны правёў? Дамаўляліся, каму які кавалак ад Рэчы Паспалітай ухапіць. Хто ім перашкодзіць? Месье Шарль Дзюмур’е цалкам мае рацыю, калі называе норавы правадыроў канфедэрацыі азіяцкімі ды абураецца, што магнаты больш занятыя баляваннямі, а шараговая шляхта – рабункамі ды двубоямі, чым вайной. Ведаеш, за што яго шляхцюкі ненавідзяць? Таму, што напісаў герцагу Шуазёлю, каб перастаў выплачваць пенсіі ўсім гэтым Пацам ды Богушам, бо яны іх трацяць не на вайну, а на гульбу. Ды яго ў свой час паны-браты ледзь не з’елі, калі даведаліся, што не прывёз ім з Францыі вялікіх скарбаў, адно свае вайсковыя ўменні ды жменьку наймітаў.

– Можа быць, расейскі генерал-марадзёр Крачэтнікаў лепшы ад нашае шляхты? – абурыўся Пранціш. – Абоз за абозам з разрабаваных маёнткаў у Расію шле! Альбо мярзотнік фон Дрэвіч? Гэты з сем’ямі канфедэратаў распраўляецца, не шкадуючы ні жанчын, ні дзяцей. Магнатаў аднаго на другога нацкоўвае, бядой дысідэнтаў карыстаецца, каб іх варожасць да «ляхаў» распаліць. Ці табе хочацца, каб мы страцілі дзяржаву, сталі ўскраінай чужой? Калі тая імперыя сваіх падданых не можа зрабіць шчаслівымі ды сытымі, от жа яна заваяваных ашчасліваць!

Лёднік скрушна ўздыхнуў, відаць, уявіўшы, як распраўляюцца з ягонай уласнай сям’ёю.

– На вайне заўсёды з кожнага боку ёсць самаахвярныя героі і бессардэчныя нягоднікі, а самае прыкрае – бязвінныя ахвяры... Забойствам апраўдання няма.

– Вось жа ты, можна падумаць, мала забіваў! – Вырвічу не падабаліся гэткія «міралюбныя» мудраванні.

Маўчанне трывала даўжэй і было цяжкім, як вечавы звон.

– На мне шмат чужой крыві, – голас Чорнага Доктара гучаў глуха. – Дарма, што я праліваў яе ў сумленнай бойцы. На вайне – як у выграбной яміне. Немагчыма не выпацкацца, не прасякнуцца смуродам. Я ж калі з-за тваёй недальнабачнай абяцанкі патрапіў у гэтую зваду, даў сабе слова – нікога не забіваць. З аднаго боку ліцвіны ды палякі, з другога – такія ж... Народы нярэдка пажыраюць самі сябе знутры на радасць суседзям. Падзяляюцца, хто як хрысціцца, хто якому князю прысягаў... У Парыжы каталікі ўчыняюць гугенотам крывавую лазню на Святога Баўтрамея, у Вільні ў 1682 годзе натоўп пад правадырствам езуітаў ды з удзелам тагачасных студэнтаў тваёй альма-матар зацята выразаў пратэстантаў ды другіх іншаверцаў. Так што ваявода віленскі Пац, пабачыўшы, што нарабілася пры ягоным папушчальніцтве, «засмуткаваў і амаль што раптоўна памёр». Так і я... Слова не стрымаў. Смуткую... Але ваюю. А якое выйсце? Даць забіць сябе? Ці паплечніка? У той час, як у мяне ёсць зброя і магчымасць абараніцца? Адзінае маё адрозненне ад паноў-братоў – я ведаю, што забойства – грэх, а не забава.

– Падабаецца табе, Скарамуш, асуджаць шляхту, якая ёсць асновай дзяржавы! – раздражнёна азваўся Вырвіч. – Ля ўлады мусяць быць не тыя, хто

звык да хамута, а тыя, што цэняць годнасць і волю. Гэта ў Масковіі цар можа любога двараніна на палю пасадзіць, пугай біць ды ноздры вырваць. А наш кароль – усяго толькі абраны намі адзін з нас! І Статут, па якім мы жывём, самы дасканалы і справядлівы ў Еўропе юрыдычны закон! У гэтай дзяржаве кожны шляхціц мае права на справядлівы суд. І мы гэтым скарыстаемся. Трэба пану Рысю звестку паслаць...

Лёднік зноў хмыкнуў.

– Пан Рысь хіба ад пане Каханку мог спадзявацца на дапамогу, а той у Чэхіі, вычэквае... Дзеля таго, каб вярнуцца ў свае палацы ды зноў з панамі-братамі, напіўшыся, шапкамі мяняцца.

Гэта Бутрым згадваў захоплены расповед пана Рыся, як Караль Радзівіл, шчырай душы сармацкі рыцар, падпіўшы, пачынаў мяняцца адзеннем з самым абцерханым шляхціцам. І зграя прыдворных, не жадаючы адставаць ад сюзерэна, далучалася да абмену, а ў выніку ўсе па дзесяць разоў пераапраналіся, забыўшыся, што каму належала. Пры гэтым літасцівы князь Радзівіл раздаваў свае залатыя пасы, кунтушы ды брыльянтавыя зашчапкі з красамоўнымі рэплікамі: «Бяры, дурань, дару!», «На, свіння!», «Трымай, асёл!», «Вазьмі, пасмешышча!»

– Можа, звярнуцца да гетмана Багінскага? – прамармытаў Пранціш, сам разумеючы, што справа дарэмная. Багінскі шчыра ненавідзеў доктара Лёдніка, якому ўдалося, хоць і ненадоўга, і не намерваючыся, прыцягнуць увагу расейскай царыцы, з чым яснавяльможнаму князю так і не пашэнціла.

– Каб твой Багінскі два гады не вагаўся, на чыім баку быць, а адразу кінуў войска выганяць маскву, вайна б даўно скончылася, і мы б жылі ў незалежнай дзяржаве, – сярдзіта прамовіў Лёднік. – І цяпер гетман-кларнэт, была б магчымасць, замест бойкі оперы сачыняў бы.

Памаўчаў і раптам спытаўся:

– А што, пан Вырвіч, цяпер паводле Гамера мы дзе?

Вось жа, запомніў гульню... Вырвіч трохі падумаў, успамінаючы ўніверсітэцкія штудыі:

– Мусіць, паміж Сцылай і Харыбдай мы апынуліся, пан Баўтрамей. Магутныя скалы між сабою б’юцца, а мы пасярэдзіне, як ёсць, заціснутыя...

– Выходзьце, панове! Сам вялікі гетман жадае вас бачыць!

Спамяні, называецца, нячыстую сілу... Цьмянае святло захутанай у шэры хмарны кунтуш раніцы разанула па вачах, як зыркае сонца Лангедока. Але арыштаваным не далі надта раздумвацца, заштурхаўшы ў закрыты вазок.

– Яснавяльможны князь Багінскі адмыслова ў Янава прыехаў, дапытаць вас.

Гэта Пранцішу шапнуў улан, ягоны нядаўні падначалены, сунуўшы апальнаму камандзіру біклагу, як спадзяваўся Вырвіч, з добрай слівавіцай, ды акраец сітнага. Пакуль трэсліся тры гадзіны, дык і спажылі з доктарам, дай Бог дабрадзею здароўечка. Вырвіча цешыла, прынамсі, тое, што ягоныя аднапалчане спачувалі яму – колькі ж разам пораху пакаштавалі, а французскаму кансультанту не давалі веры. І доктару не адзін абавязаны здароўем і жыццём. Таму й Гіпацэнтаўр быў побач, хоць і не ў руках, а ў аховы, і скрынка з Альбукасісавым шлемам – транты арыштаваных запакавалі і адправілі з імі.

Заняпалае мястэчка Янава – пахмурыя шэрыя хацінкі, таполі, цагляная

пажарная вежа – сустрэла нявeтла, як сяржант – дэзерціра.

– Зноў ты, лекар! – князь Міхал Казімір Багінскі грэбліва пазіраў на Лёдніка, які з адсутным выглядам застыў слупам сярод пакоя, толькі нядаўна, мяркуючы па ўсім, завешанага персіянскімі дыванамі – князь нават у паходзе можа карыстацца выгодамі. На падлозе, непагляднай, з шэрых дошак, валяўся пухнаты кілім, як кветкавы луг. Князь выглядаў фацэтна. Сыты, як бычок, аблічча з мяккімі рысамі пакруглела. Другое падбароддзе стала зусім заўважным. Расшыты зялёным шоўкам і срэбнай ніццю кунтуш шчыльна абцягваў жывот, які звісаў над літым слуцкім пасам. Паненка Дамініка Гараўская парадны партрэт намалявала б на фоне пальмаў. Вырвіч шчыра парадаваўся, што перад сустрэчай ім з Бутрымам чамусьці прынеслі форму войска Агінскіх, можа, каб не абражаць абцерханым выглядам вязняў вока гаспадара-эстэта. А форма – файная: саетавыя кунтушы перлавага колеру, зялёныя атласныя жупаны, шаўковыя паясы з кветачкамі і залатымі зоркамі, зялёныя шапкі, абшытыя футрам, ды чырвоныя боты. І праводзілі арыштаваных ветліва, як бы звычайных гасцей. З чаго б такая міласць да «здрайцаў», трэба было задумацца, бо князь Багінскі ажно віраваў ад раздражнення, як па шрубе пахадзіў.

– Відаць, гэта Гасподзь нагадвае мне пра няпэўнасць Фартуны, увесь час падкідваючы ў бот няварты каменьчык, аб які, аднак, націраецца мазоль. Гэта я пра цябе, Бутрым. Такая твая ўдзячнасць за тое, што з рабства цябе выкупіў!

У гэтым месцы яснавяльможнаму можна было б нагадаць, што князь выкупіў прададзенага за даўгі алхіміка ў ягонага выпадковага ўладальніка, шкаляра Пранціша Вырвіча, каб пасляць у сутарэнні Полацка па старажытную рэліквію, а па выкананні ціхенька забіць. Куме, суседзе, згінула сякерка па тваім следзе...

– Ведалі б вы, панове, – працягваў гаварыць князь, нервова ходзячы туды-сюды па квяцістым кіліме, як навязаны баранчык, – як мне хочацца даць вас абодвух расстраляць. Але, на жаль, я паабяцаў захаваць вашы жыцці ў абмен на адну каштоўную рэч. Да таго ж мяне пераканалі, што вы мне можаце быць патрэбныя.

Ага, як стары конь ваўку...

Пранціш з годнасцю ступіў наперад (як шкада, што шаблі не вярнулі) і завёў прачулую прамову, бы ваду на кола ліў – не здрайцы яны з доктарам, а героі, Лёднік адзін шэсць жаўнераў пасек, і выбраліся цудам ды ўласным клёкам, і звесткі здабылі пра варожыя перамяшчэнні...

У гэтым месцы князь ажывіўся, у бляклых вачах бліснула цікавасць.

– Дзеля таго я вас і загадаў прывезці. Паўтарыце дакладна, што пачулі пра Тураў...

Князь вельмі ўважліва выслухаў велягурысты даклад Пранціша. Дзіўна, але Багінскі не пачаў крычаць, як Дзюмур’е – «Што вы гародзіце гароды, які-такі Тураў!», і нават не здзівіўся, што полк Гагарына, узброены трыма марцірамі, кіруецца ў бок горада на Прыпяці.

Вялікі гетман літоўскі тужліва паглядзеў убок, дзе ля сцяны сумавала ягоная ўлюбёная арфа з удасканаленай ім самім педаллю, а каля арфы сумавала прыгожанькая пухленькая кабета з ярка падмаляванымі вуснамі сардэчкам, князева каханка д’Асэ, і лена ела чорны вінаград са срэбнай талеркі. Млявасць паненкі была ўяўнай: у цёмных вачах час ад часу ўспыхвалі ўладныя жарынкі,

шпегавала красунька, здаецца, на французаў, а заадно дадавала ваяўнічасці князю, як рука надае форму мяккай скураной пальчатцы.

– Думаю, можна не папярэджваць вас, што будзе, калі раскрыеце пачутае, – пагрозна звярнуўся князь да гасцей і ўсеўся ў фатэль, абцягнуты залаціста-зялёным саетам. – Да мяне паступіла данясенне, што Панятоўскі з дапамогай Тызенгаўза і ягоных людзей нешта сур’ёзнае рыхтуюць у Тураве. Цялок баіцца, што расейцы ў яго хутка адбяруць падораную імі ж цацку – польскі трон, і хоча мець нейкую абарону, магутную зброю, якая змусіць з ім усіх лічыцца. Справа нежартоўная, і нават маскоўцы занепакоіліся. Нашто ім моцны кароль, якім нельга круціць, як заўгодна?

Багінскі пагардліва скрывіў вусны, і Пранціш падумаў, што і сам Багінскі лёгка мог стаць такім кішэнным каралём, каб толькі яго Кацярына Другая ўпадабала. Хіба што сёстры князя, ваяўнічыя амбітныя кабеты, ды ягоная жоначка, спрактыкаваная палітыканка, у першым шлюбе Чартарыйская, рукі якой князь не так даўно апантана дабіваўся, граючы п’ескі ўласнага сачынення на кларнеце, пхалі б яго наперад, як войска пхае таран да брамы абложанай крэпасці.

– Вось вам і магчымасць апраўдаць свае правіны. Заўтра ж адправіцеся ў Тураў ды разведаеце, што там рыхтуе Тызенгаўз, ваш нядаўні сябрук. Падрабязнасці вам раскажа граф Пянткоўскі.

Вось яно як... Ішлі лысы ды пляшывы, ды знайшлі грэбень. Зноў брацца за шпегаўскую справу, на гэты раз у якасці двайных агентаў. Тызенгаўзу маніць, што ў канфедэратаў толькі шпегавалі, потым канфедэрацкаму гетману дакладаць пра таемныя справы кароны... Заміж таго, каб сумленна шабляй махаць! От патрапілі ў ваўчыную яму, хоць вый... Пранціш скасавурыўся на Лёдніка – той стаяў занадта выпрастаны і занадта збялелы – і рашуча звярнуўся да князя:

– Ваша княская мосць, пан Баўтрамей параненны. Яму трэба хоць некалькі дзён адляжацца.

Бутрым паслаў Пранцішу адзін са сваіх злючых позіркаў, але Багінскі да таго моманту ўжо страціў усю энергію, нібыта раскруцілася спружына ў васковай лялькі, і паблажліва махнуў рукой.

– Шавец без ботаў, лекар без здароўя. Лячы свайго былога халопа.

Князя прыцягвала арфа, як шкаляра – велікодная булка. Мусіць, толькі й чакаў вярнуцца да перапыненага працэсу сачынення чарговай оперы.

– Вось цікава, а я чула, што пан Лёднік быў надзвычай прыязна прыняты пры двары расейскай імператрыцы, – раптам пачуўся таненькі млявы галасок. Мадам д’Асэ вырашыла ўмяшацца ў гутарку і нават стала па левую руку ад крэсла князя. Спадніцы пані пагойдваліся, нібыта на хвалях плыў шаўковы намёт.

– Я ўсяго толькі быў прывезены ў палац на адзін вечар, каб удзельнічаць у разглядзе важнай палітычнай справы, вашамосць, – суха прамовіў Лёднік. Пранціш выдатна памятаў той вечар. Арыштаванага прафесара Віленскага ўніверсітэта Лёдніка, які нават пад катаваннем не прызнаўся, што ягоныя студэнты ўдзельнічалі ў закалоце супраць кароны, прывезлі ў Санкт-Пецярбург на дазнанне. Царыца не паверыла, што адзін чалавек мог стрымаць пасланы арыштоўваць змоўшчыкаў атрад, і Бутрыму давялося з шабляй у руках, на пацеху прыдворным, даказваць сваё фехтавальнае майстэрства. Чым вельмі ўразіў імператрыцу, якая дужа любіла мужчын баявітых ды небяспечных. Лёдніку

ўдалося пераканаць уладарку не чапаць акадэмію, але застацца пры двары ён наадрэз адмовіўся, як і ад ролі часовага фаварыта, і быў зараз жа высланы з расейскай сталіцы напалоханым магчымай канкурэнцыяй каханкам Кацярыны Грыгорыем Арловым.

Бутрым свае прыгоды ў царскім палацы згадваць адмаўляўся, але чуткі пайшлі, як кругі ад жабы, што скочыла ў сажалку. Вось і д’Асэ абмярала Чорнага Доктара цікаўным позіркам цёмных, як спелыя вішні, вачэй, і відавочна вышуквала, што ж у гэтым змрочным хударлявым тыпусе ёсць такога прывабнага, што й імператарскую асобу змагло зацікавіць. Ну і, напэўна, прыкідвала, як можна выкарыстаць новую і вельмі незвычайную фігуру ў сваёй шпіёнскай гульні. Лёднік рабіў выгляд, што не заўважае пільнай увагі красунькі, затое князь адразу ж зноў уз’ятрыўся і не папусціў прынізіць нявартага суперніка.

– Вось гляджу я на цябе, Бутрым, і дзіўлюся. Якая ж ты нікчымнасць. Усё табе ў рукі давалася. Мог быць цяпер генералам, можа, нават канцлерам, змясціўшы Паніна, ну хаця б прыдворным доктарам. А замест таго стаіш перада мной, пабіты, з літасці маёй жывы, у адзенні майго слугі. І нават падораную табе на памяць манархіняй бясцэнную святыню ты, дурны халоп, аддаў, як непатрэбную анучу... Хаця й правільна – не ў тваіх рабскіх руках яна павінна знаходзіцца, а ў чалавека высакароднага, які ведае цану падарунку імператрыцы!

Князя ажно распірала ад ганарлівага задавальнення, як бочачку з перастаялым півам.

– Вашамосць атрымаў у абмен на нашы жыцці карону святога Альфрэда? – ветліва папытаўся здагадлівы Лёднік. Вось нечаканы паварот...

– Не твая справа! – раздражнёна крыкнуў князь, аж мяккі твар затросся. Затое ягоная каханка напружылася, падабралася, як ласка перад тым, як кінуцца на птушаня. Та-ак, Бутрым, падобна, зноў князю напаскудзіў, выкрыўшы, што той валодае рэччу, за якой палююць вельмі небяспечныя асобы.

А Пранціш з прыкрасцю адзначыў, што і цяпер, падобна, Раіна пастаралася... Карону святога Альфрэда, якую Кацярына Другая падарыла на памяць Баўтрамею Лёдніку, той аддаў, каб выкупіць Раіну Міхалішыўну ў яе гаспадара, вандроўнага мага і шалбера Батысты. На рэліквію палявалі езуіты, рэліквію хацеў залучыць сабе князь Багінскі, і крывавы след усё пашыраўся за артэфактам дванаццатага стагоддзя. Ніхто, акрамя Раіны, не мог выманіць рэліквію ў Батысты, бо сам вандроўны маг не ахвяраваўся б, а хутчэй пясочкам магілы Лёдніка ды Вырвіча прысыпаў бы ды зверху тарантэлу станчыў.

– Пайшлі прэч! Каб праз тры дні выпраўляліся ў Тураў. Я даў слова захаваць вашы жыцці і здароўе, але захоўваць іх я магу і ў вязніцы.

Д’Асэ з міла-драпежнай усмешкай прысоўвалася да Багінскага, і было зразумела, не супакоіцца, пакуль з князя не вытрасе ўсё пра карону.

Вось цяпер ясна, чаму з арыштаванымі абыходзіліся ветліва, апранулі, накармілі, зброю вярнулі... Усё ў аплату за рэліквію! Засталося знайсці месца для таго, каб дні са тры адпачыць.

А з гэтым у маленькім мястэчку былі праблемы. Паўтары сотні хат, у рэшата можна згрэбці, а на пастой з’явіўся полк у дзвесце шабляў. Нарэшце адзін месціч, задумлівы мужык з такімі доўгімі пшанічнымі вусамі, што маглі дастаць да дна куфля з півам, параіў зайсці ў апошні дом на Татарскім канцы, які належаў нейкай

Маланцы Гарабурдовай. Дом дыхтоўны, але не заняты, бо там нейкая паскудная хвароба, магчыма, тыфус, магчыма, чума, а жаўнеры ў час зацішша паміж бойкамі людзі прымхлівыя, заразы баяцца больш, чым кулі.

У кампаніі доктара Лёдніка заразы баяцца аніяк не выпадала, і парачка толькі што завербаваных шпегаў пашыбавала туды.

Строгая пані Гарабурдова, у чорным капоце і каптуры, як відаць, шаноўная ўдава, гасцям узрадавалася. Вылучыла ім асобны пакойчык, дзе былі не сеннікі, а два прыстойныя тапчаны і мажны камод на прыгнутых ножках, нібыта прадмет мэблі прысеў у багавейлівым рэверансе. І плату ўзяла паблажлівую. Радасць пані вытлумачылася хутка: варта было абодвум шпегам упасці на тапчанчыкі, за сцяной пачуўся такі пакутлівы, надрыўны кашаль, што Вырвічу стала непамысна. Зразумела, чаму іншыя пастаяльцы адразу заварочвалі адсюль. А Лёднік, вядома, пацёгся да гаспадыні прапаноўваць лекарскія паслугі.

Але пані Гарабурдова прадказальна вырашыла, што госці ў прэтэнзіі, і пачала запэўніваць, што ніякай заразы няма, проста адзін праезджы застудзіўся, але добра лечыцца, у дактароў быў, і ўсе лекі мае. І найперш хворы хоча, каб яго не турбавалі і не ведалі ягонага імя. А паколькі заплаціў шчодра, як бы сам кароль, дык і заслугоўвае, каб ягоныя просьбы шанавалі. А што чуткі ходзяць пра заразу – дык гэта назнарок кемная гаспадыня распускае, каб п’яныя ўланы на дарэмшчыну не засяліліся. Хіба па-хрысціянску – хворых цурацца, вунь Францыск Асізскі нават да пракажоных хадзіў. А прыслуга няшчаснага хворага ўцякла, кінуўшы яго ў бядотным стане на самоце. Але пані Гарабурдова сама шчодрага госця даглядае і спакой ягоны і... як гэта... ін-ког-ні-та беражэ непахісна.

Што ж, Лёдніку і самому патрэбная была дапамога. Калі ён задраў кашулю, выявілася, што доктарскі бок нагадвае карціну ў ягонай жа жывапіснай манеры. Колеры пераліваліся ад цёмна-фіялетавага да пяшчотна-сіняга. Здабыты ў гаспадыні драўляны алей, хлеб з плесняй, мёд, дзёгаць, шчопаць ладану ды іншыя рэчывы былі змяшаныя ў адмысловы бальзам аўтарства прафесара Лёдніка і шчодра намазаныя на ягоныя няшчасныя скабы.

Ноччу сон Пранціша час ад часу перарываўся тым самым пакутлівым кашлем за сцяной, толькі прыглушаным, быццам хворы перхаў у падушку, каб нікога не трывожыць.

А на раніцу – дакладней, у той час, калі падпітыя ўчора шляхціцы паспелі ўжо прадраць вочы і прагнаць смагу першымі глыткамі добрага піва альбо й слівавіцы, у дзверы Гарабурдзіхі закалацілі, нібы са звесткай пра канец свету.

Але, прынамсі, звестуны Армагедона выглядалі б больш самавіта, чым гэтыя. Зброд, навербаваны абы-дзе, вечныя найміты вайны, якім усё роўна, пад якім сцягам забіваць ды чым атрымліваць плату – талерамі, франкамі, кронамі, фунтамі, рублямі... Наколькі можна было зразумець, атрад наймітаў толькі што заявіўся папоўніць войска канфедэратаў, і ім таксама хацелася даху над галавой і лаўкі пад азадкам, каб распіць на той лаўцы, магчыма, свой апошні куфаль. Такім ганчакам смерці – абадраным, ганарыстым, з пустымі шалёнымі вачыма – няма чаго губляць і няма чаго баяцца. Ім, вядома, распавялі, што ў доме надта хворы, ад якога можна заразіцца. Пакажыце ж тую падлу, з-за якой сумленным жаўнерам няма дзе пасяліцца. Калі ён усё роўна памрэ, дык адпраўце ў камору альбо на гарышча... Па мніхаў пашліце, каб у манастыр завезлі дзеля хрысціянскай

канчыны.

Лямант гаспадыні, падтрыманы віскам ейнай прыслугі, узлятаў да нябесных сфер, але тыя сферы, згодна Піфагора, і самі спяваюць ды лямантуюць. А гіцалі ўжо ўламіліся ў дом шаноўнай удавы і бясчынствавалі ля дзвярэй, з-за якіх даносіўся прыглушаны кашаль. Вырвіч не вытрымаў.

– Гэты дом заняты, панове! Тут пасяліліся два шляхціцы. Шукайце сабе жытло ў іншым месцы.

Жаўнер у насунутай на самае вока шыкоўнай шапцы з сабалінай аздобай і вялізным дыяментавым гузам, велікаватай яму, якая да таго ж недарэчна спалучалася з пашарпаным жупаном з бумазеі – ясна, што ваенны трафей, ашчэрыўся:

– Я сам шляхціц, вашамосць! З роду Гасціловічаў герба Далега, і нікому не дазволю абражаць сябе і сваіх паноў-братоў, з якімі на полі бойкі з’ядналіся! Не ведаю васпана і ведаць не хачу, і месца сабе здабуду сумленнай сваёй шабляй!

Кампанія зараўла, вочы загарэліся, як у ваўкоў, і штосьці тлумачыць ім было бескарысна. Самотны шляхціц у форме простага ўлана здаваўся ім лёгкай здабычай. Не засекчы – дык пацешыцца, фанабэрыю з чужынца збіць... Яны ж не ведалі, што Вырвіч меў досвед не толькі афіцэра драгунаў, але й настаўніка фехтавання. Вось толькі і прыхадні не былі шараговымі жаўнерамі... Гарабурдзіха лямантавала, шаблі звінелі, і Вырвіч, угневаны дарэшты, не збіраўся нікога шкадаваць. Вось ужо адзін, з пабітым воспай злым тварам, заціскае рану на перадплеччы...

Пралітая кроў не ахаладзіла, а толькі разгарачыла, як дармовая гарэлка.

– Бі! Сячы! Г-га! Г-га!

Напэўна, калідор перад дзвярыма, за якімі ўсё гучней нехта перхаў, ператварыўся б у залітую крывёй і заваленую целамі рознай ступені цэласнасці разніцу, але грымнуў нізкі вокліч:

– Ці-ха! Панства не можа дацярпець да поля бою? Трэба ў дамах мірных жыхароў сечы ўчыняць? Пад трыбунал захацелі?

Бойка на хвілю сунялася. Было чаго. Бо Лёднік, у кашулі навыпуск і накінутым на плечы жупане, выглядаў дакладна як адзін з чатырох вершнікаў Армагедона. Высокі, напяты, рука цвёрда сціскае шаблю, чорныя патлы звісаюць на плечы, на збялелым худым твары запалыя ад стомы цёмныя вочы, драпежны доўгі нос, вусны крывяцца жорсткай усмешкай... Дакладна не марцыпанамі пачастуе.

– Бі!

Найміты, здаецца, забыліся ўжо, з-за чаго пачалася бойка, і хацелі проста яшчэ трохі п’янкога напою з чужой смерці і болю, як бандзюкі-лестрыгоны, што шпурлялі абломкі скал у Адысееў карабель... Ну, атрымайце! Шабля Пранціша ўпілася зноў у чужое цела. Але доктар уладна схапіў Вырвіча за плячук:

– Адыдзіся! Заб’еш каго, зноў арыштуюць.

Скінуў жупан і ірвануўся наперад, арудуючы плазам шаблі, выкручваючы рукі так, што зброя адразу з абражаным звонам падала на падлогу... Круціўся, ажно шабля свістала, а голай рукой адштурхоўваў абяззброеных так, што здавалася, штурхае разгайданы звон. А калі адзін з нападнікаў адляцеў проста ад скіраванай у яго на адлегласці далані Лёдніка – а Бутрым доўга вучыўся такому ўдару ў

знаёмага кітайца, – нязваныя госці ўсвядомілі: штось творыцца нязвыклае.

– Вядзьмак, пане-браце! – зароў хтось з абяззброеных і аглушаных аматараў чужога жытла. – З нячысцікам не звадзімося!

– Ды хай згарыць гэты кляты дом! – прастагнаў другі пад развітальны выспятак ад Вырвіча.

Калі дом апусцеў, Лёднік сагнуўся ад болю, трымаючыся рукой за бок, на лбе праступілі кроплі поту. Падлячыўся, называецца.

– Вось ён, сапраўдны твар вайны... – прасіпеў скрозь зубы. З-за дзвярэй пачуўся пакутлівы кашаль... А дзверы ж прыадчыненыя! Тыя гіцалі амаль іх выламалі. Вырвіч асцярожна штурхануў пашчапаную створку...

– Прашу вас, не глядзіце!

Раіна Міхалішыўна захінала аблічча тонкімі рукамі, больш падобнымі да абцягнутых костак. Голас непазнавальна змяніўся, хрыплы, сіпаты, ціхі, як травінка. І хто б мог падумаць, што такі страшны, глыбокі кашаль спараджаюць грудзі кволай маладой кабеты!

Лёднік, быццам і не здзівіўся, прысеў на край ложка, асцярожна ўзяўся за худую руку, што закрывала твар, намацаў пульс.

– Я ж папярэджваў вас, Раіна, – заставайцеся ў мяккім клімаце... Горы, кіпарысавы лес...

Пранціш з жахам глядзеў на тую, каго збіраўся назваць жонкай. І з цяжкасцю пазнаваў у гэтым змучаным стварэнні егіпецкую прынцэсу Семпенсентру, яна ж графіня Серафіна, што вытанцоўвала на гарачых вуголлях ды чаравала вогненнымі позіркамі. Вочы запалі і нібы выцвілі, русявыя валасы зліпліся ад поту... Попел, пыл і павута... Вось-вось адляціць матылёк, пакідаючы срэбны пылок ад крылаў на грубых пальцах нядаўняга шчаслівага паляўнічага.

Вырвіч раптам усвядоміў, пра што калісьці спрачаўся Скарамуш з дэ Вардам, калі аглядаў важную пацыентку. Барон не даў вучонаму рабу ўстурбаваць яе безнадзейным дыягназам і паспяшаўся справадзіць да Месмера. Няхай той адказвае, калі што...

– Чаму вы абое не сказалі мне?

Голас Лёдніка быў змрочны, але спакойны:

– Таму што спадарыня Раіна не хацела, каб вы, пан Вырвіч, ведалі, што ёй нядоўга засталося. І я спадзяюся, што васпан не распачне зараз дакоры ды пафасныя крыўды.

Раіна закашлялася, і Пранціш проста зайшоўся ад жалю і жаху, назіраючы, як выгінаецца яе худое цела, напружваюцца жылы на шыі... Лёднік дапамог кабеце адпіць адвару і мякка прамовіў:

– У мяне няма з сабою лекаў, але я мог бы і без іх паспрабаваць зменшыць боль... Рукамі. Я... магу, вы ж ведаеце, Раіна.

Бутрым і праўда ўмеў рабіць адмысловы масаж, які некаторыя лічылі чараўніцтвам. Але Раіна толькі ўсміхнулася збялелымі вуснамі і прашаптала:

– Дзякую, пан Баўтрамей... Але боль – гэта часам... добра. Ён нагадвае, што ты яшчэ жывы...

Пранціш не вытрымаў і штурхануў доктара:

– Чаго сядзіш? Я здабуду табе любыя інгрэдыенты, толькі спіс складзі. Давай, ідзі, пачынай варыць мікстуры, тынктуры! Бачыш, ёй кепска!

Але той не зрушыўся з месца, горыч і стома гучалі ў голасе.

– Доктар – усяго толькі чалавек, пан Вырвіч. Павер, каб хоць найменшы шанец...

Што ён гародзіць? Лекар, які столькі разоў са смяротнага ложка людзей падымаў! Заміж каб лячыць, нешта хворай расказвае пра іх з Вырвічам прыгоды, нібыта супакойвае напалоханае начніцамі дзіця.

– А адкуль у вас, Раіна, апынулася карона Святога Альфрэда? Вы спаткаліся з Батыстам?

Раіна, слухаючы Лёдніка, не адводзіла вачэй ад Вырвіча, сумных такіх, спакойных вачэй, якія заглядалі ўжо крыху далей, чым дазволена зямному воку, і Пранцішу хацелася раўці. Усё, што ён мог, – трымаць Раіну за руку, а якія ж халодныя пальцы, і даваць сабе слова быць хоць цяпер з ёю да канца.

– Я тады прыехала за вамі ў Францыю. Вы былі ў Ліёне, але зарабіць дастаткова грошай і заняць нейкае пэўнае становішча мне выпаў шанец у Парыжы, – пачала распавядаць Міхалішыўна слабым голасам, перарываючыся на кашаль. – Вядома, пашанцавала не адразу. Даводзілася і ў балагане па дроце хадзіць, і па вуліцах з жанглёрамі... Аднойчы так застудзілася, што ўсе застарэлыя болькі й праявіліся, і я зразумела – пакацілася кола з адхону... Нядоўга мне тузацца на вяровачцы лёсу. На вуліцы й пазнала мяне Мары, сяброўка-актрыса – мы пазнаёміліся з ёй у Версалі, дзе Батыста праводзіў сеанс магіі. Запрасіла ў Камедзі Франсэз. На жаль, голас я тады ўжо амаль страціла, спяваць не магла, а іграць у спектаклях хоць субрэтак, ды танчыць – чаму не? Аднойчы ў мой пакой у пансіёне пастукаліся і аб’явілі, што па мяне прыехаў мой муж. Прызнацца, я падумала... – Раіна адвяла вочы, на запалых бледных шчоках загарэліся дзве ружовыя плямы, і Вырвіч зразумеў, што тады яна вырашыла, быццам гэта ён, ліцвінскі драгун, знайшоў збеглую нявесту.

– Але гэта аказаўся Батыста, – горка зазначыла колішняя асістэнтка мага. – У яго ж былі выпраўленыя калісьці фальшывыя дакументы аб нашым шлюбе. Закон аказаўся на ягоным баку. Мяне маглі пасадзіць у турму за адмову суправаджаць мужа. Луіджы распавёў, што карону святога Альфрэда ў Францыі выгадна прыстроіць не ўдалося, караля цікавілі больш спакусныя рэчы, чым пазбаўлены каштоўных каменняў пагнуты залаты абруч. І мой уладальнік збіраўся, як вы яму раілі, адпраўляцца ў Ангельшчыну, адкуль карона й была ў свой час скрадзеная. Ангельцы, маўляў, шануюць традыцыі, кароль Георг дакладна захоча вярнуць рэліквію ў каралеўскую скарбніцу! Мая воля да ўвагі не бралася, Луіджы замкнуў мяне ў пакоі і запэўніў, што на раніцу забярэ з сабой. Але ноччу па яго самога прыйшлі. Раніцай прыслуга знайшла яго мёртвым. Не варта было гандляваць святой рэччу, ды яшчэ ў езуітаў скрадзенай...

– Напэўна, езуіты і пастараліся? – удакладніў Пранціш. Раіна пацвердзіла:

– Думаю, яны... Бо Луіджы быў атручаны. Мясцовы доктар запэўніў, што мой так званы муж памёр ад сардэчнай хваробы, ніякіх прыкмет гвалтоўнай смерці... Але Батыста ў свой час навучыў мяне добра разбірацца ў атрутах. Ціхая хуткая смерць за пісьмовым сталом, на якім застаўся пусты келіх... Думаю, Луіджы пашанцавала. Ён усё жыццё баяўся памерці ў вязніцы.

Вырвіч падумаў, што злыдзень не дарэмна баяўся. Злачынстваў на рахунку вандроўнага мага хапала.

– Ён хоць не паспеў табе нашкодзіць пры сустрэчы? – з горыччу папытаўся Вырвіч, памятаючы, як Раіна ўвесь час прыпудрывала сінякі – вандроўны маг выхоўваў дзёрзкую рабыню, выкупленую ў Слуцкім тэатры. Пальцы актрысы ўздрыгнулі.

– Якая цяпер розніца... Затое сваёй смерцю ён учыніў мне нечаканае дабрадзейства. Я засталася шаноўнай удавой. Да таго ж, вельмі багатай удавой.

Дык вось адкуль у Раіны былі грошы! Краем вока Вырвіч заўважыў, што Лёднік далікатна выйшаў з пакоя. Вырашыў даць развітацца маладым... Але Вырвіч усё яшчэ не мог паверыць, што дайшло да развітання. Зараз Бутрым вернецца з самымі надзейнымі лекамі!

– А як жа езуіты дазволілі табе ўспадчыніць карону святога Альфрэда? – пацікавіўся Пранціш, перачакаўшы чарговы прыступ пакутлівага кашлю ў хворай.

– Зразумела, забойцы ўсе рэчы Батысты ператрэслі, але кароны не знайшлі. У нас жа было шмат абсталявання для фокусаў, ніводзін куфар не без двайнога дна, люстраныя скрыні, магічныя шары. Праз год я й знайшла выпадкова ў адным з тайнікоў прыхаваную карону... Вось і прыдалася яна. Як жа я рада, што змагла яшчэ раз хоць трохі вам дапамагчы! Наастачу...

Пранціш пагладзіў худую руку.

– Ты яшчэ не раз дапаможаш мне... Анёл мой...

Светла-зялёныя вочы, бліскучыя ад ліхаманкі, прыплюшчыліся.

– Наўрад, пан Пранціш, можна назваць мяне анёлам... Але, спадзяюся, што й у бесцялесным стане я змагу пільнаваць ды спрошчваць вашыя шляхі.

Вырвіч сціснуў танюткія пальцы, як прахалодныя сцяблінкі веснавых кветак.

– Не кажы так!

– Ды што ж ужо займацца ілюзіямі ды сімваламі! – квола ўсміхнулася егіпецкая прынцэса. – Такі закон сцэны... Я – персанаж, які адыграў сваю ролю і мусіць сысці, каб саступіць месца іншаму персанажу. Больш цікаваму, якому аўтар адвёў важную ролю.

Пранціш страсянуў русявым чубам.

– Ды я б такога аўтара... Няздара! Што ж гэта за п’еса? Цяпер самы час для шчаслівага завяршэння. Разлучаныя закаханыя спаткаліся, праверылі пачуцці... І надалей павінны быць разам.

З вачэй Міхалішыўны праменілася мяккае светла-зялёнае святло.

– Гэта п’еса іншага жанру, дарагі пан Франтасій. Наш з вамі аўтар пайшоў вельмі банальным шляхам, выпісваючы слязлівую сцэну ў спачывальні. Збеглая нявеста паміраe на руках жаніха... П’еса для чуллівых пакаёвак, якія вымачаць у саплях ды слязах усе батыставыя хусткі.

Вырвіч мімаволі пасміхнуўся.

– Гэта кепскі аўтар, Раіна. Трэба павучыць яго драматургіі.

– Позна...

Як жа яна на яго глядзела – з такім замілаваннем, з такой любасцю і адданасцю кабета не павінна пазіраць на мужчыну...

– Вас чакае іншая дзея, з іншымі персанажамі, дарагі пан Вырвіч, і другім, шчаслівым, фіналам, як і мусіць у авантурна-прыгодніцкім рамане. А мне дазвольце адкланяцца... Я чую апладысменты ў зале. І вуголлі пад маімі нагамі ўсё разгараюцца...

Дзесьці на вуліцы загарлалі п’яныя жаўнеры, завішчэла нейкая дзеўка... Нястройныя галасы завялі ваярскую песню:

Падымаліcь чорны хмары,
неба пакрывалі,
Прыхадзілі злы татары
ды пад Крычаў сталі,
Запалілі стары Крычаў,
вежы запалалі.
Стары Крычаў падымаўся,
людзі ў рады сталі.

Але Вырвіч заўважаў толькі, як часта і слаба калоціцца сэрца ў ягонага няспраўджанага лёсу. І проста каб пагаварыць пра штось іншае, запытаўся:

– А што там у Тураве, не ведаеш? Навошта князь Багінскі нас туды пасылае?

Спытаўся – і зараз жа пашкадаваў, таму што хворая ўсхвалявалася, заперхалася, закруцілася і не адразу змагла выціснуць з сябе:

– Я дамовілася з князем толькі пра тое, што ён адпусціць вас узамен за карону і не будзе ўчыняць ніякай шкоды! Ён слова даў! Не ўблытвайцеся, пан Вырвіч, у новыя авантуры! З’язджайце як мага далей, у спакойнае месца!

Значыць, зноў магнаты маленькімі людзьмі гуляюцца... А спакойнае месца – дзе яно? На востраве Агігія, дзе Юпітэр трымае ў палоне ўласнага бацьку Сатурна, альбо на востраве Авалон, дзе лечыць свае вечныя раны кароль Артур, альбо на Белым востраве, які замест высахлага мора абкружае пустыня Гобі? Як жа хочацца часам апынуцца на такім востраве, дзе няма смутку і нуды, вайны і хваробы, а харчавацца можна вялізнымі арэхамі, што валяцца проста на галаву... Праўда, можна апынуцца і на востраве злой чараўніцы Кіркі, што ператварае падарожных у свіней... Затое як ім спакойна ды сытна жывецца! Нейкі час...

Вярнуўся Лёднік, з дзвюма шаблямі. Буркатнуў, што зноў бэйбусы ламіліся ў дом, давялося праганяць. Прынёс Раіне новы адвар... Але не валодаў той адвар уласцівасцямі філасофскага каменя і не мог адабраць у смерці тое, што ўжо належала ёй.

І ўсё гэта было так сумна, што нават Сафокл, майстар трагедый, калі б узяўся апісваць, дык ператварыў бы ўсіх для надання аптымізму ў антычных багоў, і гераіня стала б дачкой не крычаўскага збройніка-паўстанца, а якогась алімпійскага каваля Гефеста, і ператварылася на вачах каханага ў кветку альбо птушку, ці яшчэ лепей – зрабілася б сузор’ем. І праз колькі год вучоны доктар Баўтрамей Лёднік, папіваючы гарбату ў альтанцы ўласнага маёнтка, важна паказваў бы гэтае сузор’е госцю, свайму былому вучню пану Франтасію Вырвічу, гетману альбо палкоўніку...

Але на беларускай зямлі любая антычная трагедыя выглядае бляклай, як нарэзаная з фольгі мішура леташняга карнавалу, і гэтак жа няздольная прыкрасіць несправядлівую гісторыю.

А потым, калі яны вярнуліся з беднай вясковай цэркаўкі – трэба было заплаціць святару за адпяванне, і ў роце стаяў яшчэ палыновы прысмак гарэлкі, адсёрбнутай над свежым насыпам на бедных сельскіх могілках, ля ганка іх

пераняў вялізны белавалосы чалавек, вочы якога свяціліся то бяздонна-чорным, то чырвоным, а вусы былі агідна светлымі, як у пацука.

– Граф Пянткоўскі да вашых паслуг, спадарства! – насмешным гучным голасам прамовіў чалавек. – Нешта не бачу радасці ад сустрэчы на абліччах сваіх старых сяброў!

– Герман Ватман! – скрозь зубы прагаварыў Лёднік і схапіўся за шаблю. Граф не варухнуўся, толькі ўсмешка на ягоным спаласаваным шнарамі твары сталася яшчэ шырэй. Як у папуаса, які прымае ў гасцях смачнага ангельскага місіянера.

– Ты ж, здаецца, баронам быў...

– Цяпер я яшчэ і граф. Да кучы, – Ватман па-блазенску пакланіўся. – У апошнюю нашу сустрэчу ты, доктар, быў куды болей кемлівы. Нават забіваў мяне нейкім адмысловым чынам... Голай рукой, не дакранаючыся...

– Відаць, я кепска засвоіў гэты адмысловы чын! – Лёдніка аж калаціла ад нянавісці і трывогі, а ягоны пагляд змушаў успомніць легенду пра тое, што Піфагор спыняў позіркам статак шалёных быкоў.

– Мяне не так проста забіць, – меланхалічна прагаварыў Герман Ватман. – Si modo vera fatemur, можа, мяне ўвогуле нельга забіць, і я дажыву свой век, як гэткі скурчавелы дуб, пакуль сам па сабе не спарахнею. І чаго ты трасешся, доктар, ажно шабелька з ножнаў выскоквае? І ты, драгун, вачыма не бліскай, іскры з мяне позіркам не высечаш. Я – найміт. Самы лепшы найміт для самых багатых уладароў. Цяпер мне заплацілі, каб я ехаў з вамі двума ў Тураў – зусім як у старыя добрыя часы, праўда? Разнюхаеце, што там Тызенгаўз хавае, і па што Гагарын прыпёрся, а я вас дапільную, каб дачасна не ляснуліся альбо не ўцяклі. А потым можаце паспрабаваць мяне яшчэ раз забіць.

Беларуская вясна ціха ўсхліпвала першымі ручаінамі, што ніяк не маглі выбрацца з-пад кары шэрага снегу.

– Няўжо князь Багінскі думае, што мы паедзем кудысь з васпанам? – Пранціша, вочы якога і так гарэлі ад пралітых слёз, ажно перасмыкала ад аднаго пагляду на абыякавае аблічча волата, які ўжо не раз падчас такіх вось магнацкіх даручэнняў спрабаваў ад нядаўніх паплечнікаў пазбавіцца, а жонку Бутрыма, узятую ў закладніцы, аднойчы згвалціў.

Ватман лена агледзеў панылыя краявіды Янава, асобна затрымаўшыся паглядам на шэрай хмарцы, якая заплёўвала халоднымі дробнымі кроплямі ягоны шыкоўны капялюш з чорнай замшы, абшытай срэбнай тасьмой, з вялікім смарагдам на спражцы.

– А будзеце ірвацца са сваіх нітак, дарагія мае балванчыкі, дык балаган належыць не вам. Полацак пад рукою гетмана польнага Аляксандра Сапегі, які толькі што даў згоду далучыцца да барскай канфедэрацыі, і сям’і здрадніка небяспечна ў гэтым горадзе заставацца.

Лёднік збялеў, учуўшы нежартоўную пагрозу Саламеі і дзецям.

– Ды не пераймайся ты, лекар, – Ватман, здавалася, гатовы быў паляпаць Чорнага Доктара па плячы, каб не ведаў, што пры гэтым канкрэтна рызыкуе ўпадобіцца аднарукаму спартанцу Муцыю Сцэволе альбо гэткаму ж аднарукаму гішпанцу Сервантэсу. – Я ўмею рабіць сваю працу. Таму пакуль яе не зробім – табе й твайму сябруку нічога не пагражае. А потым... – у вачах волата запалілася барвовае неба Рагнарок, апошняй бітвы сусвету, – а потым я цябе заб’ю.

РАЗДЗЕЛ ВОСЬМЫ

Як Пранціш і Лёднік вадзянога змея лавілі

Кельты верылі, што калі выйсці з дому, не маючы пры сабе ніводнага жалезнага прадмета, ні з кім не павітацца і нікога не аблаяць, а да гэтага было паўтара тыдня засухі, то ўвечары на зацішнай палянцы пабачыш вакол сябе карагод кобальдаў. Гэткіх даўганосых лупавокіх карузлікаў, што ахоўваюць скарбы.

Жалеззя пры шпегах князя Багінскага было дастаткова – шаблі, пісталеты, стылеты, нават шлем Альбукасіса ў скрынцы Лёднік ашчаджаў, як паненка пудраніцу. Не тое, каб за дзень шмат з кім віталіся – а вось лаяліся парадкам. Асабліва Герман Ватман на нямецкай мове, а Лёднік на лаціне. Ну а да бліжэйшай засухі было ўвогуле далекавата – валіў сакавіцкі мокры снег, які часам змяняўся на шчыры дождж. Адкуль жа ўзяўся гэты кобальд перад вачыма?

Надта ўжо шматняк з папяровага млына, які ўпарта пагрукваў коламі на адным з прытокаў на Прыпяці, нагадваў кобальда. Шматнякамі называлі адмысловых людзей, якія ездзілі па ваколіцах ды збіралі анучы для вытворчасці найлепшай паперы, што выраблялі ў Вялікім Княстве Літоўскім. Млыны аказаліся справай выгоднай, іх будавалі ўсё больш. Так што прамінулі часы, калі князь Вітаўт перадаваў на словах камандору тэўтонскага ордэна, маўляў, напісаў бы вам ліст, вашамосць, але паперы нямаш.

Да слова, і ў гэтым пасланні было больш здзекаў, чым праўды.

А цяпер у княстве рабілася папера і на галантныя лісты, і на бясконцыя судовыя справы, і на метрыкі, і на філасофскія трактаты. Асабліва з лёну, мяккая, бялюткая... Вось і тураўскі пан Жалоба, кліент Багінскіх, пераабсталяваў звычайны свой млын пад папяровы. Паперу тут разгладжвалі па старым звычаі цяжэннымі шліфавальнымі камянямі ў пяцьдзясят фунтаў, падклаўшы авечую скуру... І вадзяны знак, альбо філігрань, на аркушах, што вырабляліся на гэтым млыне, выяўляў змея. Ён высоўваў з хваляў галаву, увенчаную рожкамі і трохі смешнаватую, як бы перад гэтым выпіў збан піва і не мог уцяміць, дзе паветра, дзе вада, дзе хвашчоўскі ёлуп.

Менавіта пра вадзянога змея ў гэты момант і распавядаў падобны да кабольда шматняк Грынька, паціраючы пачырванелы кончык носа, нібыта яго ў той нос змей і пацалаваў.

– Далібог, васпанства, не піў ані, наяве бачыў – поўня свяцілася, як ліхтар! Пачвара, як ёсць! Даўжэзная шыя, як слуп на кірмашы, галава маленькая, з

блiскучай лускою... I бурбалкi, бурбалкi з вады! Я, прызнацца, не разглядаўся, у які бок яно пасля сплыло, бо ўцякаў так, што потым у гразі быў па пояс, а дзе так уляпаўся – і не памятаў.

Грынька пацягнуў з рыльца бутэлькі слівавіцу, якой яго пачаставалі добрыя паны, і ягоныя лупатыя вочы прыплюшчыліся ад шчырага задавальнення. Ватман раздражнёна пацёр падбароддзе, на якім пачало ўжо прабівацца белае шчэцце.

– Добра, пра вадзянога змея мы ўцямілі, спалохаліся належным чынам. Пра кікімару, у якую твая кума на гародзе рэпай кідалася, таксама. І пра летаўца, вогненнага цмока. А цяпер яшчэ раз паўтары – дзе ягамосць Антоні Тызенгаўз часцей за ўсё ў Тураве бывае і куды возяць па ягоным загадзе вазы, гружаныя жалеззем?

Вось ужо гадзіны са тры шпегі спрабавалі разведаць абстаноўку ў самага дасведчанага асведамляльніка пана Жалобы. Ну як жа – шматняк паўсюль ездзіць, з усімі балбоча... І сапраўды шмат карыснага распавёў, праўда, не ўсё было разабраць з мясцовай гаворкі. Полк Гагарына спыніўся ў прадмесці, але князь з усемагутным падскарбіем не сустракаўся. Затое Тызенгаўз па прыездзе расейскіх саюзнікаў стаў страшэнна нервовы, у горадзе ўвялі каменданцкую гадзіну, нібыта каб не прапусціць бунтаўнікоў...

Якраз ля таго храма на ўзгорку, што абрынуўся стагоддзі таму ад страшнага землятрусу, дзе цяпер могілкі, людзі Тызенгаўза і шныраюць, немчукі нейкія. Няйначай, хочуць срэбнае дно Турава калодзежа ўзарваць, антыхрысты! Пра калодзеж хто ж не ведае, пры пракаветным князі Туры зроблены.

У ім тры дна – залатое, срэбнае і мядзянае. Як усе тры прарвуцца – хлынуць воды падземныя, і настане канец свету. Мядзянае дно гадоў сто таму прарвалася – гэта яшчэ дзед шматняка памятаў і ўнуку расказваў. Тады горад затапіла так, што на паверхні засталася толькі лапінка пасярод могілак. А што цяпер будзе... І так у рацэ змеі плаваюць, быццам звычайныя карасі...

Грынька зноў пачаў пераказваць гісторыю спаткання з пачварынай, з сумам паглядаючы на апусцелую бутэльку. Расповед усё больш запавольваўся, як быццам высыхала плынь, якая штурхала кола млына.

– Трымаюць змея пад гарою і кормяць людзьмі. Колькі іх у наваколлі пазнікала! А забіць такога змея можна, толькі зямлёй засыпаўшы. Але звычайным чынам на яго хоць як на Крэўскі замак навалі. А трэба запрэгчы ў стары лапаць чорнага пеўня, прывезці тры разы па поўным лапці зямлі, і толькі сыпанеш – зямля з усіх бакоў сама пачне на пачварыну насоўвацца!

– Цямноцце, – буркатнуў Ватман. – Пакуль адсееш у такіх сведкаў казку ад праўды...

– Шмат якія казкі выяўляюцца праўдай, васпан, – заявіў Вырвіч, які проста не мог ні ў чым пагадзіцца з клятым наймітам. Лёднік дык увогуле з тым не размаўляе, садзіцца як падалей і фізіяномію робіць, як быццам біскуп пабачыў пасярод поснага стала халадзец. Ды яшчэ шаблю з рук дэманстратыўна не выпускае. Вох, зачэпіцца за якую дробязь, ды ўчыніць чарговы двубой з бялявым гігантам...

– Чаму б не жыць сапраўды ў Прыпяці якой дагістарычнай жывёліне? – не здаваўся Пранціш. – Тут жа такія балаты наўкруг, што цэлы статак цмокаў можа гадавацца. Мне вось таксама давялося падобную пачварыну пабачыць... І нават

забіць. Там яе цмокам звалі, а насамрэч – вялізная старая яшчарка, беднае стварэнне без усялякага чараўніцтва.

Драгун скрушна ўздыхнуў – дасюль сорамна было ўспамінаць, як у гарадку Дракошчыне ён паверыў у мясцовую легенду пра цмока, якому прыносяць у ахвяру дзяўчат, і сапсаваў месцічам увесь зладжаны дзеля заманьвання гасцей на кірмаш атракцыён. Так што яго ніколькі не здзівіла б з’яўленне падобнай жывёлы. У Менску, у Свіслачы, водзяцца ж вялізныя чорныя яшчаркі, менчукі нават часам іх ловяць ды ў дамах трымаюць дзеля форсу.

Побач грукаў галандзер, машына, якая дзёрла анучы на нітачкі. Крапала вада праз сеткі, у якіх фармавалася папера, а гатовыя аркушы на верхняй галерэі залы, дзе сядзела кампанія, сохлі, развешаныя на наваскаваным конскім воласе, нібы бялізна. У кожным аркушы хаваўся вадзяны цмок.

– На ягамосць падскарбія чараўнікі працуюць! – кобальд Грынька не сумняваўся ні на макуліну. – Гавораць не па-нашаму, не хрысцяцца. А з мануфактуры на дзяцінцы, што з боку Дамаўхая, рачулка такая, Яздой яшчэ завуць, часам нешта як зараве, як зафырчыць! Жалеззе ляскае... Варта вакол, янычары з ятаганамі ды венгрыкі з арбалетамі, нібы вакол царскай кароны пільнуюць. А адзін, галоўны чарадзей, малы такі, пузаты, валасы мукой абсыпаныя, мае вока суроклівае! Я такое вока заўсё-ёды пазнаю!

Шматняк важна паківаў карэлым пальцам.

– Мяне брат з Падолля навучыў. У чарадзея вока скача! Туды-сюды, бо нячысцік у ім жывець. Неяк пачалася ў братавым сяле маравая язва. Пайшлі ноччу хросным ходам, як належыць, а ў полі суседскі шляхцюк блукае, з аброццю ў руцэ. Кажа – коні ўцяклі. А вока так і скача! Людзі й скемілі, што панок і ёсць хвароба! Праўда, як ні білі – не прызнаўся, але вырашылі спаліць. Нават святар пагадзіўся, паспавядаў язву. А ў іх быў адзін пан, знаўца, як з ведзьмакамі абыходзіцца.

Грынька ажывіўся, нібыта сам прысутнічаў пры богаўгоднай справе.

– Той пан, Лабуцкі яго завуць, узяў рэмень са свежай скуры, абкруціў галаву хваробы, уклаўшы яму ў вушы каменьчыкі. Рот замазалі гноем, а вочы – анучай, абмазанай дзёгцем. Тады ўсцягнулі язву на вогнішча з сарака вазоў дроваў ды дваццаці вазоў саломы ды спалілі, і адзежу з дому ягонага прынеслі ды ў агонь пакідалі. І ніхто больш у вёсцы не захварэў!

Брат паляўнічага на ведзьмаў пераможна агледзеў грамаду. Пранціш адчуў, што яго зараз званітуе. Іх з Лёднікам неаднойчы вінавацілі ў вядзьмарстве – і вось які канец мог напаткаць, не паглядзелі б пераляканыя мужыкі ні на кляйноды шляхецкія, ні на дыпломы доктарскія. Сканалі б у агні, з гноем у роце і дзёгцем у вачох...

– Пакуль у гэтым краі не з’явіцца дастаткова медыкаў, пакуль не адчыняцца для беднякоў бальніцы – будзе вось такое дзікунства! – гнеўна кінуў Лёднік. – А я замiж таго, каб займацца медыцынскай адукацыяй...

– Ты ў гэтым свеце ніхто, доктар, – з насмешкай, густа замяшанай на нянавісці, абарваў яго навaспечаны граф Пянткоўскі. – І чым табе займацца – вырашае той, у каго ў руках нітачкі, на якіх ты навязаны.

– Пан Ватман ніты майго лёсу дакладна не ўтрымае!

Старыя ворагі счапіліся, праўда, пакуль на словах «ушчыплівых, няўчцівых,

добрай славе датклівых», як пішуць у судовых кнігах. Шматняк, скарыстаўшыся тым, што паны страцілі да яго інтарэс, апусціў калматую галаву на стол і захроп, як кобальд, што скакаў да раніцы вакол свайго скарбу.

Пранціш з дапамогай усяго свайго дыпламатычнага рэсурсу неяк суцішыў спадароў. Ён і сам рады быў бы секануць па нахабнай пысе найміта, але на млыне поўна ягоных жаўнераў, такіх жа спрактыкаваных дарагіх забойцаў. І шляхецкае слова Багінскаму дадзена, а ў Полацку могуць пакрыўдзіць Саламею з дзецьмі... Дый... Ну самому сабе прызнацца сорамна, самавітаму шляхціцу, як вярэдзіць хлапечая цікавасць да новай таямніцы. А раптам зноў файная прыгода!

– Ну што ж, – задумліва прагаварыў Ватман. – Калі Тызенгаўз і праўда рыхтуе таемную зброю, дык шукаць яе трэба на той самай загадкавай мануфактуры, якую зладзілі ля дзяцінца... Праўда, мне даносілі, яна зусім невялікая, незразумела нават, куды столькі жалеззя ў яе наскладалі.

– Вы што, верыце ўсяму, што наплёў гэты небарака? – насмешна папытаўся Пранціш.

– Ён усяго толькі дадаў яшчэ кроплю мядку ў тыя соты, што напоўненыя іншымі, – паэтычна выказаўся Ватман, і Вырвіч падумаў, што хутчэй параўнаў бы збор шпегаўскай інфармацыі не з працаю пчол, а з гадзюкамі, якія спаўзаюцца, каб дадаць яшчэ кроплю яду ў кубак злога чарадзея.

– Пачалася ўся гэтая містыка мінулым летам, – неахвотна пачаў распавядаць Ватман. – Невядома адкуль чатыры разы абстралялі снарадамі раздзелы Касакоўскага. Вакол на некалькі міль – роўнядзь, ні рэдута, ні лясочку, і раптам – снарады. А тры разы дасталося расейцам, якія таксама не маглі даўмецца. Поле, балота, рэчка... Гарматы схаваць няма дзе. Галоўнае – ні грукату, ні дыму. А бомба як з неба бэнц – і дваццаць чалавек выкасіла. Зімой было ціха, а нядаўна – зноў... То ў нас снарад з неба зваліцца, то ў расейцаў. Адна выснова – у Тызенгаўза з’явілася зброя, якая можа шпурляць ядры найменш на тры мілі. Бо нават гарматы-адзінарогі больш як на дзве мілі не стрэляць...

– І васпан думае, на тураўскай мануфактуры зрабілі вялізную гармату? – мімаволі зацікавіўся Вырвіч.

– А вось гэта вы з доктарам і высветліце!

Найміт няспешна дастаў канверт, які яму на самым пачатку гасцявання на млыне перадаў мясцовы кобальд, зламаў пячатку і выклаў на стол два складзеныя аркушы. На адным – дробныя радочкі, на другім – чырвоныя і чорныя літары ўтваралі некалькі квадратаў. Ватман незадаволена схіліўся над лістамі, водзячы тоўстым пальцам па літарах і нешта мармычучы...

– Мудрая літарэя? – насцярожана падаў голас Лёднік. – І што ёю зашыфравана, нам не належыць ведаць, як баранчыкам не тлумачаць, якую страву з іх прыгатуюць?

– У палітыцы меней ведаеш, доктар, даўжэй жывеш, – павучальна прамовіў найміт, не адрываючы вачэй ад паперы. – Мог на сваім сумным досведзе пераканацца.

Лёднік сціснуў зубы. Вырвіч нібыта чуў, як лязо доктаравай шаблі ажно звінела ад нецярпення, просячыся з похваў.

– Урэшце, мы з панам Вырвічам павінны ўсвядоміць, якім чынам нам патрапіць да пана Тызенгаўза не ў выглядзе трупаў. Пан Антоній – не той чалавек,

да якога можна проста так заявіцца пасля паўгода вайны на другім баку, папрасіць прабачэння і зноў увайсці ў давер. Ды ён і размаўляць з намі не стане!

Раптам шматняк прыўзняў галаву ад стала і пакрыўджана прагаварыў, гледзячы мутным позіркам на папяровыя ветразі:

– Далібог, бачыў змія! Лупіцца з вады!

На гэтым расповед скончыўся. Грынька зноў апусціў галаву на мёртвую беларускую ліпу, што не падазравала калісьці аб сваім будучым пераўтварэнні ў стальніцу. Ватман акуратна склаў лісты ў канверт і выскаліўся, што мусіла азначаць усмешку. Бяздонныя вочы адлівалі барвовым.

– Не бяры ў галаву, доктар. Рабіце, што вам сказана, і будзе вам пернік. З макам.

І калі Пранціш з Лёднікам на раніцу выехалі ў бок места, у галаве Вырвіча так і круцілася чутае калісь ад нянькі Агаты: «Еш, дурань, гэта ж з макам».

Канверт, перададзены наймітам, Вырвіч узяў сабе. Было падазрэнне ў яго, што Лёднік нават паперынай, якую трымаў у руках люты вораг, згідзіцца. І цяпер пасланне, упрыгожанае васковай пячаткай з фанабэрыстым грыфонам, магчыма, гербам навюткага графа, нібыта халадзіла за пазухай, як гадзюка.

Канверт належала аддаць таму, хто сам яго папросіць. Карацей, гулялі, як у сляпога ката.

Дарога – калатуша з гразі, па абодва бакі ад яе бясконцыя палескія балоты... Там-сям на купінах насцярожана паказваюць дзюбкі пралесачкі – ці не зарана высунуліся? У небе сінія лапіны граюць у даганялкі з шэрымі, а сонца забылася, што можна зззяць ва ўсё кола, а не толькі вызіраць сціпла ў выпадковыя шчыліны паміж аблокаў. Добра хоць, Ватман даў коней, хай і не самых ладных, не з княскае стайні, а не выпер абодвух шпегаў пехатою. Таму скрынка са шлемам Альбукасіса мірна спачывала ў адной з дарожных торбаў на баку рудога коніка, які пражыў ужо доўгі век, носячы на спіне злых істот, што знішчалі адно аднаго агнём ды сталлю, і звык да змены гаспадароў.

Непадалёк гналі свае воды Прыпяць і сціплая рэчка Тур. Вырвіч успомніў урывак з трактата Міхалона Ліцвіна, колішняга літоўскага пасла да крымскага хана, які апісваў каралю гэтую мясцовасць: «Многія рэкі называюцца залатымі, асабліва Прыпяць, якая ў адным месцы паблізу Мазыра, пры ўтоку ракі Тура, з назапашваннем свежай вады з крыніц штогод, у пачатку сакавіка, напаўняецца такім мноствам рыбы, што кінутая ў яе дзіда ўшчамляецца і стаіць строма, нібы ўторкнутая ў зямлю – так густа збіваецца там рыба.

Я б не паверыў гэтаму, калі б сам не бачыў часцяком, як адтуль бесперапынку чэрпалі рыбу і напаўнялі ёю ў адзін дзень да тысячы вазоў, што належалі прыезджым купцам, якія штогод з’язджаюцца ў гэты час».

Гэх, прамінуў залаты век любай Літвы-Беларусі, не стаіць дзіда тырчма ў рэках ад мноства рыбы, лемпарда ў пушчы ледзь знойдзеш, каб для гусара накідку зрабіць з залаціста-плямістай скуры...

Далёкае галёканне з-за спінаў змусіла азірнуцца. Расплёхваючы фантаны халоднай гразі, да шпегаў нёсся атрад з пары тузінаў вершнікаў у белых мундзірах.

– Канфедэраты, – здзівіўся Лёднік. – Можа, ягамосць Багінскі ахову нам вырашыў прыслаць?

– Альбо яшчэ штось загадаць забыўся? – прамармытаў устрывожаны Пранціш.

Але ж дзіўная дапамога да іх пасланая... Вершнікі ваяўніча гарлалі і размахвалі шаблямі. Хутка можна было разабраць воклічы з асноўным сэнсам «Смерць праклятым здрайцам!»

Пранціш на ўсялякі выпадак абвёў вачыма пляскатую мясцовасць – іншых істот на ролю праклятых здрайцаў, акрамя іх з Лёднікам, не назіралася.

Бутрым першым прызнаў катастрофу.

– Уцякайма!

Коні, падараваныя Ватманам, прыпусцілі намётам, як маглі. А маглі не вельмі хутка. А тут яшчэ і свінцовыя пчолы над галавой зазумкалі... Праўда, альбо стралкі з пагоні былі касавокія, альбо хацелі не забіць, а напалохаць ды ўзяць жыўцом.

Калі пагоня нагнала ўцекачоў, тыя ўсё ж пастараліся ўступіць у перамовы... Першыя пару імгненняў. Менавіта столькі спатрэбілася, каб уцяміць, што куды ні павярні, дзіравым наверх. Паны-браты гарэлі гневам праведным і жадалі пакараць здрадніка-доктара і ягонага паплечніка харужага Вырвіча. І ясна было, што дваім – як бы яны ні валодалі фехтавальным майстэрствам – супраць двух тузінаў не выстаяць, і даручэнне князя Багінскага давядзецца выконваць іншым шпегам.

Але націск раз’юшаных канфедэратаў раптам суцішыўся. Вырвіч азірнуўся – з боку Турава набліжаўся яшчэ адзін атрад. На гэты раз кароннага войска. У жаўнераў ваяўніча тапырыліся вусы, бліпчэлі аголеныя шаблі ды зляталі з вуснаў ваяўнічыя крыкі. Засталося спадзявацца, што ў новых удзельнікаў драмы іншыя задачы, чымся пасячы на кавалачкі бязроднага Баўтрамея Лёдніка ды радавітага Пранціша Вырвіча.

Канфедэраты і каралеўскія жаўнеры наляцелі адно на аднаго... І гэты вусцішны момант Пранціш Вырвіч не забудзе ніколі. Ён і Лёднік апынуліся нібыта ў воку тайфуна. Вакол віравала няўмольная, жорсткая стыхія, нянавісць сутыкалася з нянавісцю, жаданне забіць – з гэткім жа... І самае жахлівае, што і з аднаго боку, і з другога ятрыліся тыя ж самыя ліцвіны, былыя паплечнікі, шляхцюкі, з якімі можна было б сядзець за бяседным сталом або разам абараняць сваё места ад захопнікаў...

Пранціш раптам усвядоміў, што ён не цяміць, на чыім ён баку, дзе сябры, дзе ворагі, дый ці можна адрозніць? Як быццам хтось падхапіў мураша з ягонай вечнай мурашынай сцяжынкі і трымае на далані. І кузурка ўпершыню бачыць, чаго варты той мурашнік, неахайная купка ігліцы, за якую ён гатовы быў загрызці альбо быць загрызеным.

Праўда, іншага мурашніка яму не дадзена, і, выпушчаны на волю, ён зноў ухопіцца за кінутую ігліцу і пацягне да сваёй Вавілонскай вежы...

Краем вока Пранціш заўважыў, што ў Лёдніка падобныя пачуцці, і полацкі доктар з адчайна-разгубленым тварам толькі па неабходнасці адбівае ўдары, ухіляецца, як можа, ад бойкі, і ў цёмных вачах яго туга і агіда.

Каронных было больш, і хутка яны пагналі барцаў. Да Пранціша і Баўтрамея пад’ехаў шляхцюк, такі пузаты, што, здавалася, на каня навалілі капу. У вёсцы яго называлі б «лажбель». Ніжняя губа шляхцюка грэбліва адвісала, быццам бы ён увесь час казаў «Ф-фу!», але вочы былі халодныя. Жорсткія, як у даверанай асобы

палацавага інтрыгана.

– Канверт, запячатаны вадзяным зміем, у каго?

Вырвіч моўчкі падаў пасланне, шляхцюк гэтак жа моўчкі, не разглядаючы, схаваў за пазуху.

– Літасціва прашу панства рушыць за мною!

Як быццам не пасярод веснавой дарогі, на якой заціхла бойка, а на асамблеі ў палацы.

Ад’язджаючы, Вырвіч усё-ткі азірнуўся: на мокрай цёмнай зямлі Тураўшчыны, якая вызвалілася ад апошняга снегу, ляжаў мёртвы ліцвін, і ў ягоных ашклянелых вачах змешвалася з крывёй адлюстраванае неба.

Тураў сустрэў пахмура, як гаспадыня, якую расштурхалі на золку нечаканыя і непажаданыя госці. Хацінкі паглядалі сонна, там-сям бачыліся сляды пажарышч... На ўзгорку за голымі дрэвамі бялела царква.

– А калісь гэты горад быў сталіцай магутнага княства, – задумліва прагаварыў Лёднік, пагойдваючыся ў сядле. – І нават спрачаўся за славу з нашым Полацкам.

У голасе палачаніна можна было расчуць паблажлівасць – ну ясна, ніколі ён не прызнае, што якоесь места магло зраўняцца з ягоным родным Полацкам.

– Тут быў шлях з варагаў у грэкі, усяго з адным волакам. Гэта значыць, толькі аднойчы трэба было перацягваць караблі па сушы. На тураўскі прастол кіеўскія князі пасылалі сыноў, якія пасля рабіліся князямі кіеўскімі. Тут шмат загадкавага, у гэтым горадзе.

Пранціш агледзеў сціплыя краявіды. Хацеў бы папрыгажэць, ды плеш замінае.

– Пакуль нічога адметнага не бачу.

Лёднік хмыкнуў.

– Не мяркуй па вопратцы, шкаляр! Я местам Тураў зацікавіўся, калі мне прынеслі дзеля кансультацыі знойдзены тут чэрап жанчыны з пяцісотгадовага пахавання. Ніхто з кансіліуму лекарскага не мог вызначыць, чаму той чэрап такой дзіўнай формы – усе швы зарослыя, як у вельмі старых, а паводле стану зубоў нябожчыца была маладой. Я дыягназаваў рэдкую хваробу, з якой аднойчы сутыкнуўся, – чалавек паступова акасценьвае, солі ў ягоным арганізме пачынаюць асядаць, пераважваць флегму і кроў... Цікава, што парэшткі знайшлі ў каменным саркафагу. Я нідзе раней на Беларусі не сустракаў, каб продкаў хавалі ў саркафагах, да таго ж з рэдкага чорнага каменя.

– Што, нейкіх прыхадняў сюды было панаехала? Егіпцян? – няўважна пацікавіўся Вырвіч, якога больш займала, што ў лісце ад Ватмана, куды іх вязуць і як з гэтага нерата вылузацца.

– Купцоў ды наймітаў-ваяроў з усяго свету хапала, – задумліва працягваў Лёднік, і ягоныя доўгія цёмныя валасы звісалі з-пад шапкі, захінаючы худы твар з дзюбатым носам, як у сапраўднага ведзьмака. – Сюды кіеўскі князь Уладзімір Манамах адправіў удаву свайго папярэдніка на прастоле Святаполка. А ўдава, вялікая княгіня Варвара была дачкой візантыйскага імператара Аляксея Камніна.

Толькі лекцыі па гісторыі Турава шпегам не хапала... Але Лёднік працягваў далдоніць гладка, як вол языком ліжа, нібыта быў сватам ці братам тых пракаветных князёў:

– Можа, Уладзімір не хацеў трымаць пры двары жывы напамін пра Святаполка, якога шчыра ненавідзеў. А па-другое, візантыйская царэўна была дужа небяспечным чалавекам. Яна ж вырасла ў Канстанцінопальскім палацы, які славіўся інтрыгамі, жорсткасцю і вытанчаным валоданнем атрутамі. Варвара прыехала «на дажыцце» не адна, прывезла цэлы двор... Магчыма, дзякуючы такой «візантыйскай калоніі» тут і адбыўся талент Кірылы Тураўскага, ён у дзяцінстве мог круціцца сярод візантыйцаў і тое-сёе пераняць. І невядома, што яшчэ грэкі тут стварылі...

Вырвіч зноў азірнуўся і не змог уявіць, як па гэтых вузкіх вулках нясуць у пазалочаных насілках з шаўковым балдахінам візантыйскую царэўну. Бо цяпер насустрач валюхаўся воз з рагожамі, запрэжаны канём-свірэпай. Рэбры няшчаснай жывёліны тырчэлі, як штыкеціны ў плоце, а гаспадар-паляшук у насунутай на самыя вочы шапцы-магерцы гэтак насцярожана свідраваў цёмнымі запалымі вачыма вершнікаў, што, здавалася, скажы яму хто «Бу!», як палохаюць малое дзіця, плітане з воза, быццам прусак, у бліжэйшую шчыліну.

Між тым атрад перастрэлі двое ў форме янычараў. Спадарожнікі Вырвіча і Лёдніка пачалі горача спрачацца.

– Ягоная светласць пан Антоні загадваў адразу ж прывесці да яго гэтых паноў!

– Але ж ягоная мосць загадваў не праводзіць нікога са староніх у сховішча! А гэтым здрайцам веры няма, хоць вы іх і ў бунтаўнікоў адбілі...

Выйсце знайшлося. Калі ўсе спешыліся, доктару і драгуну завязалі вочы хусткамі. Пранціш ледзьве сцярпеў такую непачцівасць, але ўзяў прыклад са стаічнага Лёдніка, які нават вусны не крывіў. У смалу, дык у смалу, спадарства.

Потым іх доўга вялі па нейкіх сходах. Пах веснавога свежага паветра змяняўся балоцістым смуродам сутарэнняў... Цягнула стылым паветрам, чулася мноства галасоў, жалезны ляскат. Потым апынуліся ў памяшканні, дзе пах парфумы быў густы, як кісель, быццам ім спрабавалі перабіць смурод. Павязкі знялі... І шпегі пабачылі ў паўцемры скляпеністага пакоя самога падскарбія, другую асобу ў каралеўстве, ягоную мосць пана Антонія Тызенгаўза.

Пан Антоній, апрануты ў сціплы брунатны камзол, паўзверх якога было накінутае футра з чарнабуркі, уперыўся ў прыхадняў раз’ятраным шэрым позіркам.

– Ну што, дапамаглі вам, панове, вашыя канфедэраты?

Лёднік і Пранціш сціпла маўчалі.

Паколькі наўрад за тыя хвілі, што яны сюды дабіраліся, светлы дзень мог змяніцца на бяззорную ноч, выходзіла, што яны пад зямлёй. Сцэну магнацка-здрадніцкай драмы асвятлялі свечкі ў простых шкляных ліхтарах, а вокнаў за парцьерамі, што завешвалі сцены з грубай, пазелянелай ад часу цэглы, проста не мелася.

І дзвярэй не мелася. Вырвіч скасавурыўся: гэта быў не асобны пакой, а хутчэй ніша ў калідоры, па якім хтосьці увесь час швэндаў, і ўсё нагадвала полацкія сутарэнні, толькі выкладзеныя не з шэрых каменных пліт, а з цэглы. Дзеля ягонай светласці падскарбія ў закуток кінулі на падлогу мядзведжую шкуру, завесілі сцены габеленамі з батальнымі сцэнамі, але гэта мала змяніла пракаветныя, прапахлыя цвіллю, вільготныя катакомбы.

Але вось што нечакана – паміж габеленамі Вырвіч заўважыў выкладзены смальтай на кладцы праваслаўны крыж з надпісам на грэцкай унізе «Памажы, Божа, рабе тваёй Варвары». Слізнуў вокам па сценах больш уважліва: вунь там, здаецца, краёчак фрэскі... Ці не пры ўдаве кіеўскага князя Варвары ўсё гэта рабілася? Ля дальняй сцяны ў прыцемку вымалёўвалася каменнае ўзвышэнне, якое Пранціш адразу прыняў за прынесены для князя камод. Алтар? Падобна, тут была капліца! Рука сама пацягнулася перахрысціцца.

– Вось што клятыя бунтаўнікі задумалі!

Падскарбій апусціў на маленькі драўляны столік забраны ў Вырвіча ліст, і цяпер ягоны пагляд быў ужо больш лагодны.

– Што ж, за такія звесткі вам можна тое-сёе дараваць. Але як вы мяне расчаравалі, нягоднікі! – пан Антоній гаварыў адрывіста і важка, і лепш было яму не пярэчыць – пра круты характар падскарбія расказвалі страшныя байкі. – Ну з цябе, драгун, што ўзяць! Абы шабляй махаць – купіўся на прыгожыя словы! Айчына, воля, чысціня веры! Вы ж самі дысідэнты, праваслаўныя – чаго ж пайшлі да тых, хто вас правоў пазбаўляе? Не да слуцкіх канфедэратаў, адзінаверцаў? Тут, на Тураўшчыне, між іншым, калі перапіс быў, людзі ў большасці заявілі, што уніі не хочуць. Наадварот, жаляцца, што цэркваў праваслаўных няма, святароў не даюць... І цяпер што, ягонай вялікасці такіх вынішчаць пад корань? Каб расейцы за ягоных падданых заступаліся, нас вінавацілі ў жорсткасці?

Тызенгаўз узняўся з крэсла і, хутаючыся ў футра, пачаў нервова тупаць туды-сюды, спыніўся перад Лёднікам і тыцнуў пальцам яму ў грудзі.

– А ты! Пра-фе-е-сар! «Вох, як я мару пра айчынную медыцынскую акадэмію!» – перадражніў падскарбій. – Грошай табе адваліў – едзь, пераймай досвед, запрашай людзей на працу... А ён – у інсургенты! Далей дзяржаву развальваць!

Вырвіч не вытрымаў:

– Вашамосць, яснавяльможны князь, Лёднік ніколі не хацеў далучыцца да барскіх канфедэратаў! Ён і мяне адгаворваў! Гэта я яго змусіў, толькі я вінаваты!

Доктар тут жа ўпарта зрабіў крок наперад:

– Не слухайце яго, вашамосць! Я сталы чалавек, і сам адказваю за свае ўчынкі!

Але князь гнеўна абарваў абодвух, і давай далей шылам вышываць. Але, выкрычаўшыся, трохі супакоіўся.

– Цяпер хвасты падціснулі, назад просіцеся... Былых паплечнікаў здаеце... Значыць, і мяне ў свой час зноў здасцё! Ваша шчасце, пан Жылібер напісаў мне, што вас змусілі з’ехаць абставіны, а сам ён не супраць прыехаць сюды, калі ў нас скончыцца «хатняя вайна». Ён на дзіва добра пра цябе адзываецца, Лёднік!

Пан Антоній задумліва пагойдваўся, заклаўшы рукі за спіну, і, відавочна, вырашаў лёс правінавачаных. Цені ад свечак варушыліся на сценах, быццам старажытныя тураўцы вырашылі паназіраць за тым, што цяпер робіцца ў іхніх таемных сховішчах.

– Пад суд вас не аддам, хаця й давяраць важныя справы не рашуся. Але й дзіравае вядро можна для чагось у гаспадарцы прыстасаваць... Выбачайце ўжо, што не для пітной вады.

Падскарбій не паспеў агучыць, якім бачыць сумны лёс былых сваіх

пасланцоў. У калідоры хутка загрукалі абцасы, загучалі трывожна галасы... І перад капліцай у пякельным святле паходняў адны за аднымі пранеслі насілкі з мерцвякамі.

Нябожчыкі выглядалі страшна – наколькі можна было ў прыцемку агледзець, твары спухлыя, пачарнелыя, вочы вырачаныя...

Пранціш перахапіў пільны позірк доктара: той ужо, напэўна, вызначыў дыягназ і яшчэ больш пазмрачнеў. Што ж тут, у тураўскіх сутарэннях, творыцца? Няўжо й праўда ахвяры прыносяць якой пачварыне?

Пачулася нямецкая лаянка, і ў пакой уваліўся невысокі пузаценькі чалавек у парыку, камзоле з сіняй воўны, кароткіх штанах, белых панчохах і чаравіках з вялікімі срэбнымі спражкамі – толькі плюнуць аматару сармацкіх традыцый на такога немчука. Нямчук абціраў пот з ілба пакамечанай батыставай хусткай і бясконца паўтараў «Майн гот!»

– Што, зноў няўдача, пан Пфальцман? – скрозь зубы запытаўся Тызенгаўз.

Таўстун замахаў у роспачы рукамі.

– Не магу зразумець, у чым справа, вашамосць! Усё адладжана, праверана... Думаю, справа не ў механіцы, а ў хімічнай частцы!

Госць затараторыў лісліва, спрабуючы задобрыць пана.

– Але няхай яснавяльможны князь не хвалюецца, засталося прыбраць невялічкую пагрэшнасць! Я ўсё вылічу! Вы мне толькі знайдзіце, вашамосць, каго цяпер пасылаць на выпрабаванні... Спецыялістаў не засталося... Жаўнераў ці мужыкоў выкарыстаць не магу, веды патрэбныя. Я б... і сам паспрабаваў, але... Я ж не магу рызыкаваць усёй справай, бо без мяне ўсё заглухне... Як жа ж без мяне?

Голас Пфальцмана дрыжэў ад страху і жадання дагадзіць. Раптам ягоны позірк, які не адрываўся ад князя, што нервова хадзіў па пакоі, зачапіўся за постаці сведкаў размовы. Светлыя вочы немчука пашырыліся, вусны задрыжэлі.

– Ты... ты... Лёднік, ты тут? Н-навошта?

Радасці ў Пфальцмана было не больш, чым у маладога князя Іллі Астрожскага, якому паведамілі, што кароль памяняў яму нявесту, і замест гожанькай рахманай Барбары Радзівіл ён мусіць ажаніцца з ейнай старэйшай сястрыцай Ганнай, якая ўжо нарадзіла невядома ад каго двух байструкоў.

– Прывітанне, Якубе, – стрымана прамовіў Лёднік і не палез абдымацца з былым аднакурснікам па Лейпцыгскім універсітэце. Тым больш той таксама абдымкі не раскрываў. Вынаходнік Якуб Пфальцман добра засвоіў, што сустрэчы з герам Лёднікам ды ягоным высакародным сябрам панам Вырвічам для яго могуць закончыцца вельмі стратна. Вось і цяпер – занерваваўся, баіцца, што Лёднік зараз пасуне яго з месца галоўнага каралеўскага вынаходніка.

– Кажаш, няма каго пасылаць на выпрабаванні? – задумліва прамовіў Тызенгаўз. – Праблемы з хіміяй? Ну вось табе, Пфальцман, само неба паслала двух... спецыялістаў.

Цені на сцяне з выкладзенымі смальтай візантыйска-тураўскімі фрэскамі трывожна варухнуліся.

– Вы дазваляеце мне выкарыстаць гэтых людзей? – недаверліва-радасна прамовіў Пфальцман, і на душы Вырвіча зашкрэбліся вельмі нядобрыя прадчуванні, асабліва ў спалучэнні з успамінам пра пачарнелыя трупы.

– Даю гэтых паноў табе ў поўнае распараджэнне! – неяк вельмі жорстка, з

нядобрай усмешкай прамовіў падскарбій. Пфальцман расквітнеў, як сурэпка на градзе, але ўсё-ткі асцярожліва папытаўся:

– А калі з герам Лёднікам што здарыцца? Вы ж хацелі, каб ён дапамог з медычнай школай...

Пранцішу не спадабалася, што Пфальцман не ўсхваляваўся лёсам пана Вырвіча герба Гіпацэнтаўр, быццам толькі жыццё былога слугі Бутрыма мае каштоўнасць. Але яшчэ больш не спадабаўся адказ князя, які насмешна прамовіў:

– А мы палічым, што гэта Божы суд. Выжывуць – значыць, не ілгалі. Здохнуць – так здрайцам і трэба. Ubi culpa est, ibi poena subesse debet.

Драгун ішоў следам за доктарам па вільготных каменных норах, якія асвятляліся рэдкімі ліхтарамі. Няўжо пад усімі беларускімі гарадамі схаваныя такія кратавіны, поўныя злавесных таямніц? І ці не ёсць жыццё падземнае, з удзелам невядомых істот і іх таемных законаў, сапраўднай гісторыяй зямлі?

Між тым калідор з’яднаўся з больш шырокім – воз можа праехаць, і павёў уніз, каб лёд быў – дык саслізнулі б са свістам... Ліхтар у руках жаўнера, які ішоў першым, здаваўся балотным агеньчыкам, што можа завесці толькі ў дрыгву.

І раптам усе апынуліся ў вялізнай пячоры.

Яе зводы губляліся ў цемры, так што можна было ўявіць, быццам там грувасцяцца гаргуллі альбо звісае голле вечнага дрэва Ігдрасіль.

А ўнізе злавесна маўчала возера.

Яго чорныя воды люстравалі агні ліхтароў, быццам у Дантавым пекле, хаця пузаты Пфальцман аніяк не падыходзіў на ролю Вяргілія, які цягаў фларэнтыйскага паэта туды-сюды па тагасветных страхоццях. Аднак не было сумніваў, што менавіта куртатага вынаходніка месцічы лічаць чараўніком, а шматняк Грынька прыкмеціў у Лёднікавага аднакурсніка «сурокліваe вока».

Як бы Раіна Міхалішыўна, танклявая і прыўкрасная, з горкім ротам і ветранымі валасамі, праспявала тут арыю Эўрыдыкі!

Але Вырвіч не змог стаць Арфеем і вывесці каханую са змрочнага царства.... І кроілася сэрца, і перахоплівала горла ад таго, што над чорнымі бяздоннымі водамі мсцілася белая танклявая постаць... Бывай, прынцэса мая...

А ў возеры плавала менавіта тое, з-за чаго, падобна, і апынуліся тут нявольныя шпегі, з-за чаго князь Гагарын гнаў сюды свой полк, а Антоній Тызенгаўз таемна сядзеў у заняпалым мястэчку заміж таго, каб пры двары ў Варшаве распрацоўваць тактыку і стратэгію вайны з канфедэратамі.

Напачатку гэта можа было прыняць за вялізную жалезную бочку. Але ў яе бакі ўрэзалі ілюмінатары, як на караблі. Да адкрытага люка, падобнага да адкрытай пашчы, вялі з берага маскі. Тырчэлі незразумелыя трубы і штось падобнае да плаўнікоў. Новенькія шрубы паблісквалі, як перліны на сукенцы прыдворнай дамы. Над збудаваннем ганарыста ўзвышалася сагнутая труба са шклом, як у тэлескопе – нібыта вялізнае пагрознае вока. Два мужыкі, якія штосьці падбівалі ў мастках, паглядалі на д’ябальскую пачвару з нянавісцю і страхам – гэтак жа, як і на паноў-чараўнікоў.

– Вадзяны змей... – прамармытаў уражаны Пранціш.

Але неверагоднага ў гэтым не было. Калісьці яны сустрэлі Пфальцмана, які вёз у Слуцкі замак да Гераніма Радзівіла жалезную чарапаху – адмысловую машыну, узброеную гарматамі, якую рухала пара. А тут таксама гарматы маюцца!

Вунь, тырчаць іхнія тупыя пысы... Значыць, вось хто абстрэльваў з чыстага поля канфедэратаў ды расейцаў! Але як такі вялікі карабель ніхто не заўважыў?

– Ты ведаеш, Якубе, што Леанарда да Вінчы не захацеў распавядаць пра свае вынаходніцтвы для плавання пад вадой са словамі: «Людзі занадта злыя і выкарыстаюць гэта самым кепскім чынам»? – сур’ёзна зазначыў Лёднік.

Дык вось што! Гэтая штуковіна плавае пад вадой? Ну тады ясна, чаму яе не заўважылі...

– Ты сам, Баўтрамеюс, любіш паўтараць, што ўсё – лекі, і ўсё – атрута, – з прыхаванай крыўдай прамовіў Пфальцман. – Я проста ў чарговы раз зрабіў тое, што нікому не ўдалося! Так што твае словы, мой сябар, магу аднесці на рахунак звычайнай зайздрасці.

Бутрым прыкусіў губу. Пранціш дакладна ведаў, што той сапраўды трохі зайздросціць аднакурсніку, гэтаму смешнаму пузатаму чалавечку, які бярэцца за невыканальнае і дзёрзкае і здзяйсняе. Але Чорны Доктар не мог не дадаць і атруты:

– Я веру, што ты многае ўдасканаліў, сябар мой. Але яшчэ сто пяцьдзясят год таму, пры ангельскім каралі Якабе, галандзец Карнэліус Дрэбель катаў у Тэмзе ўсіх жадаючых на сваёй падводнай пасудзіне. Нават кароль плаваў... Казалі, Дрэбель пабудаваў урэшце падводны карабель, у якім магло змясціцца дваццаць чатыры чалавекі і які апускаўся на пяцьдзясят сажняў ад паверхні...

– Хопіць і чатырох метраў! – раздражнёна кінуў Пфальцман – відаць, ягоная канструкцыя глыбей не сягала.

– А рухавік, падобна, звычайныя вёслы, як у Дрэбеля? – задумліва прамовіў Баўтрамей, азіраючы вадзянога змея, быццам каня на кірмашы.

Пфальцман надзьмуўся, падобна гаспадару, дачку якога абмяркоўвае прыдзірлівая радня жаніха: і ходзіць крыва, і сама крыклівая.

– Пакуль іншага не прыдумаў ніхто. Пад вадой паравы рухавік не прыстасуеш. Затое вёслы рухаюцца аўтаматычна, дастаткова двух чалавек круціць падважнікі. І сістэма пагружэння незвычайная – я прыдумаў адмысловую помпу... У баласныя цыстэрны вада прасочваецца скрозь алавяныя пласціны з маленькімі адтулінамі... Ну, сам зараз убачыш.

Значыць, іх пусцяць унутр вадзянога змея! Нягледзячы на прыкрыя абставіны, вочы Полацкага Фаўста фанатычна загарэліся, дый Пранцішу цікава было аж да віску.

Між тым на беразе падземнага возера гуў невялікі порт. У прыцемку, які разганялі ліхтары ды паходні на адмысловых слупах, можна было разгледзець, як грувасціліся горамі мяхі, высіліся складзеныя бярвенні, шнырылі рабочыя з гружанымі калёсцамі. Проста над падводным караблём навісала канструкцыя, падобная да партавога крана: з жалезнай бэлькі спускаўся таўшчэзны ланцуг з крукам.

А яшчэ вакол стаяла ўзброеная варта.

Вырвіч падумаў, што недарэмна мужыкі глядзяць так ненавісна і са страхам, бо гэта ўвязвалася з расповедамі шматняка Грынькі пра ахвяры вадзянога змея: напэўна ж, тых няшчасных, якіх сагналі сюды дзеля чорнай работы, трымалі, як на катарзе, нікуды не выпускаючы, каб захаваць таямніцу.

Пфальцман падаў знак, і мужыкі, што рапаравалі драўляныя перакладзіны,

таропка вызвалілі шлях.

Масткі пружынілі пад нагамі, быццам злаваліся, што іх турбуюць.

Услед за Якубам Пфальцманам шпегі асцярожна зайшлі, прыгнуўшыся, у вадзянога змея. Вырвіч заўважыў краем вока, як мужыкі плююцца ды хрысцяцца ім услед. Павевы Асветніцтва тут сустракалі шчыльна зачыненымі шыбамі.

Унутры змея было не дужа прасторна, амаль як у Жалезнай Чарапасе, у якой калісьці ездзілі па Слуцку, палохаючы месцічаў. Але, па сцверджанні Пфальцмана, сюды шчымілася каманда ў шэсць чалавек. У святле ліхтара бачылася, што сцены і знутры не з дрэва, а металічныя, і Вырвіч мог прысягнуць, што Пфальцман прыдумаў адмысловы сплаў.

А вось і гарматы... Падобна, што яны прыцэльваліся з дапамогай гэтай трубы са шклом. Лёднік калісьці распавядаў Вырвічу, яшчэ студыёзусу, пра камеру-абскуру, вядомую ў часы Арыстоцеля, і як з дапамогай сістэм люстраў шалбер Доктар Дзі дэманстраваў вогненны меч, што нібыта ўсё разразаў, як масла. Так што дзеянне трубы, якая паказвала ўсё, што адбываецца наверсе, Вырвіча не здзівіла.

Пасярэдзіне змея грувасцілася прылада, падобная да алхімічнага тыгля – атанора, з перагоннымі кубамі ды колбамі. Лёднік ледзь носам па тых колбах не вадзіў, тады выпрастаўся і са здзіўленнем папытаўся ў сябра:

– Ты што, награваеш салетру і такім чынам здабываеш кісларод?

Пфальцман важна хітнуў галавой.

– Менавіта так. Нам трэба, каб падводны карабель мог праплысці пад вадой як мага далей. У мінулым годзе, пакуль не перапыніліся на зіму, здавольваліся парай гадзін – больш без усплыцця каманда не вытрымлівае. Але ягоная вялікасць мае важныя планы на маё вынаходніцтва, дзвюх гадзін мала. Вось і... эксперыментую. Праўда, сістэма недасканалая, пачалі няшчасныя выпадкі здарацца...

Дык вось адкуль пасінелыя трупы на насілках! Сплылі падводныя мараходы на вадзяным зміі ў чысцец... Задыхнуліся ды атруціліся...

– Ты што, людзей адпраўляў пад ваду дыхаць неправераным рэчывам?

Лёднік быў угневаны, а Пфальцман толькі няўважна паціснуў плячыма. І

Пранціш зразумеў, што гэты бяскрыўдны з выгляду чалавечак такі самы, што і заснавальнікі Таварыства прагрэсіўнай медыцыны з Манпелье. І дзеля навукі можа ўмарыць не аднаго няшчаснага...

– Няўдачы – неабходныя этапы на шляху да добрага выніку, хіба не ведаеш, – пацвердзіў высновы драгуна гер Якуб.

– Нават калі гэтыя этапы – людскія жыцці? Калі ты навучыўся па трупах да вышынь навукі караскацца?

Пфальцман пазіраў на Лёдніка недаўменна, як дзіця, якому патлумачылі, што кацяня млее зусім не ад шчасця, калі яго доўга ціскаць:

– Я ж нікога назнарок не забіваю. Наадварот, стараюся наладзіць бяспеку. Спадзяюся, ты ў гэтым дапаможаш... У механіцы я лепшы, але ў хіміі табе роўных мала.

Вынаходнік ляпнуў даланёй па бліскучым баку тыгля, быццам той быў неслухмяным дзіцем.

– Не магу даўмецца, што не так, чаму час ад часу настае атручванне. З

кароткіх паходаў карабель вяртаецца без перашкодаў. А як толькі больш за дзве гадзіны апарат працуе – бяда... Прычым у лабараторных умовах – усё нармальна.

Лёднік сцяў зубы – праблема бязвінных ахвяраў у імя навукі была для яго асабліва балючай, ведаў за сабой грэх, і пачаў засяроджана вывучаць апарат для выпрацоўкі з салетры кіслароду. Пранціш разумеў, што ад таго, ці разбярэцца доктар з непаладкамі, залежалі іх жыцці. Было неахвота паміраць у тоўшчы халоднай веснавой вады, зняволенымі ў жалезнай бочцы, задыхацца, сінець... І добра, калі пахаваюць па-хрысціянску, а можна ж і на дне застацца навечна разам з клятым зміем... У канвенце Менскага езуіцкага калегіума шкаляры расказвалі адзін аднаму па начах легенду пра цмока, які жыў у пячоры менскай Высокай гары. Яго забіў жаніх прыгажуні, прызначанай у ахвяру пачварыне, але й сам быў смяротна паранены. Рыцара ў крышталёвай труне апусцілі на дно Свіслачы разам з забітым цмокам. І з моста, што ў Татарскім Канцы, можна пабачыць праз зеленаватую свіслацкую ваду рэбры таго цмока і бляск труны...

Пранціш з сябрам-гарбунком па мянушцы Вараня таксама бегалі глядзець таго цмока і крышталёвую труну, і, здаецца, штось угадвалі празміглівую плынь. А раптам у гэтай легендзе адлюстравана трагічная гісторыя пра выпрабаванне першай падводнай лодкі на нашай зямлі? Прыдумаў у часы князя Глеба Менскага мясцовы ўмелец падводны човен, разам з ім патануў, ды так і застаўся на тваністым дне, у сваім чоўне, што ператварыўся ў саркафаг...

Пранціш змрочна пастукаў кулаком у жалезнае чэрава вадзянога змея, злавесна загуло рэха.

– Колькі людзей, гер Пфальцман, вы страцілі падчас эксперыментаў?

Чарадзей з суроклівым вокам паморшчыўся, быццам Пранціш груба парушыў правілы паводзінаў у шляхецкім таварыстве. Нягжэчнае пытанне...

– Не больш за тузін, пан Вырвіч. Самае прыкрае – пацярпелі найбольш дасведчаныя. Так што вы якраз дарэчы з’явіліся.

Лёднік змрочна маўчаў, зазіраючы ў перагонныя кубы, і не выказваў палкага жадання адправіцца ў падарожжа.

– А ты, Баўтрамеюс, змяніўся, я гляджу. Заўсёды ж першы кідаўся ў незвычайныя доследы, сам прасіўся паўдзельнічаць, да механізмаў любых ірваўся, як курэц да табакі. Відаць, адышоў ты апошнім часам ад навукі, перагарэў...

За фальшыва-спачувальным тонам немчука разлівалася вядро атруты.

Лёднік на пад’юджванне не паддаўся, як не чуў, абнюхваў сабе ды абмацваў прыладу, а потым уладна прамовіў:

– Мне трэба правесці дасканалыя лабараторныя даследаванні тае сумесі, якую ты выкарыстоўваеш для атрымання кіслароду, Якуб. Мяркую, памылка менавіта ў прапорцыях ды якасці рэчываў. Хаця б тыдзень папрацаваць з рэагентамі...

Круглы твар Пфальцмана зноў выпраменьваў задаволенасць жыццём.

– Лабараторыя наверсе, калі ласка. Але пан Тызенгаўз прызначыў выпрабаванні пазаўтраму, так што ў вас, сябры мае, адзін дзень на падрыхтоўку. Уражанні ад плавання, абяцаю, будуць незабыўныя!

Вось у гэтым Вырвіч не сумняваўся. Галоўнае, каб тыя ўражанні былі не апошнімі ў ягоным жыцці.

Дарэмна Лёднік абураўся, што так мала часу – усё было вырашана за іх... З’едлівыя прапановы Вырвіча падзяліць з імі гонар падарожжа Пфальцман рашуча адмёў – нават занерваваўся... Ясна, больш за ўсё на свеце баіцца, што яго змусяць выпрабаваць сваю душагубку на сабе. Таму адправіць на смерць каго заўгодна, абы не самому...

На беразе чорнага возера, якое ніколі не люстравала сонца, узброеныя жаўнеры пільна назіралі за тройцай даследчыкаў. Жалезны змей, таемная зброя караля Рэчы Паспалітай, ахоўваўся, як скарбніца. Рэха крокаў па драўляных мастках гублялася пад цёмнымі зводамі.

– І як такая вялізная пячора ўтварылася? – вырвалася ў Пранціша.

– У гэтай мясцовасці лінія сутыкнення зямных пластоў, – ахвотна патлумачыў Пфальцман. – Кожнае стагоддзе – моцныя землятрусы. У вашай краіне такія толькі тут здараліся. Вось падчас аднаго з такіх землятрусаў, ды з дапамогай падземных вод і ўтварыліся пустоты. Мясцовыя жыхары пра іх здаўна ведалі. Мой мясцовы памочнік Зыдар – на жаль, ён... стаўся сёння ахвярай навукі, запэўніваў, што гэтыя пячоры скарыстоўвалі ўладары Турава як асабістае сховішча. Таму й трымалі ўваход у яго ў таямніцы. Зыдар казаў, што тут існуе легенда пра калодзеж нейкага вашага князя...

– Тураў калодзеж, ці што? – удакладніў Вырвіч.

– Магчыма, – адмахнуўся Пфальцман, якому было начхаць на мясцовыя звычаі і імёны мясцовых князькоў. – Дык вось, у легендзе расказваецца пра калодзеж з некалькімі днамі, пад апошнім з якіх схаваныя сусветныя воды. І праўда, уваход сюды і быў замаскіраваны пад калодзеж. І дно мелася не адзінае. Пліта паварочвалася, вада адводзілася ўбок, і адкрывалася лесвіца сюды. А мы выкапалі асобны ўваход, шырокі, каб завозіць матэрыялы, і пабудавалі над ім мануфактуру.

Лёднік уважліва азіраўся наўкол.

– Сапраўдная пячора Цыклопа... А як карабель трапляе ў раку?

– З возера – падводны праліў проста ў Прыпяць.

Пфальцман няспешна дастаў з кішэні залатую табакерку з вензелем Станіслава Аўгуста, ухапіў табакі, уцягнуў носам, са смакам чхнуў, абцёрся карункавай хусткай.

– Праліў перакрываецца металічнымі кратамі, так што мы ў бяспецы. Але ў Прыпяць вы не паплывеце. Усяго толькі пратрываеце пад вадой на месцы некалькі гадзін, каб праверыць, як працуе ачышчальнік паветра. Карабель будзе пачэплены на ланцуг, калі што – мы вас выцягнем.

Вось табе маеш... А Вырвіч пачаў было планаваць, як яны з Лёднікам уцякуць разам з Жалезным змеем, як калісьці з’ехалі са Слуцкага замка на Жалезнай чарапасе. Не дурныя гаспадары, каб дапусціць такую магчымасць...

– А колькі сажняў тут да дна ў самым глыбокім месцы? – удакладніў Лёднік.

– А хто яго ведае! – светлыя вочы Пфальцмана пазіралі бязвінна, як у патомнага гіцаля. – Ля таго берага, відаць, расколіна ўтварылася падчас землятрусу. Але вы не хвалюйцеся, у тую дзірку апускацца не трэба, дый карабель не вытрымае. Будзеце тут, ля берага, там неглыбока.

Па дарозе наверх вочы шпегам не завязвалі. Навошта? Аховы хапала, выпускаць іх ніхто не збіраўся. Затое лабараторыя ў фальшывай мануфактуры

абсталяваная – універсітэт пазайздросціць... Доктар адразу забразгаў рэтортамі-колбамі, правяраючы наяўнасць інгрэдыентаў, усё раскрытыкаваў, паслаў па рэчывы і інструменты, якіх яму не хапала... Ягоныя жаданні выконвалі бегма, быццам шчодра сыпалі Курцы-Рабцы адборнае зерне ў чаканні залатога яйка.

У той жа мануфактуры шпегам адвялі куточак, дзе пасяліцца, больш падобны да турэмнай камеры. Нешта апошнім часам такая абстановачка падазрона зрабілася традыцыяй. І зноў шаблі адабралі... Толькі кляты Альбукасісаў шлем пакінулі, які доктар, не пачырванеўшы, выдаў за старажытную астралябію, каторая, як гаворыцца, сама ўсё мерае, было б што мераць.

– Самы час уцякаць з гэтай пячоры Цыклопа, але ж не дадуць, – прашаптаў Пранціш Лёдніку, калі яны на нейкі час засталіся ў сваім пакоі самнасам. Шаптаў – бо маглі падслухоўваць. Чорны Доктар толькі хмыкнуў:

– Адзінае выйсце – удала правесці выпрабаванне, каб зразумелі, што мы патрэбныя... А там будзе відаць...

Вырвіч кінуў на тапчан патрапаную шапку, у якой яго адправілі шпегаваць на князя Багінскага – насіў ён горшыя, насіў лепшыя, аблезлым собалем шляхціца-шарачка не здзівіць, а нашчадка Палямона – не прынізіць.

– А як ты думаеш, што было ў лісце, які Ватман нам падсунуў? Вунь Тызенгаўз як узрадваўся! А там, напэўна ж, фальшывыя звесткі пра канфедэрацкія войскі... Выкрыюць – і капцы нам...

– Самая добрая мана – тая, дзе ёсць дамешак праўды... – Лёднік стамлёна ўлёгся на свой ложак, заплюшчыўшы вочы – адбіты бок яшчэ балеў. –

І я ніколькі не здзіўлюся, калі дзеля таго, каб Тызенгаўз нам паверыў, адправяць на гібель пару дзясяткаў няшчасных канфедэратаў, уся віна якіх толькі ў тым, што вайскаводцам не шкада імі ахвяраваць.

– Думаеш, і сутычка на дарозе была не выпадковай? – Вырвіч усеўся на другі тапчан.

– Калі мы маем справу з Ватманам, у супадзенні і выпадковасці я адмаўляюся верыць, – горка прагаварыў Лёднік. – Думаю, ён адправіў за намі атрад з загадам схапіць здраднікаў, гэта значыць, нас, і адначасова хтось па ягонай волі папярэдзіў Тызенгаўза, што трэба ратаваць перабежчыкаў з каштоўнымі звесткамі. Усё праўдападобна, вось таму мы тут, а не ў вязніцы, як ворагі. Хоць не ведаю, у чым у нашым выпадку розніца.

Дзесьці за сцяной забразгаў метал аб метал – магчыма, кавалі рабрыну для Жалезнага Змея, а можа, ланцугі для яго ж.

– Чакай... Але ж нас лёгка маглі забіць альбо параніць! – уразіўся Вырвіч. – Тыя канфедэраты не прыкідваліся, яны й праўда лічылі нас здрайцамі і былі злыя, як харты.

– Ну, альбо Ватман высока цэніць нашыя баявыя здольнасці і ўпэўнены, што мы зможам сябе абараніць... – хмыкнуў доктар, – альбо – і гэта больш верагодна – ён нічога не меў супраць таго, каб нас і праўда добра прыклалі. Мая смерць прынесла б яму столькі радасці, што ён мог неяк дамовіцца са сваім прафесійным гонарам, калі заданне правалілася б.

Зжаваўшы вылучаны двум новым жыхарам таемнай мануфактуры хлеб і высербаўшы поліўку з плябейскіх гліняных місаў, шпегі раздзяліліся. Лёднік

выправіўся ў лабараторыю, а Вырвіч, праводзіўшы яго, пачаў вынюхваць што можна. Загаворваў з жаўнерамі, з мужыкамі, якіх сагналі сюды дзеля чорнай працы. Падслухоўваў... Падлабуньваўся да Пфальцмана, адвешваў яму кампліменты вагой са званы Свята-Духава сабора... Нават распіў з герам Якубам па чарачцы вішнёвага лікёру, што развязала вынаходніку язык.

І выходзіла, што прызначанае так хутка выпрабаванне карабля было не капрызам падскарбія. А проста князь Гагарын настойліва патрабаваў, каб яго пусцілі праінспектаваць мануфактуру, пагражаючы, што да Панятоўскага пасланы ганец ад самой імператрыцы Кацярыны, які прывязе на гэта дазвол. Падобна было, што Гагарын ведае пра таемнае возера і вадзянога змея куды больш за Багінскага – пэўне ж, былі і ў расейцаў тут шпегі. І вялікая верагоднасць, што слабы духам і залежны ад Кацярыны кароль падпіша любыя паперы, каб не выклікаць падазрэнняў і няміласці імператрыцы. А то з расейцаў станецца і войскі на штурм павесці – іх і так нагналі ў Рэч Паспалітую, як вазоў на кірмаш... Прыстойную падставу знойдуць заўсёды – прыкладам, выкрылі змову супраць таго ж Панятоўскага... Вось і абараняюць яго, небараку неразумнага, нат калі ён не просіць.

А таемную зброю аддаваць расейцам вой як не хацелася – а яны ж забяруць, прычапіўшыся, што парушана пагадненне пра колькасць каронных войскаў у Рэчы Паспалітай. Таму карабель вырашылі як мага хутчэй перагнаць па Прыпяці ажно ў Дняпро, да ўмацаванага сховішча. Зрабіць жа гэта сталася не так лёгка, бо расейцы расставілі людзей уздоўж ракі. Варта лодцы ўсплыць, каб памяняць паветра – гамон... У маскоўцаў загад – у любую падазроную трубу, што з ракі высунецца, страляць ды падымаць трывогу. Яшчэ і пасярод Прыпяці на чаўнах пільнавалі, усіх рыбакоў мясцовых змусілі дапамагаць. Узнагароду вялікую прызначылі таму, хто заўважыць у вадзе штось незвычайнае. А месцічы на Тызенгаўза злыя і на ягонага вадзянога змея, маўляў, людзі з-за яго знікаюць, дык і стараюцца.

Ноччу не паплывеш – без ліхтара ты сляпы, з ліхтаром – заўважаць. Адзінае – ісці на глыбіні, не ўсплываючы, так далёка, каб скончыліся пасты жаўнераў. Таму неабходна было наладзіць апарат для выпрацоўкі кіслароду.

І Лёднік наладжваў... Усю ноч шчыраваў, выгнаўшы з лабараторыі Пранціша, каб не раздражняў, ды яшчэ колькі разоў спускаўся да карабля. Вярнуўся ў іхні закутак толькі пад раніцу, зняможаны, змрочны... Паваліўся спаць – але дазволіў сабе толькі пару гадзін на сон ды колькі хвіляў на малітву... Вырвіч жа асвойваў «механічны бок»: Пфальцман па старой памяці цярпліва тлумачыў драгуну, як дзейнічае помпа для напаўнення цыстэрн, як рухаць вёслы... Але паспрабаваць на практыцы не дазволіў.

З лабараторыі ўвесь наступны дзень даносіўся такі смурод, што ўсе прусакі ды блохі, мусіць, выдахлі, калі яны тут вадзіліся. Поўнае нігрэда, карацей. Лёднік час ад часу пачынаў перхаць ды выбягаў на калідор, аддыхацца.

Самым падазроным было, што ні доктару, ні драгуну так і не далі магчымасці апрабаваць змея ў руху – апусціцца, усплыць... Пфальцман запэўніваў, што турбавацца не варта. Можа, з імі кагось пашлюць умелага?

А ў вольныя хвілі Чорны Доктар засяроджана маліўся, асабліва за здароўе рабоў Божых Саламеі, Аляксандра ды Сафіі, і чытаў канон сваім заўсёдным

заступнікам, святым пакутнікам Кіпрыяну ды Юстыніі, найлепшым абаронцам ад чарадзейства.

– Быў ты служкаю дэманаў напачатку, але Хрыстовым Багаяўленым вучнем выявіўся пасля... Ад чарадзейнага майстэрства адвярнуўшыся, багамудры, да спазнання Боскага, з’явіўся ты свету лекарам мудрэйшым... І сэрца маё, гноем грахоўным хворае, малітвамі тваймі ацалі...

А Пранціш яшчэ і пісаў вершы. Яны ліліся, як быццам спяшаліся спраўдзіцца на паперы перад тым, як паэт назаўсёды адправіцца ў халоднае бяздонне тураўскага калодзежа.

...Вада паглынае апошнія дні,
запальвае варта на вежах агні,
І князь старадаўні ўсё трубіць у рог,
склікаючы вояў, якіх не збярог.

І сніліся драгуну ў самым сэрцы старажытнага Турава то вогненны танец егіпецкай прынцэсы, то хуткія рухі тонкай рукі з заціснутым у пальцах вугалем, які пакідаў на чыстым палатне абрысы разумнага дзявочага твару з цёмнымі іранічнымі вачыма.

РАЗДЗЕЛ ДЗЯВЯТЫ

Пачвары тураўскіх сутарэнняў

Галілей назіраў праз удасканалены ім тэлескоп сонца, пакуль зусім не страціў зрок.

Шведскі хімік-фармацэўт Карл Шэеле каштаваў ды ўдыхаў усе рэчывы, якія вынаходзіў. Калі ён паспрабаваў адкрытай ім сінільнай кіслаты, то паспеў запісаць толькі, што яна мае смак горкага мігдалу.

Лонданскі доктар Уільям Старк апантана падбіраў дыеты для змагання з цынгой. То харчаваўся адным мясам, то адным хлебам, то мядовымі пудынгамі. Калі шаноўны эскулап у якасці дваццаць чацвёртай дыеты пераключыўся на сыр чэстар, шматпакутны арганізм здаўся, і містэр Старк адышоў у лепшы свет харчавацца амброзіяй і нектарам. Хаця, хто ведае, можа, смаліцы гарачай давялося небараку адсёрбнуць? Бо што занадта, то не здарова, як засведчыў полацкі доктар Баўтрамей Лёднік, калі ў мінулым годзе даведаўся пра смерць маладога лонданскага калегі.

Але й сам доктар Лёднік часцяком уяўляў з сябе апантанага. Вось і ноччу добра, што Пранціш пайшоў паглядзець, як там Бутрым, чаму доўга не вяртаецца з лабараторыі. Давялося ўскрываць замок, бо алхімік і выйсці за дзверы не можа, сінее ды хрыпіць, надыхаўся нейкай гадасцю... А пасля яшчэ й абураўся – навошта драгун дзверы ламаў, маўляў, нічога страшнага, эксперымент, усё было пад кантролем...

Карацей, у дзень выпрабавання Чорны Доктар выглядаў так, што было зразумела, чаму слугі дый некаторыя шляхцюкі пры поглядзе на яго жагналіся, шапталі пацеры ды скрыжоўвалі пальцы. Вочы запалі, дзюбаты нос драпежна завастрыўся, чорныя патлы звісаюць да плеч, у чорнай замшавай куртцы і нагавіцах, выдадзеных падводным падарожнікам, хударлявы і выпрастаны, як меч... Дакладна нагадвае злога чарадзея. Асабліва побач з невысокім, але ладным блакітнавокім светлачубым драгунам...

А той драгун глядзеў на Жалезнага змея, які ляжаў на бэльках над чорнай вадой, адкрыўшы пашчу дзвярэй, і чамусьці не меў п’янкога прадчування прыгодаў на сваю чубатую галаву, якое звычайна змушала то лезці ў логвішча пачвары ў Дракошчыне, то сунуцца ў полацкія сутарэнні...

За спіну змея быў зачэплены той самы крук на канцы ланцуга, які спускаўся з партовага крана. Гэта да прыкрасці нагадвала старога цмока ў Дракошчыне. Калі Пранціш гераічна таго забіў, яшчэ здзіўляючыся, чаму пачвара не бароніцца,

пабачыў, што няшчасны звер быў надзейна прыкаваны.

Няшмат прыгожага ў бойцы, калі хтось з супернікаў на ланцугу.

А тут яшчэ і Лёднік выбрыкнуў: упёршыся позіркам у Тызенгаўза, заявіў:

– Яснавяльможны князь, прабачце за дзёрзкасць, але ў мяне ўмова. Я спушчуся пад ваду адзін, без пана Вырвіча.

Пранціш ажно захлынуўся ад абурэння, а Лёднік працягваў сваё: хоча адправіцца без памочнікаў. Вырвіч угледзеўся ў напружанае аблічча былога свайго слугі і з прыкрасцю здагадаўся: значыць, доследы доктара не цалкам удаліся, не ўпэўнены доктар у тым, што яны не задыхнуцца... Вось і абражае маладзейшага сябра недаверам. Ён што, верыць, што той застанецца?

– Вашамосць, яснавяльможны князь, не слухайце пана Лёдніка...

Але пафасныя заявы Пранціша перарваў пан Антоній:

– Вядома, у змаганні за ўласнае жыццё ў кожнага прачынаюцца нечуваныя сілы і бліскучыя ідэі. Але штосьці мне падказвае, доктар, што ты будзеш яшчэ больш высільвацца, калі трэба ратаваць не толькі сябе, але і пана Вырвіча. Абодва на карабель! Ці гвалтам запхнуць?

І ўжо калі Лёднік ступіў на драўляныя масткі, якія пакорліва загайдаліся, Тызенгаўз жорстка дадаў:

– Дарэчы, мы падымем вас на паверхню толькі заўтра раніцай.

Лёднік пры ўсім сваім уменні валодаць сабою ледзь не спатыкнуўся і

рэзка павярнуўся да падкаморага.

– На столькі часу мы не разлічвалі, вашамосць! Вытрымаць там суткі, не абнаўляючы паветра, немагчыма!

Нават Пфальцман неяк сумеўся, збляднеў, відаць, яскрава ўявіўшы пасінелыя трупы былога аднакурсніка ды ягонага маладога паплечніка на ўсё тых жа насілках. Пранціш толькі ганарыста закінуў галаву: Вырвічы на смерць заўсёды йдуць без нараканняў! А падскарбій шырока ўсміхнуўся, як выскаліўся, і дадаў з фальшывым пафасам:

– Я веру ў твой геній, Баўтрамей Лёднік! Ты справішся! Ты ж не хочаш, каб загінуў у пакутах твой сябрук пан Вырвіч, дый сам хочаш вярнуцца да сям’і? Вось і прыдумай, як вам дыхаць у бліжэйшыя суткі. Абсталяванне для цябе падрыхтавалі. Прыдумаеш – усё, што натварылі, будзе забытае, і кароль вас шчодра ўзнагародзіць. А каб вы не намагаліся ўсплысці раней часу – дык механізм усплыцця адключаны, і дзверы звонку замацуем.

Тут абыходзіліся тым жа метадам, якім суровыя бацькі вучаць дзяцей плаваць, кідаючы ў ваду. Калі дзіця не слабое – выплыве.

Светлавокі жаўнер, падобны да рыбіны, зачыніў за выпрабавальнікамі круглыя дзверы са злавесным скрыгатам, як вечка труны, і нат выраз твару ў яго быў, як у прафесійнага трунара: з лёгкім фальшывым спачуваннем. Лодка загайдалася Харонавым чоўнам – бэлькі дасталі, і жалезную пасудзіну пацягнулі ўніз цыстэрны, загадзя напоўненыя вадой. Гэтак труну павольна апускаюць на пасах у глыбокую магілу. Дзесьці наверсе грымеў, раскручваючыся, ланцуг.

Змей па-вар’яцку марудна пагружаўся і пагружаўся, так што Вырвічу на нейкі час падалося, што яны патрапілі ў тую бяздонную расколіну, пра якую казаў Пфальцман. І так і будуць заглыбляцца, пакуль анёлы не ўструбяць, і не прачнецца ў нетрах акіяна вялізны змей Ёрмунганд, сын бога Локі і валатоўны, і

ад ягоных рухаў выплюхнуцца воды і затопяць сушу, і пойдуць жывыя на апошні суд... І падымецца з бездані акіяна карабель Нагльфар, створаны цалкам з пазногцяў памерлых...

І раптам лодка скаланулася ад глухога ўдару, змей перастаў пагойдвацца... Ясна, леглі на дно. Колькі ж над імі сажняў чорнай вады? Два сажані? Тры? Усе пяць?

Лёднік запаліў прымацаваную да століі адмысловую швейцарскую алейную лямпу, падобную да шкляной трубкі, з пустым унутры кнотам – найноўшае вынаходніцтва, якое адно й мусіла змагацца з пякельнай цемрай. Вырвіч пастараўся выкінуць з галавы скандынаўскую жудасць пра Ёрмунгандаў ды Нагльфараў, пачутую ў Манпелье ад аднаго нарвежскага карабельнага доктара.

За маленькімі круглымі вокнамі – кожнае ў дзве далоні – спляталіся, як у блёкаце, чорна-зялёна-юлёвыя цені... Пранцішу падалося, што ў адно з акенцаў зазірае празрысты твар Раіны Міхалішыўны, і яе светла-зялёныя русалчыны вочы глядзяць з нетутэйшай тугою, а тонкія пальцы гладзяць шкло...

Вырвіч страсянуў галавой – не да твару шляхціцу ў час смяротнай небяспекі відзежамі паглынацца... Дзейнічаць трэба! Але Лёднік, заміж таго, каб штось рабіць, стамлёна асунуўся на падлогу, абапершыся спінай аб кляты апарат для выпрацоўкі кіслароду, з адчаем стукнуў кулаком у жалезную падлогу і вылаяўся на лаціне.

– Я ж казаў, пан Вырвіч, што прыношу тым, хто побач, адны няшчасці... Ну навошта ты дзесяць год таму па дарозе на Валожын купіў мяне за шэлег! Усё з-за мяне... І ў Манпелье ты ледзь не загінуў, і цяпер тут апынуўся... Вось у падобныя моманты я востра шкадую, чаму бацька мала біў мяне па галаве, так, што не адбіў мазгі, і я заміж сумленнай працы гарбара ўдарыўся ў навуку, і цяпер усім ды кожнаму карціць мяне скарыстаць!

Лёднік зноў стукнуў кулаком у падлогу, так, што падалося, зараз праб’е. А што – Чорны Доктар здатны на ўсялякія штукарствы.

– Навалач! Невукі! – гэта ўжо, відаць, на адрас падскарбія ды Пфальцмана. – Нават калі я адладжу апарат для выпрацоўкі кіслароду – гэта нас не выратуе...

– Чаму? – пракаўтнуў сліну Пранціш. Лёднік, сціскаючы ў руцэ медальён з пасмачкамі валасоў сямейных, адказаў роўным, як дошка для труны, голасам:

– Таму што за суткі... а дакладней, куды раней, мы задыхнемся ад тых атрутных рэчываў, якія вылучаюцца пры дыханні. А праводзіць хімічныя доследы ў герметычным памяшканні – гэта ўвогуле самазабойства!

Але Вырвіч герба Гіпацэнтаўр, чые продкі біліся з тэўтонцамі пад Грунвальдам, з татарамі на Сініх Водах, з туркамі пад Хоцінам і з маскоўцамі пад Воршай, не мог проста так здацца і чакаць смерці! Вунь з полацкіх сутарэнняў выбраліся – а тут усяго некалькі метраў вады. Праўда, халоднай, што пачынала ўжо адчувацца. Недарэмна ім кінулі ў карабель футры... А амаль усё астатняе месца займала начынне, перанесенае з лабараторыі. Нават стосы кніг паклалі... Даследуй, не хачу.

Пранціш абшарыў карабель, спрабуючы знайсці месца, адкуль можна выслізнуць... Дарэмна. Вокны малыя, дзверы надзейна закаркаваныя, сцены не праб’еш – дый хутчэй патонеш, чым выплывеш... Падважнік помпы, якая мусіла адкачваць з цыстэрнаў ваду, увогуле адкруцілі ды вынеслі. Спробы зрушыць з

месца механізм, які кіраваў вёсламі, прынеслі яшчэ адно невясёлае адкрыццё – тыя, хто пасылаў сюды шпегаў, прадбачылі, што яны могуць паспрабаваць разгайдаць човен, неяк сплысці... Так што вёслы былі замацаваныя дзесьці звонку. Надзея на гарматы таксама растала: хто ж пакіне падазроным асобам магчымасць стрэліць? Карацей, яны з Лёднікам сядзелі бездапаможныя, як жукі ў слоіку.

А ціха як... Толькі дзесь нібыта вада крапае. А не дай Гасподзь, выявіцца дзюрка? І зараз сюды пацячэ вада, і патроху запоўніць іхнюю бляшанку. Ці патануць, ці задыхнуцца... Выбар багаты, як на Ракаўскім кірмашы.

Вырвіч зірнуў на доктара... Паміраць усё-ткі не хацелася. Лёднік падняў галаву, напружана ўгледзеўся скрозь прыцемак у аблічча свайго былога гаспадара, нібыта вырашаў штосьці вельмі важнае, з сілай правёў далонньмі па выснажаным твары і ўзняўся, выпрастаны і напяты.

– Што ж, на горшы выпадак я мог бы паспрабаваць увесці нас у стан кататоніі – пры ім расходуецца зусім мала кіслароду. Але гэта вельмі небяспечна, і практыкі малавата. Можна было б проста загасіць лямпу, не траціць паветра на доследы, легчы ды чакаць, колькі пражывем... Але, баюся, нават калі здарыцца цуд, і мы выжывем, нас зноў адправяць на дно, ды яшчэ надаўжэй. Таму зраблю, як належыць навукоўцу.

Пранціш цалкам быў згодны, што лепей брацца за колбы, чым ужываць неправераныя магічныя метады, кшталту ўвядзення ў кататонію, штучны паралюш. Нават калі дастануць жывымі – могуць прыняць за мёртвых дый прыкапаць ціхенька, каб шуму не было...

Ліцвінскі Адысей, які патрапіў усё-ткі паводле Гам ера ў царства Аіда, не зважаючы на холад, скінуў куртку, падкасаў рукавы кашулі, звязаў доўгія валасы ў хвост, абарваўшы з курткі скураную тасёмку. Пранціш таксама падрыхтаваўся дапамагаць у доследах. Лёднік засяроджана кіўнуў:

– Памолімся...

Стаў на калені, і Пранціш апусціўся побач, на халодную металічную паверхню:

– Памілуй мяне, Божа, дзеля вялікай міласці Тваёй, і дзеля мноства шчадротаў Тваіх, ачысці няправату маю. Зусім абмый мяне з няправаты мае, і ад грэху майго ачысці мяне. Бо няправату маю я знаю, і грэх мой перада мною ёсць і цяпер...

Што ж, Гасподзь нават з чэрава кіта дастаў прарока Іёну...

А потым Чорны Доктар узяўся за колбы-перагонныя кубы, адрывіста прагаворваючы скрозь зубы:

– З салетрай я так-сяк разабраўся... Калі падтрымліваць патрэбную тэмпературу, кіслярод будзе вылучацца, смурод неяк вытрымаем. А што наконт паглынання адкідных газаў... Ёсць пара варыянтаў. Здабыць гідравокісь якога шчолачнага металу... А яшчэ той артыкул у «Лейпцыгскім часопісе», пра эксперыменты Прыстлі са шчолачным паветрам, якое ўступае ў рэакцыю з дыяксідам вугляроду... Магчыма, я мог бы тое рэчыва здабыць. Шатландзец Джозэф Блэк навучыўся абсарбіраваць вуглякіслы газ... Мусіць, ягоны метад яшчэ зручней... Натар пякучы і вокіс кальцыя... Так што буду складаць абсарбент з таго, што маем. А самае паганае, – раптам з пачуццём прамовіў Полацкі Фаўст, – можна атруціцца і вынікамі доследаў. У тыглі Пфальцман прадугледзеў

невялічкую вентыляцыю – адводзіць дым праз цыстэрны, але яе недастаткова. Гэта ж не комін з хаты высунуць...

Наўрад дзесь яшчэ навуковыя эксперыменты рабіліся з такой жарсцю. Каб не Пранціш, Лёднік і глытка вады не выпіў бы, заняты справай. Хвіліны раставалі адна за адной, як на распаленай блясе. Расчынні змешваліся, сычэлі, як змеі, пеніліся, рабіліся празрыстымі... Смярдзелі, вядома.

Бутрым звярнуў увагу, што лодка ўсё адно пагойдваецца – а гэта значыла, што ў вадзе моцная плынь. Мусіць, з той самай бяздоннай расколіны... Хоць бы туды не знесла.

Але дыхаць рабілася ўсё цяжэй. І рухацца ўжо не хацелася. Хацелася легчы і заплюшчыць вочы. Лёднік час ад часу нават трос драгуна за плечы, забараняючы спаць і запэўніваючы, што ўсё добра, хімічныя рэакцыі няхай не дасканала, але працуюць... Іначай яны б абодва даўно атруціліся, як іх папярэднікі.

Хвіліны, нібыта кроплі, што сцякаюць па шкле, збіраліся ў струменьчыкі гадзін і сцякалі кудысь за шыбу быцця... Цямнела ў вачох, шумела ўвушшу, балюча сціскала ў грудзях. Урэшце полацкі доктар і ягоны былы ўладальнік бяссіла ўселіся на падлогу, прываліўшыся да бакоў Жалезнага змея. І, хаця разумней было б маўчаць, зберагаючы паветра, маўчанне зрабіла б гэтыя, магчыма, апошнія хвіліны невыносным. Швейцарская лямпа, кнот якой прыкруцілі, але не загасілі – нельга было не сачыць за тым, як адбываюцца выратавальныя хімічныя рэакцыі, не разганяла задушлівую цемру, а толькі ледзь адсоўвала яе межы, як балотны агеньчык, адбіраючы ў людзей рэшткі кіслароду.

– Надзея ўсё роўна ёсць, хлопча, – глухім голасам прамовіў Бутрым. – Павер, я папрацаваў... добра, пару вынаходніцтваў на ўласны рахунак магу запісаць... Тызенгаўз, як ні кашчунна прызнаваць, мае рацыю – ён дамагаецца немагчымага, ставячы людзей на мяжу... Або зрабі, або здохні, і няважна, што дагэтуль такога ніхто не рабіў.

Пранціш і сам ведаў, што Лёднік учыніў дзеля іх уратавання амаль немагчымае. Урэшце, ім і праўда ёсць яшчэ чым дыхаць, і лямпа не згасае.

Бутрым сядзеў, апусціўшы галаву на калені, зусім, як тады, у доме дэ Варда. І Пранціш, хоць абяцаў ніколі не пытацца, што адбылося ў палоне прагрэсіўных дактароў, не вытрымаў:

– Слухай, а чаму, калі мы забіралі цябе з Манпелье, на тваёй скроні дзве такія таненькія касы былі заплеценыя?

Лёднік не раззлаваўся – і яму было не да ўмоўнасцяў, адказаў павольна і ціха:

– У аднаго горнага племені гэта спосаб адганяць злых духаў і ўвогуле няшчасці... На знак удзячнасці мне заплялі. Я паўпрытомны быў...

Пранціш здагадваўся, што падзякавала Лёдніку адна з рабынь. Бутрым пацвердзіў, уздыхнуўшы:

– Спадзяюся, хоць хтось з тых няшчасных, у ашыйніках, займеў волю...

Пан Вырвіч хмыкнуў:

– То ж яны да тае волі імкнуліся, ніводная за табой не пайшла. Такіх, як Раіна... – голас на імені памерлай нявесты здрыгануўся, – сярод панскіх наложніцаў няшмат. Не ўсім воля патрэбная. Чалавеку шчасце – тое, да чаго ён звык. Часам гэта ашыйнік і ланцуг. «Усё лекі, усё атрута...» Сам казаў. Цёмныя людзі ніякім злачынствам не абурацца, калі ім патлумачаць, што гэта правільна,

нармальна... Толькі высакародным дадзена бачыць сапраўдную карціну свету і супрацьстаяць несправядлівасці!

– Цёмныя, кажаш? – ціха азваўся Лёднік. – Значыць, бедныя, непісьменныя? Я ведаў жабракоў, якія не вывучылі ў жыцці ніводнай літары. Але згубі побач з такім залаты талер – ён падбярэ і табе верне, нават калі ўвесь свет будзе з яго смяяцца за такі ўчынак. А вось табе нашыя адукаваныя магнаты... У часы Жыгімонта Старога здарылася знаменне: «слонце так ся было затмило, же на ножовое тылце тылко его видати было рогами на заход». І ўсчалася страшная вайна. Два магнаты павінны былі бараніць княства – Станіслаў Гаштольд і Януш Радзівіл па мянушцы Amor Polonia... А яны між сабою варагавалі. Дзе ўладанні аднаго – побач уладанні другога, б’юцца за межы... Галоўныя пасады дзяржавы – зноў два прэтэндэнты...

Пранціш разумеў, што Лёднік проста хоча адцягнуць увагу, прабавіць час... Што ім цяпер да магнацкіх звадаў?

– І вось напалі адначасова татары і маскоўцы. Ваявода трокскі Гаштольд апынуўся са сваім аддзелам у Крэўскім замку, які трапіў у аблогу... Адзін спадзеў быў на ваяводу віленскага Яна Радзівіла, той мусіў даслаць дапамогу, сабраць рушэнне... Але Радзівіл спецыяльна затрымаў у сябе каралеўскія лісты, што належала разаслаць шляхце. І Гаштольд мусіў адбівацца адзін... Каб потым ужо нацкаваць на Радзівілаў каралеву Бону, быццам прыўлашчылі каралеўскія землі ў Белавежскай пушчы.

– Вырвічы пакаленнямі змагаліся ў войсках князя Астрожскага, – перабіў Пранціш. – Мой пан бацька распавядаў, як Радзівілы ды Гаштольды праваслаўных Астрожскіх перад каралём абгаворвалі, ад улады адцяснялі... І што? За ўладу князі чалавечыя біліся заўсёды, яшчэ ў часы рымскіх цэзараў ды фараонаў. Але кожны шляхціц, прымаючы меч, прысягае, што будзе абараняць бязвінных. Ты таксама Гіпакрату кляўся і не вагаўся, калі выбіраў паміж вечным рабствам і калечаннем людзей...

– І тут не ўсё проста... – Лёднік стараўся дыхаць неглыбока. – Там, у дэ Варда, мне даводзілася адстойваць, аплочваць самай страшнай цаной свой лапік волі... Да прыкладу, я адмаўляўся рыхтаваць афрадызіякі, што выклікаюць юр. А аднойчы мяне змушалі рабіць спарон...

У прыцемку відаць было, як Лёднік перахрысціўся.

– Я, вядома, заявіў, што лепш сам памру, чым вазьму на сябе страшны грэх забойства ненароджанага дзіцяці.

– Ну і правільна! – горача падтрымаў Пранціш. Баўтрамей абцёр рукавом спацелы ад задухі твар. Круглыя вокны таксама, здаецца, усе запацелі, нагадваючы памутнелыя вочы паміраючай пачвары.

– Зацяжарала адна з нявольніцаў. Яна не стала чакаць, што ўчыняць з ёй гаспадары – знішчаць, калі страціць прывабнасць, ці прыдумаюць бязбожныя эксперыменты над ёй і дзіцем, і пазбавілася ад плоду сама. Пакуль яе знайшлі, сцякла крывёй.

Лёднік зноў перахрысціўся, прамармытаўшы кароткую малітву. Голас яго загучаў зусім глуха:

– Нават ведаючы, што будзе, я ўсё роўна не пагадзіўся б учыніць смяротны грэх. Але мая адмова забіла дзве чалавечыя істоты. З падобным сутыкаюцца ўсе

лекары, асабліва – павітухі. Саламея магла б табе распавесці шмат жахлівых гісторый, Вырвіч, пра сваіх пацыентак, – голас Баўтрамея ўсё цішэў, да шэпту. – Мы з жонкай ніколі не парушалі хрысціянскіх запаветаў. Але сваёй цвёрдасцю аддалі многіх на смерць і ганьбу, і з гэтым трэба было жыць.

– Раіна ніколі б не згадзілася забіць сваё дзіця... Нават калі б яно было ад Батысты... Ці ад якога... іншага гвалтаўніка, – словы нібыта не слухаліся Вырвіча. – А я нават не паспрабаваў яе адшукаць. І тады, калі яна з’явілася да нас у Ліёне... Схапіць бы, змусіць застацца, абвянчацца... У нас было б хоць трохі шчасця! А я так і не зразумеў, чаго больш адчуваў да яе – шкадобы альбо кахання... І ці не падобная мая любоў да чыстай вады, у якой калісьці расчынілі кроплю атраманту? Дамешку не відаць – але ён ёсць... Паблажлівы, гідкі, грэблівы... Нездарма ж Раіна збегла...

Лёднік мармытаў сваё:

– Сафійка яшчэ падрасла... І мяне, мабыць, зноў не памятае... Каралевічна мая... Вёз ёй ляльку, памятаеш, у Нясвіжы ў краме купіў... Не збярог. Шлем гэты кляты захаваў, а падарунак для дачкі згубіў... Алесь ужо такі вялікі... Ён вырасце лепшым за мяне, і будзе добрым абаронцам сям’і... Гэх, не сустрэну і гэты Светлы Вялікдзень з любымі. Саламея мая, Пе-не-ло-па... Тчэ і тчэ бясконцы сувой з бяссонных начэй ды трывожных дзён...

Шэпт побач рабіўся ўсё цішэйшы. Вочы Пранціша заплюшчваліся як бы самі па сабе, шчака сутыкнулася з чымсьці цвёрдым...

– Уставай! Не засынай!

Вырвіча трэслі так, што зубы стукаліся... Скрозь туман ён убачыў над сабой чорныя прагалы вачэй – ці доктар, ці смерць? Але смерць наўрад стала б даваць яму аплявухі ды расціраць вушы. Пранціш патрос галавой, грудзі сціскала, як абцугамі.

– Колькі... нам яшчэ... да прызначанага панам Антоніем тэрміну?

Доктар памаўчаў, неахвотна прасіпеў:

– Дзве з паловай гадзіны.

– Многа...

Пранціш прысеў, абапершыся мокрай спінай аб рэбры зняволенага на ланцугу Змея. Цяпер было горача – жалезны куб тыгля плавіў паветра, хацелася скінуць не толькі кашулю, але й скуру.

– Як думаеш, Раіна мяне чакае?

– Раіна хацела б, каб ты жыў! – гнеўна адказаў доктар. Устаў, трымаючыся за сцяну, хістка падышоў да прыбораў, мармычучы пад нос штосьці навуковае. Ясна – вырашыў паспрабаваць яшчэ нейкі радыкальны сродак. Павялічыў агеньчык у лямпе, забразгаў колбамі з рэчывамі, нешта шэптам вылічваў...

Апошняе, што памятаў Пранціш – як постаць у белай расшпіленай кашулі стаіць на каленях перад перагонным кубам, спрабуючы дадаць туды нейкае рэчыва, а потым валіцца з выцягнутай рукой на падлогу, якую хістае падводная плынь. Хістае ўсё мацней, мацней...

І раптам грудзі нясцерпна забалелі і адначасова напоўніліся шчасцем – а як яшчэ назваць свежае паветра? Якое, аказваецца, гэта задавальненне – проста дыхаць...

У вачах патроху разамглялася... Але блакітных нябёсаў яны не пабачылі. А

пабачылі той самы змрочны цёмны звод пячоры.

Пранціш павярнуў галаву: вунь пагойдваецца на хвалях Жалезны змей, над якім звісае ланцуг... Значыць, іх усё-ткі выцягнулі! А дзе Лёднік?

У святле паходняў, якое пасля сляпога прыцемку падводнай турмы здавалася балюча зыркім, на вільготным пяску ніцма ляжаў полацкі алхімік... Няўжо стваральнік цуду сам не змог ім скарыстацца? Вырвіч з цяжкасцю прыўзняўся... Але заварушыўся і Лёднік. Стаў на калені, упёршыся рукамі ў тураўскую зямлю, заперхаўся...

– Здаецца, я ў самы час загадаў дастаць вашых выпрабавальнікаў, – ветлівы тонкі мужчынскі голас гучаў са здзеклівай цікаўнасцю. – Колькі вы іх пад вадой пратрымалі? Гадзін пяць?

– Ды больш за суткі, вашамосць, – лісліва адказаў хтосьці.

– Ого! Ды яны ў вас жывучыя, як прусакі! Але каб вы яшчэ гадзіну мне галаву дурылі, што на канцы гэтага ланцуга бочкі з віном, а не падводны карабель, не ўдалося б мне ўчыніць богаўгодную справу...

Пранціш нарэшце змог падняць галаву і праз віраванне залатых пчолак у вачах разгледзець персанажаў сцэны. Капрызліва скрывіўшы вусны, над падземным тураўскім возерам стаяў расейскі князь Гагарын і пагардліва пазіраў на Пфальцмана, які ледзь не прысядаў ад страху. Князя Антонія Тызенгаўза нідзе не было... Затое былі расейскія жаўнеры. Няўжо, пакуль драгун і доктар сядзелі пад вадой, тут адбылася нежартоўная бойка? А пляскатвары шляхцюк, падобны да рыбіны, напэўна, асведамляльнік маскоўцаў – надта ж выцягваецца перад князем, ганарыцца – як удала ўсіх заклаў...

– Ягоная вялікасць кароль Станіслаў Панятоўскі раней нат, чым мы чакалі, даў дазвол на інспекцыю, запэўніўшы яе імператарскую вялікасць, што ніякай зброі ад яе не ўтойвае... А на гэтай чаропцы, як я назіраю, гарматы! – грозна прамаўляў Гагарын, пакуль Лёднік не ўстаў на ногі... А як пабачыў аблічча Чорнага Доктара, князю аж мову заняло. Ён перавёў шалёны позірк на Пранціша, потым зноў на Баўтрамея.

– Вось табе на, старыя знаёмыя! Мастакі самазваныя! Шпегі!

Чорныя воды тураўскага падземнага возера не плескануліся ў прадчуванні

хуткай ахвяры, але штосьці ў іх пракаветных нетрах, напэўна, аблізнулася. Пфальцман нясмела падаў голас:

– Ваша светласць, яны працавалі на нас, на яго вялікасць караля, прынеслі ягонай мосці падскарбію каштоўныя звесткі пра бунтаўнікоў! Гэта вядомы доктар Баўтрамей Лёднік, а гэта ягоны асістэнт высакародны пан Франтасій Вырвіч!

Падобны да дзіцячага, круглы твар Гагарына з дробнымі рысамі ажно перакрывіўся пры поглядзе на доктара:

– У мяне яшчэ ў Капанічах мільгнула думка, што ты – Баўтрамей Лёднік! Толькі я ўяўляў, што той Чорны Доктар больш. скажам шчыра, плячысты ды павабны.

Зыркнуў на Пранціша:

– А вы, значыць, камандзір барскіх канфедэратаў? І напэўна ж, на руках вашай мосці кроў не аднаго майго суайчынніка. І чаму васпан не патрапіўся мне на полі бойкі?

Вырвічу падалося, што ў нетрах падземнага возера нешта падплыло бліжэй

да паверхні і разявіла пашчу ў чаканні пачастунку.

Але князь, нават раз’юшаны, разумеў, што забіваць тых, хто нібыта перайшоў на бок саюзнікаў, не выпадала, і Гагарын утаропіўся ў галоўную ахвяру – Пфальцмана.

– Кажаце, князь Антоній мяне не дачакаўся? Вось шкада... А то я б перад ім распавёў, як вы скралі сваё вынаходніцтва ў расейскага падданага Яфіма Ніканава!

Нямчук ажно пачырванеў – але не ад страху, а ад гневу, бо любоў да сваёй справы ды прафесійны гонар, як ні дзіўна, але заўсёды перасільвалі ягоны баязлівы характар.

– Запэўніваю вас, вашамосць, што ні ў кога я вынаходніцтваў ніколі не краў! Гэты падводны карабель я сам прыдумаў, і механізмы ягоныя, і адмысловыя прыстасаванні...

– Яшчэ скажы, што ніколі не бачыў папер, якія Ніканаў, сасланы ў Астраханскі порт, калісь пасылаў польскаму каралю! – пасміхнуўся Гагарын.

– Калі ў Расіі даўно ўмелі будаваць паводныя лодкі, дык чаму не пабудавалі? – абражаны вынаходнік быў нечувана дзёрзкі.

– Таму што пасля смерці вялікага Пятра дурні-чыноўнікі не ацанілі тое, чым ён апекаваўся, – павучальна патлумачыў князь. – Пяцьдзясят год таму патаемны карабель Ніканава падчас іспытаў у Архангельску ляснуўся разам з чатырма сотнямі рублёў, на яго выдаткаваных. Вынаходнік зведаў няміласць. Яго разжалавалі ў простыя адміралцейскія работнікі, саслалі і забаранілі займацца эксперыментамі. Ён дваццаць год завальваў царскую канцылярыю скаргамі, прапаноўваў удасканаленыя варыянты карабля... А калі яму загадалі сціхнуць, відаць, азлобіўся ды пачаў пісаць іншым манархам. Праўда, ягоныя лісты і там траплялі пад сукно. Пакуль хтось пры цяперашнім польскім каралі іх не знайшоў. Ніканава на свеце няма, дык і рады прыўлашчыць ягоны плён?

Пфальцман надзьмуўся, як жаба на корч.

– Я калі і выкарыстаў, дык толькі сістэму напаўнення баласных цыстэрнаў, і тое ўдасканаліў!

Пранціш пасміхнуўся: ну немец і прасцяк, прагаварыўся, што знаёмы з чарцяжамі Ніканава! Не такі ўжо і разумнік гэты Пфальцман. Былы слуга Пранціша Вырвіча Бутрым куды кемней! Бо нямчук ідэю Жалезнай Чарапахі падгледзеў у нататніках Леанарда да Вінчы, Жалезнага Змея – у расейца...

– Ну, гэта на тым свеце будзеце з Ніканавым высвятляць, – абарваў Гагарын. – Што мяне цікавіць, дык што вы прыдумалі, каб можна было так доўга сядзець у караблі, не ўсплываючы?

Тут падскочыў у жаданні дагадзіць рыбатвары жаўнер:

– А гэта, вашамосць, доктар Лёднік пастараўся! Князь Антоні Тызенгаўз загадаў трымаць яго з памочнікам пад вадой, пакуль не вынайдуць штосьці...

– Добры спосаб! – ухваліў Гагарын. – Даўно хачу якога-небудзь маскоўскага канцылярыста замкнуць у пакоі з усімі ягонымі паперамі, пакуль не навучыцца імі харчавацца. Тады, можа, усе мае цяжбы за адзін дзень будуць вырашацца, ды без хабару.

Радавіты жаніх паненкі Дамінікі Гараўскай падбіў наском высокага бліскучага бота, які люстраваў злавеснае святло паходняў, каменьчык, і той

пакорліва паляцеў у чорную ваду.

– І чарцяжы прылады для выпрацоўкі паветра прадставіце...

Лёднік рашуча ступіў наперад:

– Вашамосць, ніякіх чарцяжоў няма! Я працаваў ва ўмовах смяротнай небяспекі, і наўрад змагу паўтарыць тое, што выпадкова прыйшло ў галаву падчас афектацыі...

Гагарын, аднак, не раззлаваўся, ён зноў быў млява-спакойны, і ад таго ягоныя словы былі яшчэ больш важкімі і страшнымі.

– Не зможаш без афектацыі – зладзім афектацыю...

Пранціш не вытрымаў:

– Ваша княская мосць, дазвольце нагадаць, што пан Баўтрамей Лёднік – падданы яго вялікасці караля Рэчы Паспалітай, ён – шляхціц, і змусіць яго да чагосьці можна толькі згодна са Статутам Вялікага Княства Літоўскага... Id tantum possumus, quod de jure possumus!

Князь выразна скрывіўся – Пранціш сам ведаў, як мала сёння каштуюць законы іх дзяржавы, якая патроху губляла незалежнасць.

– Яго вялікасць кароль Станіслаў Аўгуст – верны саюзнік яе імператарскай вялікасці, і з удзячнасцю прыняў яе дапамогу ў навядзенні парадку ў сваёй дзяржаве. Таму тое, што я зараз абвяшчаю, мае моц закону і для вас. Яе Вялікасць Кацярына не жадае, каб спакой гэтых земляў, якія знаходзяцца пад яе літасцівай суседскай апекай, парушала блюзнерская злачынная зброя, ужыванне якой збянтэжыць розумы, спакусіць уладай і пасее злосць у душах. Таму са згоды яго вялікасці Станіслава Аўгуста наша імператрыца зноў бярэ на сябе ролю міратворцы і цяжкую задачу захоўваць у таямніцы гэтую зброю, пакуль не знойдзецца ёй богаўгоднае прымяненне.

Усё-ткі наклалі лапу расейцы на Жалезнага Змея... Панятоўскі ў чарговы раз не вытрымаў уціску сваёй уладнай былой каханкі. Зусім як шкаляр, што напачатку смела адмаўляецца адкрыць злоснаму настаўніку імёны таварышаў, якія ўзялі ўдзел у пракудзе, але варта пабачыць розгу – і, пагарджаючы сабою, усіх выдае.

А тады плача ды крыўдуе на несправядлівасць лёсу.

Вырвіч чакаў, што зараз Гагарын загадае вывесці Вадзянога Змея ў Прыпяць, і, цалкам магчыма, для гэтага зноў спатрэбяцца яны з Лёднікам. А яны абавязкова нешта прыдумаюць, каб уцячы... Але расеец, нягледзячы на мяккую, дзіцячую знешнасць, быў зусім не дурань, а жорсткасці і хітрасці меў не менш, чым той жа падскарбій. Нават свавольная панна Дамініка Гараўская наўрад такога зацугляе. Дазволь паплысці Жалезнаму Змею – хто ведае, на якія хітрыкі здатныя ягоныя стваральнікі. Дый няма чаго дэманстраваць людзям пачвару – разнясуць чуткі на ўвесь свет-павет...

– Выцягвайце свой карабель на бераг, што можна – адкруціце, каб змясціўся на воз...

А вось і вялізныя калёсы загрукаталі па падземным ходзе... І дзе толькі такія здабылі?

Дарэмна Пфальцман верашчаў, што ягонае стварэнне будзе загубленае, ламаць – не будаваць... Жаўнеры ды паднявольныя мясцовыя мужыкі з вялікім задавальненнем накінуліся на Вадзянога Змея... Нямчук лямантаваў, лаяўся

па-нямецку, а тады, пабачыўшы дарэмнасць пратэстаў, учапіўся ў Гагарына з ліслівымі роспытамі. Калі яе вялікасць Кацярына зацікавілася вынаходніцтвам, дык, напэўна, з уласцівай ёй шчодрасцю расплоціцца за яго?

Геру Якубу Пфальцману, відавочна, было ўсё роўна, хто з уладароў скарыстаецца з ягоных уменняў, абы плацілі ды не пагражалі забіць.

Вадзянога Змея пагрузілі на калёсы. Нешта ў чорным тураўскім возеры з палёгкай вільнула хвастом: нарэшце прыбралі гэтую жалезную бурбалку, якую ні з’есці, ні пакусаць, а тлуму вакол яе – хоць не ўсплывай ніколі...

Вечар у Тураве пах дымам. Дым пагойдваўся над комінамі, быццам пер’і на шлемах волатаў-рыцараў, што так доўга збіраліся ў крыжовы паход, аж паспелі ўрасці ў зямлю... А зямля тут была шчодра напоеная крывёй, якую хто толькі ні праліваў. У 1654-м войскі Аляксея Цішайшага так усё вынішчылі, што, паводле ліста тураўскага падстарасты Хведара Ляўковіча, «не толькі ў дамах сялянскіх, што змаглі адшукаць, забралі, але, сялян у лясах знаходзячы, некаторых насмерць пазамучвалі...» А калі Януш Радзівіл горад узяў – хто ацалеў, таксама пашкадаваў, што жывы застаўся... Як жа – здрайцы, з казакамі хаўрусаваліся, на Сеч паўцякалі...

Пасля ўсіх падзеяў з чатырох соцень дымоў у мястэчку засталося трохі больш за сотню... А колькі яшчэ войнаў ды звадаў тут прапаўзалі вогненнымі цмокамі! Карацей, краявіды ўрачыстасцю не ўражвалі, хоць менавіта тут, у вежы на замчышчы, Кірыла Тураўскі, Златавуст, успяваў Госпада і хараство створанага ім свету.

Затое Вырвіч быў вельмі рады, што нарэшце яны з Бутрымам бачаць неба, няхай і зацягнутае цёмнымі нізкімі хмарамі, і доўгія гадзіны пад вадой здаваліся начным блёкатам. З мануфактуры іх выпусцілі. Вядома, нельга было спадзявацца, што за пасвечанымі ў таямніцу, а асабліва доктарам-вынаходнікам, не сочаць і дадуць з’ехаць. Затое з імі былі шаблі. Пранціш нібыта адчуваў, як радуецца ягоны верны прадзедаўскі Гіпацэнтаўр, а Бутрым цягнуў у скураной сумцы на баку Альбукасісаў шлем і нават пяшчотна пагладжваў сумку рукою. Эксперыментатар...

Тураўская карчма з ганарыстай назвай «Лондан», дзе яны апынуліся, калі й нагадвала чэрава Жалезнага Змея, дык хіба тым, што тут таксама было цяжка дыхаць: смурод гарэлкі, тушанай капусты, часныку ды разгарачаных целаў так густа замешаны, што, здавалася, сякеру ўтрымае... З усяе музыкі – толькі дудка, якая выводзіла таненька ды жаласна даўнюю мелодыю, за якой угадваліся кранальныя словы, якія звычайна пяюцца на вяселлі сіраціны:

Рада б я ўстаці
К сваяму дзіцяці,
Благаслаўленнейка даці.
Чорная смага
На губах пала,
Не магу прэгукаці.
Жоўтыя пясочкі
Засыпалі вочкі –
Не магу прэглянуці.

Сырая зямля
На сэрцу легла –
Не магу прэдыхаці.
Дубовыя дошкі
Сціснулі ножкі –
Не магу пахадзіці.
Дубовыя цвечкі
Сціснулі плечкі –
Не магу ўстаці.

Што ж, і ў Лондане, дзе Пранціш з Бутрымам пабывалі, музыкі-жабракі на вуліцах умелі жаласна граць... Праўда, пры гэтым так і цэлілі зрэзаць кашалёк. А тут худзючы падлетак у сялянскай світцы гэтак старанна дзьмуў у свой нязвычны для карчмы немудрагелісты інструмент, так спалохана касавурыўся на наведнікаў, што не трэба было распытваць, як сюды трапіў. Граў сабе пастушок у полі, каровак цешыў. Карчмар выпадкова пачуў, ацаніў самавука, ну й дамовіўся з бацькамі ці гаспадарамі, што заробіць малец троху грошай, замяніўшы прыхварэлых музыкаў, бо не трацiцца ж карчмару на больш самавітых майстроў. Што ж, таленты ў гэтым свеце над сабою не ўладныя, хто-небудзь іх абавязкова рана ці позна прадасць.

Шпегі агледзеліся: люд у карчомцы падзяляўся на дзве часткі, бы ў ваду налілі алей. У адной палове залы гулі шляхцюкі з кароннага войска, у другой – маскоўскія гусары. І тыя, і другія рабілі выгляд, што не заўважаюць суседзяў – звадзіцца было строга забаронена, пад пагрозай расстрэлу, бо ведала начальства, што гэта за навала. Але як не паганарыцца маладым ваярам, хаўрус перад хаўрусам? Вырвіч сам яшчэ нядаўна такі быў...

Пакуль што ў кожнага хаўруса меўся свой занятак. Шляхцюкі пацяшаліся з падпітага таварыша, які ўгаворваў маладую карчмарку з белым пульхным тварам, на якім гарэў намаляваны чырванілам румянак, ахвяраваць чаравічак з ножкі. З таго чаравічка верны рыцар панны хоча выпіць гарэліцы за яе здароўе. Рыцар быў немалады, нязграбны, як рыдван, і з шарачковай шляхты, пра што сведчыла заплямленая вопратка ды адсутнасць дарагіх сыкгнетаў і дыяментавага гуза на пакамечанай шапцы. У светлых вусах зачапілася капуста.

Карчмарка ўдавана сарамліва пасмейвалася, спрабуючы і адвязацца ад надакучлівага кавалера, якіх яна бачыла кожны вечар тузінамі, і не скрыўдзіць гасцей, бо шляхцюка толькі зачапі, хай ён і бедны, як бізун... Пасячэ, паб’е – і вінаваты не будзе, бо любы суд пастановіць, меў права абараняць ад прасталюдца свой гонар.

Расейскія гусары ў сваім куце падымалі віват за віватам у гонар яе імператарскай вялікасці, нахабна аглядаючыся, ці не пашанцуе заўважыць якую непавагу ды ўсчаць справядлівую бойку... Піва, моцнае, дубельтовае, стаяла на іх стале ў шкляніцы з трыма абручыкамі. Па звычаі, піток павінен быў аб’явіць, да якога абручыка адап’е – і калі памыляўся, яму далівалі да гарла. Але гусары шкляніцу занядбалі разам з півам, аддаючы перавагу гарэлцы і віну са звычайных чарак. Шчасце яшчэ, што зброю, зноў адпаведна загаду, наведнікі карчомкі мусілі пакідаць у вітальні, дзе яе замыкалі ў адмысловы куфар. О то ж Кірыла Тураўскі

абураўся б норавамі ў месце, дзе быў біскупам, ды паўтарыў бы залатыя словы: «Гора будзе ўсім тым, хто не трымаўся кніжнай мудрасці і наказаў духоўных бацькоў; гора тым, хто пад гульні і скокі апіваўся віном; гора будзе жалейнікам і гора тым, хто іх слухаў, бо што ўзвялічвае д'ябла – губіць усіх хрысціян», і зноў наракаў бы: «Калі б я раздаваў у царкве медавуху альбо піва, – як жа хутка ішлі б вы сюды, апярэджваючы адзін аднаго; а я ж прамаўляю ў царкве слова Божае, лепшае за піва і медавуху».

Лёднік і Вырвіч прыселі ў самым цёмным куце, замовіўшы поснай поліўкі з грыбамі ды квасу з панцакамі. Папраўдзе, марылася толькі аб тым, каб хутчэй легчы.

Між тым гучны рогат з-за шляхецкага стала засведчыў, што рыцар з капустай у вусах дамогся свайго, і раззлаваная карчмарка ляснула перад ім на стол свой чаравічак. Рагаталі ж таму, што чаравічак, растаптаны ды не вельмі чысты, упрыгожваў не самую малую ножку, і туды можна было заліць, мабыць, дзве кварты... Нават просьбіт, нягледзячы на ап'яненне, западозрыў штось няладнае, не зусім адпаведнае рытуалу «высакародны рыцар п'е з туфліка прыўкраснай дамы»... Але бутэлька ўжо забулькатала, напаўняючы самазваны келіх.

Жалейка плакала, як птушка над раскіданым гняздом, аж хацелася даць стараннаму музыку злоты і выспятак пад азадак, каб вяртаўся да каровак. Тры чумакі ў прапітаных смалою апратках сціпла прытуліліся на лаўцы ля дзвярэй, насцярожана пазіраючы з-пад абстрыжаных пад гаршчок валоссяў, выбеленых сонцам, як лён. Дапілі хуценька келіхі ды пайшлі да сваіх валоў, відаць, збіраючыся заначаваць лепей у саломе на вазах, чым сярод шалёных жаўнераў. Пранціш ды Лёднік паспешліва сыходзілі ў адведзены ім пакойчык, услед ім неслася:

Дружныя залпы стральцы па літвінах пусцілі,
Потым нашых вершнікаў на канях парубілі.
Палеглі слаўны рыцары, Зянкевіч ды Ціхінскі,
Быў жа яшчэ забіта там рыцар Ян Тымінскі.
Ўсе яны служылі ў Ёрдановай роце,
Доўг свой Айчыне аддалі рыцарскі ў годнай цноце.

Ой, запалаюць канцы ў гэтай карчомцы, калі ваякі яшчэ больш паднап'юцца...

Пакой дастаўся шпегам не асобны, у ім ужо нехта спачываў. Здаровы дзяцюк на сенніку ля вакна накрыўся ваўнянай коўдрай аж з галавою. Каля яго стаялі набітыя чымсьці мяхі. Мяркуючы па паху – з сырымі скурамі. Доктар ажно на парозе затрымаўся – бо з дзяцінства не выносіў гэтага паху, таму й па слядах бацькі-гарбара не пайшоў...

Але шукаць іншы прытулак не было моцы, і Чорны Доктар дастаў са сваіх бяздонных кішэняў мяшэчак з нейкай вохкай сухой травой, хуценька расцёр між пальцаў, паднёс да носу... Пранціш нягучна хмыкнуў: хто б мог падумаць, што непераможны фехтавальшчык і маг чуйны, як паненка, якая не расстаецца з нюхацельнай соллю?

Рэзкі пах зёлак усё-ткі трохі перабіваў смурод з мяхоў. Бутрым ціха прачытаў

вечаровую малітву, падзякаваўшы Госпаду, прасвятой Багародзіцы і ўсім святым за шчаслівае выбаўленне з падводнага палону, і зваліўся на сяннік, як нежывы. Мудравацць над Альбукасісавай прыладай у яго сіл не засталося. Пранціш таксама ўпаў на свой ложак... Усё-ткі не кожны дзень вяртаешся з апраметнай.

– Ну што, панове шпегі, выбавілі якога-небудзь цмока з пячоры?

Прыўзняўшыся з сенніка ля вакна, на суседзяў па пакоі паглядаў Герман Ватман, і ягоныя вочы, што ўмелі бачыць у цемры, нібыта свяціліся чырванню, як у пякельных істотаў.

РАЗДЗЕЛ ДЗЯСЯТЫ

Тое-сёе пра вар’яцтвы Гіменея

У самы страшны момант бойкі паміж войскамі Кромвеля і ангельскага караля, пад посвіст ядраў і куль, ля дрэва, мо сасны, мо якога ясеня, сядзеў і ў чаканні пацыентаў чытаў кнігу лейб-медык Уільям Гарвей, які адкрыў асаблівасці кровазвароту.

А чаго баяцца чалавеку, які першым у свеце зразумеў, як працуе сэрца?

Хіба што невукаў, якія разграмілі дом «раяліста», заадно знішчыўшы ягоныя калекцыі і рукапіс паталагічнай анатоміі.

Як бы шляхцюк з Падняводдзя Пранціш Вырвіч хацеў часам мець гэткую самаўладу! Вакол цябе б’юцца, віюцца, ірвуцца, а ты чытаеш навуковы трактат... Найчасцей жа Вырвіча адразу зацягвала ў вір, і ягоная шабля зацята абараняла справядлівасць...

Ну, тое, што на той момант падавалася справядлівасцю.

З другога боку, ён жа шляхціц, а не клісцірнік, як згаданы Гарвей ці Баўтрамей Лёднік, і не птушка-воран-падлаед... Вырвіч не раз за такімі птахамі назіраў: крыкі, стрэлы, кроў хлешча, а чорны ды дзюбаты «нігрэда» сочыць сабе спакойненька з дрэва, калі ж для яго справа знойдзецца. Гэта толькі ў казках ды замовах воран – лекар. Нянька Агата Пранцішавыя дзіцячыя раненні лячыла замовай: «Гэх ты, воран-орлам, дзюбкаю выбівай, гэты боль кіпцямі выдзірай... »

У казцы воран мог прынесці жывой ды мёртвай вады, а то і косці памерлага брата героя, якія кідаў у чароўны калодзеж, і нябожчык ажываў... Далібог, такі птах заслугоўвае чорнай доктарскай мантыі! Да таго ж дакладна лепей за двухногіх прафесараў ведае, як зладжанае чалавечае сэрца ды мазгі, і ў дадатак – якія яны на смак...

Вырвіч адвёў позірк ад злавеснай птушкі, якая вось ужо хвілінаў дзесяць вывучала яго то адным, то другі вокам, седзячы на голай ліпе прысады перад маёнткам аднаго з прыдворных князя Багінскага. Нібыта і падобная да тых воронаў, што жылі ў далёкім Ліёне, дзе іх лічылі дзецьмі бога Луга, але ўсё, што трапляе сюды, на Беларусь, як прадметы, упушчаныя на дно лужыны, мяняе абрысы і колеры, прыстасоўваецца да тутэйшай змрочнай рэчаіснасці.

Белыя калоны маёнтка былі занадта вялікія для сціплага аднапавярховага будынка, крытага пазелянелай чарапіцай. Гэтыя калоны з мармуровым ганкам і балюстрадай выглядалі навюткімі, нядаўна дабудаванымі да старасвецкай сумленнай хаціны. Ясна, з тых самых прычын, па якіх два бедныя шляхцюкі,

скінуўшыся, купілі на дваіх адну пару самых дарагіх ботаў, і цяпер, едучы на возе, звешваюць з яго кожны па назе, а босыя ногі падкурчваюць пад сябе.

Пранціш скасавурыўся на Лёдніка: той, як і ягоны калега Гарвей, захоўваў ільдзяны спакой адпаведна прозвішчу. Гартаў сабе свой нататнік, апусціўшы нос, дакладна падобны да дзюбы ворана...

А Вырвіч ніяк не мог змусіць сябе ўдаваць абыякавасць, так яго злавала ўсё, што адбывалася ў апошнія дні. Гэты падлючы Ватман, наваяўлены граф Пянткоўскі, выслухаўшы падрабязны даклад пра вадзянога змея, заявіў, што князь Багінскі павінен чуць асабіста! І звёз шпегаў з Турава пад водбліскі ладнага пажару, які ўчыніўся ўсё-ткі ў карчме «Лёндан». Хутчэй за ўсё, з дапамогай людзей Ватмана, якія паспрыялі бойцы паміж жаўнерамі. Калі ў мястэчку пажар, тут не да таго, каб сачыць за пастаяльцамі карчмы.

Хаця б удалося выспацца, пакуль да раніцы трэсліся ў возе, прыкрытыя саломай ды анучамі...

І вось – зноў невядомасць. Кінулі, як жабракоў, пад дзвярыма... Вакол блытаюцца жаўнеры Багінскага. У князя ўласнае войска на тысячы тры, і тут, мусіць, цэлы полк... Воран на ліпе зыркае насмешна і не думае ляцець па жывую ваду.

– Яснавяльможны князь ласкава запрашае вашамосцяў у дом!

Прынамсі, звяртаюцца згодна палітэсу... Па чырвоным дыване і ў печку не ганебна зайсці.

У доме было тлумна, як і належыць падчас пастою войска. Калі Багінскі не адсыпле гаспадару будынка залатых, давядзецца небараку ў пазыкі ісці, каб пасля такога гасцявання радавае гняздо аднавіць.

Вырвіча і Лёдніка прывялі ў залу, аздобленую паляўнічымі трафеямі некалькіх пакаленняў уладальнікаў маёнтка. Тыя карысталіся гербам «Анцута» – часта паўтараліся ў дэкоры страла, скіраваная ўверх, і дзве гарматы, адна страляла на ўсход, другая – на захад. Г аловы зуброў, ласёў, дзікоў шчэрылі пашчы, паблісквалі шклянымі вачыма і касавурыліся няўхвальна на неяк патрапіўшую ў іх шэрагі тыгрыную пысу. Куды толькі ліцвіна са стрэльбай не заносіць...

Князь Багінскі ўтульна рассеўся на канапе, пакрытай персіянскім дыванам, і на ласкава запрошаных гасцей чамусьці не глядзеў, адварочваў сыты твар. Але не пагардліва, а нібыта з нейкай няёмкасцю, і рабіў выгляд, што паглынуты чытаннем лістоў. Затое палюбоўніца князя д’Асэ ахвотна паказвала бялюткія дробныя зубкі, і яе нафарбаваныя сардэчкам вусны здаваліся выпацканымі ў кроў.

– А што гэта, доктар, у вас у сумцы за скрынка? Кажуць, нейкі адмысловы апарат для лячэння?

Лёднік адказаў холадна і ветліва:

– Для дыягностыкі, вашамосць. Ён не адладжаны.

Вочы ў фаварыткі задаволена бліснулі, Пранціш насцярожыўся... Але ў пакой праз бакавыя дзверы зайшоў медзведзяваты Ватман, кіўнуў гаспадару, нібы падаючы знак аб удалым сканчэнні справы. Багінскі павесялеў і нарэшце, хоць і спадылба, зірнуў на сваіх шпегаў:

– Што ж, панове, вы добра папрацавалі, вашы правіны забытыя. Атрымаеце належную ўзнагароду. Адпачывайце, заслужылі... А вас, доктар Лёднік, хачу бачыць заўтра раніцай дзеля важнай медыцынскай кансультацыі.

І зноў адвярнуўся... Д’Асэ адразу ж на выцягнутых руках урачыста паднесла вялікаму гетману кларнет, як рыцарскі меч перад турнірам. Значыць, пачнецца музіцыраванне, якое яснавяльможны Міхал Казімір Багінскі ўважаў важнейшым за палітыку. Ватман не стаў далікатнічаць і жэстам паказаў шпегам ісці за ім і не адцягваць увагу важнай персоны. Вырвіч ледзь стрымаўся: яго, нашчадка Палямона, выстаўляюць, як надакучлівага менестрэля!

У калідоры Вырвіч і Лёднік атрымалі па цяжкім мяшэчку, у якім былі зусім не медзякі.

– Вось бачыце, вас ніхто не падманвае! – шырока ўсміхнуўся Ватман. – Паны цалкам вольныя! І пры грашах. Адно толькі трэба з вашай дапамогай удакладніць... Мы плануем выменяць у князя Гагарына Жалезнага Змея на штосьці, дастаткова яму цікавае.

Лёднік грэбліва падціснуў вусны.

– Ватман, патлумач свайму гаспадару, што гэты план – абсалютовая бязглуздзіца! Усё роўна што спадзявацца, быццам воўк выпусціць ягня дзеля шматка сена. Аніколі князь Гагарын не пойдзе на тое, з-за чаго трапіць у няміласць, а то яшчэ і ў Сібір... Як ён можа не выканаць загад імператрыцы?

Пранціш быў з гэтым цалкам згодны. Але граф Пянткоўскі толькі пакрывіў рот, ягоны шырокі бледны твар, спаласаваны шнарамі, нагадваў пра антычных гігантаў, скандынаўскіх вікінгаў і непазбежную смерць:

– Не лічыце нас за дурняў, панове. Усё, што мы папросім у князя – спыніцца па дарозе ў Санкт-Пецярбург у пэўным мястэчку, а воз з падводным караблём паставіць у пэўнай адрыне. Ну і замяніць людзей на варце... Забяром з машыны такія-сякія дэталькі... Ніхто пра гэта не даведаецца, ніхто не заўважыць.

Вырвіч моцна падазраваў, што «дэталькамі» справа не абмяжуецца. Лёднік выразна хмыкнуў...

– І чым жа вы можаце спакусіць князя пусціць вас да Жалезнага Змея?

Ватман цяжка ўздыхнуў.

– Я думаў, ёсць чым... Але нешта засумняваўся. І тут патрэбная ваша дапамога. Зараз пакажу адну асобу, вы павінны яе пазнаць. А то я памятаю выпадак з сястрой ягамосці князя Багінскага, паннай Паланэяй... Я тады ледзь з глузду не з’ехаў.

Пранціш выдатна памятаў, з-за чаго Ватману давялося пахваляваца. Паланэйка Багінская замест таго, каб па загадзе брата сядзець да свайго вяселля ў манастыры, пакінула там сваю камерыстку Ганульку Макавецкую, а сама адправілася з Вырвічам і Лёднікам у мужчынскім касцюме ажно ў Ангельшчыну. Ватман прыехаў правяраць, як у кляштары ягоная падапечная – а там пад яе імем прыслуга! Бедная ціхмяная Ганулька...

У калідоры, сцены якога прыкрасілі недарагім зялёным паркалём, бадзяліся п’яныя гаманлівыя жаўнеры, шукаючы хто бутэльку віна, хто прыгожанькую пакаёўку, хто – кампаніі перакінуцца ў карты. Шпегі ў суправаджэнні графа Пянткоўскага падышлі да апошніх дзвярэй. Ля іх, седзячы ў плеценым крэсле, вартавала санлівая таўсманая цётухна ў каптуры і капоце, падобная да аканомкі. Кабеце дапамагаў жаўнер з рудымі вусамі, чыя роля была адганяць цікаўных, якія могуць не паслухацца цёткі.

– Адчыняй!

Кабета абыякава і паслухмяна забразгала ключамі.

Пасярэдзіне невялікага пакойчыка, паміж вузкім ложкам пад балдахінам з таннага, заседжанага мухамі, цюлю і маленькім столікам на адзінай вітой ножцы, ганарыста выпрастаўшыся, стаяла паненка Дамініка Гараўская. І пагардай, што выпраменьвалі яе цёмныя вочы, можна было атруціць усіх вадзяных цмокаў у беларускіх азёрах.

Пранціш азірнуўся на белавалосага найміта з гневам, які пачаў разгарацца ад страшнай здагадкі.

– О, бачу, вы пазнаеце гэтую чароўную персону! – выскаліўся Ватман. – Гэта паненка Г араўская, у якой вы гасцявалі, ці не так?

Пранціш запозна падумаў, асабліва гледзячы, як прыкусіла губу паненка, што, магчыма, варта было прыкінуцца, што яны яе не пазнаюць.

– Герман, мярзотнік, звык браць жанчын у закладнікі? – скрозь зубы прагаварыў Лёднік.

Найміт міла ўсміхаўся:

– А што тут такога? На вайне як на вайне, хіба не ведаеце, вашамосці? Паненцы ніякай шкоды, утрымліваем з усімі выгодамі, аберагаем ад зносінаў з мужчынскім полам – яе жаніх, ягамосць Гагарын, яшчэ і ўдзячны нам павінен быць, што дапільнавалі цноты нявесты ад спакусаў.

– Ён мне не жаніх! Колькі разоў я вам гэта гаварыла! Вы мяне з кімсьці блытаеце! – тонкім ад напружання, але ўпартым голасам прамовіла панна Дамініка. Дзяўчына трымалася, як і ў Капанічах, упэўнена, спіна яшчэ больш выпрастаная, напятая... Але вочы пачырванелыя, абведзеныя цёмнымі кругамі, рукі сціснутыя, каб схаваць, што пальцы дрыжаць... Аблічча схуднела... Вырвіч упершыню адчуў, што перад ім – не вострая на язык арыстакратка, а юнае дзяўчо, датклівае і пяшчотнае, хоць і трымаецца з апошніх сілаў. І будзе трымацца. І будзе бараніць да канца гонар і годнасць, бо іначай не можа. Колькі ёй год? Сямнаццаць? Васямнаццаць? Як доўга яе тут трымаюць?

Востры жаль ударыў пад сэрца, і вострай была шабля, якую выхапіў Вырвіч. А Лёднік ужо стаяў з аголенай зброяй, скіраванай да горла найміта. І гнеўна сычэў:

– Я больш не дазволю табе здзекавацца з безабаронных кабетаў!

Што ж, у Лёдніка былі свае прычыны для гневу: калісьці ягоная жонка, чароўная Саламея Рэніч, гэтаксама была ў закладніцах у Ватмана. Бутрым, каб выручыць яе, пусціўся ў смяротна небяспечныя прыгоды. Вось толькі князь Гагарын дзеля навязанай яму нявесты пальцам не варухне. Гэта разумелі абодва шпегі, гэта выдатна разумела паненка Дамініка. Але Ватман упарта не верыў.

– Не зацярушвайце мне вочы, вашымосці!

Нават сваю шаблю-серпанціну не выхапіў, пэўны, што ўсё роўна апярэдзіць любога забойцу. Затое некалькі жаўнераў падбеглі ды скіравалі на нечаканых бунтаўнікоў хто аголенае лязо, хто рулю пісталета.

– Ватман, прыйдзі да розуму! Адпусціце паненку, не рабіце ганьбы ні ёй, ні сабе!

Лёднік з усяе моцы змушаў сябе гаварыць спакойна.

– Павер, Гагарыну яна не патрэбная.

– Я ведаю вашыя хітрыкі, – задаволена ўсміхаўся Ватман. – Цяпер, пасля

вашага пацверджання, у мяне сумніваў няма, а то думаў – зноў якую бедную сваячку замест паненкі падсунулі... Мы ж яе не з дому, а з кляштара забралі, вось і не было пэўнасці. «Вы мяне з кімсьці блытаеце», «Гэта непаразуменне»... Ліст Гагарыну наадрэз пісаць адмовілася: «Ён мне ніхто». А татулька Дамінікі Гараўскай доўга распісваў, якія яны з дачкой уплывовыя асобы дзякуючы вяльможнаму жаніху, як ягамосць Пятро Іванавіч Гагарын без памяці кахае ягоную красуню-дачушку, і гатовы дзеля яе на ўсё... І прыслуга пацвердзіла: Гагарын гасцяваў як жаніх! Да калядаў меркавалі вяселле зладзіць.

– Тата перабольшваў, – умяшалася панна Дамініка, намагаючыся гаварыць цвёрда, каб не западозрылі, што баіцца – а яна і праўда баялася, але сорам за свой страх быў большы за сам страх. – Ён марыць, каб князь зрабіў мяне вяльможнай. Але ягамосць Гагарын ніколі не згодзіцца на такі шлюб, я яму – не роўня. І сваякі не дазволяць яму ажаніцца з простай шляхцянкай, ды яшчэ ліцвінкай. Пятро Іванавіч рады ніколі мяне не бачыць.

– Не паверу! – расплыўся ва ўсмешцы Ватман. – Я б і сам з такой панечкай, гожанькай ды смелай, не супраць завесці блізкае знаёмства...

На гэтую гнюсную, абразлівую рэпліку былі яму адказам дзве сталёвыя маланкі, што ўзмахнулі перад ягоным тварам. Ватман з прыкрасцю паморшчыўся:

– Добра, добра, прашу прабачэння ў высакароднай паненкі... Раз у яе з’явіліся такія рыцары-абаронцы, вось хай яны яе і ахоўваюць, і перададуць па дамове шчасліваму жаніху. Можа, пан Вырвіч возьме на сябе яшчэ і ролю перагаворшчыка? Думаю, пан будзе вельмі пераканаўчы! Хутчэй дагаворыцца – хутчэй дзеўка атрымае волю.

І каб была хоць найменшая магчымасць, што Гагарын на штосьці пагодзіцца – хаця б на нейкі хітры план, каб і змея не аддаць, і паненку выручыць, – Пранціш не пярэчыў бы. Але Гагарын найбольш што зробіць – абурыцца ды паведаміць уладам, абвесціць пра чарговае беззаконне бунтаўнікоў на ўсю краіну, зняславіць патэнцыйную нявесту... Пры гэтым сябе абавязкова адмажа: Дамініку нявестай нізавошта не назаве, так, дачка прыхільніка, бязвінная ахвяра... Прыклад бязбожных учынкаў бунтаўнікоў, што апраўдвае любыя дзеянні па іхнім уціхамірванні.

Лёднік трымаў шаблю ўяўна расслаблена... Пранціш ведаў, што гэта значыць: ягоны старэйшы напарнік вось-вось кінецца ў бойку, абараняючы годнасць малазнаёмай дзяўчыны... Так, Ватман па-свойму сказаў праўду: цнатлівасці паненкі нічога не пагражала, гвалтаваць шляхцянку – гэтага злачынства не пацярпеў бы самы ап’янелы шляхціц сярод канфедэратаў. Але самое знаходжанне незамужняй паненкі адной, без апекуна ці хаця б камерысткі, сярод жаўнераў... Вырвіч памятаў расповед бацькі, як скаланула ўсіх калісьці страшная гісторыя... Пане Каханку па маладосці ўтрэскаўся ў дачку аднаго войскага, дзяўчыну незвычайнай прыгажосці і цнотаў. Так закахаўся, што, нягледзячы на тое, што ў паненкі быў жаніх, і самая яна вызначалася высокай маральнасцю, па п’янцы загадаў яе скрасці і прывезці ў свой дом. Нават МіхалВаладковіч, неўтаймавальны канфідэнт магната, таго адгаворваў. Але Караль Станіслаў быў такі напіты, што ўпёрся, як вол... Яму здавалася, што варта любой, самай ганарыстай, паненцы пабыць з ім сам-насам, пагаварыць па душах – і растане ад такога разумніка ды прыгажуна, у чым пана ўвесь час пераконвалі прыдворныя

лізунчыкі. Дзяўчына прабыла ў доме свайго выкрадальніка ўсяго адну ноч, і тое ў слязах ды малітвах. Пане Каханку яе нават пальцам не зачапнуў. Калі ж пабачыў, што дама не паддаецца на ягоныя чары, а толькі плача-заліваецца, ды трохі працверазеў, і сам жахнуўся свайго ўчынку і адправіў яе дахаты. А потым яшчэ адкупнога прыслаў, гатовы засыпаць і пана войскага, небагатага шляхцюка, і саму панну любымі дарункамі. Дарэмна. Панна сышла ў кляштар, бацька ад гора памёр, жаніх адправіўся на вайну і ў першай жа бойцы даў сябе забіць...

А для Гараўскіх шляхецкі гонар, наколькі паспеў зразумець Пранціш, шмат значыў. Калі пасля адмовы Гагарына панну Дамініку мірна адправяць дадому – што яе чакае? Увесь павет костачкі перамые... Хто пасля з такой ажэніцца?

Вырвіч яшчэ раз азірнуўся на паненку, на яе ганарыстую постаць, цёмныя разумныя вочы, якія гарэлі ад непралітых слёзаў, на сціснутыя маленькія рукі, якія ўмелі ператвараць палатно ў карціну і не грэбавалі зашываць раны – і зрабіў адзіна магчымае:

– Вы змушаеце мяне, граф Пянткоўскі, адкрыць таямніцу, якую мы хацелі захаваць. Панна Гараўская – мая нявеста!

Шляхціцы, якія сузіралі сцэну, здзіўлена загулі. Ватман не стрымаў шчырага рогату:

– Я ўжо лічыць аблічыўся, колькі ў цябе нявест, Вырвіч. Апошні раз, здаецца, ты з нейкай баявітай акторкай збіраўся пабрацца, якая мяне ў руку, зараза, параніла. Што, уцякла?

– Раіна памерла, – сурова сказаў Вырвіч. – А панна Г араўская зрабіла мне гонар, назваўшы жаніхом. Ці не так?

Пранціш кінуў погляд цераз плячо ў пакой. Паненка на хвілю апусціла вочы, але амаль не вагалася:

– Так. Я пры сведках і ў прысутнасці майго пана бацькі назвала пана Пранціша Вырвіча з Падняводдзя сваім жаніхом, слова гонару.

І не салгала ж ні на каліўца! Лёднік таксама пацвердзіў:

– Я сведка. Пан Гараўскі быў супраць, але пан Вырвіч і панна Дамініка аб’явілі сябе жаніхом і нявестай.

А Пранціш яшчэ і з’едліва дадаў:

– Падумайце, пан Ватман, з чаго б панна Гараўская выкрыла мне, куды яе ўяўны жаніх вядзе сваё войска, і пра яго таемную місію?

Ватман трохі разгублена наморшчыў лоб, спрабуючы асэнсаваць новую сітуацыю, і колькі ў ёй праўды. А Вырвіч сеў на ўсіх коней Нептуна адразу, аж завіравала, схапіў паненку Дамініку за руку – яна была не халодная, як чакалася, а цёплая, пяшчотная, але не кволая:

– Мы зараз жа пойдзем да князя Багінскага! Я ўпаду ў ногі ягамосці князя і буду прасіць выправіць непаразуменне і дазволіць мне з маёй каханай нявестай пакінуць гэты дом! Патрабую суда вялікага гетмана!

Шляхціцы, якія з цікавасцю назіралі ўвесь гэты драматычны спектакль, дружна падхапілі патрабаванне пана-брата. Тым больш Ватмана, чужынца, тут дужа не любілі і рады былі чарговы раз торкнуць белавалосага носам у няведанне сармацкіх звычаяў.

– Да гетмана! Няхай рассудзіць! Пан харужы мае права абараняць сваю нявесту! Няма чаго нашых кабетаў расейцам аддаваць! Да гетмана!

Цёплая рука панны Дамінікі трохі ўздрыгвала ў руцэ Вырвіча, але сама паненка, здаецца, з радасцю бегла па калідорах маёнтка за сваім выпадковым жаніхом – відаць, нацярпелася дзяўчо ў палоне, прыслухоўваючыся гадзінамі да гучных п’яных выкрыкаў ды грукатаў. Толькі паспела прашаптаць па дарозе:

– Яны пана-бацьку ў Полацак звезлі, у вежу пасадзілі, за тое, што маскоўцам дапамагаў... Папрасіце, пан Вырвіч, каб тату выпусцілі!

Бач, не пра сябе думае, пра бацьку!

А Ватман ішоў за натоўпам, які збіраўся як бы сам па сабе, бо сведкі радасна дзяліліся цікавай сітуацыяй з сустрэчнымі, і ціха, але выразна лаяўся па-нямецку.

Князь Міхал Казімір Багінскі напачатку зрабіў выгляд, што нічога пра выкрадзеную дзяўчыну не ведае. Ясна, збіраўся, калі што, гнюснае злачынства зваліць на свавольства Ватмана. Потым разышоўся, як Ігналя на вечарынцы.

– Такога нахабнага шалберства я не пацярплю! Яшчэ гадзіну таму ў пана ніякіх нявестаў не мелася, а цяпер на табе! Здрайцы! Колькі вам Гагарын заплаціў?

Князя насмеліўся абарваць доктар Баўтрамей Лёднік.

– Згадзіцеся, ваша княская мосць, выкраданне ды гвалтоўнае ўтрыманне пад замком шляхцянкі шкодзяць гонару вашае княскае мосці. Затое калі вы дапаможаце з’яднацца закаханым, гэта праславіць вас, як высакароднага уладара...

– З’яднацца?! – злосна перабіў доктара князь і абвёў вачыма зацікаўленых слухачоў – нават прыслуга павысоўвалася ў залу, каб паглядзець развязку. З кута з мілай усмешкай цікаваў святар, у якім Вырвіч беспамылкова пазнаў езуіта. Д’Асэ стала каля левага пляча князя і абмервала зайздрослівым поглядам постаць нявесты: у жанчыны заўсёды абуджаецца гэтая мімавольная зайздрасць, калі іншую хочуць весці да алтара, няхай той жаніх куды бяднейшы і менш цікавы, чым твой каханак.

– Вы што, верыце ва ўсе гэтыя сантыменты?

Князь Багінскі пачаў усведамляць, што пасля з’яўлення столькіх сведкаў яму будзе цяжка адправіць чужую нявесту да князя Гагарына.

– І ты, Вырвіч, гатовы хоць сёння ажаніцца з гэтай паненкай?

– Нам трэба блаславенне яе бацькі, пана Валянціна Г араўскага, – цвёрда прамовіў Пранціш, адчуўшы ўдзячны поціск рукі панны Дамінікі. – Ці нельга прывезці яго сюды?

– Зноў хітрыкі? – Багінскі раз’юшана махнуў рукой, ажно белыя карункі манжэтаў затрапяталі ў паветры, як матылі. – Ваша шчасце, што я слова даваў, не рабіць вам шкоды. Блаславенне вам трэба? Я – вялікі гетман, магу і шляхецтва надаць, і на шлюб блаславіць. Што, пойдзеце зараз жа пад вянец, калі вы так ужо адзін аднаго кахаеце? Не? Так я і думаў...

– Я згодная! Калі ягамосць князь Багінскі таго хоча – хай так і станецца!

Цёмныя вочы паненкі гарэлі выклікам і адчаем. Вырвіч трохі разгубіўся. Лёднік, на якога ён зірнуў у пошуку парады, толькі прыўзняў бровы: вырашаць табе, хлопец.

Але ён ужо даўно не хлопец. Ён – мужчына, ваяр, і павінен абараніць даму, якая яму даверылася, нават калі для гэтага трэба лізаць распаленыя патэльні альбо... ісці пад вянец.

– Палічу за гонар і за шчасце!

Невядома, як вырашыў бы князь, які слаба верыў у раптоўнае жаніхоўства драгуна, але шляхта загула: «Віват жаніху і нявесце!», адчуўшы падставу для слаўнага застолля. А д’Асэ ажно пляснула ад захаплення ў ладкі:

– Ах, як гэта рамантычна! Я падбяру для нявесты сукенку са свайго гардэроба! Мадэмуазэль, вядома, не такая таненькая, як я... – на гэтую з’едлівую заўвагу француржанкі панна Гараўская нават броўкай не варухнула. – Але замацуем шпількамі, і атрымаецца выдатна! Якая інтрыга! Гэта ж гатовая п’еса для вашага Слонімскага тэатра, мой князь!

– Шлюб – сакральнае таемства, а не п’еса, ваша княская мосць, – умяшаўся езуіт, усмешка больш не прыкрашала ягоны твар з мяккімі рысамі, а светлыя вочы з прыпухлымі павекамі пазіралі з праведным асуджэннем. – Да шлюбу трэба рыхтавацца, атрымаць бласлаўленне бацькоў...

– А яны абое схізматыкі, ойча, таму іх вянчанне – не ваш клопат, – адказаў князь, відавочна пакрыўджаны ўмяшальніцтвам. Раздражнёна наблізіўся да Вырвіча з паннай Дамінікай і злосна прашаптаў:

– Я не дазволю з сябе насміхацца. Або сёння шлюбуецеся па ўсіх правшах – альбо я пасылаю да князя Г агарына перагаворшчыка.

Вырвіч вытрымаў раз’юшаны позірк магната.

– Тут няма падману, вашамосць.

Багінскі крыва пасміхнуўся.

– Што ж, мяне будзе цешыць хаця б тое, што, так сказаць, фармальна ты адбіваеш нявесту ў князя Г агарына.

І гучна выкрыкнуў загад:

– Знайдзіце зараз жа якога-небудзь папа!

Не так, не так уяўляў пан Пранціш Вырвіч сваё вяселле... Хаця ў іншых было й горай: нярэдка жаніх бачыў нявесту першы раз толькі перад алтаром. А калі меў шчасце сузіраць да гэтага – дык у прысутнасці сватоў ды бацькоў, дзе кандыдатка на ролю жонкі маўчала, як намалёваная, сціпла апусціўшы вочы. І тое, што ажаніўся з мегерай, з якой пагаварыць няма аб чым, высвятлялася толькі калі нічога не выправіць.

Але хаця Пранціш і шанаваў сармацкія звычаі продкаў, марыў пра жарсці ў духу рыцарскіх раманаў. Можа, таму дасюль не ажаніўся. Адразу пакутаваў па недасяжнай княжне Паланэйцы Багінскай, якая то дарыла пацалункі, то адпраўляла на смерць. Потым ягоным сэрцам завалодала Раіна Міхалішыўна, якая ззяла на сцэне і прыдворных балах, танчыла на вуголлях у аблічча егіпецкай прынцэсы і якую трэба было адбіваць у авантурыста-мага Батысты. А ад закаханай у яго Г анулькі Макавецкай Вырвіч сам сышоў – і багатая, і кахае, і сціплая, а няма п’янкой радасці, не круціцца галава, не абрыньваешся, як у вір... Лёднік, вядома, дакараў маладзейшага сябра за вецер у галаве, але хіба можна змусіць сябе быць шчаслівым і закаханым?

А што ён адчуваў цяпер, стоячы на парозе закінутай капліцы маёнтка і трымаючы за руку Дамініку Г араўскую, апранутую ў белую сукенку з гардэроба княскай фаварыткі?

Жаданне абараніць?

Так...

Усведамленне, што наперадзе – прыгоды, адкрыцці і ўсё, што заўгодна, акрамя нуды?

О так...

Ну а разгубленасць ды некаторую агаломшанасць адчувалі абое. Вырвіч толькі-толькі з чэрава Жалезнага Змея выбраўся, пад вадой суткі праседзеўшы. Панну гвалтам звезлі, пад замком трымалі... І раптам – пад вянец! Гэтак маланкава, мусіць, толькі Пане Каханку жанілі. Ягоная маці, асоба ўладная ды разумная, пані Уршуля Радзівіл, занепакоілася, што сын занадта спешчаны-разбэшчаны, ды захапіўся дачкой уніяцкага святара, так, што нават прасіўся ў маці з той дзеўкай пабрацца. Пані Уршуля нагледзела сярод сваіх прыдворных дам сціплую радавітую сірату, загадала ёй добра апрануцца на ранішнюю службу ў палацавай капліцы, бо там будзе нейкая ўрачыстасць. Сыну сказала на імшу абавязкова з’явіцца. А калі той прыйшоў, аказалася, што прысутнічае на ўласным вяселлі з той сіроткай, якая да апошняга пра сваё шчасце не падазравала. І нічога, павянчалі... Праўда, і добрага з гэтага не выйшла, урэшце недабраная пара развялася.

Панна Дамініка глядзела на жаніха цёмнымі разумнымі вачыма, старалася не дрыжэць і зрабіць голас як мага больш цвёрдым і нават насмешным.

– Вы, пан Вырвіч, сачыненні іспанскага паэта Кальдэрона чыталі? У яго п’еса такая: «Жыццё ёсць сон». Можа, і мне варта прачнуцца, і я пабачу сябе ў Капанічах?

Пранціш лёгка пацiснуў яе руку:

– А яшчэ ў яго ёсць п’еса «Каханне пасля смерці», дзе гераіня выходзіць замуж за чалавека, якога не любіць, толькі для таго, каб ён абараніў гонар яе і яе бацькі...

– Дзе вы вучыліся, пан Вырвіч? – зацікаўлена папыталася панна Дамініка.

– У Віленскай акадэміі, маю дыплом доктара вольных навук, потым – у Манпелье, слухаў лекцыі па рыторыцы... У перапынку паміж вучобай служыў у конным рэгіменце, у званні харужага... Настаўнікам фехтавання падпрацоўваў у Францыі, у дваранскім пансіёне... А дзе вашамосць вучылася маляваць?

Гэта было падобна, як бы ў адведзеныя лёсам хвіліны яны ліхаманкава спрабавалі змясціць гады знаёмства, распавесці адно аднаму як мага больш пра сябе.

– У нас жыў італьянскі мастак, бедны, як пацук, слабы на выпіўку, не самы таленавіты, але школа ў яго была добрая. Ён са мной займаўся, хваліў... Аваспана, значыць, непакоіць, што я яго не люблю?

Панна Дамініка выпрабавальна паглядзела на жаніха. Вырвіч не адвёў вачэй.

– А вашу мосць не непакоіць, раптам жаніх – загонны шляхцюк, шалбер, што карыстаецца вашым бядотным станам, каб здабыць багатую нявесту, якую за яго ніколі б іначай не аддалі?

Сказаў – і адчуў холад у грудзях, бо гэта было надта падобна да праўды... Сапраўды, калі для Гагарына парадніцца з Гараўскімі – мезальянс, для яго, Вырвіча – вельмі нават выгадны шлюб. Але панна ўсміхнулася куточкам рота:

– Не баюся, пан Вырвіч.

І ганарыста закінула галаву:

– У нашым родзе жанчыны ўмеюць абараніць сябе!

Пранціш мімаволі залюбаваўся: высокі белы лоб, нос, як вытачаны, з невялікай гарбінкай, смелыя бліскучыя вочы, на гладка зачасаных цёмных валасах – карункавы вэлюм, прыстасаваны з нейкай накідкі... Гэх, каб раней сустрэцца, ды не ў такіх абставінах... Магчыма, Пранціш усё-ткі насмеліўся б пазаляцацца. Хаця ён неяк пазбягаў падыходзіць да дзяўчын з гэткімі разумнымі вачыма, без грану звычнага жаночага какецтва, затое з капою годнасці. Аж страшна штось не так учыніць, каб не высмеяла...

Падышоў з-за спіны Лёднік, схапіў былога гаспадара за плячо, шапнуў на вуха:

– Спадзяюся, ты ўсведамляеш, што робіш. Гэта сур’ёзна.

Куды ўжо сур’ёзней... Сцены закінутай капліцы, пабудаванай, яшчэ калі гаспадары маёнтка былі праваслаўнымі, злавесна цёмныя, у разводах. Вунь як старыя абразы са сценаў паглядаюць – дакорліва і ўрачыста, проста ў душу... Праўда, малявалі іх майстры мясцовыя, і за натуршчыкаў служылі мясцовыя ж мяшчукі ды сяляне.. Таму й пазіраў гэтак абнадзейваюча на землякоў святы Баўтрамей, рудавалосы, рудабароды, румяны...

Свечкі мігцяць, нагадваючы пра эфемернасць зямнога жыцця. Дзе ж там той святар?

– Галоўнае – вывесці Даменіку адсюль... – прашаптаў Баўтрамею Вырвіч. – Я прыму любое яе рашэнне – далей...

– Ёлуп! – Лёднік пацямнеў ад гневу. – Менавіта ты зараз павінен браць на сябе ўсе рашэнні. А ты падумаў, што гэты самадур Багінскі можа запатрабаваць, каб пацверджанне шлюбу дэ факта адбылося пры сведках? Тады не аб’явіш шлюб фіктыўным...

Такое сапраўды было ў звычаі. Адзін з Радзівілаў, яшчэ сватаючыся да дачкі менскага ваяводы Завішы, запатрабаваў проста на заручынах даць яму «прыемную зведаць пасцель» з нарачонай. І дазволілі, што паробіш, як пан Завіша сваю дачку ні шкадаваў, ні аберагаў... І прасціну з доказамі цнатлівасці нявесты гасцям паказалі.

– Не хвалюйцеся, пан Лёднік, – ціха прагаварыла панна Гараўская. – Я веру ў Госпада і ягоную волю. Я так малілася, каб за Г агарына не выходзіць, вось жа Гасподзь і пачуў... А далей Ён таксама ўправіць.

– Амін... – прамовіў Баўтрамей і перахрысціўся.

А вось і святар... Даволі малады і, па ўсім відаць, баявіты – звык ваяваць за свой прыход, каб ва ўніяцтва не змушалі пераходзіць, не зачынілі. Святару не вельмі падабалася, што яго прывезлі здзейсніць абрад шлюбавання ў вельмі падазронай кампаніі. Але ўжо тое добра, што храм, які пуставаў пасля таго, як гаспадар стаў каталіком, ажыў, і тут узносіцца маленне да Госпада...

Лёднік трымаў вянец над Вырвічам, над паннай Дамінікай – нейкая мясцовая дзяўчына, светленькая, сарамлівая, добра, што не княская фаварытка. Словы абраду гучалі ў маленькім храме нечакана гулка.

А потым да маладых са здзеклівай усмешкай на прыгожым сытым твары падышоў князь Багінскі, які, падобна, усё яшчэ лічыў, што змог хітра пакараць падманшчыкаў, змусіўшы ўсур’ёз ажаніцца.

– Ну што, віншую маладажонаў!

А былая панна Гараўская, ад сёння – пані Дамініка Вырвіч, адказала гучна і

насмешна:

– Дзякую, дзядзечка!

Багінскі лыпнуў вачыма, не ведаючы, ці правільна расчуў, а калі правільна, як прыняць недарэчны жарт нявесты? А Дамініка працягвала гэтак жа ветліва-насмешна:

– Вы, вельмішаноўны дзядзечка, не ведалі, што мая маці – Антаніна Багінская, ваша старэйшая сястра, якая насуперак волі сям’і выйшла замуж за пана Валенты Гараўскага?

Твар князя пайшоў плямамі, як ад марозу.

– Не можа быць... Ну так, я чуў пра скандал у нашым родзе... Антаніну памятаю слаба – можа, некалькі разоў і бачыў, яшчэ ў дзяцінстве, яна нарадзілася ад першага шлюбу бацькі... А потым збегла з нейкім бедным шляхціцам, ды яшчэ праваслаўным, і сама веру змяніла. У сям’ і пра яе не гаварылі ніколі. Ну, так, здаецца, Гараўскі прозвішча...

Князь правёў рукой па твары, нібыта каб стрэсці морак.

– А чаму... ты... адразу мне не сказала?

Нядаўняя Гараўская ганарліва стаяла побач з агаломшаным мужам.

– А мы, вашамосць, ніколі і нічога ад Багінскіх не прасілі і прасіць не будзем! Яны нават калі мая пані-маці памерла, слова спачування не прыслалі. Так што, дзядзечка, і ад вас мне нічога не трэба, – голас нявесты ўтрымліваў такую дозу атруты, што доктар Лёднік лепей бы не намяшаў. Але азваўся і ён:

– Затое віншую, вашамосць князь Багінскі, вы па ўласнае волі і нават з зайздроснай настойлівасцю параdніліся з панам Пранцішам Вырвічам, які цяпер ёсць законным мужам вашай роднай пляменніцы!

І праўда... Вырвіч з цяжкасцю збіраў думкі, якія мітусіліся, як мурашы ў раскіданым мурашніку. Ён усё-ткі парадніўся з Багінскімі! Калісьці марыў дабіцца сястры князя, Паланэі, але мара так і засталася марай... І ажаніўся з яе... пляменніцай, выходзіць! Та-ак, цяпер ясна, у каго ў панны Дамінікі такі ўладны характар. Усе сёстры князя Міхала Казіміра былі амазонкамі.

Багінскі схапіўся за галаву, ажно ад парыка паляцела воблака пудры. Павярнуўся да свайго канфідэнта.

– Ватман, каб цябе халера! Чаму не папярэдзіў?

Разгубленае аблічча белавалосага волата сузіраць было надзвычай прыемна.

– Ваша княская мосць, каб жа я ведаў! А жаніцьбу вы самі прыдумалі.

Князь Багінскі разгублена таптаўся перад маладажонамі: вестка пра выяў-

ленае сваяцтва магната з нявестай, якую перадавалі шэптам, ужо абляцела ўвесь маёнтак. А для шляхцюкоў гэта значыла, што выпіўка на вясельным піры будзе яшчэ пышнейшай.

– Дзядзечка, дазвольце нагадаць, што мой пан-бацька Валенты Гараўскі, ваш швагер, – Багінскі ледзь не падскочыў ад гэтага вызначэння, – зняволены ў Полацку ягамосцю гетманам польным Аляксандрам Сапегам. А нам блаславенне атрымаць трэба...

– Няёмка неяк, вашамосць, што ваш швагер і на вяселлі дачкі не пабыў, і ў вязніцы зараз сядзіць, – дадаў сваё Лёднік.

Князь разгублена азірнуўся яшчэ раз на Ватмана, той мог толькі паціснуць плячыма. Вядома, магнат – сам сабе закон, але Багінскі, на шчасце, не быў ні

Геранімам Радзівілам, які быў здатны ўласнага брата на ланцугу трымаць, ні Пане Каханку, што ў п’яным шале мог давесці жорсткім жартам да смерці нават блізкага сябра. У гневе князь Багінскі доўга трываць не мог і астываў, як кінуты ў халодную ваду выкаваны цвік, з жаласным шыпеннем. І вельмі даражыўся славай прасветленага, прагрэсіўнага ўладара, шчодрага мецэната, апекуна музаў.

– Добра, добра... Я дару сваёй пляменніцы ў гонар яе вяселля тысячу залатых, карэту з коньмі і куфэрак перлінаў ружовых, які дастаўся мне ад бацькі майго. Пану Вырвічу... – падумаў, перабіраючы ў галаве, чаго не шкада,– маёнтак Гаруны і лес пры ім. А таксама даю ліст на вызваленне з вежы пана Валенты Гараўскага.

Апошнія словы князя патанулі ў віватах: цяпер ніхто не сумняваўся, што ягамосць Багінскі не паскупіцца на вясельнае застолле для сваёй пляменніцы нават у такіх паходных умовах... Бедныя, бедныя ўладары гэтага маёнтка і герба Анцута!

– Вашамосць, мы зацікаўленыя як найхутчэй паехаць да нашага шаноўнага пана-бацькі! – Пранціш не збіраўся радавацца раней часу.

– Што, нават на ўласнае вяселле не застанецеся? – здзекліва папытаўся Ватман. – І на шлюбную ноч?

Панна Дамініка прыжмурыла злосна вочы:

– Для мяне зараз самае важнае – вызваліць бацьку!

На дзіва, князь, пашаптаўшыся з Ватманам, не стаў пярэчыць.

– Што ж, чаркніцеся з гасцямі, пацалуйцеся – і можаце ехаць, «сваячкі»...

Багінскага ажно перасмыкнула, калі вымаўляў апошняе слова.

– А доктар яшчэ ў нас пагасцюе трошкі! – мадэмуазэль д’Асэ разняволена кранула кончыкам складзенага веера плячо Лёдніка, які, мяркуючы па адсланёным твары, думкамі панёсся ўжо ў родны Полацак, да Саламеі ды дзетак...

– Гэта яшчэ чаму? – падазрона папытаўся Вырвіч.

– А таму! – насмешна ўлез у размову Ватман. – Князь Багінскі ясна ж сказаў: заўтра важная медычная кансультацыя! Да таго ж вы са сваёй жаніцьбай, пан Вырвіч, нам усе планы паламалі. А падводны карабель па-ранейшаму ў расейцаў. Таму давядзецца выкарыстоўваць іншыя шляхі, а хто ў нас галоўны знаўца вадзянога змея? Вось ён!

Найміт тыцнуў пальцам у Лёдніка.

– Я не пакіну яго... – пачаў Вырвіч, але Бутрым схапіў драгуна за грудкі, нахіліўся блізка і зашаптаў:

– Ты зараз не павінен пакідаць сваю маладую жонку! Пакуль выпускаюць – звозь яе!

І дадаў, ужо адхіліўшыся, з прыхаванай тугою:

– Перадай Саламеі, што я яе кахаю! І пацалуй за мяне Сафійку і Алеся...

Вырвіч і сам выдатна разумеў, што ягоны доўг – выратаваць дзяўчыну, што яму даверылася... Але невыносна было пакідаць тут Бутрыма, Адысея, які праз пару дзён мог бы абняць сваю Пенелопу. Адразу ўспаміналася, як тады, у Манпелье, у доме дэ Варда, Бутрым сам зашчоўкнуў на сабе рабскі ашыйнік узамен за волю свайго малодшага сябра...

Дзесьці каля дома пачалася страляніна і крыкі «Віват маладым!», «Віват князю Багінскаму!». Хутка тут загудзе застолле, а нехта абавязкова счэпіцца ў

двубоі.... Што ж за шляхецкая бяседа без двубоя? Пэўна, крумкач са старой ліпы даўно кудысь зляцеў... А можа, у прадчуванні хуткай здабычы, затаіўся ў пераплеценым голлі ды вычыквае?

– Не пераймайцеся, пан Вырвіч, за свайго доктара! – паблажліва кінуў Багінскі. – Хіба вы забыліся – я слова даў, што захаваю вашыя жыцці і здароўе? Вы што, маё слова падвяргаеце сумніву?

Засталося толькі кланяцца ды дзякаваць дзядзечку за міласць...

Так, Раіна і пасля смерці дапамагала, ахоўвала. Апякалі праўдзівасцю яе словы пра новы персанаж, якога аўтар п’есы выведзе на сцэну замест яе. А вось наконт княскага слова – сумнівы былі... Не так лёгка аказалася захаваць жыццё ды здароўе, выконваючы апошняе заданне князя Багінскага.

Але заставацца было нельга. Дамініка і так нацярпелася, калі ім давялося ўсё-ткі прысутнічаць на банкеце і цалавацца пад цікаўнымі ды юрлівымі позіркамі чужых людзей. Ніштo сабе першы пацалунак – вусны дзяўчыны дрыжаць ад страху і агіды... Вырвіч толькі спадзяваўся, што агіды не да яго.

На развітанне Бутрым моцна абняў і ўсунуў у руку цыдулку – ліст да сямейных. Пацалаваў руку нявесты...

Ад’ехалі, калі ўжо добра вечарэла. У карэце, падоранай князем, як вялікія паны. Калісьці Вырвіч марыў мець уласную карэту з гербам ды лёкаямі. У прыцемку экіпажа Пранціш бачыў толькі бляск вачэй і чуў перарывістае дыханне спадарожніцы... Ёй зноў страшна. Ягонай адважнай разумніцы... Хаця – ці ягонай, калі сэрца яе яму не належыць?

– Не бойцеся, Дамініка... Я не збіраюся скарыстоўваць вашу бяду... ніякім чынам.

Здаецца, правільныя словы выбраў? Таму што нявеста, захутаная ў падоранае дзядзечкам футра, нібыта з палёгкай выдыхнула, але зараз жа прамовіла ўдавана абыякава, але з дамешкам мімавольнай крыўды:

– Што ж, я рада, што ў пана не ўзнікаюць у адносінах да мяне ніякія куртуазныя намеры.

– Ну чаму ж вы лічыце, што я не магу ацаніць вашай прыгажосці і вартасцяў? – Пранціш стараўся гаварыць ветліва-паважна, каб не напалохаць зноў. – Проста ў нас з вамі, Дамініка, амурная гісторыя развіваецца неяк няправільна, з таго, чым іншыя заканчваюць. Калі вы захочаце, мы можам дамагчыся, каб наш шлюб прызналі нядзейсным. А можам паспрабаваць прайсці нашу гісторыю спачатку.

– Як гэта? – словы гучалі так разгублена, што Пранціш замілаваўся.

– А так... Пачнём са знаёмства.

Кароткі ўздых у цемры, недаверлівае хмыканне...

– Ну... Давайце пачнём. А то адчуваю сябе коткай у мяху, якую купілі на кірмашы, прынеслі ў хату, ды яшчэ не выпусцілі.

Здаецца, павесялела, зацікавілася.

– Хутчэй я – кот у мяху, які вам уручылі... Дазвольце прадставіцца – пан Пранціш Вырвіч з Падняводдзя, герб Гіпацэнтаўр. Застаўся старэйшым у родзе, які вядзецца ад Палямона. У Падняводдзі маю двор... Астатняе бацька спляжыў, пасек, папаліў і раздаў падчас высакароднага шляхецкага спаборніцтва з суседзямі, хто менш даражыцца багаццем. У дзяцінстве мяне будзілі стрэлам з пісталета ў столь. А яшчэ я навучыўся з бацькам араць поле – бо нам не было за

што наняць сялянаў. Праўда, мы рабілі гэта толькі ў ботах і пры шаблі на баку, а значыць, урону шляхецкаму гонару не ўтваралася.

Пранціш гаварыў з іроніяй, даўно перарос юначыя перайманні за беднасць ды востры сорам ад мянушкі Гнаявік, якой яго шчыкалі ў Менскім езуіцкім калегіуме. І быў пэўны, што Дамініка з Гараўскіх, хаця й магла быць з’едлівай ды насмешнай, не будзе ім за беднасць пагарджаць. Гэтак жа, як быў упэўнены, што велягурыстасць ды вензеля, якімі ён прыкрашаў свае куртуазныя размовы з рознымі панечкамі, тут абсалютова недарэчы. З Дамінікай Гараўскай можна альбо шчыра, альбо ніяк. Любое пазёрства заўважыць ды высмее.

– А першы слуга ў мяне з’явіўся ў васямнаццаць гадоў, калі аднойчы па дарозе з Менска да Валожына каля мяне спынілася карэта, захляпаная гразёю... І важны пан, запытаўшы, колькі ў мяне з сабою грошай, прадаў мне за мой апошні медны шэлег свайго непакорлівага раба, доктара, зорказеда і алхіміка...

– Няўжо пана Лёдніка?

– Яго самага...

А за доктара як трывожна... Але нічога, ён не з такіх сітуацый выбіраўся, ён жывучы, дый Раіна недарэмна карону святога Альфрэда ахвяравала...

Дамініка слухала расповеды спадарожніка пра ягоныя з Лёднікам прыгоды, як чароўную казку... Альбо раман. І Вырвіч, адчуваючы яе зацікаўленне, гаварыў, як Гамер, і раскручваўся світак прыгод. Незаўважна дайшло і да таго, што Вырвіч пачаў дэкламаваць уласныя паэтычныя сачыненні...

...Каралі, што чакаць навучыліся ў бронзавых снах,
Не раздзеляць з табою віно з дзьмухаўцоў і самоту.
Дождж змывае чырвоныя кроплі з абрусаў і плах,
Насалода і боль за труной ператворацца ў воцат...

І рука панны сама сабой апынулася ў руцэ яе нечаканага мужа.

Так жа смялей – калі ў цемры і невядомасці трымаешся за кагосьці надзейнага і вартага...

Полацак сустрэў сонейкам.

Шчырым такім, веснавым сонейкам, якое люстравалася ў водах Дзвіны, рассыпаючыся ў хвалях міглівым золатам... І спалі змрочным сном сутарэнні пад храмам Святой Сафіі, і маўчалі зняволеныя там кнігі, і дзіда Святога Маўрыкія ахоўвала горад...

А рукі ў Саламеі Лёднік дрыжэлі так, што не магла адразу разгарнуць цыдулку ад мужа. Паніч Аляксандр, як старэйшы мужчына ў сям’і пасля ад’езду бацькі, рашуча ўзяў пасланне і зачытаў.

Хто б сумняваўся наконт зместу. «Кахаю, люблю, малюся аб сустрэчы, не пераймайцеся, са мной усё добра...» Словы, за якімі Чорны Доктар мог схаваць любыя няшчасці.

Можа, перажыванні з-за свайго Адысея не далі пані Саламеі надта здзівіцца ад з’яўлення Пранціша пад руку з законнай жонкай... Выслухаўшы неверагодную гісторыю іх шлюбу, Саламея, аднак, перанялася. Адразу ж зладзіла для панны Дамінікі гарачай вады дый іншых неабходных жанчыне рэчаў, угаварыла трохі адпачыць – бо судовыя ў Полацку раней, чым апоўдні, не прачынаюцца, а паненка

змучаная зусім...

А калі засталася з Вырвічам сам-насам, цвёрда заявіла:

– Не рабі глупстваў, не буры гэты шлюб! Не заўсёды тое, што даецца выпадкова, з’яўляецца часовым. Дастаўся дыямент – беражы!

І нават пан Гараўскі, вызвалены з вежы, не надта трос кулакамі на адрас самазванага жаніха. Галоўнае – ягоная красачка, дачушка ў бяспецы... Падумаць толькі – зрабілі закладніцай, трымалі ў палоне! Нават за сталом у доме Рэнічаў пан больш глядзеў на сваю крывіначку, чым спажываў ежу...

Падарункі ад Багінскага змусілі пана скрывіцца: каб ягоная воля, нічога ад фанабэрыстых магнатаў, якія ім пагарджалі, не ўзяў бы. Але што ж, зяць дастаўся небагаты, такі пасаг маладым дарэчы. Маёнтак Гаруны, канешне, і блізка не Нясвіж, дзесь у Налібоцкай глухамані вёсачка... І добра яшчэ, калі ў князя ў хуткім часе не сканфіскуюць маёмасць, і ягоны падарунак не выявіцца пшыкам.

Найбольш у доме Лёднікаў пану Гараўскаму спадабаліся турэцкія шаблі... Гаспадар, вядомы фехтавальшчык, меў цэлую калекцыю добрай зброі. А вось саркафаг з муміяй у кабінеце доктара, хоць і самы што ні на ёсць усходні прадмет, пана не ўсцешыў. Толькі перахрысціўся пан Валенты гідліва. Трымаць у доме нябожчыка, ды яшчэ паганца! Вось ужо сапраўды – Полацкі Фаўст... Праўда, абразы кругом праваслаўныя... Пан Валенты мог ухваліць хаця б тое, што дачка выйшла замуж за адзінаверца.

Вядома, погляды, якія пан Валенты Гараўскі кідаў на нежаданага зяця, былі дастаткова непрыязныя – як на апошняга госця, што надакучыў, як горкая рэдзька, а не выганіш. Каб не саромеўся пані Саламеі – а яе велічная прыгажосць утаймоўвала і не такіх, дык і пасварыцца мог з зяцем.

Пранціш разумеў, калі панна Дамініка скажа, што яны не супраць абвесціць шлюб несапраўдным, пан Гараўскі кінецца ў гэтую справу з усім імпэтам – і даб’ецца... Бо князь Багінскі – бунтаўнік, канфедэрат, і кароль ахвотна дапаможа ахвярам свайго ворага.

Пранціш паглядаў на тонкі профіль дзяўчыны, якая чамусьці лічыцца ягонай жонкай, і чакаў выбуху... І халодная змяя круцілася ў грудзях. Магчыма, яму самому варта прапанаваць ёй такое выйсце? Але Дамініка, заўважыўшы крывыя пагляды бацькі на драгуна, заявіла:

– Татусю, гэта мой вянчаны муж, ён мяне выратаваў, гонар мой абараніў, а я адно толькі слова вернасці маю. І перад Госпадам ужо дала яго гэтаму пану.

Гараўскі трохі вінавата ўтаропіўся ў талерку. А Пранціш адчуў, як на душы пацяплела. Дамініка не збіраецца ад яго пазбаўляцца! І, здаецца, патроху ачуньвае ад сваіх страшных прыгодаў. Вочы пачынаюць блішчаць весела і троху іранічна, знікае трывожная напятасць... Вунь як з малой Сафійкай забаўляецца!

З чарнавокай Лёдневічанкай былая панна Гараўская адразу пасябравала, і цяпер яны ўдзвюх разглядалі... Не, не цудоўную парцалянавую ляльку, якая сядзела ў куточку ды лупілася пакрыўджана намаляванымі блакітнымі вачыма. А сапраўдны мікраскоп, які быў паненцы Сафійцы цікавейшы за любыя цацкі. Мікраскоп, бліскучанькі, пакрыты гравіроўкай у выглядзе пераплеценых галінак і кветак, ёй аддаў старэйшы брат, які займеў больш моцную прыладу. А яшчэ той брат калекцыянаваў казюрак і матылёў, каменьчыкі і чарвячкоў... І такіх агідных істотаў, на якіх далікатным людзям глядзець брыдка.

Але, відаць, далікатных асобаў тут не было, ну, можа, за выключэннем пана Г араўскага, які абурана адварочваўся ад заспіртаваных у слоіках брыдотаў. А вось Дамініка нават дагістарычны чэрап, якім яе спадзяваўся, відаць, напалохаць паніч Аляксандр, успрыняла са спакойнай цікаўнасцю. Патлумачыла, што мастаку, каб правільна маляваць, абавязкова трэба, як і доктару, ведаць зладжанне арганізму знутры. Таму яна ў свой час адлюстравала чарапоў ды шкілетаў дастаткова.

І праз нейкі час госця ўжо замалёўвала для практычнага паніча вынікі ягоных доследаў, якія поўзалі альбо плавалі ў шкляных скрынках.

– Дыямент! – яшчэ раз выразна паўтарыла пані Саламея Пранцішу.

Пан Гараўскі, якому Хвэлька з вялікім задавальненнем падліваў віна –

нарэшце ў доме з’явіўся сапраўдны шляхціц, які шануе Бахуса, задрамаў у фатэлі, змучаны апошнімі падзеямі. Саламея і Вырвіч змаглі пагаварыць. Было пра што.

Князь Багінскі абяцаў, што Лёдніка затрымае не больш чым на дзень. Але як насамрэч апынецца?

Былі і іншыя тэмы... Месяц таму вярнуўся з Францыі Давыд Ляйбовіч, у модным сурдуце, трохкутовым капелюшы са страўсавым пёркам ды ў кашулі з карункамі, пышнымі, як крэм безэ. У аптэцы ягонай адразу прыбавілася пакупнікоў, а Давыд яшчэ й кансультаваў полацкіх дзяўчатаў наконт апошніх павеваў парыжскай моды.

Пасля скандальнага прыёму ў доме дэ Варда Таварыства прагрэсіўнай медыцыны распалася, бо ягоныя стваральнікі з’ехалі ў Парыж. Там справу развярнулі шырока, прыёмы з лекцыямі ўчыняюць. І за ўсе іхнія зверствы-лютаванні нічогенька ім не было. Ну, зрабілі бадзягу лішнюю дзірку ў галаве – дык яшчэ і лепей, горад ачысцілі ад усялякага зброду. У Ліёне зноў ткачы бунтуюцца, у параўнанні з гэтым эксперыменты ў сутарэннях нікога не хвалююць. Толькі бедны скалечаны волат Гарганцюа застаўся ў Манпелье – гаспадар ягоны дужа хутка ўцякаў, а слуга чамусьці не спяшаўся яго даганяць. Пан Жылібер прыстроіў ва ўніверсітэце, прыслужваць. Гэткі медыцынскі казус... Студэнты-медыкі вельмі цікавяцца.

І раптам, пакуль французскія навіны абмяркоўвалі, прыйшоў і сам Давыд. Уляцеў у дом, нязграбны, вясёлы... Маўляў, пабачыў карэту перад домам, вось і зразумеў, што гаспадары прыехалі! Парадваўся за Вырвіча, што той ажаніўся, пацалаваў ручку адной пані, другой, паненцы Сафійцы.

– Вы, галоўнае, пану Лёдніку перадайце... Ягамосць Жылібер ліст даслаў, папярэджвае, каб ён з князем Багінскім не звязваўся. Гетман просіць у французаў грошай, тыя абяцанкамі-цацанкамі кормяць. А цяпер знайшоўся прайдзісвет, які паабяцаў Багінскаму згоду французаў. А ўзамен – невялічкая паслуга... Каб прыслалі яму такога вось наскрозь вучонага доктара па прозвішчы Лёднік, са скрадзенай тым у Францыі старажытнай прыладай у дадатак. Як вы здагадваецеся, дабрадзей гетмана – барон дэ Вард, які зараз прысмактаўся да самога герцага Эгільёна, новага міністра замежных спраў Францыі. Жылібер піша, доктар Бяскоўскі ўжо адправіўся сюды перагаворшчыкам. А пры Багінскім нейкі чалавек ёсць, які з дэ Вардам звязаны...

– Д’Асэ! – скрозь зубы прагаварыў Пранціш. – Шпіёнка клятая! Паведаміла

пра доктара, угаварыла Багінскага...

Давыд збялеў:

– Толькі не кажыце мне, што пан Лёднік у князя!

– За гэты час, думаю, ужо і прададзены, і перададзены!

Саламея ўскрыкнула, заціснуўшы рот кулаком. Вырвіч сціснуў зубы, каб не зараўці ад адчаю. Ну адчуваў жа, не трэба Бутрыма пакідаць! Цяпер не да таго, каб у Капанічы з маладой жонкай ехаць... Але куды кінуцца, дзе шукаць Бутрыма? Калі ён яшчэ ў князя – ёсць шанец... А калі звезлі? Дамініка, якая прыслухоўвалася да размовы здалёк, асцярожна спусціла з рук Сафійку, падышла да Пранціша, кранула за плячо.

– Супакойцеся, вашамосць! Доктар Лёднік – не іголка, прынамсі, некалькі чалавек ведаюць, дзе ён зараз. Думайце, Пранціш! Хто гэтыя людзі?

Вырвіч з удзячнасцю сустрэўся позіркам з разумнымі вачыма жонкі...

– Вядома, князь Багінскі... Але наўрад ён захоча з намі шчыра гаварыць. Герман Ватман... Зылжэ, не паморшчыцца. Пасля – д’Асэ... Відаць, трэба ўсё-ткі ехаць у той маёнтак з бязглуздымі калонамі і распытваць, куды атрад князя скіраваўся...

– А чаму б табе не распытаць напачатку рамізніка, якога князь да карэты даў?

Дапыталі рамізніка Ігнацыя, меланхалічнага маладзёна з чорнымі абвіслымі вусамі, які не дужа быў рады адправіцца з княскае службы вазіць нейкага харужага, і лічыў сваё знаходжанне тут часовым. Аказваецца, пакуль ладзіўся вясельны баль, прыслуга пагаворвала, што Багінскі збіраўся на паляванне. Чаму? А адзін машталер пачуў гаворку пра вадзянога цмока, якога князь збіраецца ў хуткім часе займець. Паколькі Слонімскі звярынец Багінскага ўтрымліваў безліч жывых цудаў-юдаў, паляванне на вадзянога цмока людзей не здзівіла. Магнат, ён усё можа... Птушку Рох купіць, слана, Вавілонскую вежу для ўласнаручнага разбурэння...

– Ясна, што князь адправіць людзей за палком Гагарына, якія вязуць падводны карабель, – нервова зазначыў Вырвіч.

– І выходзіць, пан Лёднік пакуль самому князю патрэбны, – сцвердзіла Дамініка. – Хто лепш распавядзе, як зладжаны карабель?

– Праўда... – Пранціш трохі супакоіўся, і пані Саламея справілася з адчаем.

– Значыць, Лёдніка возьмуць на паляванне за вадзяным змеем... Даведацца б яшчэ, як Гагарын плануе ехаць у Санкт-Пецярбург! Вайна ж, з-за сутычак мяняюць маршруты...

– Ну, паспрабуем даведацца!

Дамініка пабудзіла бацьку, які салодка драмаў у віры чужой драмы.

– Пакуль сядзеў на гаўптвахце – чуў, як радуюцца ахоўнікі, што Дзюмур’е ўзяў Кракаў. І казалі, што князя Багінскага ён папрасіў выпраўляцца на Смаленск. А што тычыць маскоўцаў, дык Пятро Іванавіч дакладна абяцаў заехаць у Капанічы на зваротным шляху! – упэўнена адказаў пан Валенты і прыўзняўся. – Дарэчы, час і нам туды адпраўляцца... Што бунтаўнікі там нарабілі – падумаць страшна...

І абсёкся, кінуў тужлівы погляд на дачку: яна ж цяпер ад яго не залежыць, а мусіць ісці за мужам-канфедэратам... Але нежаданы зяць супакоіў:

– Едзьце заўтра з Дамінікай, толькі найміце, дзеля Бога, слуг, ахову – князь

Багінскі дастаткова грошай даў. А я паскачу цяпер – мне трэба сябра ратаваць...

Паніч Алесь прыбег з картай і цвёрдым жаданнем далучыцца да пошукаў бацькі. Толькі маленькая Сафійка ўсё гэтак жа гулялася са сваім мікраскопам, пакручваючы ягоныя колцы і спрабуючы разглядзець праз хітрыя шкельцы той казачны свет, дзе ні ў воднай дзяўчынкі не знікаюць бацькі...

У паўцёмнай вітальні, калі Пранціш застаўся сам-насам з жонкай, яна спыталася ціха:

– Вы адзін. Што вы можаце зрабіць? Гэта ж вельмі небяспечна... Ідзе вайна...

– Вох, мая пані, каб вы ведалі, як шмат можа зрабіць адзін чалавек! – белазуба ўсміхнуўся Пранціш. – Пачытайце хаця б Плутарха...

Дзесь у пакоях то згасаў, то разгараўся звонкі смех Сафійкі. А на вуліцы, за дзвярыма, жыло звычайным жыццём беларускае места васямнаццатага стагоддзя. Гарлалі, прапаноўваючы тавар, булачнікі, малочнікі, галантарэйшчыкі, рыбары і гарбары... Стукаў малаток збройніка, лаяўся балагол, вадзіў па бясконцых пакутах Дароту лірнік. Грукаталі па брукаванцы колы вазоў, таратаек і карэтаў. Сярдзіліся сабакі, абвяшчалі перамогу над цемрай пеўні, зноў білі званы на Святой Сафіі, абпаленай пажарам...

– Пастарайцеся вярнуцца... Мы ж яшчэ не прайшлі да канца нашу куртуазную гісторыю!

Дзяўчына глядзела без ценю насмешкі. Вырвіч пацалаваў тонкую цёплую руку.

– Для вас прасцей будзе, калі мяне заб’юць, Дамініка. Выйдзеце тады замуж, за каго захочаце.

– Ну вось, кажуць, што гэта жанчынам уласціва цану сабе набіваць! – угнявалася Гараўская. – Магу прысягнуць, вашамосць зараз хацеў пачуць мае запэўніванні, як баюся вашай гібелі, ды як вы мне дарагі ў жывым стане... А я не катрынка, каб граць тое, што замовяць! У мяне ўласнае меркаванне ёсць. Паміраць ён сабраўся...

Панна схапіла мужа за каўнер, прыцягнула да сябе...

Цалавацца Гараўская, вядома, не ўмела... Затое Пранціш умеў.

– Падобна, наш раман паспяхова развіваецца? – прашаптаў ён праз незлічоны час.

– Я не дарую вам, калі ён не дойдзе да шчаслівага фіналу, – шапнула ў адказ задыханая, пачырванелая Дамініка. І дадала вельмі сур’ёзна:

– Я буду вас чакаць.

Так Пенелопаў у гэтым бурлівым свеце стала больш.

Хаця Адысеі ў ім сустракаюцца куды часцей, і Пенелопаў на ўсіх іх ніколі не хапала.

РАЗДЗЕЛ АДЗІНАЦЦАТЫ

Двубоі Чорнага Доктара

Леанарда да Вінчы сцвярджаў, што існуе такі звер катаблепас. Ягоны пагляд забівае чалавека дакладней гарматнага ядра ў лоб. Вось толькі зрабіцца ахвярай катаблепаса трэба яшчэ схітрыцца, бо яго галава настолькі цяжкая, што небарака не можа яе прыўзняць ад зямлі.

Пранціш Вырвіч гэтай сонечнай веснавой раніцай адчуваў сябе гэткім няўклюдным катаблепасам – галава трашчыць ад недасыпу, хіліцца долу, цяжкая, як цабэрак, пры гэтым злосць у душы так і віруе, так бы і спапяліў каго паглядам... Начавалі ў нейкай адрыне, на гарышчы, мерзлі. І Вырвіч, ледзь-ледзь прадраўшы вочы, спрасоння так ляснуўся лбом аб нізкую бэльку, што цяпер мімаволі рука цягнулася памацаць гузак.

Абранец са знакам у лбе, разумееш... Толькі і камандаваць такім атрадам, які ў яго зараз: аж два ваяры ў падначаленні, падлетак ды аптэкар.

Вырвіч тужліва азірнуўся. Давыд, у насунутым на самыя вочы чорным мятым капелюшы, не вельмі зграбна сядзеў на бела-плямістым паслухмяным кані ды нешта сабе напяваў пад нос на французскай мове... Аптэкар нечакана далучыўся да драгуна на выедзе з Полацка. Маўляў, пасля бурлівага жыцця Францыі засумаваў, дык чаму б не пашукаць дзядзьку Бутрыма? Жаўнер з нядаўняга студэнта-фармацэўта наўрад быў важнецкі, хіба для кампаніі...

Але Давыд хаця б дарослы. А вось малодшы Лёднік – лічы, дзіця... Хаця такіх, здаралася, у магнацкіх сем’ях ужо й жанілі дзеля патрэбаў палітычных.

Алесь Баўтрамееў Лёднік учыніў мудра: з Вырвічам адразу не выправіўся – бо ясна, дзядзька Пранціш адправіў бы дадому ды яшчэ загадаў бы замкнуць увішнага паніча. Цягнуўся на кані следам, як Борах па дворах, хаваючыся так, што Пранціш заўважыў пераслед толькі на другі дзень. Хлопец быў упарты, увесь у татачку, і Вырвіч ледзь зубы ад злосці не скрышыў – але мусіў узяць з сабою. Ну як з такімі спадарожнікамі ў небяспечнай вандроўцы? Як з дудою на паляванні.

Між тым вайна шчэрылася паўсюль. Там спаленая хата, там – паранены жаўнер у карчме... Распытвалі, каго маглі, спрабуючы зразумець, у якім баку войска вялікага гетмана, і ці не чулі пра атрад расейцаў з вялізным падазроным абозам. Па ўсім выходзіла, што едуць правільна, маскоўцы рушылі ў бок Капанічаў. Пранціш зноў пакруціў на пальцы заручальны пярсцёнак, і цяплей ды спакайней неяк сталася, нібыта пярсцёнак зачараваны.

Кволыя галінкі ўзлеску выпроствалі першыя зялёныя лісткі так нясмела, нібыта чакалі, што іх вось-вось зблоціць сівер, вярнуўшыся, як злы настаўнік у клас, дзе дзеці пачалі без яго сваволіць. Па дарозе, трохі падсохлай, гайдалася на ўсіх калюжынах павозка, падобная да распісанай зялёнай фарбай скрынь Яе цягнулі два цярплівыя рудыя кані, чыя маладосць прамінула, як нядаўняя зіма. І быццам яблыкі ў скрыні, у павозцы шчыльненька сядзелі дзіўныя людцы – не зразумець, ці шляхта, ці валацугі... Дзве пані ў пудраных парыках мелі такія натынкаваныя, намаляваныя фізіяноміі, што немагчыма вызначыць узрост. Фізіяноміі пераляканыя. Уборы з неверагодна пышнымі карункамі пашыты з вельмі таннай тканіны. Ясна, вандроўныя артысты.

Спадар з высакародным тварам, неадменна ўсе ролі каралёў былі ягонымі, адказаў падарожным паважна, але спалох да канца схаваць не змог. Непадалёк вялікая бойка ідзе... Б’юцца маскоўцы і войска вялікага гетмана. Ледзь уцяклі няшчасныя камедыянты...

І па ўсіх канонах прыгодніцкага жанру зараз Вырвіч са спадарожнікамі мусілі папрасіцца ў трупу, замаскавацца пад артыстаў, каб далей шпегаваць... Але Пранціш Вырвіч быў самавітым шляхціцам, і яму ў галаву не прыйшло ганьбіць сябе, звязваючыся з балаганшчыкамі. Дый тым з якой радасці рызыкаваць, здадуць пры першай магчымасці шпегаў...

Таму павозка правінцыйнай Мельпамены ад’ехала ў туманістыя далечы веснавой Беларусі, а каманда, створаная ў імя выратавання Чорнага Доктара, рушыла ў другі бок, самы небяспечны.

Вырвіч не вельмі хацеў везці малога Лёдніка туды, дзе свішчуць кулі ды сякуць шаблі... Але старэйшы Лёднік з вялікай верагоднасцю быў менавіта там. Добра хоць, Алесь на кані добра трымаецца – сам Вырвіч вучыў... І не скардзіцца ніколі, як бы ні стаміўся, толькі вусны ганарыста падціскае ды дзюбаты нос задзірае, бацькавіч...

– Пан Вырвіч, нам, падобна, туды!

Давыд паказваў худым пальцам у поле, дзе на пажухлай леташняй траве ляжаў ніцма чалавек у сінім мундзіры. А вось яшчэ адзін... А там, ля паламаных кустоўяў, хтось у белай куртцы, заляпанай крывёй. Самотны конь з пустым сядлом скубе сухія сцяблінкі. Крумкач няспешна кружляе над полем нядаўняй бойкі, завяршаючы сумотную карціну чорным насмешным штрыхом.

– Можа, яшчэ хто жывы? Трэба дапамагчы?

Малодшы Лёднік успадчынніў і гэта...

Але параненых, відаць, забралі адразу, толькі па памерлых яшчэ не вярнуліся.

– Мусіць, падводны карабель адбівалі... – прамармытаў Пранціш. І ўпершыню прыйшло ў галаву, што ў дзеяннях Ватмана была свая, няхай і вычварная, логіка. Ціхенька абмяняць закладніцу на патрэбнае. Бо іншы спосаб адабраць вадзянога змея быў вось такі, сумленны, шляхецкі, так бы мовіць... І крывавы. Колькі чалавек загінула з-за ліцвінскай прыўкраснай Алены, скрадзенай Вырвічам, амаль што Парысам? А расплачваецца зноў хітрамудры Адысей-Бутрым...

Пранціш адагнаў здрадлівыя думкі. Усё адно Гагарын не згадзіўся б на абмен, і скончылася б той самай крывёй. Але зламаўся б лёс Дамінікі, а ў

Пранціша зараз не паблісквала б на пальцы гэтага пярсцёнка са смарагдам, знойдзенага ў куфэрках Багінскіх... Сам ён надзеў на палец нявесты свой уласны, фамільны, з гербам «Гіпацэнтаўр», з якім не расставаўся. Пярсцёнак для пальчыка мастачкі быў завялікі, боўтаўся... Трэба замовіць, каб звузілі... Калі, вядома, уладальніца захоча і надалей насіць сціплае старажытнае ўпрыгожванне, якое саграваlі пальцы пакаленняў Вырвічаў.

Раптам удалечыні пачуўся выбух.

Ды не слабенькі, а так, што зямля страсянулася, быццам там прызямліўся цэлы статак адкормленых цмокаў.

Дзе выбух, там Полацкі Фаўст. Чамусь ва ўсіх трох адразу ўзнікла менавіта такая сэнсавая сувязь.

Што, вядома, пэўным чынам характарызавала найперш доктара Баўтрамея Лёдніка.

Калі наперадзе пачуліся далёкія галасы, і замітусіліся, бы мурашы ў разварушаным мурашніку, чалавечыя фігуркі на тле чорнага дыму, Давыд Ляйбовіч прытрымаў каня.

– Пан Вырвіч, стойце... Не варта вам туды лезці, ды яшчэ паніча валачы. Давайце я на выведку адпраўлюся – у мяне з сабой сумка з лекамі, прапаную свае паслугі. Там, мусіць, параненыя ёсць... Я, канешне, не доктар Лёднік, але ва ўніверсітэце дзякуючы яму павучыўся.

І, як ні карцела Пранцішу адправіцца самому, давялося пагадзіцца ды яшчэ ўтрымаць Алеся, які ірваўся шукаць татку. Спыніліся пад бярозкамі, на сонейку, на палянцы, якую абсыпалі белыя кветачкі – каб не ляжалі побач скрываўленыя трупы, дык можна было азірацца ў пошуках райскага дрэва і херувімчыкаў.

Але гэта быў не рай, а астравок зацішша пасярод крывавай беларускай вясны. На сонейку грэўся вялізны шэры з ружовымі прожылкамі валун, за ім можна было зручна схавацца. Магчыма, быў гэта каменны цмок-шавец, якіх шмат у беларускіх вёсках. У такіх камянях ёсць нібыта акенца, куды можна шаўцу падаваць скуру, а пасля забіраць гатовыя боты. Галоўнае, у царкву ў абноўцы не заходзіць – разваліцца. А магчыма, гэта быў камень-следавік, на які аднойчы наступіла сама Маці Божая, назаўсёды пакінуўшы адбітак па форме нагі. Але паверхня валуна была роўнай, шурпатай, як спіна скамянелай жывёлы, зубра альбо вала... І, мусіць, менавіта такая легенда і існавала.

Вырвіча ж і малодшага Лёдніка зараз цікавілі не легенды, а эпапеі. Па выніках выведкі Давыда можна было напісаць эпічную п’есу і прадаць сустрэтым вандроўным камедыянтам... Шэкспір плакаў бы ў баку ад зайздрасці і выціраўся манжэтай.

Калі аптэкар пад’ехаў бліжэй да месца выбуху, пабачыў карціну без рамачкі. Невялічкі маёнтак, хутчэй – хутар, патрапіў пад капыты аднаго з вершнікаў Апакаліпсісу па імені Вайна. На месцы адрыны ці вялікай пуні зеўрала яміна, з якой ішоў чорны дым. Наўкруг валяліся дошкі і металічныя дэталі. Давыд, якому пан Вырвіч распавёў пра вадзянога цмока, здагадаўся, што гэта парэшткі пачвары. Тым больш перад тымі парэшткамі траянскага каня.... пардон, ліцвінскага цмока стаяў доктар Баўтрамей Лёднік, патрапаны так, нібыта ім стралялі з гарматы. Адзін рукаў вісеў на нітках, на шчацэ чорны пісяг. А насупраць Лёдніка драў горла пачырванелы князь Багінскі, які, здавалася, гатовы быў і праўда таго

Лёдніка ў гармату запхнуць ды стрэліць у бок вострава Ява.

– Мярзотнік! Табе паверылі, цябе пусцілі з механізмамі разабрацца... Колькі князь Г агарын заплаціў, каб ты карабель узарваў?

– Вашамосць, гэта няшчасны выпадак! – хрыпла апраўдваўся Лёднік, стрэсваючы са скуранай курткі наліплыя камякі гразі і попел. – У караблі, у прыладзе для ачышчэння паветра знаходзілася салетра. Падчас пераезду яна змяшалася з іншымі рэчывамі... Пачалася рэакцыя. Калі б я гэта не заўважыў, ды не папярэдзіў усіх, каб разбягаліся – маглі б быць і ахвяры!

Багінскі ледзь не пляваўся ад злосці.

– Не плявузгай! Гэта ты спецыяльна штосьці там намяшаў. Вырашыў вярнуць сабе міласць яе вялікасці, паспрабаваць зноў да яе ў давер увайсці. Дарэмна! Паглядзі на сябе! Бязродны, здохлы галадранец!

– Вашамосць, дазвольце, мы яго павесім! – раўнуў рослы шляхцюк, на лбе якога крывавіла драпіна – відаць, жалезная костка змея патрапіла. Натоўп вакол ахвотна падхапіў:

– У пятлю чарнакніжніка!

– Ці-ха! – закрычаў князь і паморшчыўся – гарлаць ды раўці было не па ягонай натуры, нягжэчна. І ад таго, што апусціўся да плябейскага крыку, Багінскі яшчэ больш злаваўся на вінаваўцу.

– На вялікі жаль, Лёднік, я даў слова, што захаваю табе жыццё і здароўе. Але не думай, што рэшту гэтага жыцця ты правядзеш, радуючыся, як мяне падмануў.

Князь рэзка развярнуўся, загадаўшы вартаваць вязня, як найвялікшы скарб, і сышоў, бы не заўважыўшы развітальныя словы доктара:

– Бедная Раіна Міхалішыўна, яна забылася акрамя жыцця і здароўя для нас згадаць пра свабоду...

Веснавы ветрык насіў чорныя сняжынкі попелу.

Далей на нейкі час увага Давыда была адцягнутая ягонымі першымі пацыентамі – не толькі шляхціц з падрапаным ілбом пацярпеў ад выбуху ў адрыне ды ў бойцы з маскоўцамі. Доктару ж Лёдніку, які таксама прапанаваў свае паслугі, вельмі груба параілі маўчаць ды не торкацца.

Давыд, які мазаў раны бальзамам, сшываў ды перавязваў, толькі краем вока бачыў цёмную высокую постаць у коле злых да зубнога болю ахоўнікаў. Бутрым стаяў, выпрастаўшы спіну, як за кафедрай, і засяроджана чытаў свой нататнік. Зразумела, калі і заўважыў ды пазнаў Ляйбовіча, выгляду не паказваў. Аптэкар жа наслухаўся столькі лаянкі ды кляцьбы ў бок Чорнага Доктара, што ўсур’ёз занепакоіўся. Шляхцюкі шчыра лічылі, што гетман учыняе несправядліва, не даючы ім пакараць здрадніка, які столькі шкоды нарабіў, і падазрона перашэптваліся, сабраўшыся кампаніямі.

А потым да Лёдніка падышла расфуфыраная пані ў парыку, падобным да ўзбітых вяршкоў з цукатамі. Паколькі міленькая, як херувімчык, пані трымалася ўладна, а ахоўнікі паслухмяна яе прапусцілі, Давыд здагадаўся, што гэта фаварытка князя мадам д’Асэ. Тут круглая шкляніца вельмі зручненька выслізнула з рук аптэкара і пакацілася бліжэй да Чорнага Доктара. Давыд кінуўся за ёю, нязграбны, смешны, злавіў, але выкуліў, вельмі ў час спатыкнуўшыся, змесціва ўсёй сваёй сумкі на зямлю... Давай збіраць, няспешна, абтрэсваючы. А заадно слухаючы размову на французскай мове, якой ён, як меркавалі прысутныя,

наўрад валодаў.

– А вы адчайны чалавек, месье Лёднік!

Француженка пазірала какетліва, але з насцярогай, як на дужа модную сукенку, якая, магчыма, акажацца не па памеры.

Бутрым, аднак, паводзіўся вельмі нешляхетна, таму што толькі на імгненне адарваў пагляд ад свайго нататніка, прагаварыў ветлівае прывітанне і зноў чытае... Д’Асэ міла ўсміхнулася сакаўнымі вуснамі, падмаляванымі сардэчкам:

– Вас не бянтэжыць, месье доктар, што вы ператварыліся ў нейкі інструмент, добра загартаваны меч, які ўсе зацята адзін у аднаго адбіраюць, каб скарыстаць супраць ворага? Любы інструмент, вы ж ведаеце, урэшце ламаецца... Асабліва ад частага выкарыстання.

На гэты раз Бутрым выявіў больш увагі, апусціў нататнік і кінуў пільны позірк на настойлівую госцю.

– Як бачыце, мая пакорлівасць мае межы, мадам. Я заўсёды намагаюся быць у згодзе з уласным сумленнем. Мною не вельмі зручна карыстацца.

Красунька іранічна пакланілася – маўляў, ацаніла вашу цвёрдасць, і нечакана тыцнула складзеным веерам у грудзі суразмоўцу.

– Падман, месье! Вы самі сябе ашукваеце. У адсутнасці волі – а яе ў вас не будзе ў бліжэйшы час, запэўніваю, – чалавек сам не заўважае, як саступае па дзюйму прастору свайго сумлення. Пакуль не саступіць апошняе. У вашым выпадку можа выратаваць толькі адно: выбраць сабе саюзніка, які з вас скарыстаецца, але дасць найбольш волі.

– І што мадам прапаноўвае? – голас Лёдніка быў халодна-ветлівы. Француженка абмерыла яго паглядам бліскучых, як вішні пад дажджом, вачэй. Скасавурылася на маладога няўклюду, які поўзаў непадалёк па траве і збіраў рассыпаныя шкляніцы, нешта мармычучы сабе пад нос, упэўнілася, што небарака не разумее ні слова з яе размовы, і працягвала.

– Вы чалавек гонару, месье Лёднік. Таму, спадзяюся, сказанае мною толькі са шчырай сімпатыі да вас застанецца між намі.

Бутрым пакрывіў рот, паказваючы сваю веру ў гэтыя сімпатыі, але моўчкі пакланіўся. Д’Асэ працягвала ціха:

– Я магу вас вывезці адсюль. Паверце, іначай вам падрыхтаваны страшны лёс – не без майго пасрэдніцтва, каюся. Але ў мяне заўсёды ёсць уласныя планы і меркаванні. Як вы ставіцеся да аўстрыйскага двара?

Лёднік не змог схаваць здзіўлення.

– Няўжо мадам плануе перабрацца туды?

– А чаму не? – белазуба ўсміхнулася д’Асэ. – Тое, што я для іх зраблю, дасць мне там трывалае становішча... Грэх не скарыстацца. Тут усё роўна нічога добрага не чакаецца, – француженка з прыкрасцю ўздыхнула. – Канфедэраты прайграюць, гэта ўжо і Дзюмур’е зразумеў. Так, ён узяў Кракаў, але генерал Веймарн выклікаў Суворава, да таго зараз далучаюцца новыя людзі... Як канфедэраты ваююць – самі бачыце. Афіцэры п’юць-балююць, на варту пасылаюць сялянаў, якія ціхенька збягаюць... Дзюмур’е сам мне казаў, што пасля наступнай жа канфузіі вернецца ў Парыж, абрыдла яму тутэйшае бязладдзе. Князь Багінскі ўвогуле не вайскаводца. А пасля паразы ў яго сканфіскуюць усё, ён паедзе ў эміграцыю... А такіх паноў-эмігрантаў я магу перабіраць дзясяткамі. Сумна. Гэты карабель тоне, і час

перасядаць на іншы. Паедземце са мной!

Лёднік не зварухнуўся.

– Навошта я вам? Ува мне няма нічога, што б магло быць для вас каштоўным.

Фаварытка прымружыла вочы, якія сталі вельмі сур’ёзнымі.

– А я і не кажу, што разгледзела ў вас Адоніса. Але скіньце свае маскі. Прызнайцеся, месье Лёднік, вы тае ж пароды, што Каліёстра, Сен-Жэрмен, граф Батыста – разумныя, жорсткія і прагныя да прыгодаў людзі, якім дадзена трохі больш, чым належыць мець чалавеку. Вы не можаце абысціся без рызыкі і таемных ведаў. Хто кліча такіх шалберамі, хто авантурыстамі, але іх ахвотна слухаюць і ідуць за імі. Мне патрэбны такі чалавек, як вы, со змрочнай, пагрознай славай і шлейфам плётак пра ўсемагутнасць. Вось-вось будзе вольным месца асабістага лекара імператрыцы-маці Марыі Тэрэзіі. Можна паспрабаваць яго заняць.

Лёднік раздражнёна ўздыхнуў.

– Мой сумны жыццёвы досвед даказвае, што за кожнай смачнай прапановай хаваецца сталёвы кручок. Магу прысягнуць – вы, спадарыня, й паловы не распавялі пра свае планы. І якімі яны б ні былі – здзяйсняйце без мяне. У мяне жонка, двое дзяцей і радзіма, якую я люблю.

– Я і не прапаноўваю вам адмовіцца ад сям’і, – паціснула плячыма д’Асэ. – Высылайце ім грошы, пасля, як усё ўладкуецца, забярыце да сябе... Ад вас мне спатрэбіцца толькі ўдзячнасць...

– Гэта значыць, рабіць, што скажаце, і абараняць вашы інтарэсы, – нудна прагаварыў Лёднік і зноў уторкнуўся ў нататнік, працэдзіўшы скрозь зубы:

– Не цікавіць.

Д’Асэ, аднак, зусім не пакрыўдзілася, толькі лёгка засмяялася і яшчэ раз дакранулася да доктара веерам.

– У мяне ёсць усе падставы думаць, што вельмі хутка вы пераменіце сваё меркаванне, месье доктар. Мы не развітваемся!

І сышла, жорстка кінуўшы ахоўнікам:

– Паводле загаду ягамосці князя Багінскага вы пасадзіце злачынцу ў карэту, якая неўзабаве прыйдзе. Я асабіста прасачу, каб гэты чалавек у ёй адправіўся, куды трэба.

– І куды ён адправіцца? – насцярожана папытаўся адзін з жаўнераў, не вельмі прыязна пазіраючы на фаварытку. – Спадзяюся, у турму?

Француженка пагардліва зморшчыла нос.

– Гэта, вашамосць, вас не тычыцца.

Да красуні амаль пагрозна наблізіўся яшчэ адзін шляхцюк, малады, рудавусы, апрануты не ў канфедэрацкую форму, а ў кунтуш з дарагога серабрыстага саету з сабалямі і жупан з пералівістай зялёнай парчы. Дыяментавы гуз ззяў на шапцы, як зорка Венера. Відаць, багаты пан са сваім аддзелам.

– А я чуў, што яснавяльможны князь вылучае атрад, які мусіць суправадзіць карэту з гэтым здрайцам да мяжы з Прусіяй. Каб, значыць, схаваўся ад пакарання!

Вочы маладога пана гарэлі гневам. Некалькі шляхцюкоў за ягонай спінай гнеўна загулі.

– Нагадваю вашамосцям, што рашэнні тут прымае толькі вялікі гетман, якому вы прысягалі на вернасць!

Каля мадам д’Асэ, як дуб ля асіны, з’явіўся белавалосы волат у нямецкім строі з чорнага аксаміту, вышытага срэбрам. Абвёў светлымі, амаль белымі вачыма шляхцюкоў, і тыя незадаволена змоўклі. Доктар Лёднік схаваў нататнік і сустрэўся паглядам з Германам Ватманам, ён жа граф Пянткоўскі.

– Ну што, Бутрым, збірайся ў дарогу! – выскаліўся волат. – Ты ж не хочаш, каб цябе павесілі альбо засеклі панове-брацця? Яснавяльможны князь Багінскі знайшоў найлепшае выйсце – адправіць цябе як мага далей, у бяспечнае месца. Вось і рэчы твае падрыхтавалі...

Пахолак нёс Бутрымаву скураную сумку з Альбукасісавым шлемам. Шаблю Чорнаму Доктару вяртаць не збіраліся.

Мадам д’Асэ распарадзілася, каб за ёй заехалі да скрайняга намёту, яна пойдзе пераапранацца ў дарожнае.

На сонца наплылі нахабныя хмаркі, нагадваючы, што вясна не абавязаная ўвесь час быць у адным настроі. А вось і карэта... Запрэжаная чацвёркай коней, дыхтоўная, з закратаванымі вокнамі.

Лішніх сведкаў адагналі далей. Дзверцы карэты, якая спынілася перад Чорным Доктарам, адчыніліся нібыта самі па сабе.

– Ну, Бутрым, давай, сядай! Паедзеш з усімі выгодамі!

Насмешны голас Ватмана нібыта падштурхнуў Лёдніка ў спіну. Доктар паставіў ужо нагу на падножку.

– Чакай, васпан... Штось я забыўся, – граф Пянткоўскі затрымаў Лёдніка за парваны рукаў.

– Разумееш, доктар, – голас Ватмана быў салодкі, як пераспелая чаромха. – Ты зараз знерваваны, злосны... Твае спадарожнікі трохі баяцца, каб ты чаго не ўтварыў дарогай. Таму – дзеля тваёй жа бяспекі... – Ватман выбачаўся так прыніжана, што нават вельмі наіўны чалавек западозрыў бы здзек. – Ты ўжо прабач... Гэта ненадоўга... Выцягні рукі.

Тут жа падскочыла двое здаровых жаўнераў, і запясці Лёдніка апляла вяроўка.

– Вось цяпер нішто не перашкодзіць цёплай сустрэчы старых сяброў!

Герман Ватман быў радасны, як дзяк на масленіцу. І гэткім жа радасным выглядаў даўгалыгі пан з вадзяніста-зеленкаватымі вачыма, які, пяшчотна прыціскаючы да сябе атрыманую толькі што скрыню са старажытнай прыладай арабскага хірурга, высунуўся з карэты:

– Заходзь, Скарамуш! Не бойся, я прысягнуў князю Багінскаму, што будзеш ты ў нас жывы і здаровы.

– Бяскоўскі... – скрозь зубы прасіпеў Лёднік і адкаснуўся, але яго адразу ж запхнулі ў экіпаж і пасадзілі ў адмысловы закуток, агароджаны кратамі.

Пад’ехала і абяцанае князем суправаджэнне – з дзясятак канфедэратаў, сярод якіх апынуўся і рудавалосы шляхцюк. Але Давыд Ляйбовіч гэта ўжо не разглядаў, бо кулём нёсся да таварышаў, што чакалі ля валуна пад бярозкамі.

Што ж, гэта быў шанец... Адбіць доктара ў невялічкага атрада – зусім не тое, што ў цэлай арміі...

Драгун, аптэкар ды шкаляр, седзячы на конях, напружана ўзіраліся ў дарогу з-за дрэў.

– Цікава, для чаго з імі едзе гэтая гнюсная фаварытка? – прагаварыў Вырвіч,

якому дужа не спадабалася спроба красунькі залучыць Лёдніка да аўстрыякаў.

– Раз яна дамаўлялася з землякамі-французамі, дык князь і адправіў яе прасачыць за выкананнем дамовы... Магчыма, грошы яму прывезці, – меланхалічна адказаў Давыд. – Знайшла спосаб з’ехаць... Сысці, пардон, з ненадзейнага карабля.

Ружова-шэрая паверхня валуна была цёплай, быццам нагрэтая не яшчэ кволым веснавым сонцам, а летнім, спякотным. Кажуць, камяні калісь на Беларусі раслі, пакуль Маці Божая, якая хадзіла па грэшнай зямлі басанож, не пабіла аб камень нагу.

– Едуць!

Алесь ледзь утрымаўся, каб не паслаць каня ў намёт.

Рушылі следам, каб толькі не выпускаць з вачэй. Пранціш планаваў дачакацца, пакуль атрад, які перавозіць Лёдніка, спыніцца на начлег. А там Бог бацька, не першы раз уцёкі ладзяць...

Згадалася легенда, якую Вырвіч чуў ва ўніверсітэце Манпелье. Пра паўночнага караля, магутнага прыгажуна, непераможнага, ганарыстага... Ягонае войска разбілі ў жорсткай сечы, скарыстаўшыся здрадай.

На радзіме караля барды і менестрэлі наперабой сачынялі ўрачыстыя песні пра яго, героя, які мужна загінуў, забраўшы з сабою мноства ворагаў. А праз шмат гадоў адзін з ваяроў, які шчыра захапляўся ўладаром і тужыў па ім, патрапіў у горад ворагаў. І там, у гнілой канаве, сярод рабоў пабачыў свайго караля. Адразу пазнаў яго па рудых валасах... Але кароль быў пачарнелы ад голаду і пакутаў, стары, скалечаны, схвастаны бізунамі, у ланцугах, і пакорліва капаў вільготную зямлю, не падымаючы вачэй...

І тады ваяр зрабіў выгляд, што не пазнаў свайго ўладара. Праехаў паўз яго, вярнуўся дадому і нікому не расказаў пра пабачанае.

Таму што хацеў, каб народ памятаў іншага караля, які не пабываў у рабстве. Таму што кароль, той, якім быў раней, таксама не хацеў бы, каб ведалі пра ягоную ганьбу.

Гісторыя здавалася занадта жорсткай для таго, каб быць выдумкай.

Праз сасновы лес, стромы, хоць зараз на кожнае дрэва прыладкоўвай ветразь, дарога віхляла згодна волі маленькай рачулкі, якая за стагоддзі вымыла імклівым сваім струменем ладныя адхоны. Карэты даўно ўжо не было бачна, і Вырвіч баяўся, што яны зусім з ёю размінуцца на нейкім скрыжаванні. Але раптам за адным з паваротаў давялося рэзка спыніцца: там, наперадзе, карэта стаяла, яе абкружалі шляхцюкі з аховы... Што такое?

Вырвіч саскочыў з каня, пакінуў яго на спадарожнікаў і, хаваючыся за кустамі і дрэвамі, падабраўся бліжэй. Канфедэраты ўжо адчынілі карэту і вывалаклі адтуль Лёдніка. Рамізнік ды лёкай Бяскоўскага, атрымаўшы кухталёў і абяззброеныя ваяўнічымі ліцвінамі, сціпла прыселі на запяткі карэты. Сам Бяскоўскі сунуўся быў з пратэстам, але яго хуценька супакоілі, і прагрэсіўны доктар зашыўся ў выратавальнае чэрава экіпажу, як змоўж.

– Ягамосць князь Багінскі загадаў перадаць доктара месье Бяскоўскаму! – між тым гучна, аж рэха гуляла ў соснах, абвяшчала, стоячы на прыступцы карэты, як на п’едэстале, абураная д’Асэ. А кабета не з палахлівых, аднак. – Вялікі гетман даў слова, што не ўчыніць шкоды жыццю і здароўю пана Лёдніка! Вы што, хочаце

нанесці абразу вялікаму гетману? Парушыць ягоную прысягу?

Красунька ваяўніча ўпёрла руку ў бок, абцягнуты брунатным аксамітам дарожнай сукенкі.

Шляхцюкі, аднак, счараванню не паддаваліся, ад душы штурхаючы Лёдніка, у якога па-ранейшаму былі звязаныя рукі, у бок ад дарогі, на прыветную роўненькую палянку з жоўтымі кветачкамі мацярдушкі... Вырвіч напружыўся і дастаў пісталет. Калі Лёдніка ўзнамерыліся забіць, трапная куля можа змяніць расклад... А тады і самому кінуцца, адцягваючы ўвагу. Гэх, каб яшчэ Лёдніку рукі вызваліць, ды ўзброіць!

Раптам, як быццам жаданне драгуна было пачутае, адзін са шляхцюкоў разрэзаў кінжалам вяроўкі на руках доктара.

– А мы ніякім чынам не абразім ягамосць князя. І слова ягонае не парушым! – са зласлівай радасцю абвесціў рудавалосы шляхціц у серабрыстым кунтушы з сабалямі. – Лёднік – шляхціц, хоць і но-овы!

Апошняе слова было прамоўлена з сапраўдным здзекам. Да тых, хто атрымаў шляхецтва не па крыві, стаўленне было пагардлівае.

– Таму, як шляхціц, ён павінен абараняць свой гонар, ці не так? – працягваў рудавалосы. – І ягамосць Багінскі ніякай адказнасці не нясе, калі пан Баўтрамей Лёднік прыме выклік на двубой.

Паны-браты ўхвальна загулі, і сэрца Пранціша сціснула трывога. Раптам адзін са шляхцюкоў, плячысты, як млынар, хуценька падскочыў і са смакам плюнуў на доктара...

– Ну што, будзеш біцца, альбо нам пляваць на цябе, пакуль у сліне не захлынешся?

Лёднік прамаўчаў, толькі працягнуў руку па шаблю.

Рудавалосы выглядаў вельмі незадаволеным, што выклік першым кінуў не ён. Шляхта ўтварыла кола. З акна карэты з адчаем пазіраў Бяскоўскі, д’Асэ стаяла на прыступцы, ухапіўшыся за дзверы, яе вочы блішчэлі ад цікаўнасці. Што ж, гульня са смерцю – калі гуляешся не ты – самае заманлівае ў свеце відовішча.

Пранціш апусціў пісталет. Двубой – сапраўды справа гонару, тут аніяк не ўмяшаешся. Застаецца спадзявацца, што Лёднік у дастаткова добрым стане.

Плячысты шляхцюк зняў шапку з дыяментавым гузам і цяжкую чугу і пагрозна падняў шаблю, топчучыся на месцы, як бычок, што нацэліўся рогамі на суперніка. Лёднік скінуў сваю падраную куртку, застаўшыся ў падранай кашулі. Пацёр запясці, бо рукі, відаць, сцерхлі ад вяроўкі, крутануў шабляй у паветры, выпісаўшы срабрыстае кола, і застыў у расслабленай паставе, апусціўшы лязо, нібыта проста выйшаў падыхаць свежым паветрам. Вырвіч трывожна ўглядаўся ў ягоную высокую постаць, ацэньваючы шансы. Прамінулыя гады не змусілі спіну доктара сагнуцца, а цела пацяжэць. Хударлявы, па-ранейшаму жылісты, падцягнуты, толькі чорныя валасы, што неахайна падаюць на плечы, з сівізною.

– Татка адаб’ецца, – упэўнена прашаптаў побач голас. Алесь Лёднік, нягледзячы на загад, ціхенька прабраўся да дзядзькі Франтасія і цяпер назіраў за двубоем з-за кустоў. – Ніхто яго не пераможа!

Словы паніча пацвердзіла тая імклівасць, з якой доктар нечакана сустрэў удар, змусіў суперніка перакруціцца і выбіў у яго шаблю хітрым адмысловым рухам. Шляхцюк схапіўся за знямелую руку і аж завыў ад злосці.

– Двубой не скончаны! Біцца, пакуль супернік не зможа ўстаць!

Гледачы пацвердзілі правіла, і Бутрым незадаволена адышоўся, чакаючы, пакуль шляхцюк не падыме сваю зброю. Пранціш ведаў, як Лёднік не любіць раніць і забіваць, дзеля чаго гадамі адпрацоўваў дасканалыя спосабы абяззбройваць ды аглушаць. Вось і цяпер – не паспеў супернік як след памахаць шабляй, атрымаў плазам ляза каля вуха і зваліўся капою на маладую траўку...

– Панства задаволенае?

Голас доктара гучаў так спакойна, што не раз’юшыцца было немагчыма.

– Яшчэ чаго! – рудаволасы шляхціц радасна вылез наперад, расштурхаўшы таварышаў. – Будзеш біцца па чарзе з усімі намі, пакуль не атрымаеш свой прысуд, мярзотнік!

Пранціш схаладнеў: значыць, канфедэраты задумалі суд гонару, як страту для здрадніка, якім лічылі доктара. Такое было прынята, напрыклад, у альбанчыкаў – прыбліжаных князя Караля Радзівіла, што стварылі нешта накшталт рыцарскага ордэна, у які ўвайшлі найперш сябры юнацтва князя з прадмесця Нясвіжа Альба. У іх існаваў свой унутраны суд. Той з альбанчыкаў, хто правінаваціўся недаравальна, мусіў біцца па чарзе з кожным з брацтва, пакуль не загіне. Падобнае павінна было адбыцца і тут.

– Гэй, пане браце, пры ўсёй павазе – чарга не твая! – рашуча адсунуў рудавалосага ўбок высокі светлавалосы шляхцюк у канфедэрацкай белай світцы. – Мы яшчэ перад тым, як сюды ехаць, чаргу вызначылі, вашамосць!

Рудавалосы абурыўся:

– Я маю права спагнаць з яго жыццё першым! У мяне да гэтага нягодніка асабісты рахунак!

– У нас ва ўсіх да яго асабістыя рахункі! – зло сна ўсміхнуўся светлавалосы шляхцюк. – Для таго і паехалі за ім. Гэты паганы доктар майго брата, параненага пад Капанічамі, маскавітам здаў, і тыя яго замардавалі!

Бутрым ускінуў галаву, пачуўшы рэпліку.

– Запэўніваю вашумосць, што спрабаваў дапамагчы вашаму брату. На жаль, рана была занадта цяжкая, пашкоджаны мозг, а я тады не меў дастатковых ведаў... Мне вельмі шкада...

– А мне шкадоба вашамосці патрэбная, як ачоскі кудзельныя!

Шляхцюк, адсунуўшы рудавалосага, плюнуў на Лёдніка і кінуўся на яго.

Той ашчаджаў суперніка, як мог. Ухіляўся, круціўся, нібыта выконваючы складаны танец, усё хутчэй, хутчэй... Урэшце брат загінулага пад Капанічамі канфедэрата змакрэў, як мыш, і ледзь дыхаў, і нават не заўважыў, як упаў, аглушаны плазам шаблі. Бутрым, відаць, спецыяльна не стаў прыніжаць яго, абяззбройваючы.

Мадэмуазэль д’Асэ гучна запляскала ў ладкі, выказваючы захапленне фехтавальнаму майстэрству Чорнага Доктара. Ад чаго злосці ў прэтэндэнтаў на ягонае забойства не паменела. Адзін за адным супраць Бутрыма выходзілі паны-браты, не забыўшыся рытуальна плюнуць на нягодніка. Ятрыліся, кідаліся на яго, лаяліся і валіліся снапамі на палянку, часам заліўшыся крывёй ад неглыбокай раны на галаве. Доктар спрабаваў было прасіць наступнага суперніка даць яму час на перавязку папярэдняй ахвяры, але шляхцюкі вырашылі, што гэтак ён хоча здабыць сабе перадых. Біся, здрайца!

І Лёднік біўся. Змушаючы гледачоў забыцца, што ён усяго толькі чалавек, патрапаны жыццём і зморany апошнімі падзеямі. Шабля свістала, як крыло срэбнага стрыжа, і гледачы ўсё часцей з нянавісцю шапталі: «Вядзьмак!»

Але самае горшае, што тыя, каго ён аглушыў, пачалі ачуньваць. Стогнучы, лаючыся... І зноў ірвучыся ў бойку. Недарэмна гадоў дзвесце таму ўчынак Лёдніка са шкадаваннем супернікаў палічылі б вар’яцтвам і баязлівасцю. У 1559 годзе пляменнік маршала Францыі Ашон Мурон счапіўся з капітанам Матасам. Стары вайсковец хуценька выбіў шпагу ў смаркача, параіў навучыцца фехтаванню і хацеў сысці... Ды ўгневаны юнак ударыў яго ў спіну. І што, хтось асудзіў паскудніка? Наадварот, здзіўляліся, як гэта вопытны Матас так здурыў. Перамог ворага – дабівай, альбо той ударыць у спіну. І ніхто яго не асудзіць. Бо прыняць шкадаванне ад ворага – ганьба на ўсё жыццё! Доктар, відаць, зразумеў пагрозу, таму што цяперашняга свайго суперніка параніў у абедзве рукі, каб не мог трымаць шаблю, і толькі тады аглушыў.

Кусты зашаргаталі, змусіўшы Пранціша насцярожыцца.

– Пан Лёднік доўга не вытрымае, – пачуўся злева шэпт. Давыд Ляйбовіч, які прыпоўз сюды, кінуўшы недзе коней, нервова грыз нейкую сцяблінку, углядаючыся ў сцэну. – Ён жа не жалезны. Прагоняць яго яшчэ па адным коле – і прыкончаць.

Доктар і праўда быў задыханы, чорна-сівыя валасы зліпліся ад поту, кашуля парэзаная, у чырвоных плямах, дзе падрапала лязо ворага...

– Чаго мы чакаем, пан Вырвіч? – нецярпліва прашаптаў справа ад Пранціша Алесь. – Іх ужо мала засталося – кінемся нечакана, і вікторыя!

Вырвіч прытрымаў паніча за рукаў.

– Я ж тлумачыў вам, пан Аляксандр Лёднік, двубой – справа гонару. Ваш бацька прыняў выклік. Яму апошні бой застаўся, з тым рудым задзіракам. А па другім коле мы ім біцца з Бутрымам не дамо. Гэта ўжо супраць правіл. Ён абразу змыў.

Давыд скептычна хмыкнуў, выказваючы сваё стаўленне да шляхецкага балету вакол гонару. Як можна спакойна назіраць, як твайго сябра забіваюць, і не ўмяшацца?

А Вырвіч і блізка спакойны не быў.

Ён разумеў, што Лёднік учыніў бы інакай, і не стаў бы вычэкваць у кустах, пакуль пан Вырвіч абеліць свой гонар.

Але гэта было мацней за Пранціша. Ён быў так выхаваны. Усведамленне, што гонар каштоўней за жыццё, цякло ў ягонай крыві, і ніякія вальнадумныя філасофіі гэтага не перабілі. Калі б Лёднік, які падняўся да высокага статусу шляхты, адмовіўся зараз біцца з тым, хто на яго плюнуў, Вырвіч нічога б не сказаў і дапамог бы выратавацца. Але нейкі прыкры асадак застаўся б, пацверджанне таму, што прасталюдзец, мяшчук не можа падзяляць высокія сармацкія ідэалы.

Шабля рудавалосага, да якога нарэшце дайшла чарга, паляцела на траўку, хоць на яе ўладальніку былі адмысловыя гусарскія пальчаткі, а дзяржальна шаблі абцягнутае галюшой – шурпатай скурай акулы. Шляхцюк, які скінуў толькі кунтуш, а біўся ў расшпіленым жупане, ганарыста задраў галаву і запрашальна раскінуў рукі:

– Давай, забівай, чарадзей! Яшчэ адзін Агалінскі будзе на тваім чорным сумленні!

Баўтрамей апусціў шаблю, ягоныя вусны ўздрыгнулі:

– Вашамосць пан Андрусь Агалінскі, калі не памыляюся?

– Што, пазнаў мяне, доктар? А можа, памятаеш і майго бацьку, пана Цыпрыяна Агалінскага, і маю маці, пані Галену з Агарэнічаў, і брата майго загінулага Аляксандра? Мне распавялі, вядзьмак, што з-за твайго чараўніцтва нашу сям'ю няшчасці спасцiглі!

Твар рудавалосага стаў чырвоны ад гневу, ноздры раздзімаліся, ледзь парай не пыхкаў, як казачны цмок.

Лёднік збялеў. Менавіта Цыпрыян Агалінскі пазычыў яму грошай на здабыццё філасофскага каменю, менавіта яму няўдалы алхімік быў прададзены за даўгі... І менавіта там, у акрутным рабстве, доктар сустрэўся з пані Галенай Агалінскай, якая яго пашкадавала і не дала замучыць. І пасля, вызвалены, доўга не ведаў, што ў чужой сям'і расце ягоны сын. Брат пана Цыпрыяна Гервасій, з якім Лёднік і Пранціш ездзілі ў Ангельшчыну, напачатку збіраўся забіць доктара, які спакусіў ягоную сваячніцу. Але столькі разам у падарожжы перажылі, столькі разоў доктар яму жыццё ратаваў, што пан Гервасій ацаніў. Усё вырашыў выпадак. Дзіця ледзь не патанула разам з карэтай. Пан Гервасій пляменніка выцягнуў, але пра гэта нікому не сказаў... І аддаў хлопчыка сапраўднаму бацьку.

І вось цяпер перад Лёднікам стаяў старэйшы сын пані Галены Агалінскай Андрусь. Дзяцюк ладны, руды ў бацьку, і нянавісць да доктара ўспадчынніў.

– Ваша маці, светлай памяці пані Галена, не хацела б, каб я з вамі біўся, пан Андрусь.

Лёднік дэманстратыўна ўторкнуў у зямлю шаблю і скрыжаваў рукі на грудзях. Пранціш ведаў, наколькі доктар лічыць сябе абавязаным перад пані Галенай.

Вырвіч чакаў, што пан Андрусь Агалінскі пачне ўгаворваць суперніка падняць зброю, працягнуць двубой... Але рудавалосы толькі жорстка і задаволена ўсміхнуўся.

– Што ж, так і лепей. Спіна ў цябе зажыла, доктар?

У голасе пана Агалінскага гучала пагардлівая насмешка.

– Я ж колькі разоў бачыў, як цябе на нашай стайні лупілі, скуру дзёрлі. Як пан бацька нос твой крывы ламаў, у каршэнь цябе тоўк. Мала, на жаль, тоўк! Ты – халоп, хоць увесь патэнтамі на набілітацыю абвешайся. Які тут можа быць двубой? Ганьба – з такім шаблю скрыжоўваць... Чуеце, паны-браты? Дарэмна вы сармацкі кодэкс тут захоўвалі. Тут вось так... Як з сабакам.

І наставіў на бяззбройнага Лёдніка пісталет, які быў прыхаваны дзесь за поясам, прыкрыты расшпіленым жупаном. Няўжо загадзя прадугледжваў такі сыход? Паны-браты, якія заставаліся пры памяці, зласліва маўчалі, не падтрымліваючы, але й не перашкаджаючы прыстрэліць ведзьмака, што іх так зганьбіў. Мадам д'Асэ коратка ўскрыкнула, у голасе звінела расчараванне.

Гэта было ўжо занадта, і Вырвіч кінуўся наперад з пісталетам у адной руцэ і шабляй у другой. Але Аляксандр Лёднік аказаўся спрытнейшы, і ўжо стаяў каля бацькі, скіроўваючы на ягонага суперніка пісталет.

– Васпан учыняе ганебна! – голас малодшага Лёдніка трымцеў ад гневу. –

Мой пан бацька перамог вас сумленна! Я не дам вам здзейсніць нявартае шляхціца злачынства!

Пан Агалінскі агаломшана ўтаропіўся ў высокага хударлявага хлапчука з цёмнымі вачыма. Доктар імгненна засланіў сына сабою, выхапіўшы з зямлі ўторкнутую шаблю, і цвёрда патлумачыў:

– Гэта мой сын, вашамосць. Аляксандр Баўтрамееў Лёднік. Спадзяюся, у васпана хопіць сумлення не ўцягваць у бойку дзіця?

– Я не дзіця, я шляхціц! – тут жа абурана выкрыкнуў Аляксандр. – Мой пан бацька на полі бойкі шляхецтва здабыў, выратаваўшы ягамосць вялікага гетмана Радзівіла! Вы не мусіце абыходзіцца з намі, як з мужыкамі!

Рудавалосы пан Андрусь разгублена апусціў пісталет і ўглядаўся ў паніча, як жабрак у сваю торбу, не верачы, што там штосьці ёсць. Потым у ягоных вачах блiснула сапраўднае шаленства.

– Не хачу нават думкі дапускаць, якая зараз у галаву прыйшла...

Вырвіч стаў каля доктара, насцярожна азіраючыся вакол, каб не прапусціць

нападу збоку. Лёднік толькі скасавурыўся на драгуна і лёгка кіўнуў – здзіўляцца з’яўленню выратавальнай каманды і сварыцца будзе потым. Цяпер і Пранцішу, і Бутрыму вельмі не падабалася, што Андрусь Агалінскі не адрываў позірку ад Алеся, бо, падобна, узрушыўся падабенствам доктарава сына і свайго загінулага брата. Час прамінуў, але малодшы Лёднік і ў тры годзікі надта ж быў падобны да свайго сапраўднага таткі, а значыць, знешнасць меў запамінальную. Дый ад пані Галены, па сцверджанні Лёдніка, штось успадчынніў. А калі Агалінскі палічыць гады... Ды ён якраз і лічыць. Здавалася, так і чуваць у галаве рудога шчоўканне абакі – адмысловай прылады для арыфметыкі.

– Вашамосць павінен разумець, што не кожная нашая думка, якая прыходзіць у галаву, мусіць быць агучаная, – як мага больш шляхетна, адпаведна палітэсу прамовіў да пана Андруся Пранціш. – Бо нават Госпад нас вучыў, не тое ганьбіць, што ўваходзіць, а тое, што выходзіць з нашых вуснаў!

Ну няўжо дурны Агалінскі не зразумее, на што намякае драгун! Зараз пры сведках штось ляпне, як шротам у качыны хвост – і будзе загубленае добрае імя пані Галены, дый усяе сям’і, не кажучы пра лёс незаконнанароджанага Алеся. З-за меншага жыцці кроіліся! Вырвіч памятаў, як яшчэ ў Варшаве, калі ён служыў у конным рэгіменце, падчас сваркі адзін бязвусы шляхцюк кінуў другому, што той «нячыстага ложа сын». І бацька абражанага мусіў прыязджаць, і ў суд падаваць, і сведчыць, што сын ягонай «пачсцівай малжонкай» народжаны, і шляхецтва пацверджваць усімі клейнодамі... Калі ідуць чуткі пра пералюбства ў сям’і – нараджэнне кожнага дзіцяці пад падазрэннем, так што і пан Андрусь свой кубак дзёгцю атрымае. Мусіць, Агалінскі гэта зразумеў, таму што пачырванеў, як бурак, сунуў пісталет за пояс і прагаварыў скрозь зубы:

– Нам трэба пагаварыць сам-насам, пан Лёднік.

Доктар з Агалінскім шапталіся хвілінаў дзесяць, стаўшы пад стромай сасной, на якой гайдаліся вясёлыя рудыя свечкі, унутры якіх, калі абадраць луску, хаваецца белая мякаць з ёлкім прысмакам. Яе так прыемна жаваць, не думаючы, што з мяккай пупышкі вырасла б шышка – цвёрдая, няўежная... Як змяняецца само жыццё пад старасць.

– Дык што, пане-браце, хто зараз з доктарам б’ецца? – нарэшце не вытрымаў

адзін са шляхцюкоў, трымаючыся за галаву, якая ўсё яшчэ, відаць, гула ад удару, адмеранага прафесарскай рукою.

– Мушу расчараваць панства, з доктарам больш ніхто не б'ецца, – шырока ўсміхаючыся, патлумачыў Вырвіч. – І ў карэце нікуды не едзе пан доктар. У яго свой шлях, панове.

Выцягнуты белы твар Бяскоўскага ў акне карэты яшчэ больш выцягнуўся. Д'Асэ таксама залезла ў карэту, мусіць, каб не паказваць злосці, і стаілася, як рысь у густым голлі.

Скончылася ясна чым – панове, хто яшчэ мог біцца, кінуліся на новага ворага, блакітнавокага русачубага драгуна... І як той ні штурхаў Алеся ў бок з палянкі, хлапчук таксама замахаў шабляй.

Лёднік, пабачыўшы пагрозу для сына, спыніў размовы пад соснамі ды абрынуўся на супернікаў...

А пан Агалінскі паводзіўся дзіўна. Пастаяў, скрыжаваўшы рукі на грудзях, адзін раз толькі ўмяшаўся, адагнаў ад Алеся свайго ж таварыша, раз'ятранага, што нейкая драбяза на яго лезе з шабляй. «Мы з дзецьмі не ваюем!..» Потым неяк непрыкметна знік. Праўда, паспеў ад усяе душы гучна пажадаць доктару ў бліжэйшы час здохнуць ад сумленнай шаблі шляхціца, бо так будзе для ўсіх лепей. Мусібыць, даведаўшыся, што брат жывы, не ведаў, як учыняць. Забіць бы паскудніка, што спакусіў матку – але ж не на вачах брата, хай і зводнага...

Лёднік круціўся віхорам, не даючы нікому наблізіцца да сына. Пранціш не адставаў... І бойка скончылася раней, чым добры хрысціянін вып'е збан зваранага братамі дамініканамі піва. На палянцы ў атачэнні соснаў, залітыя веснавым сонцам, у аздабленні жоўтых кветачак мацярдушкі ціхенька ляжалі непрытомныя ваякі. Як запэўніў Лёднік, праверыўшы кожнага – жывыя.

Першае, што зрабіў доктар – моцна абняў сына. Другое – моцна выгаварыў: на каго кінуў маці з малой сястрычкай? Нашто ў бойку палез, як верабей у крумкачова вяселле?

Падышоў з коньмі Давыд, насцярожана абводзячы вачыма палянку.

– Ну што, рушылі? Здаецца мне, пагоня едзе...

– Чакайце...

Лёднік імкліва наблізіўся да карэты, шабля пагрозна блішчэла ў ягонай руцэ.

– Бяскоўскі, скрынку аддай!

Не, ну каму што – а гандляру ўкрасці... Альбукасісаў шлем Бутрыму падавай! А між тым сюды сапраўды набліжаўся вялікі атрад. Яго было добра відаць унізе, на адрэзку дарогі, што праглядаў паміж соснаў на адхоне.

Лёднік тузануў дзверцы карэты і замёр.

– Гэтая прылада належыць не табе, Скарамуш!

Бяскоўскі цэліўся ў Лёдніка з пісталета, ягоны перакрыўлены твар ажно зелянеў ад злосці, як у якога мясцовага балотніка...

Невядома, ці выстраліў бы ён, але мадам д'Асэ аказалася хутчэйшай, і Бяскоўскі абсунуўся на лаўку. Ніхто нават не зразумеў, чым ваяўнічая дама яго прыклала.

– Месье, зараз жа з'язджаем! Мая прапанова ў сіле!

Француженка выскачыла з карэты і ўчапілася за кашулю доктара. Той акуратна вызваліўся.

– Не цікавіць, – адрывіста паўтарыў Лёднік, нават не падзякваў за выратаванне. Не гледзячы на расчараваны твар мадам, сунуўся ў карэту, хапануў з-пад боку непрытомнага Бяскоўскага запаветную сумку і сышоў.

– Па конях!

Да здзіўлення драгуна, і д’Асэ не збіралася заставацца і сустракаць пасланцоў палюбоўніка. Па ўсім выглядала, яна не менш, чым Вырвіч і Лёднік, прагла тае сустрэчы пазбегнуць. Карэта рванула з месца.

Раз’ехацца ў розныя бакі не выпадала, бо дарога праз лес вяла адна, а з другога боку набліжалася пагоня.

Вецер свістаў у вушах, як малады пастушок. Вырвіч з камандай абагналі карэту, якая зносіла непрытомнага Бяскоўскага і фаварытку Багінскага. Яе злосны тварык бялеў у акне. Чаго яна ўцякае?

А ў каманды Вырвіча шансы ёсць... Коні свяжэйшыя, чым у пагоні. Карэту ўжо абагналі. Толькі б да якога скрыжавання дабрацца, збочыць з дарогі, што віхлялася, абмежаваная злева адхонам ракі, на якім ледзь трымаліся вывернутымі каранямі сосны, а справа – зарослым лесам пагоркам.

Пранціш зыркнуў цераз плячо, скрозь сосны было відаць, што людзі Багінскага даганялі карэту. Наперадзе прышпорваў каня белавалосы волат, за ім скакаў руды шляхцюк... Пан Агалінскі да пераследнікаў далучыўся! Значыць, не спагнаў яшчэ злосці на доктары...

– Спыні карэту, сучка! Аддавай карону, або, як жабоцьку, раздзяру!

Гучны крык Германа Ватмана, здавалася, страсянуў галіны і пазбіваў гнёз-ды, якія толькі-толькі зладзілі ў вершалінах лясныя птахі.

Вось яно што – д’Асэ, аказваецца, сцягнула ў князя Багінскага карону святога Альфрэда! Вось чаму так спяшалася з’ехаць і Лёдніка зманьвала! Вось чым спадзявалася здабыць ласку аўстрыйцаў! Меў рацыю доктар: пакуль не вернецца рэліквія на радзіму, так і будзе мяняць гаспадароў, прыносячы ім смерць і пакуты.

Але, значыць, Ватман з кампаніяй не за імі гоняцца, а за карэтай! Вось і добранька...

Дарога завярнула яшчэ раз, голле з кволымі зялёнымі лісцікамі балюча сцебанула драгуна па шчацэ. Ззаду пачуўся адчайны крык француженкі. Жаласны-жаласны:

– Пан Ватман, ратуйце! Бяскоўскі – здраднік! Ён абакраў ягоную светласць! Мяне гвалтам зво-озіць!

Вось жа хітруля...

Наперадзе нарэшце паказалася развілка з шырокай высахлай лужынай, і можна было звярнуць направа, на вузейшую дарогу, дзе карэце не праехаць. Новая дарога, амаль сцежка, жоўты пясочак на ёй прыветна праглядаў скрозь шэруюігліцу, узбіралася наверх, на ўзгорак... Зараз пераедуць праз яго і зусім адарвуцца, схаваюцца з вачэй пагоні. Алесь, лёгкі і ўчэпісты, ужо быў па той бок узвышша – а ў хлопца добрыя здольнасці да верхавой язды. Дзядька Пранціш вучыў!

Вырвіч азірнуўся яшчэ раз: карэту на павароце павяло ў бок, яна валілася з адхону.

Яшчэ лепей: гэта канчаткова затрымае пераследнікаў. Чамусьці ніхто з іх не крычаў: «Лавіце доктара». Можа, лічаць, што ён у карэце?

А вось сам Агалінскі, падобна, толькі доктара і выглядаў, прыберагаючы гэтую здабычу для сябе. Бо адарваўся ад паплечнікаў і папёр наперад, як шалёны, звярнуў на тую ж сцежку і вось ужо выразна бачыць ненавісную кампанію. І Лёднік якраз уз’ехаў на ўзвышша...

Пранціш з жахам заўважыў, як рудавалосы вершнік прыцэльваецца ў спіну доктара, што вось-вось з’едзе з вяршыні ўзгорка па той бок і апынецца ў бяспецы...

Вырвіч, дастаючы свой пісталет, прытрымаў каня, хацеў крыкнуць, папярэдзіць Бутрыма, але не паспеў. Штосьці цяжкое ўдарыла драгуна па галаве, і святло згасла.

РАЗДЗЕЛ ДВАНАЦЦАТЫ

Як Пранціш Вырвіч адвакатам стаў

Багун – расліна атрутная, балотная... На беларускай дрыгве толькі такая і можа вырасці – з шорсткім сцяблом, які не паддаецца пальцам, з ёлкім пахам і дробнымі белымі кветачкамі з адценнем ружовага... Адвар багуну дапамагае нават ад самага акрутнага кашлю. Вытрымай яго лісце на алеі – і вылечыш самыя страшныя гнойныя раны. Але варта передаць багуну, асабліва глынуць у адвары – і ён цябе атруціць, разаб’е паралюшом... Нельга верыць раслінам, якія выраслі на дрыгве.

Дробныя кветачкі багуну зноў гайдаліся перад вачыма, ёлкі смак драў горла, сушыў... Добра, што не язмін – з тае кветкай былі звязаныя надта непрыемныя ўспаміны, праўда, зараз цяжка было згадаць, якія. Ад вострага паху галава аж расколвалася – не павярнуць... І здавалася, што пад спінай – дрыгва. Пругкая, хісткая паверхня, сплеценая з ненадзейных тонкіх карэньчыкаў ды раскі, а пад ёю – чорная вада, у якой няспешна праплываюць цмокі, ускалыхваючы бездань. І ў любы момант праравецца зялёнае покрыва, і ты будзеш марудна, па-вар’яцку павольна апускацца ў тую бездань, захлынацца густой вадкасцю, бездапаможна назіраць, як праплываюць, кружляюць вакол пачвары ў прадчуванні пачастунку...

Вырвіч змаргнуў вачыма. Кветачкі багуну аддаліліся, зрабіліся пляскатымі, нястрашнымі... І ператварыліся ў малюнак на столі зеленкавата-жоўтага колеру. Пранціш перавёў позірк убок – усё роўна не павярнуцца, можа, і праўда атруцілі яго багуном? Справа змяіліся зялёныя расліны на парцьеры з залацістага шоўку. Злева выявіўся пакой, заліты святлом. Пранціш краем вока разгледзеў высокую разную шафу з зашклёнымі паліцамі, застаўленымі кнігамі, кветкі на століку ў парцалянавай вазе, побач штосьці белае, вялікае... Вырвіч з цікавасці паспрабаваў павярнуць галаву... І ледзь не заванітавала ад болю. Драгун не стрымаў стогну.

– Вы апрытомнелі, пан Вырвіч!

Над ім схіляўся знаёмы дзявочы твар... Разумны высокі лоб, цёмныя вочы, абведзеныя кругамі стомы, трохі заспаныя, на шчацэ адбітак карункавай наўлечкі... Быццам толькі што прачнулася.

– Які я табе пан, Дамініка Вырвічава! Маё імя Пранціш,– голас сіпеў і рыпеў, як нязмазанае кола, і да вуснаў адразу даткнуўся халодны парцалянавы бок кубка. Вырвіч прагна адпіў... Не язмін, не багун – шыпшына! Добры шыпшынавы напой, які надае сілаў... Ну і яшчэ штосьці сюды адзін вучоны доктар-эксперыментатар пэўне ж накалбаціў...

– Пан Лёднік, хадзіце сюды!

Пачуліся хуткія ўпэўненыя крокі, Вырвіч пабачыў дзюбаносае худое аблічча. Доктар Лёднік не ўскрыкваў ад радасці, не ўсміхаўся, не мармытаў сентыментальныя глупствы. Ён проста вельмі ўважліва і засяроджана зазірнуў пацыенту ў вочы, праверыў пульс, асцярожна памацаў лоб, хмурачыся, як бы вырашаў сур’ёзную навуковую праблему.

Быць пацыентам Лёдніка аказалася вельмі прыемна, нягледзячы на ягоную суровасць – а мусіць, якраз дзякуючы ёй. Такі доктар, упэўнены, надзейны, як горкія лекі, цалкам засяроджаны на табе – ваяр-гардыян, што стаіць паміж табой – і смерцю.

– Што са мной?

Вырвіч пастараўся вымавіць гэта як мага больш весела – але прагучала, да сораму, жаласна...

– Вы, пан Вырвіч, на дзіва спрытны чалавек, – доктар, працягваючы агляд пацыента, гаварыў спакойна, з адценнем някрыўднай насмешкі, а яшчэ віны. – Вы злаўчыліся спаймаць сваім ілбом кулю, якая ляцела ў спіну мне.

– Колькі... – у горле аж сцерхла. Але доктар зразумеў пытанне:

– Ліпень зараз... І, запэўніваю, яшчэ вельмі добры для пана вынік! Шчасце яшчэ, што стрэл быў здалёку, ды куля пайшла наўскос... Вас не спаралізавала, розум, здаецца, у наяўнасці, хаця колькі там таго розуму было, з каціную місу. Хутка станеце на ногі... Я рабіў масаж, так што цягліцы не зусім саслабелі.

– Доктар учыніў цуд! – усхвалявана патлумачыла Дамініка. – Калі вас прывезлі сюды, у Капанічы – рыхтаваліся ў хуткім часе хаваць. Святара паклікалі на сабораванне. Гэта проста неверагодна – з такім раненнем захаваць жыццё!

– Падзякуй, Вырвіч, Абул-Касіму Халафу ібн аль-Абасу аль-Захраві, – прамовіў Бутрым, не зачапіўшыся, але Пранціш ясна адчуваў за іранічным тонам палёгку. Перахваляваўся доктар за цяжкога пацыента. – Каб не ягоная прылада, аперацыя мне дакладна б не ўдалася, і пайшоў бы ты ўслед за тым маім жаўнерам, якога мы ў Капанічы адвозілі... Тады я яшчэ слаба прасунуўся ў расшыфроўцы. Ну і панне Дамініцы падзякуй – яна была маім асістэнтам.

Вырвіч паспрабаваў падняць руку... Віват, удалося! А потым яму дапамаглі і прыўзняцца, падклаўшы пад галаву падушак. Цяпер Пранціш пабачыў, што белае – гэта палатно для будучай карціны, перад ім на мальберце раскладзеныя фарбы. Увогуле, падобна, што жонка падзяляла з параненым мужам пакой. Вунь побач, на атаманцы, змятая падушка і адкінутая неахайна коўдра.

Вырвіч прыпомніў, што ў доўгім забыцці, падчас прасвятленняў, змяшаных з блёкатам, чуў голас Дамінікі, якая супакойвала, угаворвала штось выпіць, а яшчэ распавядала пра нешта... Няўжо ўсе гэтыя тыдні мэнчылася ля ягонага ложка? Гарачая хваля замілавання затапіла чуллівую драгунскую душу...

Пранціш удзячна зірнуў на жонку, і тая нясмела ўсміхнулася ў адказ, нібыта не ведаючы, як цяпер паводзіцца з мужчынам, які называецца яе мужам... Ну, калі ён не ляжыць бяссіла, у трызненні, а глядзіць на яе блакітнымі вачыма і ўхапіў за руку цвёрдымі пальцамі, што звыклі да шаблі.

А Пранціш не збіраўся выпускаць гэтай цёплай рукі... Хопіць, столькі ўжо часу сышло на чаканне. Пакруціўся на падушках – здаецца, прытомнасць нікуды не адлятае, памацаў перавязаны лоб... Нічога, шнар мужчыну прыкрашае!

Помніцца, напярэдадні гэтага ранення моцна выцяўся галавой, калі начавалі ў адрыне, гузак амаль на тым месцы, куды трапіла куля. Можа, знак які Г асподзь драгуну падаваў?

– Ну хоць распавядзіце, што ў свеце робіцца, пакуль тут валяўся, як Лазар. З’ездзіў ты, Бутрым, у Полацак?

Доктар пацямнеў тварам, здушыўшы горкі ўздых.

– Не, не ўдалося... Паспею...

Ясна, не мог пакінуць параненага. Пранціш адчуў укол віны: блуканні ліцвінскага Адысея працягваліся.

– Алеся адаслаў да маці з Давыдам, – працягваў распавядаць Лёднік. – Ліст пасля прыйшоў – усё добра. Сафійцы хутка тры годзікі, вывучыла першую малітву і засушыла першыя кветкі для гербарыя. Сушыла ў рэдкім выданні Галена, што Саламея позна ўгледзела. Д’Асэ выкруцілася. Зваліла ўсё на Бяскоўскага, бо на каго ж яшчэ ўсё і звальваць, як не на нябожчыка? Звярнуў шыю Альфонс, калі карэта ўпала з адхону ў рэчку. А мадам – нічога, паспела выскачыць, за карчы ўчапіцца. Карона Святога Альфрэда дзесь на дне рэчкі, мусіць. Так што князь Багінскі зноў надзею на вялікую дапамогу ад Версаля страціў. Спакою ў краі няма.

Доктар уздыхнуў, адкінуўшыся на высокую спінку крэсла, абцягнутага жоўта-зялёным усходнім шоўкам.

– Усё, што здабыў Пуласкі, разбіўшы Суворава – згублена. Дзюмур’е стараўся, як мог. Але Сувораў узяў Кракаў, і Дзюмур’е, як і збіраўся, з’ехаў за мяжу. Касакоўскі яшчэ ваюе, і пакуль удала, і Багінскі збірае войска... Але пры гэтым барукаюцца і паміж сабою, хто ўзначаліць канфедэрацыю. Порта барцаў не падтрымала. І тыя, хто спадзяваўся, што ўвагу расейцаў адцягне вайна з Турцыяй, гарлаюць пра здраду. Трон дзеляць пры жывым каралі, а ўсе гэтыя крыкі пра яго дэтранізацыю толькі адпалохваюць саюзнікаў. У тых свае каралі маюцца, што рэвалюцыі баяцца, як гарачай смалы. Аўстрыя выганяе канфедэратаў-эмігрантаў, Прусія пасылае расейцам артылерыю... Падобна, усе між сабою дамовіліся, як хворую дзяржаву з’есці. Адзіная надзея – калі Багінскі не далучыцца да акта бескаралеўя. Тады кароль зможа разам з Фаміліяй падтрымаць канфедэратаў, альбо хаця б не даваць каронныя войскі на барацьбу з імі.

Пранціш прыкусіў губу: звесткі сумныя.

– Што ж, кроў, якая праліваецца за Айчыну, ніколі не бывае дарэмнай. Прынамсі, мы не даемся, каб нас глынулі адным глытком, квасам запіўшы. А ў Капанічах ціха?

Дамініка кіўнула, яе рука не спрабавала вырвацца з рукі Вырвіча.

– Дзякуй Госпаду. Каронныя і маскоўцы нас не чапаюць, бо пан бацька ж ім дапамагаў. У рэкруты, вядома, пару дзясяткаў чалавек забралі, не адгаварыліся мы... Канфедэраты далёка, дый, калі што – тут жывуць сваякі вялікага гетмана Багінскага.

Вусны Дамінікі пагардліва пакрывіліся. Яе не вельмі цешыла яснавяльможнае сваяцтва.

Пакой зноў загайдаўся, нібыта драгун з доктарам усё яшчэ знаходзіліся ўнутры вадзянога змея, і Пранціш заплюшчыў вочы і сціснуў зубы. Належала як мага хутчэй ачуняць, каб не быць цяжкім мехам на чужой спіне.

А самае галоўнае, хацелася працягнуць тую гісторыю, якая складалася паміж ім і Дамінікай з Гараўскіх... А гісторыя мусіла скласціся – недарэмна ж пані Дамініка не пасвячала бацьку ў асаблівасці адносінаў з мужам, што іхні шлюб яшчэ не пацверджаны дэ факта, і пан Гараўскі ставіўся да Вырвіча як да сапраўднага зяця.

Вядома, былі пацалункі. Але гэты раздзел яны пачалі ўжо чытаць раней. Пранціш раздражняўся ад таго, што слабы, як кацяня, і рабіў, колькі мог, практыкаванні, аднаўляючы сілу па методыцы Лёдніка. Бутрым цярпліва паіў яго адварамі. А пан Гараўскі цішком ад суровага доктара, якога, падобна, пабойваўся, частаваў сакрэтным настоем ад адной зельніцы ў Капанічах. Нібыта з дадаткам бабровага струменю, што, мяркуючы па смуродзе, было праўдай. Невядома, якія лекавыя вартасці меў настой, але па моцы пераўзыходзіў гарэліцу, нават старадарожскую.

Дамініка з’едліва распавядала пасля, што думае пра прыхільнікаў піць гарэлку ў ложку...

Днямі яна малявала: то кветкі ў вазе, то якія-небудзь фантастычныя ўсходнія пейзажы з маўрамі ды бедуінамі па замове бацькі. Вырвіч распавядаў свае прыгоды. Калі было пагодна, чыталі на верандзе па чарзе ўслых які-небудзь раман альбо трактат... Спрачаліся... Ідылія! Нібыта лёс стварыў для дваіх гэткі зачараваны востраў цішыні, нібыта не крывавіла край вайна...

Нарэшце драгун змог прайсціся па пакоі больш-менш устойліва, і Гіпацэнтаўр не адцягваў руку ўніз, як М’ёльнір, молат Тора. І на спробу пані Дамінікі ўкласці ў ложак – стомішся, пагоршае, – абняў ды адарваў яе ад падлогі, карыстаючыся тым, што паранены, і дзяўчына не захоча ж надта моцна адбівацца, пашкадуе...

А вечарам, пасля належных малітваў, ён не даў сваёй пані легчы на атаманку. Ложак дастаткова вялікі для дваіх...

Пранціш асцярожна развязваў шнуроўку на начной кашулі Дамінікі, як быццам адкрываў неверагодна каштоўны падарунак, якога не варты. А потым асцярогі не хапіла, таму што тонкія рукі ўладна абвілі яго шыю, дазваляючы ўсё... І Вырвіч быў шчаслівы, што хапіла цярпення і розуму дачакацца, і ўсё здарылася тады, калі трэба, без адцення прымусу. Калі абодва таго хацелі, і быў давер, і пяшчота, і саспела жарсць...

І ён задыхаўся ад шчасця, схаваўшы твар у цёмных валасах, якія пахлі і строгім верасам, і пяшчотнымі ружамі, і трохі алейнымі фарбамі...

Пранціш ведаў, што жонка цэніць ягоны ўчынак, які многім падаўся б смешным, нявартым «сапраўднага мужчыны»: трымаў вянчаную жонку ў цноце. Затое цяпер прачынацца ўдваіх было так проста і радасна... Такое незвычайнае пачуццё – як стаў цэлым, не здагадваючыся, што да гэтага быў недаствораны, няпоўны...

І сумны цень Раіны не перашкаджаў – бо Вырвіч быў пэўны, што яна за яго ціха радуецца.

Цяпер ён разумеў, што лучыла Бутрыма і Саламею.

Лёднік жа і ў Капанічах карыстаўся славай персоны таямнічай, застрашлівай і амаль усемагутнай. Фурману руку паламаную склаў, лёкая ад боляў у жываце вылечыў, кухару апёк залячыў, сыну ягонаму, якога ў жаўнеры былі забралі ды

параненым вярнулі, нагу адратаваў, а яе ўжо іншы доктар адцінаць хацеў, бо рана не загойвалася. Пану Гараўскаму ад раматусу дапамог, толькі хмыкнуўшы на пахвальбу пана, што дагэтуль лячыўся адным бабровым струменем на гарэлцы, і таксама ратавала. Нават да сялянкі-парадзіхі ў вёску прыімчаўся, калі пачуў, што роды цяжкія, бабка-павітуха рады не дае. А для тае бабкі ды ейнай канкурэнткі пасля давай цэлыя лекцыі чытаць... Кабеты пералякаліся, затое потым на ўвесь павет хваліліся, што сталі вучонымі дактарыцамі. Мужыкам прафесар штосьці пра гігіену тылдычыў. Можа, тыя і пасмейваліся з вучонага дзівака, але грошы, якія пан даваў на мыла ды лекі, на гарэліцу траціць баяліся, ва ўпэўненасці, што нейкім чынам Чорны Доктар даведаецца ды пакарае.

Дык вось, Лёднік Пранцішу, які ззяў, як новенькі ордэн, і сказаў:

– Цяпер веру, што ўсё ў цябе наладзіцца. Ведаеш, чаму веру? Бо тут шмат прыгожых дзяўчатак. Пакаёвак, пейзанак... А ты ні на адну з цікавасцю не глянуў, хаця раней мімаволі позіркам да кожнай спадніцы прыліпаў.

А Вырвіч і сам адчуваў, што змяніўся. І быў недаравальна шчаслівы...

Трэба было і другім даць магчымасць шчасця. Немажліва ўжо бачыць, якімі тужлівымі часам робяцца вочы Бутрыма.

Нарэшце Лёднік пераканаўся, што пацыенту больш нічога не пагражае, і сабраўся дадому, у Полацак. Лялек, дарэчы, для дачушкі розных накупляў цэлы мех. І парцалянавых, і з дрэва выразаных, і з тканіны пашытых... Вайны было з яго даволі, пра што аб’явіў даволі рэзка. Ледзь не пасварыўся з драгунам, які сцвярджаў, што шляхціц – найперш вой, і не ўдзельнічаць у паспалітым рушэнні, адседжвацца за печкай – ганьба.

За развітальным сталом сядзелі ўжо ўсёй сям’ёй. Пранціш з жонкай, пан Гараўскі, доктар Лёднік... Лёкай у турэцкіх строях урачыста падаў свайму пану кальян.

– Ці дазволіце, вашамосць, запытацца, – ветліва прагаварыў доктар, – адкуль ваша захапленне Усходам?

Пан Гараўскі з гонарам папыхваў кальянам, ягоны халат быў падпяразаны слуцкім пасам з уплеценымі ва ўсходні арнамент валошкамі.

– Мне гадкоў дзесяць было, у нас у маёнтку спыніўся пасол з Персіі разам са світай. Не вытрымаў нашых халадоў, захварэў дарогай. Ну я і нагледзеўся цудаў... Яны ж нават посуду з сабой вазілі цэлы воз, каб нашым, гяўрскім, нячыстым, не карыстацца. А пасол яшчэ і дзвюх жонак пры сабе меў. Я так іхніх твараў і не пабачыў. Захутаныя да вачэй, бровы вугалем намаляваныя. Праўда, як на мой густ – дык таўставатыя кабеты, хаця я малы быў, але гэта запомніў. Перс нашай мовай валодаў, увогуле дужа вучоны. Са мной важдаўся, казкі распавядаў пра джынаў, халіфаў ды птушку Рох... Але зусім слабы стаў. Як пацяплела, павезлі яго на радзіму – але не ведаю, ці давезлі. Ад яго і дываны ў нас дома засталіся, і талеркі чаканныя, і куфар з кнігамі. Шкада, так і не ведаю, пра што тыя кнігі, яны ж усе на іхняй мове, ды без малюнкаў... Толькі ў адной малюнкі ёсць, але незразумелыя, нейкія чарцяжы.

У гэтым месцы расповеду Лёднік выявіў сваю ўласцівасць чапляцца за хвост любой таямніцы так, што не адарвеш. Хіба разам з хвастом. І запэўніў, што на фарсі чытае, бо на ім напісаныя многія медыцынскія трактаты.

Куфар чорнага дрэва з кнігамі быў прынесены. Бутрым да яго дапушчаны.

Доктар прагна перабіраў старыя таміны, гартаў, варушачы вуснамі... І раптам зарычэў адчайна і аж за валасы схапіўся. Што такое?

– Гэта ж трактат Альбукасіса! Не цалкам, але тая частка, што апісвае даследаванні мозга! Каб мне гэта раней патрапілася! Я ж цэлы год расшыфроўваў мадэль мозга, што Альбукасіс з жалеза зрабіў. Гэта ўсё роўна што па аб’едзенай костцы меркаваць, якое пер’е было ў курыцы, і на якім седале яна начавала. А кніга тут увесь час ляжала!

Лёднік страсянуў валасамі ад раздражнення.

– Што ж, Гасподзь не дае мне лёгкіх шляхоў...

Зразумела, трактат быў вучонаму доктару падораны, і адправіўся разам з ім у Полацак, на пару з іржавым шлемам.

Вырвіч мусіў яшчэ падправіць здароўе, а пасля... Ён, у адрозненне ад доктара, адседжвацца не збіраўся. Праўда, дзе ваяваць – яшчэ трэба было вырашыць. Наконт гэтага з цесцем Пранціш вёў зацятыя спрэчкі, якія перарывала толькі пані Дамініка. Пан Гараўскі лічыў, што з барскімі канфедэратамі яму не па дарозе, тыя хочуць увесь край зрабіць каталіцкім. А пан Валенты – і за гэта Пранціш яго мог толькі паважаць – захоўваў веру бацькоў, і ў сваіх уладаннях не даў перавесці царкву ва ўніяцтва.

Бо што гэта за справы – прыходзяць сяляне ў царкву, а ім кажуць: вы ўжо не праваслаўныя, вы да уніі належыце, і папа рымскі над вамі... А бацюшка той самы да іх выходзіць, але ўжо ў іншай шапцы. Калі ж расейцы павет захопяць, наадварот атрымліваецца: прыходзяць парафіяне на імшу – а іх да прысягі, царыцы ў вернасці клясціся ды патрыярху, абразы ды кнігі ўніяцкія адбіраюць ды нішчаць. А бацюшка часта зноў той самы. Ад такіх хістанняў любая вера занепадзе. На магнатаў, якія рокаш усчалі, у пана Гараўскага крыўда яшчэ і асабістая.

Пранціш жа гарачыўся, даводзячы, што калі дзяржава страціць незалежнасць, для краю нічога добрага не чакаецца. Ускраіна імперыі – усяго толькі ўскраіна, якую належыць увесь час «уціхамірваць». Калісьці палякі ліцвінаў падвялі, калі змусілі да Люблінскай уніі. Напалі на Літву адначасова і маскоўцы, і татары, а Карона заявіла, што дапаможа бараніцца толькі на ўмовах уваходу ў адну дзяржаву. Троцкі кашталян Хадкевіч тады ад гора ды ганьбы захварэў ды памёр, дэпутатаў, якія галасавалі супраць уніі, пераследавалі, як дзікіх звяроў... І чым скончылася? Калі роўнасці ў народаў у саюзе няма – заняпад і «хатнія войны». А Расія пра саюз і не гаворыць – маё, кажа, дый і ўсё. Таму, як бы канфедэраты ні памыляліся, яны за волю б’юцца, за сваю зямлю, і нашчадкі іх ушануюць. Бог бачыць, што ў каго на сэрцы.

Добра, што Лёдніка не было – дадаў бы алею ў агонь сваім рэспубліканствам. Свабода, роўнасць, братэрства... Як яшчэ ў масоны не запісаўся, як Жылібер ды Тызенгаўз? Адно што, перасмыкала яго цяпер ад любых таемных таварыстваў. Лёднік любіў разважаць, што заможная дзяржава немагчымая без развітага трэцяга саслоўя. Калі ёсць шмат багатых купцоў, раменнікаў, банкіраў, якія маюць роўныя правы з арыстакратамі. Пра гэта нават варшаўскі часопіс «Манітор» пачаў пісаць, хоць нашто ўжо кансерватыўны... А далей, вядома, прыгоннае права трэба касаваць... Не мусіць чалавек мець права біць, зневажаць ды пазбаўляць святла навукі іншага чалавека.

Мройнік...

Пан Валенты сярдзіта пыхкаў кальянам, але позірк на шчаслівы твар дачкі – і супакойваўся пан. Урэшце, зяць яшчэ не стары, баявіты, адукаваны, добрага роду, яшчэ невядома, што з яго выйдзе, а дачка пакіруе, як належыць... Уся ў маці, светлай памяці. Каб тая была жывая – дык і пан Валенты, мусіць, сёння высокую пасаду меў, жоначка штурхала б у бок, паказвала кірунак...

Але зацішак на тое і зацішак, каб не доўжыцца вечна, а змяняцца бурай.

Давыд Ляйбовіч, толькі што з каня, запылены ды здарожаны, уваліўся ў вітальню, але ліста не прывёз. Прыехаў без дазволу Бутрыма па дапамогу.

– Кепска з Лёднікамі.

І бяссіла ўсеўся на лаўку.

– Пані Саламею вінавацяць у забойстве пана вознага Шмыгі, у якога маёнтак побач з Караблямі, пад Менскам. Суд будзе праз тыдзень.

На імгненне ў доме запанавала такая агаломшаная ціша, што чуваць было, як зумкае муха.

– Які суд? Што за лухта? – Пранціш вушам не верыў. – Вайна ідзе! Адны далучыліся да акта бескаралеўя – значыць, ім каптуровы суд трэба збіраць. А гродскі суд, каралём зацверджаны, цяпер ніяк сабрацца не можа – і ўсіх чальцоў не будзе, і сесія прамінула на Тройцу!

Давыд абцёр спацелы твар ваўнянай шапачкай.

– Гэх, пан Вырвіч, каб жа ў свеце ўсё па законе было, дык усе былі б Саламонамі. Грошы нават ліпеньператвораць у чэрвень. Суд жа на Тройцу не збіраўся з-за ваенных падзей, вось яго і «ссунулі». Акрамя таго, збіраецца не вышэйшы, а ніжэйшы замкавы суд, пад кіраўніцтвам падстаросты. А суддзя менскі ведаеце зараз хто?

– Не прыпомню, – пан Гараўскі задумна пакручваў чорны вус. – Здаецца, нейкі пан дужа багаты ды баявіты. Хтось расказваў, што яго на элекцыйным сойміку ніхто перапіць не мог.

– А яшчэ сярод бочак з віном кандыдат паставіў бочку талераў, і ўсе чэрпалі, колькі маглі панесці, ледзь не падушыліся, – змрочна ўдакладніў Давыд. – І быў гэтым шчодрым кандыдатам граф Пянткоўскі. Здаецца, вы называеце яго Германам Ватманам.

– Што? – Пранціш ажно падскочыў. – Гэта немагчыма! Прыблуда, найміт, без роду, гонару і сораму! Не веру, што менская шляхта зусім страціла розум! Як маглі прызначаць на такую пасаду замежніка, без каранёў ды маёмасці ў краі – гэта ж незаконна!

– Яшчэ як законна, – запярэчыў аптэкар. – Гісторыя такая... Ваяводам менскім зараз прыхільнік Тызенгаўза, пан Тадэвуш Бужынскі.

– Той, што ў 1768-м з іншымі здрайцамі дамову з Расеяй падпісваў? – сціснуў кулакі Пранціш.

– Ён... І таму князь Багінскі нічога не шкадаваў, каб свайго чалавека ў судзе мець, што цалкам зразумела, – развёў рукамі Давыд. – Ваш Ватман стаў графам Пянткоўскім, займеў маёнткі ў Менскім павеце. Прычым частку ўладанняў яму падарылі яшчэ Пацы. Ён нейкі час на іх працаваў, пакуль Багінскі за мяжой блытаўся. На элекцыйны сойм граф Пянткоўскі з кучай прыяцеляў з'явіўся ды з вазамі, гружанымі ежай, пітвом ды падарункамі. Тыдзень дэпутаты за ягоны кошт

балявалі. А колькі ў кішэнях паноў-радцаў асела... Бужынскі, кажуць, цэлую вёску атрымаў у падарунак... Вось і прызначыў суддзёй ніжэйшага гродскага суда графа Пянткоўскага. Затое як трэба князю Багінскаму штось вырашыць – суд да ягоных паслугаў. Падстароста, падсудак ды пісар на два бакі, праўда, стараюцца хіліцца. Вось і цяпер вялікі гетман хоча, как дапамаглі тэрмінова вырашыць «гарачую» справу аб спадчыне на карысць адной персоны. Там палітыка замяшаная, здаецца, за станоўчы вырак гетману абяцаў падтрымку моцны шляхецкі род...

Што ж, гэта была таксама звычайная гісторыя. Караль Радзівіл на элекцыйныя соймы іначай, чым на вазах з падарункамі, і не прыязджаў. Калі Міхал Валадковіч, ягоны кумпан, захацеў Менскам пакіраваць, магнат сваіх жаўнераў у ратушу прывёў, і чальцы магістрату прагаласавалі, як трэба. Праўда, скончылася ўсё роўна тым, што бувяша Валадковіча гэтыя ж паны пасля асудзілі за ягоныя выбрыкі на смерць.

– А Саламея тут пры чым? – не вытрымаў Вырвіч.

– Пан Лёднік упэўнены, што інцыдэнт падстроіў сам Ватман, – уздыхнуў Давыд. – На сесіі ж усе справы разглядаюцца, вось ён заадно і падгадаў... Пан Баўтрамей кажа – адпомсціць хоча. Раз самога нашага доктара не ўдалося знішчыць, з іншага канца зайшоў.

Справа выглядала пагана. Пані Саламея змушаная была ў адсутнасці свайго Адысея час ад часу наведваць іх уладанні ў Караблях. Лёднікі – прагрэсісты, фізіякраты, разумееш... У іх сяляне баршчыну не адрабляюць, у іх школка, шпіталь. Цагельню спрабуюць наладзіць з дапамогай французаўпраўляючага, якога пейзане жабай празвалі. Вось і даводзіцца час ад часу, каб зусім усё не развалілася, правяраць.

Вядома, пані Саламея і як лекарка там дапамагала – яна ж марыла мець сваю практыку. А Лёднік, дзе вальнадумца, а тут зацяты пільнавальнік нораваў, забараняў жонцы самой пацыентаў прымаць, надта баяўся, што звінавацяць у вядзьмарстве.

Не дарэмна баяўся. Паклікалі пані Саламею падчас чарговага прыезду ў Караблі да суседа-вознага, у якога жывот разбалеўся. Пані доктарава хворага агледзела, лекі прызначыла... А возны назаўтра й памёр. Удава шум падняла, вядома, лекарку звінавацiла. Чараўніца!

Можа, і не дайшло б да суда, хіба мала безнадзейна хворых у таго ж Лёдніка ды пані Саламеі траплялася. Але тут надта нечаканай выглядала смерць. Да таго ж возны якраз на гродскі менскі суд і працаваў, дастаўляючы позвы, і ўдава мела там добрыя сувязі. Шум падняла... Ватман і скарыстаўся...

Саламею забралі, і ніякія спробы нават пабачыцца, даведацца, дзе яе трымаюць, не дапамаглі. Лёднік увесь змэнчыўся. Прыехаў дадому – а жонка ў вязніцы. Перабраўся з сям’ёй у Менск, знялі дом. Бутрым усе парогі абівае – дарэмна. Карацей, пакуль пан доктар не ўтварыў чагось сабе ж на згубу, лепш, каб за ім прыгледзелі сябры. Бо сам па дапамогу не звернецца.

Пан Валенты нешта пачаў мармытаць пра гожую ды пабожную пані Саламею, якая аніяк вядзьмаркай быць не можа, ды пра клятага Ватмана. А Пранціш змрочна ўзняўся з крэсла.

– Што ж, адпраўлюся сёння ж.

Але за плячук драгуна ўхапіла тонкая, але моцная рука.

– Вы якім чынам і куды, васпан, надумалі выпраўляцца?

Дамініка рашуча глядзела на мужа. Пранціш пацалаваў яе руку.

– Выбачай, дарагая, але ты сама перастанеш мяне паважаць, калі я кіну найбліжэйшых сяброў у бядзе.

– А хто табе кажа іх кідаць? – прыўзняла чорныя броўкі пані Вырвіч. – Сяброў трэба выручаць. Пан Лёднік і пані Саламея людзі самыя вартыя, а Сафійку як шкада! Але васпан забываецца, што ён больш не дзяцюк, а самавіты жанаты чалавек, у якога ёсць радня. Так што запрагайма карэту, бяром гайдукоў чалавек дзесяць...

– Я не магу падстаўляць другіх пад небяспеку! – пачаў быў Пранціш, але падышоў і пан Г араўскі, засунуўшы пагрозна рукі за пояс.

– Ты, васпан, мой зяць, а значыць, я за цябе адказваю. Што ты там самадзін, на судзе, рабіць будзеш? Што пра мяне людзі пасля скажуць? На такія сходы – суды, соймікі, трыбуналы – трэба як пышней заяўляцца, з як мага большай кампаніяй. Мы цяпер – адна сям’я, а за свой род трэба стаяць гарою. Я яшчэ да стрыечнага брата пашлю, хай сваіх людзей нам дасць.

Вырвіч глядзеў на Дамініку, на пана Валентага, аднолькава рашучых, з бляскам у цёмных вачах... Дамініка пазбавіла ад неабходнасці казаць высокія словы, пацалавала ў шчаку, патрапала па русявых кудзерах... І нібыта моцы прыбавілася ў драгуна. Ён з удзячнасцю пакланіўся цесцю.

– А ці ёсць у вас якія кнігі па юрыспрудэнцыі?

– Як жа ў шляхціца можа не быць кніг па заканадаўстве? – здзівіўся пан Гараўскі. – І Статут ёсць, і рымскае права, і гербоўнікі.

У Вырвічаў, якія б яны ні былі збяднелыя, у хаце ў Падняводдзі захоўваўся Статут. І пан бацька, Антоні Вырвіч, патрабаваў ад сына, каб ведаў усе свае шляхецкія прывілеі, правы ды абавязкі. І за што могуць даць баніцыю, і якія правы наследавання, і які пасаг можа патрабаваць шляхетны жаніх за сваёй жонкай... У акадэміі Вырвіч праслухаў курс па рымскім праве. А язык у яго быў заўсёды добра падвешаны. На судах дазвалялася выступіць усім, хто абазнаны ў законе, таму і не пашкодзіць падрыхтавацца быць адвакатам на горшы выпадак.

Горшы выпадак, падобна, чакаў не за гарамі. А ў тым жа павеце, у Менску, куды дабраліся ў той жа дзень, яшчэ засветла.

Лёднік сядзеў у крэсле пасярод няўтульнага пакоя менскага здымнага дома, абняўшы сябе за плечы, нібыта страшэнна мёрз, і вочы ягоныя згаслі. Пранціш ні разу не бачыў, каб старэйшы сябар быў такі разгублены.

Хвэлька хадзіў туды-сюды з Сафійкай на руках і нудзіў:

– Абавязкова трэба ўзяць на суд панначку! Каменнае сэрца трэба суддзям мець, каб такога анёлачка без маткі пакінуць!

Сафійка пазірала вялізнымі цёмнымі вачанятамі трохі спалохана, бо і яна разумела – штосьці страшнае здарылася. Паніч Алесь стаяў побач з таткам, напяты, нібыта на варце.

– Да яе не пускаюць, – нарэшце прарыпеў Лёднік. – У гродскай турме яе няма. Страшэнная таямніца, разумееце – месца зняволення моцнай вядзьмаркі. Мяркую, Ватман яе змясціў у якімсьці кляштары.

Абцёр рукой схуднелы твар.

– У маёнтак памерлага пана Шмыгі з’ездзіў. Не пастыдаўся на калені перад

удавою стаць – абы згадзілася паразмаўляць. Распытваў падрабязнасці смерці... Усё вельмі падазрона. Возны выпіў нанач лекі, Саламеяй нарыхтаваныя. Раніцай устаў бадзёры, казаў, што вось, якраз можа абавязкі выканаць, позвы развезці, пра што і паслаў ліст пану пісару. А ўвечары знайшлі на двары, перад весніцамі, мёртвым. Крыві няма, косткі цэлыя. Вырашылі – атрута!

Пранціш кусаў вусны.

– А ты сам які дыягназ паставіў бы?

Лёднік перарывіста ўздыхнуў.

– Які дыягназ! Каб жа я цела пабачыў! Але яго ўжо змясцілі ў радавы склеп Шмыгаў, і блізка мяне туды не пусцяць. Дый што б я ні сцвярджаў – словам маім веры няма. Раіну Грамычыну ў свой час ейны муж, святар, абараняў, сцвярджаў, што ўсе ейныя зёлкі асабіста свянцаў. І што, дапамагло?

Бутрым стукнуў кулаком па ўласным калене, нібыта яшчэ й кульгавым да кучы захацеў зрабіцца.

– Пан Баўтрамей, але сведчанне нейкага доктара ў судзе мусіла быць? Ці не перагаварыць з тым доктарам?

Дамініка ўважліва чакала адказу. Лёднік горка ўсміхнуўся.

– І пра гэта я падумаў. Цела аглядаў мой калега Ян Замойскі. Ён у Менску доктар самы ўплывовы і дарагі, і старосту, і падстаросту, і пісара лечыць. Хіба што Ватман да яго з раматусам не хадзіў, таму што раматусу ды іншых слабасцяў цела ў Ватмана, відаць, няма, як і сумлення. Але з Замойскім я не сустрэўся, колькі ні стукаўся ў ягоны дом – кажуць, няма, у ад’ездзе. І спецыяліст ён, наколькі я памятаю, слабы. Лішніх клопатаў пазбягае, рызыкі не любіць. Затое амбіцый праз меру.

– Паспрабую я штось даведацца пра вашага Замойскага ў сваіх адзінаверцаў... Дзе доктар, там і аптэкары. А з імі я знаёмы, – прамармытаў Давыд і выйшаў з пакоя. А Лёднік узяў на рукі дачушку... Якая мусіла наноў звыкаць да вечна адсутнага таткі.

– Казку хачу!

На круглым стале, не накрытым абрусам, сіратліва ляжала кніга па рымскім праве. Зумкала муха, як заблукалая душа. І казка складалася нейкая надта дзіўная... Не, каб пра якога Катка-Залатога Лабка альбо Сынка-з-Кулачок.

– Было гэта даўно-даўно, яшчэ за каралём Сасам, калі ў Дняпры плавалі вадзяныя змеі велічынёй з млын, а млыны малолі камяні. Навошта? А каб на хлебе з каменнай мукі гадаваліся волаты, моцныя, як валуны.

Голас Бутрыма гучаў ціха і сумна.

– Жыў тады ў горадзе слаўным, дзе над ракою бялее храм з пяццю купаламі, чалавек, што хацеў навучыцца рабіць золата. І калі ты думаеш, што той дзівак быў надта сквапны – памыляешся. Насамрэч ён быў шчаслівы хадзіць у лахманах і есці адну параную рэпу, абы пры гэтым у яго меліся кнігі і магчымасць лічыць зоры ды аблокі. О то ж любіў ён лічыць зоры ды аблокі! Колькі разоў ідзе, задраўшы галаў, спатыкаецца ды падае ў брудную калюжыну, месцічаў весяліць. Так што празвалі яго Зоркаведам.

А Баўтрамея ў Полацку і сапраўды так называлі... Et fabula partem veri habet.

– Але на насмешкі ён нават не зважаў, бо акрамя мудрасці кніжнай ды навук розных нічым не цікавіўся... Самым недасяжным, самым важным веданнем,

даступным толькі абраннікам, лічылі ўменне ператвараць у золата простае жалеза альбо камень. А Зоркавед, ясна, лічыў сябе такім абраннікам. Вывучыў усе трактаты вучоныя па стварэнні штучнага золата, ды ўзяўся за працу. Ды так, што спляжылася на доследы ўся ягоная маёмасць. І нярэдка снедаў ён сухой скарынкай, а вячэраў салодкай мрояй. Галоўнае – у шкляных колбах змешваліся ды віравалі рэчывы, гарэў агонь пад чыгуном, у якім варыўся не суп, а ўсялякае атрутнае расчынне. Хутка дакажа абраннік усяму свету, што самы разумны! І не было каму Зоркаведа спыніць, бо не меў ён у горадзе ні сяброў, ні сваякоў.

Дамініка, прысеўшы на абцягнутую патрэсканай скурай канапу каля Пранціша, слухала і сумна ўсміхалася. І Вырвіч лёгка гладзіў яе плечы. А Бутрым працягваў:

– Нарэшце здабыў наш вучоны тры крупачкі золата, якія ледзь можна было разгледзець у вуголлі. Перасыпаў у бутэлечку, паўсюль з сабой насіў, ды пяшчотна разглядаў, як штучнае золата паблісквае ў попеле. А каб працягнуць доследы, пайшоў у пазыкі, абяцаючы ўсім, што хутка таго золата здабудзе цэлы воз. Ды хто пазычыць грошай вар’яту за бліскучую парушынку? Адзін толькі пан, багаты, як цмок, што нават яблыкі ў сваім садзе загадаў пазалаціць, згадзіўся. Але ўзамен Зоркавед мусіў прывесці яму красуню з таго народа, што жыве ў аблоках ды завецца Сільфамі. Людзі ж верылі, што Зоркавед з Сільфамі, ды Гномамі, а мо і з Вужыным Каралём па начах каву п’е, як з простымі суседзямі. Сільфаў завоблачных Зоркавед, аднак, ніколі не бачыў. Але пачытаў належныя трактаты і давай закляцці тварыць. Зірнуў у акно – ці не спускаецца хто з аблокаў, а па вуліцы, вузкай, як розум дурня, ідзе яна. Сільфіда.

Голас Лёдніка здрыгануўся.

– Сінія вочы ззяюць, камяні пад звонкімі чаравічкамі ад гонару свецяцца.

Вядома, гэта было пра Саламею. Менавіта яе ў Слуцкім замку князь Геранім Радзівіл выдаваў за Сільфіду, стыхійнага духа.

– Кінуўся Зоркавед даганяць красуню, – Лёднік крануў вуснамі бліскучыя валасы дачкі – як чорны шоўк, зусім як у маці. – Вядома, не была яна Сільфідай, а звычайнай дзяўчынай, дачкой мясцовага кнігара, які жыў побач з Зоркаведам і ў лаўцы якога Зоркавед не аднойчы набываў кнігі. Але здабывальнік золата ніколі не разглядаў звычайных людзей, хай бы яны і жылі пасуседстве. А тут упершыню разгледзеў... І стаяў бы ён вечна пад кустом бэзу ля дому прыгажуні, і назіраў бы за ёю, дзівячыся і не разумеючы, што ж такое мяняецца ў ягоным сэрцы... Бо вырашыў – не аддасць ён Сільфіду сквапнаму пану. Хай лунае яна на волі, бо нічога прыгажэйшага Зоркавед не бачыў ні ў аблоках, ні ў зорным небе. І ўсё роўна яму стала, ці гэта дзяўчына з неба, ці з суседняга двара. Бо яна заставалася для яго недасяжнай, як зоры і аблокі. Што ён мог ёй прапанаваць, акрамя трох крупачак здабытага золата, за якія не купіш і булкі? А пан між тым прыехаў паглядзець, што ўдалося Зоркаведу. І заспеў яго пад кустом бэзу, і вочы ў Зоркаведа былі задуменна-шчаслівыя, і такія здзіўлёныя, быццам упершыню свет пабачыў. Заўважыў пан, каго Зоркавед гэтак вызірае. І таксама аслупянеў. Сільфіда ці не, але неадменна гэтая прыгажуня мусіць быць ягонай! Вось толькі шукальнік золата запярэчыў... Баяўся ён, што пан зробіць Сільфіду няшчаснай, пасадзіць на ланцуг. Гатовы быў на двубой пана выклікаць.

Вось гэта ўжо аўтарская фантазія, пра бэзавы куст. Заміж бэзу быў пакой у

вежы, дзе Саламея сядзела, прыкутая ланцугом. Але на тое і казка, каб рабіць усё прыгажэй...

– Такі шум усчалі, што ўся вуліца збеглася...

Бутрым усміхнуўся, відаць, успомніўшы колішнюю бойку ля брамы слуцкага замка.

– І вось стаяць абодва кавалеры перад дзяўчынай, бездапаможныя перад яе сінім позіркам, і насмешна ківае ружовымі кветкамі над імі бэз. Абяцае багацей, што ў ягоным доме прыгажуня будзе жыць у залатым пакоі, есці з залатых талерак і хадзіць у залатых сукенках. «А ты што мне можаш прапанаваць?» – перавяла сіні позірк Сільфіда на Зоркаведа. Той моўчкі палез у кішэню, дастаў бутэлечку, дзе ў чорным попеле паблісквалі тры залатыя парушынкі, адкаркаваў і высыпаў плён сваёй цяжкой працы на вецер... Можа, і даляцелі тыя залатыя парушынкі да аблокаў, дзе жывуць Сільфы? І як ты думаеш, каго выбрала дзяўчына? Таго, хто складаў да яе ног дарагія скарбы, альбо таго, хто дзеля яе адмовіўся ад апошняга?

Сафійка падумала, пакруціла ў пальчыках карункавы фальбон сваёй сукеначкі.

– Пан злы. А Золкавед твой дулны. Я б нікога не выблала, пайшла б далей кніжкі чытаць.

Пранціш ледзь стрымаў смех. Бутрым, падобна, трохі разгубіўся ад выраку сваёй каралевічны, але таксама ўсміхнуўся і працягваў:

– Ведаеш, дзяўчына была вельмі разумнай, і чытала Зоркаведа лепей, чым ён зоры... Ёй быў ясны ягоны ўчынак. Зоркавед адмаўляўся над алей шукаць таямніцу здабывання золата. Таму што ўжо адкрыў яе, і ў ягоным сэрцы ўтварылася золата кахання. Цэлы цяжкі злітак. Сільфіда ўзяла Зоркаведа за руку і павяла ў свой дом. Даўно варта было ім пагаварыць: ён кніжкі любіў, яна кніжкі любіла, дабраная пара, карацей.

– А што пан? – папыталася Сафійка.

– Пан, вядома, раззлаваўся. Хіба паны звыклі, каб у іх нейкія Зоркаведы Сільфідаў адбіралі?

Лёднік, відаць, прыпомніў сутарэнні Слуцкага замка, у якіх яго ледзь не закатавалі.

– Кажуць, нашаму дзіваку давялося нават з шабляй у руках сваё золата абараняць. Але хто яго адніме, калі яно ў сэрцы?

– Яны пажаніліся? Сільфіда і Золкавед?

– Пажаніліся, – Бутрым пагладзіў дачушку па галаве.

– А золы і аблокі ён лічыць пеластаў?

– А іх можна лічыць і ўдваіх, – усміхнуўся Лёднік. – Калі, вядома, пры гэтым не забывацца часцей пазіраць адно на аднаго ды на іншых людцаў.

Вось жа прападае літаратурны талент у доктара... Пранціш паабяцаў сабе абавязкова запісаць гэтую казку ў свой рукапіс.

Сафійка прымарылася і задрамала, і дзеўка з Караблёў, якую Лёднік узяў у дом за прыслугу, задумлівая худзенькая сірата Кася, панесла паненку ў ложак...

І тут прыбег Давыд, усміхаючыся ва ўсе зубы.

– Знайшоў я вашага Замойскага! Заўтра ідзе да багатага кліента. Пераловім – больш не схаваецца...

Пералавілі проста перад ганкам дома на рагу Дамініканскай, дзе жыў кліент.

Доктар Замойскі зусім не быў падобны да суровага прафесара Лёдніка. Бялявы, нізенькі, з вачыма, як два алавяныя гузікі, і вуснамі, якія, здавалася, вось-вось свіснуць, праганяючы якое-небудзь надакучлівае птаства. І такі шчаслівы быў бачыць Лёдніка, што каб мог, уцёк бы адразу хоць у балота. Ледзь-ледзь ветлівую ўсмешку выкрывіў.

На ўсе просьбы дапамагчы, распавесці пра дыягназ смерці вознага Шмыгі доктар толькі фыркаў злосна ды прамаўляў фразы ільдзяныя ды законныя, ад якіх ажно зубы зводзіла, бы ад сцюдзёнай вады. Лёдніка пабойваўся, але ж на людзях – што той мог зрабіць? Можна і выказаць пагарду няўдачніку.

Але калі Бутрым у адчаі прысунуўся ды схапіў Замойскага за каўнер – той збляднеў ды затросся. А Лёднік ціха прагаварыў:

– Мне ёсць чым аддзячыць пану.

Успацелы ад няёмкай сітуацыі Замойскі зацята аддзіраў пальцы Бутрыма ад свайго каўнера і спрабаваў паводзіцца звысоку.

– Запэўніваю вас, калега, што ўсёй вашай маёмасці не хопіць, каб хоць часткова скампенсаваць мне тое, што я магу страціць, калі звяжуся з вамі!

Пранціш разумеў, што гэта так. Куды ім усім – і Лёдніку, і Вырвічу, і нават Гараўскім цягацца з магнатамі... Такія, як Багінскія, Пацы, Радзівілы, могуць не толькі вёску – цэлае мястэчка падарыць, высокую пасаду надаць... Альбо ўсё адабраць.

Але Лёднік прыцягнуў раззлаванага калегу да сябе і штосьці прашаптаў на вуха. Той недаверліва паглядзеў на былога прафесара, падумаў... Потым абодва яшчэ пра штосьці пашапталіся і разышліся.

А ў вачах Бутрыма загарэлася надзея.

– Заўтра раніцай паедзем у радавы склеп Шмыгаў.

Вырвіч здзівіўся: ці не ўжыў Бутрым сваю магію, хоць і забараняў сабе ёю карыстацца, каб пераканаць Замойскага?

Да вясковых могілак, дзе знаходзіўся склеп Шмыгаў, Замойскі прыехаў асобна, у карэце, нават раней за прызначаны час. Могілкі былі змрочныя. Высокія таполі адчайна цягнулі худое голле ў неба. Магілы зараслі маліннікам, і пераспелыя чырвоныя ягады, якія ніхто не абрываў, падалі ўніз, у някошаную траву, на шэрыя пліты, быццам крывавіла вялізная жывая істота. Склеп Шмыгаў быў маленькі, з чырвонай цэглы, і страшэнна нагадваў печку. Тую самую, у якой Баба-Юга час ад часу пячэ збеглых шкаляроў.

Асаблівага жадання ісці ў склеп Вырвіч не меў. І так трупы патрашыць радасці мала, а тут яшчэ і нябожчык зусім нясвежы. Таму чакаў на ўваходзе, сцярог, каб хто не заспеў дактароў за кашчуннай дзеяй. Толькі прыслухоўваўся да размоў у смярдзючай цемры:

– Бачыце, пан Замойскі, пашкоджана аснаванне чэрапа. Сюды глядзіце. Думаю, менавіта гэта і ёсць прычынай смерці.

– Чакайце, падсвячу ліхтаром... Так, трэшчына маецца.

– На шыі мусілі застацца сляды. Прыпомніце, васпан, былі кровападцёкі, сінякі? Бо цяпер цяжка гэта зразумець.

Замойскі хмыкаў, перхаў, нарэшце неахвотна адказаў:

– Разумееце, пан Лёднік, мне не ўдалося агледзець цела дэтальна. Здаецца,

былі на шыі два сінякі, але ніхто не надаў гэтаму значэння.

Зашаргатала, нібыта пасунулі штосьць цяжкое.

– Пан Замойскі, вельмі прашу, успомніце: сінякі месціліся вось так?

Пасля некаторай паўзы прагучала незадаволенае:

– Падобна, што так. Але тое, што вы паказваеце, калі б хтось ухапіўся двума пальцамі за шыю дарослага мужчыны, не магло паслужыць прычынай пашкоджання пазванкоў і смерці.

– Магло, пан Замойскі... – голас Лёдніка гучаў стамлёна і сумна. – Яшчэ як магло, калі ўхапіўся той чалавек, пра каго я думаю. Ён двума пальцамі шыю зламае і не такому, як няшчасны возны. Вы гатовыя пацвердзіць у судзе вынікі гэтага абследавання?

Вось цяпер паўза была даўжэйшай, Пранцішу нават падалося, што дрыготка, якая прабрала перапалоханага Яна Замойскага, перадалася сівому палыну, што рос ля ўваходу ў склеп. З разнога шурпатага лістка зляцела багоўка і знікла ў напрамку сонца, якое зазірала між цёмных фіранак таполяў, бы цікаўная суседка.

– Прабачце, пан Лёднік, але нават за прапанаваную вамі плату я не магу так рызыкаваць. Мне зусім не хочацца ўлегчыся на месца гэтага небаракі. Тым больш у нас і радавой усыпальніцы няма, нават такой небагатай.

– Тады наша дамова няспраўджаная, – халодна прамовіў Лёднік.

На нейкі час запанавала ціша.

– Я прапаную вось што, вашамосць, – нібыта цераз сілу прамовіў суразмоўца доктара. – Я напішу сваё сведчанне на паперы. Заверу ў натарыуса, а вы карыстайцеся, як хочаце. А сам з’еду ў Рыгу. Вы ж разумееце, што пасля такога мая кар’ера тут пад пагрозай.

– Не перабольшвайце, пан Замойскі. Вам варта толькі дачакацца, пакуль той, каго вы баіцеся, страціць уладу ў павеце, а гэта ўжо здарыцца хутка. Вы і самі гэта разумееце, інакш не пагадзіліся б мне дапамагаць. Я чакаю ліст ад вас сёння ж увечары.

Пагарда хавалася ў голасе Бутрыма глыбока, як вусень у яблыку.

– Але, пан Лёднік, напачатку – тое, што вы мне абяцалі...

Замойскі, відавочна, падазраваў падман.

– Добра, давайце толькі выйдзем адсюль.

Зноў зашаргатала штосьць цяжкое, закрахтаў, засоп Замойскі... Відаць, дактары-кашчуннікі клалі нябожчыка на ягонае законнае месца і закрывалі каменную труну.

Што ж змусіла баязліўца рызыкаваць дзеля чужых інтарэсаў?

Бутрым, не кажучы ні слова, пайшоў да свайго каня, якога навязаў ля брамы, вярнуўся з сядзельнай сумкай, пакорпаўся там. І, не вагаючыся, уклаў у рукі пана Яна, які ажно падскокваў ад нецярпення, скрынку са шлемам Альбукасіса.

– А расшыфроўка? – напружана нагадаў Замойскі, які зняў накрыўку і прагна разглядаў старажытную жалязяку, быццам кучу брудных шэрых ракавінак, у адной з каторых неадменна схаваная незвычайнай прыгажосці перліна.

Бутрым моўчкі паклаў паўзверх шлема свой нататнік і персідскі трактат, падораны панам Гараўскім.

– Тут усё распісана. Можаце рабіць публікацыі, вашамосць, па ўласным гледжанні.

Вырвіч прыкусіў губу. Лёднік, гэтак жа, як дзеля выратавання каханай калісьці няўважна высыпаў са шкляніцы крупінкі здабытага алхімічнага золата, аддаваў свае навуковыя напрацоўкі, які могуць прагучаць на ўсю Еўропу... Не дзіва, што амбітны, але бяздарны Замойскі купіўся. Гарантаваная слава, імя ў гісторыі – тое, дзеля чаго нават баязлівец можа рызыкнуць.

Таму ўвечары і сапраўды Лёднік трымаў засведчанае па ўсіх правілах пасланне пана Яна Замойскага. За прамінулы дзень тое-сёе разведаў і Давыд, і нават паніч Алесь з ім на пару... А што, падлетак куды больш месцаў можа абшнырыць, непаўналетніх тубыльцаў параспытваць, якія перад дарослымі прамаўчаць... Так што на суд ішлі не зусім безнадзейныя. І Хвэлька панначку Сафійку ўсё-ткі ўзяў – нельга было пагарджаць і найменшым шансам паўплываць на меркаванні паноў радцаў.

Менскі гродскі суд звычайна засядаў у спецыяльным будынку, узведзеным у куце замка над Свіслаччу пасля таго, як Менск атрымаў права збіраць Г алоўны трыбунал. Але пасля апошняга наезду ці канфедэратаў, ці каронных урачысты двухпавярховы дом стаяў без вокнаў і са слядамі пажару, таму сабраліся ў зале Ратушы, дзе сыходзіўся магістрат.

Вось цяпер Пранціш зразумеў, пра што казаў пан Гараўскі. Іх кампанія з’явілася ўрачыста, цэлай капой. Капаніцкія гайдукі ў сініх жупанах з залатымі пасамі вызвалялі дарогу. Пан Гараўскі крочыў, заклаўшы рукі за пояс, ганарыста ўзняўшы гарбаносую галаву, як султан. Лёднік быў падобны калі не да султана, дык да галоўнага султанскага чарадзея. Некалькі дробных шляхціцаў, якіх Г араўскі па звычаі прыкормліваў, каб мець у свіце, паглядалі па баках з пыхай. Занялі лаўкі не наперадзе, але і не ў апошніх шэрагах. Іншыя паны паглядалі ацэньваюча. Звысоку, калі былі з большай світай, бяднейшыя – з павагай. Вырвіч мог толькі ўявіць, якой пагардай сустрэлі б яго тут, калі б заявіўся адзін. Адсунулі б у самы дальні кут, дзе ціснуліся аднадворцы ды шарачкі.

Пранціш паспеў краем вока агледзець дзверы ў залу, якія толькі нядаўна, відаць, уставілі наноў. Расказвалі, што калі Валадковіча пасля аб’яўлення прысуду валаклі з гэтай залы, буяш, лаючыся, ухапіўся рукамі за вушакі дзвярэй, і яго так і вынеслі – разам з тымі вушакамі ды дзвярыма...

Калі намаляваўся Ватман на судзейскім месцы, Лёднік ажно вочы апусціў, спрабуючы суцішыць гнеў ды не кінуцца на злыдня.

Справа пра спадчыну, замоўленая Багінскім, разглядалася першай. Слухаць было нудотна – у звычайных абставінах з ёю звярнуліся б не ў гродскі суд, а ў земскі. Пранціш адзначаў толькі, як умее Ватман пакіраваць людзьмі. Дзе пажартаваць грубавата – я, маўляў, свойскі, просты, не кручок-юрыста, а ваяр. Недарэмна шляхецкія вусы адрасціў. Мог і націснуць, гыркнуць з пагрозай. А дзе й працытаваць закон, укруціць у размову які пункцік-падпункцік. Ну і можна было здагадацца, што срэбныя аргументы, альбо папросту хабар, спрацоўвалі дасканала. Пастух над ваўкалакамі... Багінскі не памыліўся. Суддзя з Ватмана атрымаўся ў гэты крывавы час самае то.

Потым былі «гарачыя» справы. Хто каму руку адсек у сварцы, хто маёнтак разрабаваў... Ясна, чаму шляхта забылася на нейкі час на свае палітычныя рознагалоссі ды сабралася на суд – гэта ж як да цырульніка зубы ірваць, хочаш не хочаш, а трэба, бо баліць. Дзесьці ішла вайна... Але памыляюцца, хто ўяўляе, што

ў такую пару ваююць адразу ўсе ды паўсюль. Там гераічна канаюць, а там сядзяць за піравальным сталом. Нараджаюцца, жэняцца, паміраюць ва ўласным ложку ад мірных хваробаў. Ці вось – дзеляць спадчыну, бо пратэрмінуй – і пустыя куфры пацалуеш.

Калі ў залу прывялі Саламею, Пранціш ледзь не ўскрыкнуў. Ну не мог ён пазнаць Сільфіду ў нязграбнай, бясформнай фігуры, захутанай у нейкі балахон, з вялізным каптуром з абвіслымі фальбонамі, якія захіналі аблічча. Быццам адна з падапечных братоў баніфратраў, што ля Свіслачы ў сваім прытулку прымалі ўбогіх. Рукі ў зняволенай былі, мяркуючы па тым, як яна рухалася, звязаныя. Лёднік увесь падаўся наперад, як страла на напятай цеціве, Вырвіч ажно прытрымаў яго на ўсялякі выпадак за рукаў. Ватман задаволена ўсміхнуўся, і Вырвіч здагадаўся, што суддзя спецыяльна загадаў схаваць прыгажосць абвінавачваемай. Каб не змякчылася чыёсь сэрца, каб не выдаць уласнай зацікаўленасці ў той гожасці.

Пан пісар, абыякавы, доўгі, як бізун, тонкім надарваным голасам зачытваў абвінавачанні. Атруціла, падманула... Выступілі сведкі – так, лекавала падазронымі лекамі, вядзьмарка, няйначай. Паплакала ўдава пана Шмыгі, таксама на лекарку вярнула. Ватман спачувальна ківаў галавою, пагладжваючы тоўстым пальцам белыя, як у пацука, вусы, нязвыклыя на ягоным спаласаваным шнарамі ружовым твары.

– Што ж, думаю, probationes evidentes. Але, панове, мы жывём у век асветы, мы не можам быць акрутна жорсткімі. Трэба даць час заблукалай душы знайсці шлях да Госпада. Магчыма, падсудная і не мела злых намераў, проста памылілася з лекамі. Думаю, вечнае заключэнне ў сутарэнні кляштара з самым строгім рэжымам яе выправіць. І каб не было спакусы ды боязі чарадзейства ў шаноўных жыхароў места, лепш адаслаць чарадзейку чым далей. Я сам гатовы даставіць няшчасную да месца яе пакарання – бо ведаю выдатны кляштар у Сілезіі, дзе мнішкі даюць ex voto templum facere, вечны абет маўчання.

Пранціш успомніў, што ў Ватмана ў Сілезіі ёсць замак, і ірвануўся з месца.

– А ці не прапаноўваў калісьці шаноўны граф Пянткоўскі падсуднай Саламеі Лёднік, а тады яшчэ ў дзявоцтве Рэніч, стаць ягонай жонкай ды паехаць у ягоны замак у Сілезію? Ці не атрымаў тады ад панны defectum, за які цяпер адпомсціцца хоча, што нявартa сапраўднага шляхціца?

Для важкасці Вырвіч яшчэ й дадаў спасылкі на артыкулы Статута, у якіх перасцерагаюцца суддзі ад навету ды асабістай зацікаўленасці.

У зале зашумелі. Але Ватман толькі шырока ўсміхнуўся, адсыпаўшы словаў, фальшывых, як манеты, якія наштукаваў у Рэчы Паспалітай махляр-італіец Бараціні, каб было чым расплачвацца за вайну з маскоўцамі.

– Вельмішаноўнае панства, можа, калі гэтая кабета была маладая, у яе і можна было... adamare. Але цяпер – мяркуйце самі – якія куртуазныя намеры ў дачыненні да гэтага няшчаснага стварэння?

– А няхай яна каптур скіне ды гэны балахон!

Гэта выгукнуў хтось з залы. І яго патрабаванне падхапілі, нягледзячы на пратэсты графа Пянткоўскага. Усім было цікава паглядзець на аблічча вядзьмаркі. Падстароста Ваньковіч, які старшынстваваў у ніжэйшым гродскім судзе, пузаты немалады шляхцюк, скрывіў пухльныя вусны ва ўсмешцы ды аддаў загад... З

падсуднай znялі каптур ды балахон, развязалі рукі...

І вось Саламея страсянула чорнымі бліскучымі валасамі, ганарыста выпрасталася, на яе збялелым твары зблiснулі гневам вялікія сінія вочы. Прысутныя дружна выдыхнулі. Граф Пянткоўскі зразумеў, што ў гэтай сваёй хітрасці прайграў, ніхто не паверыць у ягоную абыякавасць да такой прыгажуні.

А тут яшчэ залямантавала дзіця:

– Мама!

Сафійка ірвалася з рук Хвэлькі да матулі, якую нарэшце пазнала. Пранціш хутка абвёў позіркам залу: хтось з шляхцюкоў незадаволена скрывіўся – што за дзіцячы віск, але шмат у каго расчулена заблішчэлі вочы. І хаця малечу змусілі вынесці з залы, патрэбнае ўражанне засталося. Як можна такога анёлачка пакідаць без маткі!

– У мяне ёсць доказ невіноўнасці абвінавачанай!

Лёднік выйшаў наперад імкліва і нечакана, як чорны пірацкі карабель, і падаў пану пісару паперу.

– Ягамосць дыпламаваны доктар пан Ян Замойскі, агледзеўшы цела нябожчыка, устанавіў, што пан Г арацый Шмыга памёр не ад атруты, а ад пералому шыйнага пазванка ў аснаванні чэрапа. Пра што сведчыць трэшчына ў basis cranii. На што пан доктар склаў афіцыйнае заключэнне. Яго лёгка спраўдзіць, даўшы дазвол на агляд парэшткаў. Сінія плямы, якія былі заўважаныя на шыі ахвяры, пацвярджаюць, што пералом не выпадковы, а ёсць вынікам прыкладання сілы.

– Карацей, хтось зламаў пану вознаму шыю! – выгукнуў пан Валенты Гараўскі. – І наўрад гэта магла зрабіць кабета.

– І хай пан Ватман... Выбачайце, граф Пянткоўскі патлумачыць, чаму пасля таго, як у суд прыйшоў ліст пана match вознага, у якім пан Шмыга распавядаў, што лекарка Саламея Лёднік яго вылечыла, шаноўны граф тэрмінова адправіўся з горада? – перакрычаў гармідар Пранціш Вырвіч. – І чаму двое дворных бачылі чалавека, рыхтык падобнага да ягамосці, увечары ля маёнтка пана вознага?

Гэтыя звесткі здабыў Алесь Лёднік з Давыдам Ляйбовічам, параспытваўшы прыслугу, што прыехала ў Менск з удавой Шмыгі.

У зале ўсчалася бура. Шляхцюкі толькі рады былі спрэчнай справе, кожны заняў нечы бок – і давай гудзець... Вось-вось лаўкі папераварочваюць. А Бутрым і Саламея між тым глядзелі адно на аднаго... Так блізка – а па-ранейшаму не падысці, не дакрануцца...

Ватман ледзь хаваў злосць. Усё ўскладнялася, як каранацыя ў адсутнасці спадчынніка прастолу. Прыхільнікі, дакладней, утрыманцы суддзі абураліся, што шаноўнага пана Пянткоўскага абвінавачваюць невядома ў чым... Праціўнікі патрабавалі расследавання. Сам падстароста Ванькович ледзь хаваў злавесную радасць, хоць маўчаў – падобна, не надта любіў ён пана суддзю, хутчэй змушаны быў цярпець з-за нейкіх абставінаў, ну і баяўся вядомага забойцы, ясна. Вось пачалі ўжо згадваць пра палітыку. Хто за караля, хто за канфедэратаў... Яшчэ трохі – за шаблі схопяцца.

– Ціха, панове!

Рык пана суддзі змусіў на нейкі час усіх суняцца.

– Панове, а ці не ёсць гэтая сварка чарамі ведзьмы, якая хоча нас тут

пасварыць? Не варта было дазваляць ёй адкрываць аблічча, поўнае д’ябльскай спакусы. Факты, панове, факты! Хіба няпраўда, што паводле паказанняў сведкаў, рыхтуючы лекі для пана вознага, яна змушала ваду кіпець без агню і выклікала духаў?

А вось гэта было пагана... Атруціла і счаравала – розныя рэчы і розныя артыкулы Статута. Нельга было дапусціць, каб усё звялося да падазрэння ў чарадзействе. Тады ўсе адкаснуцца, ніхто не пашкадуе чарадзейку, каб не зграшыць, каб самога не западозрылі ў блюзнерстве.

– Глупства гаворыш, Ватман! – раўнуў у адказ Лёднік. – Гэта толькі хімічныя рэакцыі. Усе іх можа вытлумачыць навука! Калі насыпаць соду ў расчынне з воцатам – здаецца, што вада кіпіць!

Адзін з лаўнікаў магістрата, сівавусы шляхцюк з падпухлымі вачыма – не адну бочку піва асушыў, відаць, за жыццё, замахаў пальцам з жоўтым пазногцем перад дзёрзкім доктарам.

– Продкі ведалі: што не па звычаі, ад д’ябла! Добры хрысціянін заўсёды адрозніць дэманскае насланнё!

Вакол сабалінай шапкі пана, з-пад якой струменіў пот, наразала кругі нахабная сіняя муха.

– Запэўніваю панства: ёсць процьма хімічных навуковых доследаў, якія здадуцца вам выкліканнем духаў, прывідаў, цмокаў ды іншай нечысці, а гэта насамрэч усяго толькі простыя, шараговыя хімічныя рэакцыі! – быццам у аўдыторыі перакрыкваючы неслухмяных студэнтаў, вяшчаў Лёднік. – Вас жа не дзівіць, што з чорнага мыла ўтвараецца белая пена! Мая жонка рабіла толькі дазволеныя, самыя звычайныя лекі!

Пані Саламея з трывогай сачыла за рыторыкай мужа: калі Бутрым гэтак заняўся, усялякую асцярогу страціць ды наламае хмызняку... І Ватман гэта выдатна разумеў, таму насмешна прамовіў:

– У такім разе, ці можа зараз шаноўны доктар Баўтрамей Лёднік паказаць нам такое навуковае дзіва, якое ўсе мы прымем за чараўніцтва?

– Бутрым, не ўздумай! – трывожна ўскрыкнула Саламея, але той ужо корпаўся ў сваёй сумцы, у якой заўсёды цягаў розныя лекі ды рэчывы.

– Пастаўце на стол жалезную талерку і прынясіце мне агню!

Вялікае срэбнае блюда ўладкавалі проста на стол перад судзейскай камісіяй. Да стала прысунуліся цікаўныя, дыхаючы адно аднаму ў патыліцу, а пан пісар ды падстароста, якія сядзелі тут жа, наадварот, адсунуліся.

Лёднік акуратна вытрас з адной са сваіх шкляніцаў на талерку маленькі белы камячок. Гайдук нёс ужо запаленую свечку...

– Стойце! – закрычаў Пранціш. – Каб не было сумніву, што без чарадзейства, няхай святар усе прадметы асвенціць!

Святар знайшоўся тут жа – і не абы-хто, а сам ксёндз Аблачынскі, якога ўважалі за святога, і які спавядаў самога Міхала Валадковіча перад тым, як таго расстралялі тут жа, у сутарэннях ратушы.

Таму нячыстага выгналі гарантавана далёка і надоўга.

У скругленыя наверсе вокны зазірала сіняе неба, раскрыжаванае рамамі. Лёднік паднёс да маленькага белага кавалачка запаленую свечку з жоўтага воску, які нядаўна яшчэ мiналі цярплівыя пальцы мнішкі...

І раптам камячок загарэўся сінім агеньчыкам – і з яго імкліва палезла чорна-жоўтая змяя!

Шляхцюкі са спалоханымі крыкамі адкаснуліся ўбакі, зажагналіся, замармыталі малітвы. Нават Ватман трохі разгубіўся. Пранціш ведаў, што Лёднік здатны на ўсялякія штукарствы, але й яго агаломшыла: здавалася, змяюка вылазіць проста з талеркі, з сіняга агеньчыка, нібыта з апраметнай. Кольцы пякельнага гада скручваліся, абрасталі нарастамі... Нарэшце ўсё скончылася. Змяюка застыла, вызіраючы, на каго кінуцца. Лёднік крануў яе пальцам, і яна рассыпалася на порах.

– Звычайная хімічная рэакцыя. Я атрымаў падчас доследаў з іртуццю вось такое белае рэчыва, пры награванні з яго ўтвараецца чорная соль – сульфід іртуці, вылучаюцца газы, якія ўспеньваюць згаданую чорную соль...

Эксперыменты, відаць, адбываліся ў Тураве, там у Лёдніка было дастаткова інгрэдыентаў і доследаў. Са сваёй лабараторыі там і праўда пазабіраў усялякіх бутэлечак.

– Запэўніваю, што мог бы яшчэ больш эфектную змяю паказаць з дапамогай шклянкі перамолатага цукру і некалькіх кропляў купароснага алею, альбо з пяску, соды, цукру і спірытусу.

– Шалбер! – прасіпеў скрозь зубы Ватман і гучна дадаў: – Гэта нічога не змяняе! De minimis non curat lex! Шляхцянка з Полацка Саламея Лёднік, у дзявоцтве Рэніч, магла наслаць чары на вознага так, што ў яго трэснуў чэрап. Усе ведаюць, што Саламея Лёднік займаецца лячэннем людзей, не маючы на гэта права.

Тут зноў вылез Пранціш. Гаварыў ён прыгожа, пераканаўча, сыплючы юрыдычнымі тэрмінамі і доказамі, так, што шляхта пачала касавурыцца на пана суддзю: і праўда, што за цёмная персона? Ці не ён ёсць сапраўдны злачынца? А калі пісар, пад’юджаны Ватманам, паспрабаваў перарваць нязванага адваката – «Хто васпан такі, здаецца, пан аднадворац, з чужое ласкі корміцца?», устаў пан Гараўскі і крыкнуў на ўсю залу (і дзе падзеўся смешнаваты дабрадушны аматар кальяну?):

– Пан Прантасій Вырвіч – мой зяць, і жанаты з пляменніцай яснавяльможнага князя Міхала Багінскага, бо мая жонка была сястрою князя. Пан

Вырвіч – апошні ў родзе Вырвічаў з гербам «Гіпацэнтаўр», што вядзецца ад Палямона. Будзеце абражаць маю сям’ю – заплаціце крывёю!

Словы пана Гараўскага пацвердзілі выгукі ягонай світы. Добра быць заможным, хоць сярэдняй рукі шляхцюком.

– Не суд, а балаган нейкі! – завершыў выступ Гараўскі. – Няхай бы сама пані Лёднік слова сказала! Нападаюць на бедную кабету, а ёй і рот раскрыць не даюць!

Невядома, ці добрая гэта была ідэя – Лёднік дык увесь напружыўся, ажно кроплі поту на лбе выступілі. Саламея, у дзявоцтве Рэніч, таксама магла словам пекануць без асцярогі.

Яна й пеканула.

– Калі пан Ватман... Выбачайце, граф Пянткоўскі, лічыць, што я магла зламаць шыю свайму пацыенту, як сцяблінку, а панове радцы не зважаюць на факт, што сам пан Ватман у час забойства быў у маёнтку ахвяры, а я ў сваім доме, чаму ёсць шмат сведкаў, мне застаецца спадзявацца толькі на Божы суд, ардалію.

Спадзяюся, пан Герман Ватман не настолькі баязлівец, і не спалохаецца выйсці на двубой супраць кабеты?

Ватман разгублена-злосна зірнуў на пана пісара.

– Што яна вярзе?

А Саламея ўпэўнена працягвала, гожая і ўладная, бы якаясь Артэміда, што любому нахабу стралу ўсадзіць паміж пажадлівых вачэй.

– Прэцэдэнт ёсць. Жанчына таксама можа выйсці на Божы суд супраць мужчыны – калі за ёю праўда. Апошні такі выпадак быў дваццаць год таму ў Версмюнстэры. Ганс Тальхофер у «Фехтбуку» дакладна правілы такога двубою апісаў. Каб зраўняць сілы, мужчына павінен знаходзіцца да пояса ў яміне, узброены мячом, а жанчына вольна перасоўваецца вакол, узброеная Kettenmorgenstern.

Учынак Саламеі можна было вытлумачыць – яна ўжо раз знаходзілася ў волі Ватмана, калі стала закладніцай. Так што цяпер Саламея гатовая была пайсці на смерць, абы не застацца ва ўладзе мярзотніка.

Лёднік у адчаі схапіўся за галаву, на нейкі час страціўшы мову. Ну, жоначка і прыдумала! Кетэнморгенштэрн, пра які гаварыла Саламея, уяўляў з сябе жалезны шар з вострымі шыпамі, прымацаваны ланцугом да дзяржальна. На ліцвінскіх землях часам яго называлі папросту цапом... І Ватману зусім не ў радасць было атрымаць такім небяспечным вожыкам у фізіяномію.

– Можа, дзесь так і прынята, але ў нас, панове-браты, гэта не ў звычаі!

Шляхта загарлала пра плюгаўства – каб кабета на двубой мужчыну

выклікала! Толькі ў Еўропе, у якой пра сармацкія звычаі не падазраюць, такое магчыма.

І тут ачомаўся ад нечаканага павароту адзін баявіты прафесар.

– Вельмішаноўнае панства! Кабета можа выйсці сама на Божы суд, толькі калі ў яе не знаходзіцца абаронцы. У гэтым жа выпадку абаронцам абвінавачанай з’яўляецца яе законны муж. Гэта значыць, панове, я, Баўтрамей Лёднік уласнай персонай. Таму, Герман Ватман, выклікаю цябе на Божы суд, бо ты абылгаў маю жонку, кабету пачцівую і пабожную. І ўласнае злачынства ёй прыпісаў, чаму сёння мы пачулі доказы.

Пане-брацці выказалі задавальненне – іх чакала цікавае відовішча. Ватман скрывіўся, бы купец, у якога папрасілі рэшту: зразумеў, што не адкруціцца. Яны з Лёднікам, як два рэчывы алхімічнай рэакцыі з трактата Aurora consurgens: разбурэнне і распад аднаго – нараджэнне другога. Вядома, можна спаслацца на Статут, маўляў, усё трэба вырашыць па напісаным... Але адмовіцца біцца – у павятовай шляхты адразу страціш усялякую вагу ды пашану, якія дарага яму, прыхадню, даюцца, а гэта зусім не з рукі цяпер.

Вырвіч быў больш-менш спакойны: урэшце, Лёднік ужо тройчы выходзіў на двубой з Ватманам, і тройчы перамагаў, хоць той дужэйшы за любога асілка, спрытны і хітры.

Але Ватман, відаць, таксама выдатна памятаў тыя двубоі, і асаблівыя здольнасці ненавіснага доктара. Той мог нават не датыкаючыся пашкодзіць тканкі – доўга вучыўся такому ўдару ў аднаго кітайца. Вядома, гады прайшлі, Лёднік ужо немалады – але па ранейшаму ўмее рухацца імкліва і скакаць так, што супернік не ўсочыць, не дарэмна мучыў сябе штодзённым трэнінгам, спавядаючы,

што sane corpus sanitatis.

Але на любое ўменне ворага дасведчаны дуэлянт знойдзе штось, каб не даць ім скарыстацца. Ватман прыгладзіў белыя вусы, узняўся – гэткі менскі Галіяф – і важка прамовіў:

– Добра, пане-брацці, ушануйма старыя сармацкія звычаі! Божы суд – справа адказная, трэба рэспектуючы да яе падыходзіць, без усялякіх навамодных штукарстваў. Найлепш рассудзіць нас асвечаная часам зброя – мячы князя Глеба!

Ой-ёй... Пранціш чуў пра старажытную рэліквію, якая захоўвалася ў касцёле Дзевы Марыі. А аднойчы яны з аднакурснікам па іезуіцкім калегіуме яе і пабачылі. Патрапілі ў скляпенне, калі пробашч даручыў шкалярам нейкія транты туды сцягнуць. Проста на каменнай пліце – два здаравучыя мячыдвуручнікі, цьмяныя, без усялякіх упрыгожванняў. Напэўна, Пранціш меншы ростам, чым такі меч. Калі ім біцца, асабліва не паскачаш...

Наўрад мячы належалі легендарнаму князю Глебу. Проста знайшлі старую зброю на месцы зруйнаванага храма пасля таго, як Менск у чарговы раз чарговыя ворагі ператварылі ў папялішча. На дзяржальнах выбітыя крыжы, лёзы затупіліся ад сутыкнення з варожым жалезам... Людзям падабаецца захоўваць рэліквіі ды прыдумляць пра іх легенды. Вось і ляжалі двуручнікі ганарова ў скляпенні храма. Хоць, каб прыпісалі іх не праваслаўнаму Глебу, а якому каталіцкаму ўладару, браты-езуіты знайшлі б яшчэ больш ганаровае ды відочнае месца.

Але ж, святы Прантасій, памажы – такім мечам не кожны й перахрысціцца! Ватман ведаў, у чым пераўзыходзіць Лёдніка – у грубай фізічнай сіле, а даўжыня мяча не дасць таму наблізіцца.

Двубой прызначылі, дзякуй Госпаду, праз чатыры дні, калі скончыцца пост. Будзе хоць колькі часу падрыхтавацца. А мячы прытарабанілі праз колькі хвіляў – касцёл жа на адной плошчы з ратушай. Прынеслі ўрачыста на насілках, як нябожчыкаў, у суправаджэнні айца Аблачынскага.

Ватман няспешна сышоў з судзейскага месца, пацягнуўся за мячом, які выглядаў меней вышчарбленым, узняў адной рукою, як трэсачку, махнуў са свістам – захоплены шэпт прайшоў па зале. Лёднік з каменнай фізіяноміяй узяўся за другі меч...

Ясна, што нават самыя вялізныя двуручнікі не маглі важыць некалькі пудоў – імі ж належала фехтаваць, а не цягаць, як мяхі з мукою. Але гэтыя старажытныя мячы, няўклюдныя, без прыкідкі на фехтавальныя тонкасці важылі ўсё ж не менш за пуд... Вырвіч, былы настаўнік фехтавання, механічна адзначыў: падобныя па форме да эспадона – швейцарскай рыцарскай зброі. Гарда без кольцаў, цэнтр цяжару ляза не каля гарды, а пасярэдзіне, але баланс, хутчэй за ўсё, кепскі... І занадта цяжкія. Урэшце, у трактатах па зброі напісана, што для валодання двуручнікамі адбіраліся воі асабліва высокія і дужыя, «joueurs d’epee a deux mains»: яны суправаджалі свайго сіньёра, і калі той падаў з каня, узмахамі вялізных мячоў адганялі ворага.

Не, Вырвіч нізавошта не выбраў бы сабе такую пачварную, няўклюдную зброю – з удвая лягчэйшай можна нарабіць куды большай шкоды. Але Ватман ведаў, што робіць. Пранціш з адчаем глядзеў, як Лёднік трымае дзвюма рукамі меч, сціснуўшы зубы, і спрабуе замахнуцца ім са сваёй звычайнай спрытнасцю... Але відочна, што гэта яму не ўдаецца. А Ватман, дэманстратыўна лёгка

памахваючы сваёй зброяй, пазірае на доктара са злавеснай насмешкай, атрутнай, бы адвар балотнай расліны багуну. І Саламея Лёднік глядзіць адчайнымі сінімі вачыма на каханага і шэпча: «Прабач...»

РАЗДЗЕЛ ТРЫНАЦЦАТЫ

Доктар Лёднік, меч князя Глеба і Божы суд

Самым лепшым мячом кітайцы лічаць той, што выплаўлены з сэрца і нырак зайца, які харчуецца металам у гарах Куньлунь.

Не хацеў бы Пранціш Вырвіч спаткацца з тым зайцам, Паядальнікам Металу.

Прынамсі, меч князя Глеба быў выкаваны з самага звычайнага жалеза, здабытага дзесь непадалёк, і тутэйшым кавалём. Яшчэ ў тыя часы, калі каваль лічыўся жрацом бога агню Жыжаля, практычна ведзьмаком, які можа загадваць цмоку і злавіць за язык Бабу-Югу.

Былы прафесар Віленскай акадэміі Баўтрамей Лёднік глядзеў на сваю новую зброю, як пражскі раві Бен Бецалель на Галема, што ніяк не хоча ажываць. Ён паспрабаваў ужо вытварыць з мячом князя Глеба свае звыклыя практыкаванні, вынік адлюстроўваўся на ягоным твары. Князь Глеб ціха змагаўся зікоткай пад тоўстым слоем менскага замчышча.

Пранціш сам узяўся за двуручнік... І хутка з раздражненнем кінуў на падлогу двухметровую жалезную паласу: рукі нылі, у галаве быццам узрываліся нясвіжскія феерверкі.

– Ды што за нязграбная калаціна! Думаю, ім і не ваявалі толкам – а выкарыстоўвалі для якіх-небудзь цырыманіялаў, альбо людзей адным выглядам адпалохвалі. Баланс пасярэдзіне ляза сустракаў – але тут у ім сэнсу няма!

Лёднік, сціснуўшы зубы, зноў падняў цяжэнны меч, крутануў ім у паветры – выглядала сапраўды застрашліва. У пакоі, хоць пустым, малавата месца было для такіх замахаў.

– Што ж, за чатыры дні дужэйшым за Ватмана я стаць не змагу, але хаця б нейкія прыёмы прыдумаю, зразумею, як найлепей з гэтай штуковінай упраўляцца... – мармытаў доктар, кусаючы тонкія вусны.

Уздыхнуў, уклаў спадчыну князя Глеба на лаўку, як п’янога сябрука – не кінуў на падлогу, сапраўдны ваяр заўсёды паважае сваю зброю.

– Ведаеш, мне гэты меч нагадвае адну кнігу... Калі я вучыўся ў Празе, у Карлавым універсітэце, амаль не выходзіў з тамтэйшай бібліятэкі – Клеменціюма. Дык вось, там захоўваецца «Кодэкс гігас», альбо «Біблія д’ябла». Цяжэнная таміна, надрукаваная на аслінай скуры, у вокладцы з дрэва. Пяць пудоў вагі! Я так марыў яе вывучыць... А нас, студыёзусаў, не дапускалі. Бо там шмат малюнкаў чарцей ды іншай нячыстай сілы. І, ведаеш, я тую Бібліюаднойчы скраў. Ненадоўга. Завалок ноччу на гарышча канвенту – сам не разумею, як. Ледзь не

падарваўся... Праз тыдзень на месца падкінуў. Вядома, погаласка пайшла, што сам Люцыпар падазроны том чытаў, дык кнігу ланцугамі прыкавалі.

Та-ак, Лёднік і ў юнацтве дзеля навукі кніжнай мог пяць пудоў панесці і таго не заўважыць.

– Для трэнінгу напарнік трэба, – задумліва прагаварыў Пранціш. – Паспрабую знайсці двуручнік...

– Табе яшчэ нельга моцна напружвацца! – устрывожыўся Бутрым. – Сам жа казаў, галава часам баліць.

– Ну, а ў мяне галава баліць толькі хіба ад гарэлкі! – у пакой уваходзіў пан Валенты Гараўскі, як заўсёды, вясёлы ды дабрадушны. – І двуручнік у мяне ёсць, цвайхандэр... Яшчэ з тых часоў, калі я служыў у войску ягамосці вялікага гетмана літоўскага Міхала Сервацы Вішнявецкага. Заўтра раніцай прывязуць з Капанічаў, так што ўспомню маладосць...

Вырвіч здзіўлена глядзеў на цесця. Пан Гараўскі ў яго аніяк не вязаўся з вайсковай славай ды фехтавальным майстэрствам. Пан Валенты ўсміхнуўся ў абвіслыя вусы.

– А што ж вы думалі, князёўна Багінская звязалася б з недарэкам, які не ўмее зброю трымаць ды на двубоях за сваю даму біцца? Я ў ягамосці Вішнявецкага гвардыяй камандаваў...

Пан Гараўскі ўздыхнуў, відаць, успомніўшы каханне ўсяго свайго жыцця, пані Антаніну, маці Дамінікі, і вельмі сур’ёзна зірнуў на Лёдніка.

– Хачу папрасіць прабачэння ў васпана. Там, на судзе, можна было лёгка прыціснуць паскудніка Ватмана. Я мог заявіць пра выкраданне ім сваёй дачкі. І... дзякую, пан Лёднік, што вы самі пра тое не згадалі, хаця магло б дапамагчы вам выратаваць жонку.

Лёднік паціснуў плячыма з неразуменнем.

– Мне і ў галаву такое не прыйшло, вашамосць. Паведамляць публічна, што перажыла панна Дамініка... Каб ёй давялося яшчэ ў суд ісці, сведчыць, на сваё добрае імя цень кідаць? Я б ніколі так не зрабіў, і Саламея таксама.

Гараўскі з палёгкай выдыхнуў, прыгладзіў вусы.

– Але ў любым разе двубой пана – і мая асабістая справа. Вашамосць не толькі за волю жонкі, але й за гонар маёй дачушкі адпомсціць. Таму вось што... Зараз ужо позна... Памаліцеся ды кладзіцеся спаць, пан Лёднік. Добра адпачніце, каб вярнуліся сілы. А заўтра з раніцы перабірайцеся да мяне разам з гэтым мячом. У нашым доме зручны дворык.

Дворык у доме, які зняў Гараўскі непадалёк ад Ніжняга рынку і дзе пасяліліся і Пранціш з Дамінікай, сапраўды быў вельмі зручны, абсаджаны з усіх бакоў яблынямі, з высокім плотам. Роўны лужок пасярэдзіне якраз для фехтавання.

Пан Гараўскі, вядома, быў не такі спрытны, як Лёднік ды Пранціш, але цяжкі меч трымаў цвёрда, круціў яго, як саломінку, хоць і крахтаў пра свае гады і страчаную моц. Прынамсі, ён мог прыняць на сваю зброю ўдар пудовага мяча, не прысеўшы ды не паваліўшыся, што Вырвічу, да яго сораму, не заўсёды ўдавалася.

А Лёднік сябе не шкадаваў. Прачынаўся засветла, шчыра маліўся, і давай за трэнінг... Адразу ганяў сябе без зброі, усялякую гімнастыку выконваючы – тое-сёе пераняў яшчэ ў Вільні, у знаёмага дзядка-кітайца Чунь Лі. Скакаў на сцены,

круціўся ды выкручваўся, аж пакуль пот па спіне не пацячэ. Кашулю скіне, валасы ў хвост звяжа – і далей, як апантаны, аж прыслуга праз шчыліны ў дзвярах падглядае за шалёным панам. А пан той, хоць і доктар, кажуць, а схвастаны, як апошні разбойнік... Увесь у шнарах. Лепей з такім не звязвацца.

Людцы жагналіся ды разыходзіліся. А Лёднік браўся за меч і ішоў на двор... На гэты раз у кавалку жалеза для прафесара засяродзіўся цэнтр навуковага досведу.

Калі пан Гараўскі стамляўся скрыжоўваць лязо з прафесарам, яго ненадоўга падмяняў Пранціш. Цвайхандэр пана Валентага быў меншы, чым зброя князя Глеба, паўпуда важыў, мабыць, але таксама ў даўжыню вышэй за Пранціша. Так што доўга ім махаць у Вырвіча не атрымлівалася, тым больш не ачуняў яшчэ ад кулі ў галаве.

Каму сказаць, што ў тваёй галаве пабывала куля – падумаюць, што ты брахун, як той Пане Каханку, які ўсім хваліцца, што пакахаўся з русалкай марскою, і тая нараджала ад яго селядцоў.

Далучылі да трэнінгу яшчэ дваіх шляхцюкоў, што паздаравей, а Бутрыму ўсё мала. Хоць меч ад стомы з рук выпадае, а ўвечары трэба цягліцы адмысловым бальзамам мазаць ад перанапругі. У перапынках яшчэ й лупіў па спецыяльна ўкапаным слупе, нешта выпрабоўваючы, прыслухоўваючыся да сябе і да зброі... Ці змушаў Алеся кідаць у сябе яшчэ зялёныя яблыкі, якія адбіваў мячом так, што ўвесь дворык быў усеяны іх разрэзанымі палавінкамі.

І так пакуль не сцямнее. Каб не настойлівая пані Дамініка, і паесці забываўся б. Так што Вырвіч выгаворваць пачаў: адпачні, а то падарвешся, меч падняць не зможаш.

Але заміж таго, каб улегчыся ў ложак, Бутрым нават пры святле лямпы разглядаў маёмасць князя Глеба. Выстукваў, абмацваў... Здаецца, нават нейкімі расчыннямі сваімі правяраў. Які забабонны чалавек мог падумаць – зачароўвае.

На чацвёрты дзень, напрактыкаваўшыся ля слупа, паклікаў Пранціша:

– Як думаеш, настаўнік фехтавання, у якой пазіцыі можна лягчэй у бойцы гэты меч зламаць?

Вырвіч падумаў, падказаў на свой розум, як не варта падстаўляць лязо пад удар. Разам па-ўсялякаму спрабавалі высветліць, дзе слабейшыя месцы мяча. Ватман жа лупіць будзе, як бык у вароты. Усё-ткі не адно стагоддзе артэфакту, вышчарблены, цьмяны...

Вядома, навастрылі агульнымі намаганнямі лязо, каб аркуш паперы магло разрэзаць...

Колькі казак Пранціш чуў пра тое, як зачараваны меч уторкваюць у зямлю, а з яго вырастае альбо дрэва, альбо кветка, альбо цэлы лес густы, у якім можа схавацца герой са сваёй любай ад пагоні.

Каб жа мячы князя Глеба, ці каму яны там належалі, маглі прарасці каранямі ў менскую плошчу, каб не даць праліцца крыві!

У прызначаны для Божага суда дзень Лёднік, узяўшы сына, адправіўся на ранішнюю службу ў Жоўтую царкву, збудаваную калісь на грошы пані маршалковай Аўдоцці Друцкай-Горскай. Царква была колісь прыпісаная разам з манастыром да Віленскага Свята-Духава сабора, што падпарадкоўваўся Канстанцінопальскаму патрыярху, і была адзіным праваслаўным храмам, які

застаўся дзейнічаць у горадзе. Вырвіч з жонкай і цесцем таксама пайшлі.

У заняпалым, з разбітымі шыбамі, але з таўшчэзнымі сценамі храме было нешматлюдна – некалькі манахаў ды з дзясятак старых месцічаў. Гараўскі пудовую свечку паставіў перад абразом арханёла Міхаіла, нябёснага ваяра. Абраз быў стары, пацямнелы, візантыйскага пісьма, і меч арханёльскі блішчэў на ім нечакана зыркім мазком.

Бутрым маліўся на каленях, засяроджана... Паспавядаўся, прычасціўся... Пранціш з усіх сілаў адганяў думку, што доктар як да смерці рыхтуецца. І цвёрда ведаў: здарыцца што з Бутрымам – ягоная чарга выклікаць злыдня на двубой. Таму паспавядаўся, не забыўшы сярод грахоў згадаць гняўлівасць, ды прычасціўся. Шляхціц штохвілі павінен быць гатовы да смерці. А хрысціянін павінен прабачаць ворага... І як гэта сумясціць – адзін Гасподзь ведае, ды не ўсіх уразумляе...

Пакінулі на храм, колькі маглі, бо мніхі дайшлі ўжо да таго, што міласціну на вуліцах прасілі.

Божы суд прызначылі на пляцы ля Ратушы – а што ж, усе паглядзець хочуць, а там лепш за ўсё відаць! Карнавал, балаган, ці смяротнае пакаранне... Абы відовішча.

Збеглася ўсё места. Карабейнікі, што насілі шаўковыя хусткі ды лазурытавыя пацеркі па Верхнім Горадзе. Гандляркі селядцамі з Ніжняга Рынку. Бакалейшчыкі з Францысканскай, юрысты з магістрата, рамізнікі ў насунутых на вочы шапках-магерках... Гарбары, рымары, цырульнікі, злотнікі... Мніхі-дамініканцы, мніхі-бернардзінцы, мніхі-францысканцы, мніхі-бенедыктынцы, базыльяне ды езуіты да кучы... Зямяне, мешчукі, жабракі... Жыхары Татарскага канца ды габрэі з Няміжскай... Шляхцюкі багатыя і не вельмі, з дыяментавымі гузамі на шапках і бутэлькамі ў руцэ... Да абурэння ксяндза Аблачынскага, які неаднойчы казані казаў на гэты конт, высакародныя гледачы як адзін паспелі падагрэць ужо сябе, хто гарэліцай, хто півам. Той-сёй дык проста на пляцы з біклагі пацягваў, каб не сумна чакалася. Сярод натоўпу шнырылі падазроныя ўвішныя персоны, ці кашалькі зразалі, ці прымалі стаўкі на таго, хто пераможа. Вялізны руды сабака, падобны да Піфагора, якога калісьці забілі найміты Ватмана ў віленскім доме Лёднікаў, пазяхаў, зусім як пабуджаны вартаўнік ля брамы на могілкі. Дзень чакаўся спякотны.

Ударыў звон на званіцы Марыінскага сабора, яму азваліся іншыя.

Ватман выйшаў, як рыцар на Грунвальдскую бойку. Сталёвыя латы-карацэна, кальчужныя пальчаткі, сталёвыя накаленнікі ды наручы. Закрыты шлем, падобны да рондаля, у вачніцах якога цямнелі бяздонныя прагалы вачэй, як у самой смерці.

Рыцара-суддзю можна было хоць зараз ставіць на пастамент і абвяшчаць помнікам.

Лёднік, у адрозненне ад Ватмана, не стаў грувасціць на сябе цяжкія латы. Казаў – лепш рызыкнуць, што параняць, чым яшчэ больш пазбаўляць сябе рухомасці. Апрануў толькі тонкую кальчугу, якую здабыў пан Гараўскі, ды лёгкі шлем з налобнікам. Пальчаткі з ласінай скуры, юфтавыя боты... У параўнанні з закаваным у загартаваны метал Ватманам Лёднік выглядаў зусім несур’ёзна, сапраўды – Давыд перад Галіяфам.

А вось і пані Саламея... У чорнай сукенцы, нібыта ўжо ўдава, і ў белым

каптуры, танклявая, бледная, гожая... Нягледзячы ні на якія просьбы, мужу так і не дазволілі да яе падысці. Пані стаяла на прыступках ратушы, у атачэнні аховы, як рамонак сярод дзядоўніку.

Удаве пана Шмыгі таксама знайшлося ганаровае месца ля ратушы – але нізенькая кабета ў жалобным строі, здаецца, не надта цікавілася бойкай, якая аніяк не магла вярнуць ёй мужа. Хіба што адправіць кагось скласці яму кампанію ў завоблачнай карчомцы.

Бо беларускі дробны шляхцюк і за воблакамі знойдзе сабе карчомку.

Ксёндз Аблачынскі памаліўся, згадаў пра тое, што перад Госпадам нічога не схаваецца. Намякнуў, што варта было б траціць сілы на служэнне Богу і

Айчыне, а не на асабістыя разборкі, хопіць ужо шляхце буяніць, калі Айчына гіне. Але няхай здзейсніцца Божы суд.

Людзі нецярпліва пераступалі нагамі, паперхвалі, чакаючы канца казані... Нягледзячы на тое, што Ватмана не любілі, і пайшлі чуткі, што менавіта ён забіў возніка Шмыгу, каб адпомсціць кабеце, што дала яму калісь гарбуза, на волата пазіралі ўсё ж з захапленнем, а на Лёдніка з насмешкай ці шкадаваннем. Тым больш доктар трымаў меч апушчаным, амаль па зямлі валачыў, нібыта не было сіл прыўзняць. Пранціш ведаў гэтую манеру Бутрыма – ён заўсёды пачынаў бойку з падманліва расслабленай пазіцыі, трымаючы шаблю апушчанай... Так што праціўніка агаламшвала нечаканая імклівая атака.

На гэты раз першым кінуўся Ватман. Лёгка і хутка, як вялізныя вадзяныя пачвары рухаюцца ў хвалях. І здавалася, што ягоны ўдар рассек хударлявага суперніка напалам, аж у бруку застанецца выбоіна.

Але лязо сустрэлася толькі з лязом. Праўда, доктар змушаны быў крок за крокам адступаць, прысядаючы ледзь не да зямлі, каб не паваліцца пад неверагоднай сілы ўдарамі пудовага мяча.

Дамініка сціснула руку мужа, які схаладнеў ад трывогі. Ватман малаціў мячом, як цапом па таку. Здавалася проста незразумелым, як Лёднік трымаецца на нагах. Твар ліцвінскага Адысея пачырванеў ад напругі – ясна, што надоўга сіл не хопіць. Звінела ды грукатала, як у кузні, ледзь іскры не ляцелі... Доктара нават пару разоў закранула лязо... Пані Саламея трымала кулак ля вуснаў – каб не закрычаць ад роспачы.

А тут Пранціш з жахам заўважыў, што Бутрым няправільна трымае меч... Падстаўляе яго пад удар менавіта ў той пазіцыі, якую яны вызначылі найбольш слабай. Няўжо замарыўся так, што гэтага не заўважае? Ці смерці хоча?

А доктар раз за разам памыляўся... І іначай скончыцца гэта не магло: пад адным з магутных удараў лязо ягонага мяча зламалася, як трэска, роўна напалам, там, дзе была асабліва небяспечная вышчарбіна...

Канец! Натоўп дружна выдыхнуў, адламаны канец мяча зазвінеў па брукаванцы, як пахавальны звон. Твару Ватмана не было відаць за забралам шлема, але ягоны задаволены рык, зусім як у звера, які нарэшце скочыў на спіну здабычы, сведчыў: найміт прадчувае хуткую перамогу!

Але з доктарам штосьці сталася... Кудысь падзелася ягоная стома і нязвыклая нязграбнасць у рухах. Ён цяпер не адступаў, а круціўся вакол Ватмана ваўчком, так што той не паспяваў у сваіх цяжкіх латах паварочвацца. Абламаны меч мільгаў маланкай, нейкім чынам спыняючы смертаносны шлях двухметровага

ляза. Ватман зноў зароў, на гэты раз раздражнёна, круцячыся і прапускаючы ўдары – бо нават вачыма сачыць з-за забрала не патрапляў за пруткім супернікам, чыя зброя цяпер была ўдвая лягчэйшай, а значыць, больш звыклай...

І Вырвіч раптам уцяміў – а ці не назнарок доктар пастараўся, каб зламалі ягоную зброю? Мусіць, задумваў так ад пачатку. Цяпер і паскакаць можа...

Якраз і скочыў – пакуль супернік падымаў меч, што апусціўся зноў у паветра, а не на мудрую чарнавалосую галаву. Прыгнуўся ў скачку да зямлі, літаральна праехаўшыся па бруку, ды ўсадзіў абломак знізу, пад панцыр, роўненька ў бок найміта. З такой моцай, з якой заганяюць зброю ў холку зубра на паляванні.

Самазваны граф Пянткоўскі нейкі час пастаяў, абапіраючыся на свой здаравучы меч, а потым паваліўся набок і яшчэ глыбей загнаў сабе пад рэбры лязо. На нейкі час запанавала маўчанне. Вырвічу падалося дзіўным, што адбылося не як у летапісах. Там, калі які волат гінуў, «предвариша же смерть его знамения небесная: около полной луны, декаврия, явишася въ полудни три солнци, потом же и звезда страшная, светяше през два месяца по заходе солнца»

Усё было вельмі будзённа і звычна. Зумкалі мухі, на брукаванцы ляжала цела, чуваць было цяжкое дыханне Лёдніка. Потым лена гаўкнуў руды сабака, нібыта прыспешваючы дурных людцаў: чаго застылі слупамі?

Хтось кінуўся да пераможанага, пад бокам якога нацякала цёмная лужына крыві. Пранцішу закарцела адсячы Ватману галаву, як вупыру, каб у чарговы раз не ажыў. Але калі з суддзі знялі шлем, ашклянелыя вочы, якія зрабіліся светлымі-светлымі, несумненна мёртва люстравалі беларускае неба са шчырым здзіўленнем: няўжо забіты?

А Лёднік на нягнуткіх нагах, расштурхваючы людзей, ішоў да сваёй Пенелопы, і ніхто не наважваўся яго затрымаць. Пакуль. Пранціш разумеў, што варта надаць падзеям законнасць:

– Шаноўнае панства, вашамосці! Звяршыўся Божы суд! Мы ўсе бачылі, што бойка адбывалася сумленна...

Вырвіч ускочыў на нейкі камень, каб яго было лепей чутно. Ён цытаваў Статут і краем вока заўважаў, як абняліся Бутрым і Саламея, як ён цалуе яе лоб, валасы, вочы, а плечы жанчыны ўздрыгваюць ад перажытага жаху і палёгкі...

– Нашчадкі захаваюць у памяці слаўную гісторыю сённяшняга паядынку, які прыгожай вікторыяй завяршыў сесію Менскага гродскага суда!

Самазваны рытар пачуваўся зусім як у Лонданскім Гайд-парку, які неяк давялося сузіраць. Здаецца, удалося змусіць сябе слухаць... Вырвіч выцер лоб рукавом і рыхтаваўся саскочыць са свайго каменя на траву.

– Дык што, пане-браце, сесія суда скончаная? – пакрыўджана папытаўся шляхцюк у сабаліным футры, зусім недарэчным пад ліпеньскім сонцам. Але собаль быў такі пацёрты, што неадменна з’яўляўся ўспадчыненнай і адзінай парадай вопраткай. – Гэта няправільна! Пан суддзя абяцаў, што разгледзіць яшчэ і маю справу!

– І маю! – загарлаў хтось побач.

Такіх пакрыўджаных выявілася яшчэ з дзясятак. Падобна, Ватман сур’ёзна ставіўся да двубою і замест судовых паседжанняў таксама трэніраваўся.

– Суд не можа адбыцца без суддзі, вельмішаноўнае панства! А ён, самі бачыце...

Падстароста кінуў грэблівы пагляд на мёртвае цела. У пaглядзе можна было заўважыць палёгку.

Панства засталося незадаволеным.

– Згодна са Статутам, суддзю ніжэйшага замкавага суда не выбіраюць на элекцыйным сойме, а прызначае ваявода! – закрычаў хтось абазнаны. – Вось няхай пан падстароста, ягамосць Ванькові́ч, і прызначыць суддзю, паколькі староста, ягамосць Тадэвуш Бужынскі, з’ехаў у Варшаву і не выконвае абавязкаў! Трэба працягнуць сесію!

Люд паспаліты ўхвальна загуў.

Гэта ж невядома, калі яшчэ ўдасца сабрацца, а справы вырашыць хочацца неадкладна, бо заўтра, чаго добрага, на вайну адправяцца...

Падстароста Ваньковіч разгублена азірнуўся, вакол, як вогнішча на ветры, разгараліся жарсці. Ажно свіслацкія цмокі, тлусценькія, з чорнай лускою, на кароценькіх ножках, якія павылазілі на бераг пагрэцца на ліпеньскім сонцы ў трыснягу, дружна нырнулі ў ваду.

– Пана Прушынскага трэба прызначыць! – гарлалі злева. – Прушынскія заўсёды былі войтамі ды суддзямі ў павеце!

– Пана Кабылінскага! Кабылінскія былі ў магістраце ды ў замкавым судзе!

Прапановы пасыпаліся, як з дзіравай торбы. Гарэлачны перагар задушлівым воблакам вісеў над пляцам. Двое асабліва расчырванелых шляхцюкоў ужо адышліся, пахістваючыся, да прытулку братоў баніфратраў, пад духмяныя ліпы, і з задавальненнем секлі адзін аднаго шаблямі, абараняючы... ды якая розніца, што? Бо які гэта сойм, трыбунал альбо суд, калі ніхто не паб’ецца на сумленным двубоі? Той-сёй не супраць быў таксама далучыцца да святой шляхецкай справы.

– Спыніцеся, вашамосці! – гукнуў падстароста, які цяпер быў тут як бы галоўным, хаця ў гэты момант не надта даражыўся такім старшынствам. Каго б ён зараз ні выбраў – атрымае выбух нянавісці.

– Гэта вам не элекцыйны соймік! Калі мы зараз пачнём абмяркоўваць кандыдатуры ды звадзіцца за іх, дык сесія не пачнецца да Спаса! Тут Божы суд толькі што адбыўся, памятаеце? Трэба, каб само неба кандыдатуру падказала! Вось айцец Аблачынскі мог бы нас скіраваць...

Пан Ваньковіч відавочна спрабаваў перакласці цяжар выбару на айца Аблачынскага, які трохі разгубіўся ад такога гонару... А пакуль святы айцец думаў, хтось выкрыкнуў:

– Калі трэба знак, дык ён жа і быў нам сёння пададзены! Хто перамог у Божым судзе злачыннага суддзю, і мусіць заняць ягонае месца!

Як ні дзіўна, ідэя спадабалася – па прынцыпе «ні нашым, ні вашым». Лёднік не належаў ні да якай партыі, нічые інтарэсы не прадстаўляў, сам – фігура не важкая, таму кожны спадзяваўся, што падчас вырашэння справы перацягне яго на свой бок. Можа, такія складаныя матэрыі і не ўтвараліся ў кожнай шляхецкай галаве, галоўнае – усе разумелі, што можна зараз жа пасадзіць кагосьнейтральнага на месца Ватмана, аб якім, здаецца, ніхто не шкадаваў.

– Вельмі слушная кандыдатура! – заявіў, падумаўшы, падстароста. – Пазбавіў нас ад такога злыдня, які наша слаўнае места ганьбіў, займаючы пасаду суддзі!

Та-ак, моцна чымсьці прыпёк ягамосць Ваньковіча граф Пянткоўскі.

Да Лёдніка нарэшце дайшло, што за бліскучыя перспектывы яго чакаюць –

ажно перасмыкнула небараку. Ён, не выпускаючы з абдоймаў жонку, павярнуўся з ганка ратушы да паспалітай публікі.

– Вельмішаноўнае панства, шчыра дзякую за той гонар, які вы мне выказваеце! Але я ж яго няварты. Я ніколі не забываюся, што па паходжанні звычайны полацкі зямянін, хоць і атрымаў ад яснавяльможнага князя Міхала Казіміра Радзівіла, колішняга нашага вялікага гетмана, набілітацыю. Я – доктар, лекар, шаноўнае панства, я не магу быць урадаўцам. Маё пакліканне і доўг – лячыць паспаліты люд, па волі Божай і з дапамогай святога Панцеляймона. Але я магу прапанаваць вам добрую кандыдатуру, якой перадаю сваё... сваё бласлаўленне Божым судом!

Лёднік абвёў вачыма натоўп і працягнуў руку ў бок Пранціша.

– Пан Прантасій Вырвіч, шляхціц самага старажытнага роду, спрактыкаваны ў бойках. І законы добра ведае, як вы самі ўпэўніліся. Сумленны, пачцівы, узрост адпаведны, жанаты, мае ўладанні ў павеце, у сваяцтве з высакароднымі асобамі...

Людцы заазіраліся, пачалі абмяраць вачыма драгуна, штось загулі, здаецца, ухвальнае... Пранціш ажно на крок назад адступіў, нібыта яго не на суддзю рэкамендуюць, а ў ахвяры паганскаму бажаству. Не выклікалі даверу гэткія раптоўныя выбары. Дый як быць з тым, што Пранціш Вырвіч – дысідэнт, праваслаўны, а дысідэнтам да нядаўняга часу забаранялася займаць дзяржаўныя пасады. Цяпер, праўда, Панятоўскі пайшоў на саступкі пад уплывам маскоўцаў, дый замкавы суд у горадзе з магістратам быў дастаткова незалежны...

– Вельмішаноўнае панства, дзякую за гонар, але ж...

Вырвіч спрабаваў агучыць свае сумнівы, але за ягоны плячук ухапілася тонкая, але моцная ручка, і над вухам пачуўся шэпт пані Дамінікі Вырвічавай:

– Згаджайся! Адмовішся – невядома каго выберуць, яшчэ вынікі Божага суда перагледзяць...

З другога боку зашаптаў Давыд Ляйбовіч, які пільнаваў усю бойку з доктарскай валізкай пад пахай:

– Не бойцеся, пан Пранціш, яны зараз і слуп верставы выбралі б!

Падбадзёрыў аптэкар, няма чаго сказаць... Пан Гараўскі зводдаль энергічна заківаў галавою, таксама падтрымліваючы ідэю...

Пачуўшы адчувальны штуршок у бок ад разумнай жоначкі, Пранціш выпрастаў спіну і важна пакланіўся.

– Калі на тое будзе воля ягамосці пана падстаросты і паноў-братоў...

Воля на тое была.

І хутка Вырвіч, прызначаны панам падстаростай, што было падтрымана una voce, ужо сядзеў у крэсле Ватмана, а ўзрадаваныя шляхцюкі, зямяне, купцы, карчмары ды хто там меў судовую патрэбу, чакалі ў чарзе, каб вырашыць свае справы.

А бедны касцельны служка ў гэты час скрушна хадзіў па пляцы перад ратушай, трымаючы пад пахай увернуты ў рагожку абломак мяча князя Глеба.

– Ірады! Сапсулі рэліквію! Дзве святыя рэчы былі, а цяпер што, паўтары? Як так можна было абысціся з маёмасцю святога касцёла?

Небарака азірнуўся – усе занятыя сваімі справамі. Падышоў да самотнага цела, накрытага не вельмі чыстай прасцінай, напружыўся, ажно жылы на худой шыі ўспухлі, і выцягнуў з раны абломак мяча. Абцёр аб траву. Абодва кавалкі

рэліквіі акуратна ўкруціў у анучу, крактануў ды ўзваліў сабе на плячо разам з другім, ацалелым, мячом. Служка звык цягаць дровы, мяхі ды п’яных мніхаў, так што дзве паласы іржавага жалеззя не былі самай цяжкой ношкай у ягоным жыцці. Рушыў далей ад граху ў касцёл, лаючыся сабе пад нос на кашчуннікаў.

Нябожчык так і застаўся ляжаць на чужой брукаванцы, у лужыне ўласнай крыві, пакорліва чакаючы, калі пра яго ўспомняць.

Пранціш акідваў вачыма залу: як жа неспадзявана паварочваецца кола Фартуны! Здаецца, яшчэ нядаўна бегаў ён тут, недавучаны шкаляр, і хаваўся ад суддзі Юдыцкага... Адчайна біўся з аднакурснікамі, што дражнілі яго за беднасць... А цяпер Прантасій Вырвіч – менскі гродскі суддзя. Няхай прызначаны па неабходнасці, спехам і, магчыма, ненадоўга...

Гэх, каб раней гэта здарылася – юны Вырвіч зараз сядзеў бы, як кароль на імянінах. Аж галава круцілася б ад гонару, нябачныя херувімчыкі з залатымі трубамі лёталі б вакол... А цяпер не было ніякай п’янкой радасці, ганарлівых думак – «вось бы мяне пабачыў той ці гэты знаёмец, як бы пазайздросцілі»... Не, толькі адчуванне цяжару, які ўзяў на сябе, трохі боязі – каб не схібіць, і яшчэ вялікае жаданне зрабіць штось важкае і правільнае, і запомніцца падчас нядоўгага судзейства не дурасцю сваёю.

Пісар напачатку не надта прыязна паглядаў на новага начальніка, але калі разам робіш цяжкую справу, мімаволі становішся паплечнікамі. Здаецца, новы судзя не хібіў. Пераканаць Пранціша Вырвіча ўзяць бок несправядлівасці не мог ніхто... Цвёрдасць жа характару ў судовых справах заўсёды цанілася.

Ды не паспелі разгледзець апошнюю справу – у залу забег шляхцюк у апратцы, перапэцканай попелам.

– У Татарскім канцы маёнтак гарыць! Войска Крачэтнікава там усё рабуе!

– Рушэнне! Рушэнне, пане-браце!

Натоўп захваляваўся, як мора, якое вось-вось спародзіць магутную хвалю... Загайдаліся на ім кволыя чоўнікі чыёйсьці асцярогі...

– Рушэнне!

Пранціш устаў і выгукнуў:

– Канец сесіі, пане-брацце!

Падстароста Ванькавіч выціснуў скрозь зубы:

– І вось і супраць каралеўскае ўлады ісці не хочацца, і як дапусціць, каб маскоўцы зноў усё места спалілі. У мяне брат пад Слонімам у палон трапіў, дзесь у Омску загінаецца ад холаду-голаду.

Даў знак слугам, і пайшоў, намацваючы шаблю на баку.

А Вырвіч, суддзя менскі гродскі, ужо бег, каб на каня, і шабля ў руках, і Айчына чакае абароны!

Пан Гараўскі не быў надта задаволены, але адправіў з Вырвічам сваіх пахолкаў ды трох маладых шляхцюкоў. Сам не паехаў – і на адным баку з Багінскімі ўрэшце апынуцца не жадаў, і не той узрост, на кані скакаць. Пасля практыкаванняў з Лёднікам паясніцу ў цесця прыхапіла канкрэтна. Дамініка, пані судовая, толькі пацалавала мужа, трывожна ўздыхнула – але адгаворваць не стала. Яна ж дачка шляхціца і жонка шляхціца.

Заскочыў усё-ткі да Лёднікаў. А Бутрым, які нядаўна заяўляў, што хопіць з яго вайны, што ён не жаўнер, а лекар, моўчкі ўзяў шаблю, пацалаваў Саламею,

якая не магла на яго наглядзецца:

– Даруй, любая.

Кінуў Алесю:

– Беражы маці і сястрычку, застаешся за старэйшага!

І рушыў за Вырвічам, цяжка, праўда, уздыхнуўшы ды прабурчэўшы:

– Ніколі, відаць, гэтая каруселя для беларусаў не скончыцца. То адны іх хочуць за дыванок пад нагамі мець, то другія... І ад якога боку ні пачні абараняцца – для другога будзеш здраднікам, хаця галоўнае для нас – не здрадзіць сабе.

І не трэба было тлумачыць нічога, апраўдвацца і шукаць прычынаў.

Калі на тваю зямлю нападаюць – ты мусіш яе бараніць, як пчолы бароняць вуллі свае, а звяры – норы свае. Няважна, шляхцюк ты, зямянін альбо просты мужык.

Над Менскам, над Вялікім Княствам Літоўскім, над родам чалавечым у чорных нябёсах праносілася Мятла, альбо камета, як называюць яе вучоныя кніжнікі. А значыць, далёка да спакою.

* * *

…Але калі зноў выпаў снег, у доме, які калісьці належаў полацкаму кніга-ру Рэнічу, а цяпер ягонай дачцы ды зяцю, было ціха і ўтульна.

Сафійка Баўтрамеева Лёднічанка, улегшыся на пухнаты кілім ля каміна, у якім, ператвараючыся ў чорны попел, ціха патрэсквалі найлепшыя бярозавыя дровы, вадзіла пальчыкам па раскрытай таміне. На старонках кнігі высоўвалі з нетраў азёраў рагатыя галовы вадзяныя змеі, з голляў магутных дрэў цікавалі злымі вачыма плямістыя лемпарды, арлы ўзмахвалі крыламі над заснежанымі вяршынямі гор, падобных да палітых чакалядай ды пасыпаных цукрам марцыпанаў.

Шмат чаго ў свеце маецца, што хацелася б паглядзець малой дзяўчынцы не толькі на чорна-белых гравюрах у бацькавых кніжках.

Грукат у дзверы змусіў паненку адарвацца ад старонак. А гаспадар дому, вядомы полацкі доктар Лёднік, сам ужо бег сустракаць гасцей.

У пакой, упушчаны ўзрушаным таўсманым слугою Хвэлькам, трохі пакульгваючы, уваходзіў мужчына з адрослымі светлымі валасамі, зблытанымі, як салома. На схуднелым твары невялікая бародка, запалыя блакітныя вочы свецяцца радасцю, а ў лобе злева, дзе пачынаюць расці валасы, чырванее шнар, як ад кулі.

– Пранціш!

Доктар Лёднік і госць абняліся.

– Я цябе яшчэ ўчора чакаў, хацеў ужо сам выпраўляцца шукаць...

– Ды завіруха затрымала.

Госць скінуў цяжкі патрапаны кажух на рукі Хвэльку, які ўсміхаўся, як дзед з белага хлеба, пацёр скалелыя рукі.

– Табе дзякуй, Бутрым. Не ведаю, колькі і чаго табе каштавала выцягнуць мяне з маскоўскага палону. Каб там застаўся – памарозіўся б дакладна... Колькі нашай шляхты, што пад Сталовічамі схапілі, далей пагналі, у Сібір. Дарэчы, ведаеш, з кім у палоне спаткаўся? З панам Андрусём Агалінскім. Таго на полі бойкі ўзялі, параненага. Рабіў выгляд, што мяне не ведае. Праўда, на свой подпіс на маім ілбе паглядаў трохі вінавата.

Сафійка з цікаўнасцю і трохі з насцярогай разглядала госця, зарослага, як дзікун, стамлёнага ды зблажэлага. Да сябе не дапусціла, дазволіла толькі пацалаваць ручку, як дарослай, і зноў уселася глядзець карцінкі ў кніжцы. Мала хто тут швэндаецца да бацькоў, а вось цуд-рыба кіт на гравюры са спіны фантанчык пускае – гэта важна!

– Пан Гараўскі, цесць твой, таксама не сядзеў, парогі на пару са мной абіваў. У выніку сам кароль, лічы, за цябе заступіўся, – пасміхнуўся Лёднік. – Праз Тызенгаўза ў яго ліст на тваё вызваленне здабылі. Тызенгаўз жа вельмі ўдзячны, што падводны карабель расейцам не дастаўся. Да таго ж да стварэння медычнай школы трэба падбірацца. У адукацыйную камісію мяне хоча ўлучыць. Добра яшчэ, што цябе падчас бойкі не схапілі, са зброяй у руках. Ну а я яшчэ аргументаваў тваю невіноўнасць, што ты – суддзя менскі гродскі, і імкнешся свае абавязкі выконваць...

– Няўжо мяне суддзёй пакінулі? – здзівіўся госць, усаджваючыся з вялізным задавальненнем на мяккую канапу з кубкам гарачай гарбаты, які яму паднёс Хвэлька.

– А чаму ж не? – хмыкнуў суровы гаспадар дому. – Вось скончацца калядныя карнавалы, на Тры Каралі паедзеш судзіць, пакажаш усяму павету, што такое справядлівасць па-сармацку, de rigore juris. Бач, здаецца, скончыліся...

– Скончыліся... – пазмрачнеў Пранціш. – Здушылі канфедэрацыю. Цяпер канец шляхецкай вольніцы і самой дзяржаве... Помніш верш: «Лёс для таго, хто вярнуўся з прайгранай вайны – толькі забыцца, як сталі з муроў – валуны...»?

– Таму час збіраць камяні... Рабіць, што можна, дзеля ўмацавання розуму й цела народа, пакуль ёсць магчымасць, – ціха прамовіў доктар, усеўшыся ў крэсла насупраць госця. – Каб з’явіліся ў ім новыя вучоныя і юрысты, паэты і эканамісты, лекары і філосафы, каб увогуле адукаваных людзей было як мага больш, і сярод простага саслоўя таксама. І каб адукацыю ім даваць на роднай мове, кнігі на ёй пісаць, энцыклапедыі, як Дзідро, складаць. Каб ганарыліся беларусы сваім народам, а не выракаліся яго пры першай мажлівасці. І колькі сіл для такой працы трэба! Ніводныя рукі не лішнія.

Лёднік уздыхнуў.

– І як цябе занесла пад Сталовічы? Тут усялякае расказваюць пра гэтую бойку... Нібыта вартавыя перапіліся, як і ўсё войска, святкуючы нядаўнюю вікторыю. Нібыта князь Багінскі ў час нападу войска Суворава музіцыраваў ды цешыўся прысутнасцю сваёй каханкі д’Асэ... А як пачаўся бой, праз акно ўцякаў у адной бялізне, паспеўшы толькі зачэрпнуць жменю табакі...

– Людзі з усяго зробяць альбо трагедыю, альбо анекдот, – весела бліснуў блакітнымі вачыма госць. – Біліся мы добра, павер. І князь, якія б ні меў заганы, заслугоўвае павагі, бо ўсё ж устаў на абарону Айчыны, не пабаяўся, як многія іншыя. Ну што зробіш, калі ён па натуры хацеў бы быць музыкам альбо мастаком, а нарадзіўся магнатам.

– Зараз ён у Італіі, – задумліва прамовіў доктар Лёднік. –Там і цяпер, мусіць, цёпла...

– Цёпла...– таксама задумна прамовіў госць і мімаволі сцепануў плячыма – намерзся, відаць. – Ты прабач, але я не магу ў вас доўга затрымлівацца...

Бутрым з разуменнем усміхнуўся.

– Яшчэ б, да маладой жоначкі трэба ляцець ды спяшацца. Дзякуй богу,

удалося цябе выцягнуць да важнай падзеі. Так што папрысутнічаеш пры нараджэнні свайго нашчадка!

Пранціш ледзь не ўпусціў кубак, на запалых шчоках праступілі чырвоныя плямы ўзрушэння.

– Як... калі?

– Ды ў красавіку, мабыць. Ну што ты ўскокваеш – ціха, ціха... Усе нармальна. Я ж езджу, назіраю за пані Дамінікай, і Саламея наведваецца, кансультуе... Пані судзейская яшчэ больш расцвіла, цябе чакае. Намалявала твой партрэт па памяці. Чыста князь Палямон!

А Вырвіч не мог супакоіцца, бо ад шчасця хацелася ці то плакаць, ці то неадкладна напісаць паэму. Пажадана гекзаметрам. І даўжынёй з літоўскую вярсту. Падумаць толькі, яшчэ тыдзень таму рыхтаваўся паміраць ад голаду ды холаду – а тут і дэкрэт аб вызваленні, і карэта чакае... А цяпер вось – бацькам скора стане! Працягнецца род Вырвічаў...

– Гэх, толькі не перадам сыну радавую зброю...

Адабралі прадзедаву шаблю пры арышце... Лёднік задуменна паглядзеў, адышоўся ў другі пакой і вярнуўся, несучы ў руках шаблю, як на каранацыі.

– Вось, выкупіў быў у расейскага афіцэра, калі твае сляды шукаў.

Пранціш недаверліва пацягнуўся да яе: Гіпацэнтаўр!

Знаёмае дзяржальна само лягло ў руку.

– Бутрым!

Вырвіч кінуўся да свайго былога слугі і настаўніка.

– Асцярожна, задушыш... А мне яшчэ сёння да цяжкахворага ісці.

Пранціш не ўтрымаўся – выхапіў з похваў лязо, выпісаў у паветры

некалькі маланак... Пакуль у шляхціца ёсць у руках шабля, ворагі не перамаглі!Лёднік назіраў за панам суддзёю з паблажлівай усмешкай, як за дзіцем. Вырвіч схаваў шаблю і павярнуўся да старэйшага сябра.

– Дарэчы, пра хваробы... Як там прайдзісвет Замойскі, скарыстаў твае даследаванні?

Бутрым адкінуў тонкімі доўгімі пальцамі чорна-сівыя валасы – аж не верылася, што такія далікатныя рукі, рукі лекара і вучонага, маглі арудаваць цяжэнным мячом.

– Скарыстаў... Але, як кажуць, не ў каня аказаўся корм. Не цярпелася пану Замойскаму з’есці свой кавалак славы. Не расчытаў усё, як трэба, паблытаў кавалкі рукапісу. Не ўлічыў, што ўсё настолькі новае ўспрымаецца шаноўнымі нашымі медыцынскімі калегамі звычайна ў рожкі. Пакуль штосьці ім давядзеш... Памятаеш мой даклад у Віленскай акадэміі? Вось і Замойскага пасля ягонага артыкула абвесцілі вар’ятам, шалберам, невукам і гэтак далей. Мне ж да падобнага не прывыкаць – я ў медыцыне ваяр. Тут трэба быць гатовым да ахвяраў ды мець важкія аргументы для абароны. А менскаму лекару пасля таго, як столькі гадоў клёцкай у алеі плаваў, свет абрынуўся. Павініўся перад навуковай грамадою, што паспяшаўся з вынікамі, шлем, як паганскае вынаходніцтва, здаецца, са злосці ўвогуле знішчыў. Ды яшчэ здуру на мяне саслаўся: маўляў, авантурыст доктар Лёднік з тропу збіў. Так што і тут я нічога не страціў: парадкую ўсё, што зразумеў дзякуючы шлему Альбукасіса, у трактат. Пасля маёй смерці, магчыма, сын апублікуе. А пакуль людзей з дапамогай новых ведаў ратую.

– Пан Вырвіч! – у пакой забегла прыгожая кабета ў каптуры, расцалавала госця. – З гэтымі прафесарамі ніякага зладу няма! Як закруцяць сваю катрынку, дык трэба лекцыю цалкам адгаварыць! Пойдземце, Пранціш, там балею вады нагрэлі. Цяпер ваша справа простая – памыцца, пагаліцца, пераапрануцца, пад’есці, выспацца... Каб пані Даміміка не спалохалася!

– Дзядзька не страшны! – раптам упэўнена заявіла Сафійка, скептычна вывучаючы цёмнымі вачанятамі госця. – Яго толькі пакарміць трэба!

Навучылася паненка «р» выгаворваць...

І хутка Пранціш паглынаў смачнюткія шалтаносы, нарыхтаваныя самой гаспадыняй, а сам у думках быў ужо ў Капанічах.

– Дзень добры, пан бацька! Дзень добры, пан Вырвіч!

Аляксандр Лёднік, шляхціц юны, але выхаваны дасканала, адвесіў паклон па ўсіх правілах.

– А адкуль у шаноўнага пана Аляксандра гэтая сіняя пляма пад вокам? – сурова папытаўся доктар Лёднік. Алесь насупіўся, памацаў сіняк, які пераліваўся чырвона-сінім.

– Гэта быў сумленны двубой, пан бацька!

– З-за чаго, за прыўкраснай дамы? – весела папытаўся Пранціш Вырвіч.

Алесь Лёднік вельмі знаёма задраў чарнавалосую галаву.

– Алёхна Параеў, пісарчук, смяяўся, што я гавару на той мове, як мы дома гаворым. А я яму – на ёй Статуты нашыя напісаныя! А ён... Шкада, я шаблі з сабой не меў!

– Ясна, сын. Сядай за стол. Наступны раз паспрабуй абысціся словамі. Лязо ды кулак – апошні довад і не самы лепшы.

Але зразумела было, што і без гэтых довадаў на сваёй зямлі ліцвінам не абысціся, калі нават у абароненай морам ды скаламі Ітацы цару Адысею нельга было схавацца ад вайны. А што ўжо казаць пра скрыжаванне еўрапейскіх дарог... Як сачынялася там, у палоне, Вырвічу: «Гадзюкамі сплятаюцца вятры, і неба, як апошні сцяг, ірвецца. На скрыжаванні жыць – не да пары, ды Бог адвёў нам толькі гэта месца. Як мітуслівы блазан, час прабег, бразготкай аглушыўшы нат спачылых. На скрыжаванні – патаптаны снег, і бель твае не захаваюць крылы. Радкі паэтаў не ўтаймуюць вір, не сшыюць разарваную эпоху. Як музыка нябёсная ў клавір не змесціцца... Але па волі Бога жывем на гэтым скрыжаванні мы, трыпутнік не баіцца каляіны. Стаптаны снег апошняе зімы вясновыя ствараe ручаіны».

– Ну што ж, заўтра адправім цябе да сям’і... – задумна прагаварыў Лёднік Пранцішу Вырвічу пасля вячэры. Дзень пацíху спускаўся па цёмных сходах са свае званіцы. Тахкаў гадзіннік на сцяне, ягоны бледны масянжовы твар быў абыякавы да ўсіх мітрэнгаў.

– А ведаеш, добра ўсё-ткі, што тады, па дарозе на Валожын, у цябе, пан Вырвіч, знайшоўся шэлег, каб купіць мяне ў пана Агалінскага. Каб не той шэлег – па іншаму лёсы б нашыя склаліся.

– Твая праўда...

Вырвіч адпіў гарачага чырвонага віна з цынамонам.

– Што ж, часам дробная манетка можа пусціць гісторыю па іншай дарозе. А з нашым беларускім шчасцем гэтая гісторыя абавязкова будзе пакручастай і амаль што неверагоднай.